УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

1-4 (104-107). Рік XXVII

У 25-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

1990

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК — THE UKRAINIAN HISTORIAN

Журнал Українського Історичного Товариства — *Journal of The Ukrainian Historical Association*

Видає Українське Історичне Товариство

Статті з цього журналу індексуються в *Historical Abstracts, America: History and Life* і *Bibliography of Slavic and East European Studies*.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

Під загальною редакцією
ЛЮБОМИРА ВИНАРА

Число 1-4 (104-107) 1990 Том 27

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

Видає:
Українське Історичне Товариство

THE UKRAINIAN HISTORIAN

Published by
The Ukrainian Historical Association

Усі матеріяли до Редакції просимо надсилати в двох примірниках на адресу:

"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

або

"The Ukrainian Historian"
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2
Canada

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в двох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 25 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються. Передруки дозволені лише за згодою Головного Редактора.

Articles appearing in this Journal are abstracted and/or indexed in *Historical Abstracts, America: History and Life, Bibliography of Slavic and East European Studies,* and *MLA International Bibliography.*

ISSN: 0041-6061

Printed and typeset by UKRAPRINT, INC. 10902 Summit Ave. Woodstock, Md. 21163

ЗМІСТ

СПОГАДИ

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ У.І.Т.

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

БІБЛІОГРАФІЯ

CONTENTS

Любомир Винар
Українське Історичне Товариство

З НАГОДИ 25-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА 1965 — 1990

У травні 1990 року відзначаємо постання і чвертьстолітню діяльність Українського Історичного Товариства (УІТ, 1965-1990), прямого спадкоємця кращих традицій української наукової історіографії 20-ого століття. Протягом цього часу УІТ розгорнуло свою діяльність в Европі, Америці, Канаді і Австралії, а з 1990 року в Україні. Товариство гідно репрезентує українську історичну науку на міжнародному та інших наукових форумах.

Зокрема треба підкреслити значення довголітнього видання «Українського Історика», єдиного журналу української національної історіографії, офіційного видання УІТ, який став форумом співпраці українських дослідників у діяспорі, а тепер також в Україні. Можна зовсім об'єктивно ствердити, що «Український Історик» є під сучасну пору центральним органом української історичної думки і наукового українознавства. Статті з журналу реєструються в таких міжнародних бібліографічних довідниках, як *Historical Abstracts, America: History and Life, MLA International Bibliography, Bibliography of Slavic and East European Studies* та інших престижевих довідкових виданнях.

У 1989/90-их роках співробітниками журналу і членами УІТ є також українські дослідники з України, які мають тепер кращу змогу співпрацювати з УІТ а також уважають, що історичні дослідження мусять бути незалежні від будь-яких партійних диктатів та ідеологічних плятформ. Як відомо, в Україні завдяки політично-партійної лінії і нагального руїнницького процесу русифікації і політичного терору в добі т. зв. «застою», українська історична наука в Україні була знищена, *а 50-тимільйонова нація, як своєчасно писав провідний історик Ол. Оглоблин, зі своїм славним історичним минулим, була засуджена брутально і цинічно російсько-комуністичною владою на історичне небуття.* Це яскравий приклад знищення наукової національної історіографії і національної культури завдяки партійности історичної науки.

Крім журналу УІТ протягом свого 25-літнього існування видає такі серійні видання: «Історичні монографії», «Історичні студії», «Грушевськіяна», «Мемуаристика», «Українські вчені» й інші видан-

ня. Треба згадати, що в 1980 році УІТ видало перший *Історичний Атлас України,* а в 1990 році появився за редакцією д-ра І. Каменецького перший англомовний збірник з обширним насвітленням і документацією совєтського злочину у Винниці. Протягом довголітнього існування УІТ видало понад 70 видань українською і англійською мовами, які здобули загальне визнання в українському і неукраїнському наукових світах. Також УІТ протягом того часу ініціювало або брало участь в численних наукових зїздах і конференціях в Америці, Европі і Канаді. Афіліяція УІТ з Американською Історичною Асоціяцією причинилася до зав'язання співпраці з різними історичними товариствами і науковими установами. УІТ є також членом Наукової Ради при СКВУ, яка координує діяльність українських наукових установ в діяспорі. Членами УІТ є представники різних ґенерацій українських і неукраїнських дослідників, які вивчають різні проблеми і аспекти українського історичного процесу.

З нагоди відзначення 25-ліття діяльности УІТ, з признанням пригадаємо членів Ініціятивної Групи УІТ, завдяки яким Товариство розпочало свою діяльність (прізвища подаємо в поазбучному порядку): *Марко Антонович, Богдан Винар, Любомир Винар* (голова Ін. Групи), *Ілля Витанович, Олександер Домбровський, Василь Дубровський, Михайло Ждан, Ігор Каменецький, Роман Климкевич, Петро Курінний, Михайло Міллер, о. Іриней Назарко, Олександер Оглоблин, Євген Онацький, Ярослав Пастернак, Наталія Полонська-Василенко* і *Микола Чубатий.* Ініціяторам УІТ присвічувала лише одна основна ідея — *причинитися до повного ренесансу української історичної науки та виконати свій священний обов'язок перед українською і світовою наукою і перед українським народом.* Цим засадам ми остались вірними по сьогоднішний день. Головне завдання УІТ було і є розвивати українську наукову історіографію на Заході і таким чином впливати на вільний розвиток історичної науки в Україні. Як відомо в Україні довгі роки тривали наслідки розгрому історичної науки із-за партійної лінії комуністичної партії, що її були змушені дотримуватися в своїх працях українські історики в Україні.

На Заході також часто тенденційно насвітлюється історія України в дусі російської або совєтської схеми історії України. Саме одним із важливих завдань УІТ було і є насвітлювати і спростовувати на сторінках «Українського Історика» різні фальшиві концепції і гіпотези східньо-европейської історії і протиставити їм наукову схему історії України. Цю схему опрацював найвидатніший український історик Михайло Грушевський, а поширили її видатні історики включаючи також членів Українського Історичного Товариства. Вже найвища пора відкинути гіпотезу т. зв. «древнорусского народу» і «древнорусской» культури, яка заперечує існування середньовічної української держави і середньовічної української культури. Так фальшується історія України і УІТ від самого початку

свого існування викривало ці псевдонаукові концепції совєтської партійної історіографії, як також в дослідженнях несовєтських істориків.

Саме об'єктивна реконструкція історичної метрики та розвитку українського народу і його суспільно-політичних формацій в різних періодах його існування було і є найголовнішим завданням УІТ.

З вдоволенням треба ствердити, що нині історики та інші вчені в Україні, які не визнають партійности історичної науки і пропаґують незалежний розвиток української історіографії, не лише позитивно оцінюють довголітню діяльність УІТ і видання «Українського Історика», але приступають до співпраці в УІТ і стають його членами. Вони підкреслюють потребу дальшого розвитку УІТ і УІ, як виразників української наукової історіографії. Як бачимо, Українське Історичне Товариство започаткувало новий період діяльности, в якому українські історики в діяспорі й Україні спільно розбудовують українську наукову історіографію. Це добрий і винятково важливий початок, і віримо, що ця співпраця дальше розгорнеться і увінчається тривалим успіхом.

На теперішньому етапі діяльности перед УІТ стоять такі головні завдання:

1) *Об'єднати істориків і дослідників допоміжних історичних наук в діяспорі і Україні, які дальше продовжуватимуть кращі традиції української наукової національної історіографії.*

2) *Причинитися до дальшої розбудови «Українського Історика», як офіціозу УІТ і наукової історіографії та наукового українознавства.*

3) *Причинитися до повної регабілітації знищених і репресованих українських істориків в радянській Україні і подбати про видання їхніх праць і монографічних досліджень про їхню діяльність та творчість.*

4) *Дальше розбудовувати грушевськознавсто і причинитися до видання епістолярної і іншої творчости, а також дальших досліджень про життя, діяльність і творчість найвидатнішого українського історика. Дальше видавати серійне видання «Грушевськіяна».*

5) *Змагати до того, щоб Академія Наук в Києві, а зокрема Інститут історії АН, перестали бути партійними установами, а стали науковими і незалежними від будьяких партійно-ідеологічних диктатів. Лише тоді зможемо говорити про нормальний розвиток української історичної науки в Україні.*

6) *Піддержати діяльність усіх українських наукових установ в Україні і діяспорі, які розбудовують українознавчі дисципліни і відкидають принцип партійности історичної науки.*

7) *Причинитися, у співпраці з іншими науковими установами, до скликання першого наукового конґресу українських істориків, в якому брали б участь дослідники з України і діяспори.*

8) *Причинитися до видання монографічних досліджень окремих історичних періодів історії України, починаючи від старої і середньовічної доби до наших часів. Також видання нової академічної історії України (збірна праця) і нового нарису української історіографії в українській і інших мовах причиниться до тривалого вкладу в світову історіографію.*

9) *Звернути особливу увагу на підготову і видання ретроспективної і біжучої бібліографії історії України, опрацювати біобібліографічний словник українських істориків. Також застановитися над іншими важливими довідковими виданнями (довідник до українознавчих архівних фондів на Заході; огляд українознавчих архівних фондів на Заході, огляд українознавчих бібліотечних колекцій і інші важливі проєкти). Ці видання можна реалізувати у співпраці з іншими науковими установами, а також у порозумінні з Науковою Радою при СКВУ.*

10) *Причинитися до видання історичних нарисів української спільноти в діяспорі (збірна праця), а також допомогти в опрацюванню монографічних досліджень українських громад в окремих країнах поселення.*

11) *Звернути спеціяльну увагу на впровадження предметів історії України в програму американських, канадських, европейських, австралійських та інших університетах.*

12) *Сприяти розвиткові української національної культури в діяспорі і Україні, а заразом змагати до конструктивної співпраці між науковими установами, які займаються дослідженням історії України.*

Ми свідомі, що вищенаведені завдання УІТ можна зреалізувати лише при піддержці української спільноти, яка розуміє вагу історичних дослідів. Деякі проєкти можна лише зреалізувати у тісній співпраці з іншими установами в Україні і діяспорі.

Тепер, по роках наполегливої праці, звертаємося до української громадськости зі закликом допомогти нам розбудувати матеріяльну базу УІТ і тимсамим причинитися до дальшого росту «Українського Історика» і реалізації інших важливих науково-видавничих проєктів. На цьому місці складаємо щиру подяку меценатам і членам УІТ, представникам і читачам «Українського Історика», нашим приятелям і людям доброї волі, які нам допомогли в праці. Вони стали дійсними будівничими української історичної науки. Ми віримо, що українські установи і громадянство з нагоди 25-ліття існування Українського Історичного Товариства позитивно відізвуться на наше звернення і допоможуть в розгорненні дальшої науково-видавничої діяльности УІТ. Не можна забувати, що видання єдиного журналу української національної історіографії «Українського Історика» — це справа всієї української громади, українського народу.

Розвиток української історичної науки має величезне значення

для національного відродження в Україні і взагалі для нашої національної справи, пов'язаної з об'єктивним насвітленням усіх періодів історії України, з правдивою реконструкцією історичної метрики української нації від ранньо-історичних часів до нашої доби. Українське Історичне Товариство гідно репрезентує українську наукову історіографію на різних наукових форумах. Ми зробили все, що було в наших силах, щоб пильнувати інтереси справжньої української історичної науки та її кращі традиції. УІТ стоїть на сторожі історичної правди української нації. Це надзвичайно відповідальне завдання, яке вимагає наполегливої праці українських дослідників і допомоги українського суспільства.

У 1990 році Українське Історичне Товариство започатковує новий етап діяльности в якому українські історики в Україні і діяспорі, які відкидають будьякі партійні схеми історії, приступили до ділової співпраці. Ми щиро вітаємо членів нашого Товариства в Україні, а також нових співробітників «Українського Історика». Спільною співпрацею і реалізацією важливих історичних наукових проєктів в Україні і на Заході, українські історики безпосередньо причиняться до розбудови української наукової історіографії — основної українознавчої дисципліни, яка відограє головну ролю в загальному національному відродженні української нації.

Головним завданням кожного українського історика й Українського Історичного Товариства є причинитися до повного відродження української історичної науки, яка в Україні в періоді т. зв. «застою», була знищена і спотворена. Ми віримо, що спільними силами цю ціль осягнемо. Перші кроки вже зроблено і тепер систематично реалізуймо намічені плани.

о. Ігор Мончак
Українське Історичне Товариство
Монтреал

ПОМІСНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ НА БЕРЕСТЕЙСЬКИХ СИНОДАХ

ПРОБЛЕМА ПОМІСНОСТИ У ФЛЬОРЕНЦІЇ І В БЕРЕСТІ

Постанови Берестейських Синодів основуються на рішеннях Фльорентійського Собору і багато в дечому до них подібні, хоч і немало від них різняться. Як Фльорентійський Собор, так і Берестейські Синоди, велися у формі договору між двома партнерами — двома помісними Церквами: Константинопольською і Римською у Фльоренції, а Київською і Римською у Бересті. Рішення основувалися на принципі узгодження спірних питань, а не на навертанні одних «неправовірних» на правовір'я інших.

Головним спірним питанням, особливо на Берестейських Синодах, не була зверхність Римського архиєрея над помісними Церквами. Приймалося її як уже вирішену справу, а публічне визнання тої зверхности ставало немов виявом і завершенням взаємної згоди. Подібно як у сучасних нам відносинах між Католицькою і Православною Церквою не заперечується навзаєм важности Пресвятої Євхаристії, а спільна участь в Євхаристійній Жертві має бути щойно виявом і завершенням взаємного поєднання. Тому в Берестейських часах Київська ієрархія здержувалася від публічного визнання зверхности Римського архиєрея аж доки не будуть полагоджені спірні питання. Тим більше, що це був найсильніший арґумент, щоб добитися позитивного вирішення спірних проблем.

Справжньою ключевою проблемою, як у Фльоренції так і в Бересті, було збереження індивідуальности помісних Церков Константинополя чи Києва під спільним верховним проводом Римського архиєрея.

У Фльоренції Візантійські Отці Собору найбільше турбувалися теологічним аспектом своєї індивідуальности, щоб не накидати візантійцям західної схолястичної богословії про походження Святого Духа та про інші правди віри. На сторожі юридичної і літургічної помісности Константинопольської Церкви стояв тоді ще досить авторитетний і сильний Візантійський імператор.

Інакше було в Бересті, півтора століття пізніше. Теологічні проблеми, якими зрештою Київська Церква ніколи дуже не займалася, були вже вирішені у Фльоренції. Натомість життєвим питан-

ням було збереження юридичної і літургічної індивідуальности Київської Церкви, головно тому, що вона не могла розраховувати на жодну державну захорону. Це й спонукало Київську Церкву запопадливо зберігати своє традиційне пов'язання з Константинопольським патріярхом як одинокою опорою перед наступом латинсько-польського централізму і уніформізму.

Зв'язки Київської Церкви з Константинополем не були запереченням найвищої зверхности Римського архиєрея над цілою Вселенською Церквою, у тому й над помісною Київською. Під турецьким володінням не один Константинопольський патріярх визнавав зверхність Римського архиєрея згідно з Фльорентійським рішенням, хоч не міг цього публічно виявити папі, який очолював християнський анти-турецький фронт. Такі патріярхи не противилися, але навіть заохочували, щоб помісні Церкви поза Турецькою імперією вдержували приязні зв'язки з Римською, зберігаючи однак свою помісну індивідуальність. Це виразно написав Константинопольський патріярх Ніфон II 1498 року Київському верховному архиєпископові Йосифові Болгариновичові:

Хай буде вам відомо, що цей Синод [Фльорентійський] був і дуже світлий, і велично апробований загальним одобренням... Але твоя світлість матиме немалий привід і вимівку, якщо скаже, що без Константинопольської згоди, себто твого патріярха, не може нічого діяти...

... То ж твоя всечесність хай ніяк забагато не противиться, але приязно відноситься, бо й ми позволили священикам, які живуть на островах під Всесвітлим Венеціянським сенатом, відправляти з латинниками моління і святкування...

... Ми насправді, хоч якби бажали, однак ніяк не можемо робити те, що є цінним для справи...[1]

ПОМІСНІСТЬ І ДУХОВНИЙ РІВЕНЬ

Чим довше закріплювалася Турецька імперія на руїнах Візантійської, тим щораз слабшою опорою ставав відклик на Константинопольського патріярха. Зокрема коли по Тридентськім Соборі [1545-1563] внутрішньо скріплена Римська Церква почала поширювати ідею строго централізованого проводу на ввесь християнський світ. Ключевою справою цього централістичного процесу була вимога, щоб Римський престіл рішав про кожну єпископську номінацію.

Іншим практичним виявом Римського централізму були папські нунції, які в другій половині XVI століття появилися у всіх католицьких державах і старалися про прямий контакт між місцевими

[1] M. Harasiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae,* Leopoli 1862, pp. 149-155 — Monumenta Ucrainae Historica [MUH] (collegit A. Septyckyj), vol. I, Romae 1964, n. 7, pp. 6-7.

Церквами і Римським центром. Тоді кожна помісна Церква була приневолена виразно визначити своє відношення до Римського верховного проводу. Відклик на посереднього свого зверхника-патріярха, тратив сенс, тим більше, що саме значення патріярха у Вселенській Церкві щораз підупадало.

Однак у цьому зближенні і оформленні свого відношення до центрального проводу крилася небезпека затратити свою індивідуальність і перемінитися в безпідметний адміністративний сектор одної уніфікованої Церкви. Чим слабша була помісна індивідуальність, чим нижчий її духовний рівень, тим грізніша небезпека цю індивідуальність затратити у вселенській єдності. Подібно як тим легше ставали заморські країни колоніями европейських імперій, чим нижчий був їх культурний рівень.

Для збереження помісної індивідуальности Київської Церкви необхідно було скріпити її духовну вартість. Індивідуальною не могла залишитися духовна порожнеча чи руїна, спричинена моральним занепадом і протестантською революцією XVI століття. З другого боку, годі в ізоляції подбати про підвищення духовости. Для цього потрібно було допомоги інших сильніших помісних Церков, між якими найсильнішою була помісна Римська Церква, оживлена й скріплена Тридентським Собором.

Так то в другій половині XVI століття Київська Церква стояла перед життєвою дилемою. З одного боку вона була приневолена визначити своє відношення до центрального Римського проводу і централізованої Римської Церкви, що крило в собі небезпеку затратити свою індивідуальність. З другого боку Київська Церква потребувала зближення і допомоги Римського проводу й Церкви для скріплення своєї духовости і цим самим для утвердження своєї індивідуальности.

ЗУСИЛЛЯ МИРЯН ПІДНЯТИ КИЇВСЬКУ ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ

Духовний рівень Київської Церкви, зокрема її священства та ієрархії, був у другій половині XVI століття такий низький, що Київський церковний провід не був спроможний зайнятися скріпленням духовости своєї Церкви. Ініціятиву перебрало мирянство організоване у братствах, а також та шляхта, що ще залишилася при традиції Київської Руси. Зокрема найвищий світський авторитет тодішньої Руси, нащадок Київської династії Ігоревичів, воєвода столичного міста Києва і князь тодішнього культурного центру в Острозі на Волині — Константин Острозький, вів перід у піднесенні освіти, духовости, а за цим і розуміння суверенної помісности Церкви у Київській Русі.

Як справжній державний муж, Острозький розумів, що для здійснення духовного підйому потрібно співпраці з іншими культурними й церковними центрами, особливо з обновленим захід-

ним. То ж звернувся він перший за поміччю до Заходу, запрошуючи ще 1567 року до зустрічі й співпраці представників Римської Церкви: одного з професійних теологів Домініканського чину, а другого світського каноніка і визначного Львівського проповідника Пйотра Павензького, прозваного Скарґою.

Та звідси допомоги Острозький не одержав, а Скарґа запрошення навіть не прийняв. Щобільше, коли два роки пізніше вступив він до Чину Ісусовців [Єзуїтів], то працював не на скріплення Київської Церкви, а на абсорбування її Польсько-латинською. У своїй книжці «О єдносьці косьцьола Божеґо под єдним пастежем», написаній 1574 року, він просто закликав вірних Київської покидати свій церковний провід і включатися в Римську Церкву:

... руський народе, не чекаючи дбай про свою душу. Якщо твої старші духовні єдности... не хочуть, відступи від них...[2]

Цей виступ на послаблення помісної самоуправи Київської Церкви був зовсім протилежним до ідеї і зусиль князя Острозького.

ЗАВЕРШЕННЯ МОСКОВСЬКОЇ ПОМІСНОСТИ ПАТРІЯРХАТОМ

У той час коли Київська Церква у Польсько-литовській державі мусіла стерегтися, щоб не втратити своєї помісности зовсім, у сусідній Московщині державна Московська Церква здійснювала свої найвищі церковні амбіції. Римський престіл був готовий піти назустріч Московським стремлінням під умовою, що Московська Церква приєдналась би до Римської, а головно якщо Московщина вступила б до анти-турецької ліґи держав, що її так наполегливо збирали й очолювали Римські папи.

Тодішній Московський цар Іван IV Ґрозний, фактичний голова Московської Церкви, не бажав ані вступати в анти-турецьку війну, а ще менше, щоб його державна Церква узалежнювалася від Римського папи. Про це переконався, а при цьому й розчарувався Москвою, папський леґат Антоніо Поссевіно, який у роках 1581-1582 їздив з такою пропозицією до Москви.

У тому ж часі Константинопольський патріярх Єремія II попав у турецьку неласку і 1584 року турки його ув'язнили. Римські дипломати добачували в скрутному положенні патріярха Єремії добру нагоду зреалізувати свої нереальні комбінації про втягнення Москви в анти-турецьку ліґу, зовсім не затурбовані недавною невдачею місії Поссевіна. Вигинула була тоді думка, щоб звільнити патріярха Єремію і поселити його в Москві. Таким чином задо-

---

[2] O iedności kościola Bozego pod iednym pasterzem. Y o Greckim od tey iedności odstapieniu, *Русская историческая библіотека,* т. VII, С. Петербургъ 1882, столб. 223-526. — 3-я частина, 10-ий розділ.

волено б Московські амбіції на патріярше завершення Московської Церкви, а при цьому через проти-турецького патріярха пов'язано б північно-східну Европу в анти-турецький фронт.[3]

Поссевіно, який у поворотній дорозі з неуспішної своєї місії до Москви, зустрічався був 1583 року з князем Острозьким, краще розумів Московський абсолютизм, а тим самим утопійність римських комбінацій. Він ніяк не уважав Москву за відповідне місце на осідок звільненого грецького патріярха, а пропонував радше Київ. Тодішній папський нунцій у Польщі Альберто Больонетті вказував на Львів або Вільно як екзильний осідок Константинопольського патріярха.

У 1586 році турки під тиском опінії врешті звільнили Єремію, але не реабілітували його на патріярший престіл. Так то державно не признаний Константинопольський патріярх вибрався 1588 року шукати собі нового притулку в Східній Европі. Польський канцлер Ян Замойскі дораджував йому осісти в Польсько-литовській державі, але патріярх побоювався польської домінації. У липні того ж року поїхав він до Москви, щоб осісти там як екзильний Константинопольський, або як новий Московський, патріярх.

Однак Іван Ґрозний не бажав у Москві грецького патріярха, ані з Константинопольським, ані з Московським титулом. Цар хотів мати собі підчиненого москвича за патріярха і тому Московський синод у січні 1589 року проголосив місцевого митрополита Йова [1586-1605] патріярхом Москви. Чотири місяці пізніше Єремія рад-не-рад це проголошення потвердив і так державна Церква Московщини зрівнялася в титулі з Константинопольською і від неї зовсім унезалежнилася.

З свого боку турецький султан у липні 1589 року повернув Єремії патріярший престіл Константинополя і реабілітований патріярх вибрався назад додому.

АВТОРИТЕТ ПАТРІЯРХА ДЛЯ КИЇВСЬКОГО ІЄРАРХА

Безперечно, що всі ці комбінації з перенесенням Візантійського патріяршого осідку на територію Київської Церкви, як також фактичне створення нового патріярхату в Москві, мали вплив на розвиток світогляду Київської ієрархії. Правда, вона ніяк не думала наслідувати Москву. Перш усього, не було в неї для цього своєї державної влади, яка могла б і хотіла б поставити Константинопольського патріярха перед доконаний факт. Та важніше, що для Києва була чужа ідея державної Церкви. Збереглася ще давня тра-

[3] Римські комбінації з'єднати московського царя Івана IV до протитурецької ліґи описані, на основі тогочасних документів, у творі: O. Halecki, *From Florence to Brest*, Rzym 1958, стор. 193 і дальші, а про плян поселення патріярха Єремії II в Москві на стор. 216.

диція княжої Руси не ізолюватися, а шукати співжиття з іншими народами, жити в злуці з іншими християнами, входити в склад Вселенської Церкви. У Польсько-литовській державі долучувався до того ще тактичний мотив: можливість відклику на авторитет Константинопольського патріярха як на опору проти латинсько-польського наступу.

Це все однак не виключало потреби скріпити свій суверенний авторитет для переведення внутрішніх реформ, а ще більше для наладнання відносин з Римським престолом. Щоб у відносинах з Римським центром Київську Церкву не трактували як безавторитетну масу індивідуальних християн, мало помагав відклик на далекий Константинопіль. Перебуваючи в турецькій державі, не лише Єремія, але жадний Константинопольський патріярх не смів виявити навіть найменшого натяку, що він сприяє якійсь співпраці східніх християн з римським папою. Всякі про-римські симпатії кваліфікували турки як проти-державну змову з анти-турецьким фронтом.

То ж коли в часі І Берестейського синоду, у серпні 1589 року, Київська ієрархія звернулася до патріярха Єремії II з заявою, що

> ... треба старатися про справжню єдність з Латинською Церквою, щоб потім мати від неї поміч відповідно до потреби, на що патріярх відповів, що ця думка є святою та що щасливими повинні почуватися ті, яким не заборонено її виконати, але не вільно це робити тим, які підлеглі туркам задля різних небезпек...[4]

Цей вислів дуже добре ілюструє загальне наставлення Константинопольських патріярхів під турецьким володінням, зовсім відмінне від попереднього у Візантійській імперії. Це нове наставлення Константинопольських патріярхів охопив польський історик Оскар Галєцкі таким твердженням:

> ... політика патріярхату не була диктована ніякою основною ворожістю до Риму, а раціями догідности: під турецьким володінням не був можливий жадний зв'язок з Святою Столицею, але Східні Церкви у вільних католицьких краях могли робити договір з Першим Римом не зриваючи обов'язково з Другим Римом...[5]

Така свобода «робити договір з Першим Римом» була з одно-

[4] ... si doueua tentare una uera unione con la Chiesa Latina per hauer poi aiuti da quella secondo il bisogno, al che il Patriarca replicò il pensiero esser santiss(im)o, et che felici doueuano reputarsi quelli, à chi non era uietato l'esseguirlo, ma che non era licito di farlo à chi staua soggetto à Turchi per uarij pericoli...

Це становище патріярха Єремії II записав папський леґат A. Possevino так як подали йому Київські владики. Вперше відкрив цю записку O. Halecki, Isidore's tradition, *Analecta OSBM,* vol. IV (X), Romae 1963, p. 39.

[5] O. Halecki, *From Florence to Brest,* p. 112.

го боку дуже догідною для помісної Київської Церкви, але з другого боку позбавляла її можливости покликуватися на патріярший авторитет. Брак опертя на авторитет патріярха дуже послаблював поняття індивідуальности Київської Церкви в очах Латинської, так дуже потрібне у договорах між партнерами. Крім того, через брак відклику на патріярший авторитет у XVI столітті, вірні могли посуджувати Київську ієрархію в якійсь анти-патріяршій інтризі, чи взагалі в церковній революції, що на жаль потім і закидали Київським владикам.

З цього скрутного положення патріярх Єремія II знайшов такий вихід, що Луцько-Острозького єпископа Кирила Терлецького, промотора зв'язків з Римським престолом, назначив патріяршим екзархом. Так то патріяршим авторитетом можна було наладнувати відносини з верховним Римським престолом, не наражуючи цим самим особу самого патріярха на репресії в Турецькій державі.

При цьому авторитет голови Київської помісної Церкви, Київського верховного архиєпископа і митрополита, залишався ізбоку, щоб відразу не анґажуватись усім авторитетом безборонної Київської Церкви в ці складні й небезпечні пертрактації між двома помісними Церквами.

ПЕРША БЕРЕСТЕЙСЬКА ІНІЦІЯТИВА

Київська Церква, наділена авторитетом патріяршого екзарха, перебрала долю своєї помісної Церкви в свої руки. Треба справді подивляти відвагу і рішучість цих кількох владик, а було тоді всього вісім єпископів у просторій Київській Церкві двох народів: українського і білоруського, у двох сфедерованих державах: Литовській і Польській. У часи по-Тридентського централізму, коли ще ані тоді, ані до сьогодні належно не уточнено відношення між поодинокими помісними Церквами та верховним Римським проводом, цих кілька єпископів розпочали переговори з Польсько-литовською державою і з Римським престолом як представники помісно суверенної Церкви. Цим відважним актом створили вони прецеденс для розуміння Вселенської Церкви не як уніфікованої, але як екуменічно зложеної з помісних.

Головну працю пророблювано на комісії чотирьох владик, очолюваній екзархом Терлецьким. Висновки комісії приймали і підтверджували всі єпископи на пленарній сесії щорічного Синоду в Бересті під проводом Київського верховного архиєпископа-митрополита.

Вперше ця єпископська комісія зібралася на початку 1590 року в Белзі. Постанови цієї комісії підтверджено синодально в червні того ж року в Бересті, словами:

А що які постанови вчинили і списали єпископи деякі з нас у Белзі в теперішнім році тисяча п'ятсот дев'ятдесятім, це постановлення залишаємо в повній силі і цим листом нашим стверджуємо цим способом...[6]

У відношенні до Вселенської Церкви застерігали собі владики в цім першім Берестейськім документі лише літургічний аспект помісности Київської Церкви. У дійсності тодішніх відносин Польсько-литовської держави не так важним було леґальне застереження помісних прав, як радше певність, що державна влада буде цю помісну індивідуальність респектувати і охороняти. Тому вже в цім першім прелімінарнім документі синодальної комісії передбачується подати потім артикули для уточнення потрібної державної ґарантії.

Застерігаємо собі тільки, щоб найсв. римський Папа не міняв нам обрядів і всіх справ, себто служби і всього церковного порядку, якого держиться віддавна наша св. східня Церква, і в цім порядку щоб лишилися ненарушені; а Його Королівська Милість нашого милостивого пана щоб заґарантувала наші вольности привілеями та затвердила артикулами, які ми подамо.[7]

Юридичний аспект помісности тут лиш загально заторкнено висловом про «вольності» і «привілеї». Більше юридичним аспектом займався Синод 1590 року радше у внутрішнім відношенні поміж поодинокими епархіями і монастирями.

Вже перші вступні праці синодальної комісії для скріплення помісности Київської Церкви насторожили ідеолога уніформізму Пйотра Скарґу. Ще перед початком червневого Синоду видав він друге видання свого твору «О жондзє і єдносьці косьцьола Божеґо под єдним пастежем», присвячуючи його просто королеві. Церковне поєднання «під одним пастирем» розумів він як обрядове навернення східних вірних на латинський обряд, хоч усвідомляв собі, що обрядово перетягнути вірних до іншої помісної Церкви є тяжче, як віросповідно навернути протестантів латинського обряду до Римо-католицької Церкви.

ОФОРМЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПОМІСНОСТИ

У наступнім 1591 році щойно в жовтні зібралися в Бересті Київські єпископи, разом з деякими священиками та визначнішими

---

[6] *Акты относящіеся къ исторіи Западной Россіи,* томъ IV, Санктпетербургъ 1851, n. 25, стр. 35. — Documenta unionis Berestensis eiusque auctorum (collegit A. Welykyj), Romae 1970, n. 1, p. 6.

[7] M. Harasiewicz, op. cit., pp. 162-163. — *Русская историческая библіотека,* т. XIX, С. Петербургъ 1903, столб. 619. — Documenta unionis Berestensis, n. 2, p. 8.

мирянами, між якими був також князь Константин Острозький. Так то цей III Берестейський синод можна звати, згідно з модерним розрізнюванням термінів, собором духовенства з участю мирянства.

Мабуть участі Острозького треба завдячувати, що собор 1591 року багато займався розробленням юридичного аспекту помісности і то не лиш у внутрішнім, але й у зовнішнім житті Київської Церкви. Зокрема Собор постановив, що для королівської номінації на митрополита та єпископів, Синод має подавати чотирьох гідних кандидатів. Ніхто з-поза синодальної кандидатури не має права сісти на владичому престолі.

Та чим виразніше єпископат оформлював помісність Київської Церкви, тим більше уряд це оформлення іґнорував. У лютім наступного 1592 року на опорожнений Полоцький архиєпископський престіл король номінував без порозуміння з Київським єпископатом, зовсім не-духовну особу: Богота Сілецького «в літах уже подошлого — за вірну службу як ротмістр».[8]

У березні 1592 року король відповів на перший начерк церковного поєднання синодальної комісії ще з 1590 року, але прийняв його як індивідуальне навернення чотирьох підписаних владик, а не як настанову єпископату помісної Церкви. Щобільше, на випадок, якщо б Київський митрополит не був би згідний з цими чотирома єпископами, то король виймав їх з-під зверхности митрополита і патріярха. Безперечно, що такого розчленування помісної Київської Церкви ніхто з владик не бажав.

Коли в січні 1593 року опорожнилося Володимиро-Берестейське єпископство, то князь Острозький уже заздалегідь запобігав, щоб також цей престіл не дав король невідповідній особі за військові чи державні заслуги. За старанням Острозького цим новим волинським єпископом став Адам Потій. Хоч до того часу був він світською людиною, вдівцем, все ж таки це був чесний оборонець релігійної духовости і церковної помісности. Ахілевою його п'ятою було лиш те, що він як конвертит з кальвінізму сильно наголошуючи віросповідну правовірність ставав необережним у справах збереження помісної суверенности Київської Церкви. Ще перед першим Берестейським синодом 1589 року Потій переговорював про церковну єдність, але з латинським єпископом Луцька Бернардом Мацейовским.

То ж сам князь Острозький зараз у червні 1593 року, у своїм листі до новоставленого єпископа Іпатія Потія, старався запобігти цій слабій сторінці свого приятеля. Ставив Потієві справу церковного поєднання радше в широкій інституціональній площині, ніж у формі приватних переговорів. Заохочував Потія до тісної співпраці з усім Київським єпископатом, а навіть з іншими східними

---

[8] *Акты относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи,* томъ I, Санктпетербургъ 1863, п. 201, стр. 238.

помісними Церквами. Щоб запевнити державну охорону для Київської Церкви, Острозький вперше у цьому листі висунув вимогу місця в сенаті для всіх Київських єпископів нарівні з латинськими.

СОКАЛЬСЬКЕ ВІДНОВЛЕННЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ ІНІЦІЯТИВИ

В наслідок державної холодної постави до Берестейської ініціятиви 1590-1591 років, наступила в двох наступних роках стаґнація у реформаторській діяльності Київської Церкви. У 1592 році взагалі не було синоду, а черговий IV Синод у червні 1593 року не вніс нічого нового.

Щойно нове зібрання комісії під проводом екзарха Терлецького у березні 1594 року в Сокалі оживило діяльність єпископату. Комісія відновила свої постанови з 1590 року зроблені в Белзі, додаючи вимогу щонайменше одного місця в сенаті для Київського митрополита. Під цими Сокальськими постановами позбирав екзарх Терлецький підписи інших владик, не-членів комісії.

Черговий V Берестейський собор зібрався в червні 1594 року в неповнім складі єпископату. Примас Польщі старався взагалі не допустити до цього собору під претекстом, що король уже від дев'яти місяців перебував за кордонами Польщі.

Все ж таки на цьому обмеженому Соборі 1594 року екзарх Терлецький дістав уповноваження переговорювати з польським канцлером Яном Замойским про наладнання відносин між Київською Церквою і Римською. Через канцлера Замойского Сокальські постанови опинилися у нунція Ґерманіка Маляспіни, який у жовтні 1594 року позвітував про них ділово до Риму. Так то щойно на п'ятім році Берестейська ініціятива дійшла до відома завжди чуйного і добре інформованого Риму, помимо того, що велася в тому часі дуже часта кореспонденція з нунціятурою в Польщі.

Папа Климентій VIII зараз же вимагав від свого нунція точніших інформацій про цю нову для нього перспективу широкого церковного поєднання. Однак Замойский відмовився дальше цією справою займатися і Берестейська ініціятива знов застрягла на мертвій точці.

Зрушилася справа щойно із списанням нового документу в грудні 1594 року, який міг був стати катастрофальним для Київської Церкви, але насправді став каталізатором для завершення задавненого діла.

Польський єпископ Луцька Бернард Мацєйовський гостив на початку грудня 1594 року в своїй приватній резиденції у Торчині коло Луцька нового Володимиро-Берестейського єпископа Іпатія Потія, а з ним також екзарха Кирила Терлецького, ієрарха Луцька й Острогу. Там Потій списав у трьох примірниках нову заяву, якої текст властиво нічого нового не додавав до попередніх синодальних заяв. Натомість бракувало в тому новому тексті вираз-

ного застереження помісної індивідуальности Київської Церкви, так дбайливо відмічуваної у кожнім синодальнім документі. Такий дефективний текст заяви про верховну власть Римського архиєрея могли уніфікатори легко використати для зіґнорування, а навіть для заперечення, Київської помісности у вселенській церковній єдності.

Правда, поміж оригінальний текст заяви та підписи владик втиснено дрібнішим шрифтом ще таку замітку:

Однак зберігаючи і вцілості виконуючи церемонії і обряди богопочитання та святих Тайн, згідно з звичаєм Східньої Церкви, справляючи лише ті артикули, які перешкоджали б самій єдності, щоб усе відбувалося старинним способом як колись коли тривала єдність.[9]

Ця загальникова замітка лише про літурґічний аспект помісности, ще й послаблена несприцизованою кляузулею про зміну цього, що перешкоджало б єдності, ніяк не могла б здержати цілковитої інтеґрації Київської Церкви в уніформовану латинську систему Римської Церкви.

ДЕРЖАВНА РЕАКЦІЯ

Коли Бернард Мацейовський одержав одну з трьох, польську, копію Торчинського документу, зараз заворушилася державна й церковна влада в Кракові. Терлецького покликано до короля і до нунція. Нунцій доручив провірити становище Київських єпископів польському єпископові Львова Яну Соліковському, якому король ще додав Луцького єпископа Мацейовського і литовського канцлєра Льва Сапеґу.

У лютім 1595 року нунцій двічі звітував до Риму про Київських владик, а папа у березні принаглював нунція діяти і прислати єпископа Терлецького до Риму.

Така нагла зміна у відношенні державного і церковного проводу Польщі до Київських владик насторожила дипломатично досвідченого і чуйного князя Острозького. У березні прийшло до гострого обміну листами між князем і Потієм. Тоді почало захитуватися довір'я і співпраця між сторожем Київської княжої спадщини, ініціятором церковного зближення з Заходом і Київськими владиками, які своєю необережністю виставили Київську Церкву на небезпеку бути предметом, а не підметом, у цім зближенні з Заходом і втратити спадщину Київської індивідуальности.

[9] M. Harasiewicz, op. cit., pp. 172-175. — G. Hofmann, Die Wiedervereinigung der Ruthenen mit Rom, *Orientalia christiana*, vol. III — 2, Roma 1925, pp. 138-139. — Documenta unionis Berestensis, n. 17, p. 34.

Про те, що цю замітку втиснено пізніше між текст і підписи, див.: O. Halecki, *From Florence to Brest*, p. 275.

Та не лише князя Острозького спонукав Торчинський документ до скорої акції. Сам Київський верховний архиєпископ Михайло Рагоза був приневолений особисто перебрати ініціятиву Берестейської акції в свої руки. Зараз же в грудні 1594 року Рагоза, доповнюючи браки Торчинського документу, списав у своїй інструкції для екзарха Терлецького умови публічного визнання папської зверхности. Це було збереження літургічної і юридичної індивідуальности Київської Церкви та запевнення хоч одного місця в сенаті.

Ще обширніше списала в 10 точках, у тому ж місяці грудні, свої умови комісія п'яти владик, до якої входив екзарх Терлецький і єпископ Потій. Між точками юридичної помісности є вимога, щоб єпископів назначених королем святив незалежно від Римської Церкви Київський архиєпископ, а Київського митрополита всі єпископи за благословенням Римського архиєрея. Є там також вимога місць у сенаті для всіх Київських владик.

Таке виразне окреслення літургічної і юридичної помісности Київської Церкви охолодило Краківську латинську метушню і всю справу відложено аж до червня.

Відсунення справи лише допомогло Київській ієрархії ще краще спрецизувати вимоги своєї помісности. На початку червня зібралася комісія чотирьох владик під проводом самого Київського архиєпископа Рагози і оформила у знаменних 33 артикулах синодальні вимоги Київської помісности. Вся Київська ієрархія одноголосно підтвердила своїми підписами на передостаннім Берестейськім синоді в червні 1595 року цих 33 артикулів, «на які потребуємо ґарантії від панів Римлян перед тим поки приступимо до єдности з Римською Церквою».[10]

БЕРЕСТЕЙСЬКІ АРТИКУЛИ КИЇВСЬКОЇ ПОМІСНОСТИ

В остаточних рішеннях Берестейського синоду 1595 року приймається верховну зверхність Римського архиєрея як самозрозумілу річ. Однак перед публічним її визнанням вимагається від Римського архиєрея і від короля, як від найвищих суверенів Вселенської і Римської помісної Церкви та Польсько-литовської держави, прийняття 33 артикулів Київської помісности. Ці артикули мали б нормувати відношення між помісною Київською Церквою з одного і Римським верховним проводом, Польсько-латинською помісною Церквою і Польсько-литовською державою, з другого боку. Практичний прецеденс для свого роду «помісного конкордату» і для теоретичного оформлення еклезіології помісних Церков, якою зацікавився щойно II Ватиканський собор.

---

[10] M. Harasiewicz, op. cit., pp. 178-181. — G. Hofmann, op. cit., pp. 142, 150; *Monumenta Ucrainae Historica* (collegit A. Šeptyckyj), vol. IX-X, Romae 1971, n. 110, pp. 157, 163. — *Documenta unionis Berestensis,* n.n. 41-42, pp. 61, 68.

Догматичні справи в постановах Берестейського синоду не становлять жодної проблеми, їх приймається на базі Фльорентійських рішень. У більшості Берестейських артикулів єпископат турбується забезпеченням літургічної і юридичної помісности та державним запевненням, що в цій помісності можна буде розвивати життя Київської Церкви.

З юридичних частин документу найбільш вагомим є 11-ий артикул, де вимагається, щоб новоіменованих єпископів висвячувано без інтервенції Римського престолу, а тільки Київський митрополит повинен складати заяву послуху Римському архиєреєві. Це основний елемент рівно-патріярших прав помісної Київської Церкви.

Знаменним є застереження в артикулах 13-ім і 31-ім, щоб Берестейські рішення не інтерпретувати як вияв неприхильности до Візантійської Церкви і на майбутнє не віддалюватися від неї літургічно.

Ці теоретичні ствердження Київської помісности потребували ще практичного її вияву на загальнім соборі Київської Церкви. Собор ієрархії, священства, монашества і мирян заманіфестував би загальне суспільне рішення жити згідно з артикулами помісности Київської Церкви у єдності з Вселенською Церквою під верховним проводом Римського архиєрея. Собор цілої помісної Київської Церкви був би таким могутним виявом помісної суверенности, що з ним мусіли б у майбутньому рахуватися і Польсько-литовська влада і Польсько-латинська ієрархія. Рішення загального собору було б трудно потім нагинати та інтерпретувати на свій лад.

То ж як Острозький, так і Потій бачили необхідність зовнішнього соборного підтвердження Київської помісности саме в час цих історичних рішень. Тому від початку 1595 року домагалися вони королівського дозволу на скликання собору. Однак по схваленні Берестейських артикулів у червні того ж року, король категорично відмовив право скликати загальний собор. Щобільше, почали тоді навіть здержувати єпископів-делеґатів від виїзду до Риму.

Лише завдяки наполегливості і матеріяльній жертвенності Терлецького вся Берестейська ініціятива знов не застрягла на мертвій точці. При кінці вересня 1595 року делеґати Київської ієрархії Терлецький і Потій добилися державного дозволу виїхати до Риму.

НЕЗАВИДНА ДОЛЯ БЕРЕСТЕЙСЬКИХ РІШЕНЬ

У Римі зустрінули владики-делеґати нові труднощі. За порадою комісії п'ятьох кардиналів з доданням деяких теологів, рішено Берестейські артикули зіґнорувати. Римське святкування 23 грудня 1595 року відбулося на основі Торчинського документу і синодального супровідного листа до артикулів, у якому визнавалося папську зверхність. Літургічну індивідуальність Київської Церкви потрактовано у папській буллі «Маґнус Домінус» з тої ж дати як

папський дозвіл, а не як невідємну природну характеристику помісної Церкви.[11]

Можна собі уявити, в якому прикрому почутті відповідальности за долю помісности Київської Церкви опинилися тоді ці два владики-делеґати. Треба подивляти їх рішучість і наполегливість, що в тому чужому римському середовищі, коли саме тоді приїхали до Риму один по одному два латинські єпископи з Польщі, Терлецький і Потій по двох місяцях таки добилися нового папського документу «Децет Романум Понтіфіцем». Не було й це прямим і повним прийняттям Берестейських артикулів. Все ж таки містився в ньому основний елемент рівно-патріярших прав Київської помісности.

Київський верховний архиєпископ-митрополит мав право наставляти нових єпископів без папської інтервенції і тільки новопоставлений Київський митрополит потребував потвердження Римського престолу.[12]

Так то в лютому 1596 року Київська Церква добилася в Римі найвищого авторитетного визнання своєї помісности. Однак зовсім протилежна доля судилася Берестейській помісності на місці в Польській державі. Коли врешті прийшов державний дозвіл на скликання собору, чи радше лише синоду, на жовтень того ж 1596 року, то по думці польської влади цей синод мав статися тільки торжеством проголошення папської зверхности, а не найвищою збірною інстанцією Київської помісности.

Властивими господарями на цьому останньому Берестейському синоді були три світські урядовці латинського обряду, а папу репрезентували там три латинські єпископи з українських міст Львова, Луцька і Холму. Головну промову на заключнім святі виголосив ідеолог включення Київських християн у Латинсько-польську Церкву, Пйотр Скарґа.

Таке завершення Берестейських синодів було приниженням для всієї Київської Церкви, але іншої альтернативи Київська ієрархія в тодішніх відносинах не бачила. Тому більшість духовенства погодилася з фактом, що ще вдалось хоч теоретично зберегти Київську помісність і на цьому факті почала обновлювати Київську Церкву.

Однак головний сторож Володимирової княжої спадщини, Константин Острозький, і владики двох найбільш західних епархій Перемишля і Львова, виставлені на найсильніший тиск польсько-латинського колоніялізму, таки не могли погодитися з тим фактом. В наслідок цього витворилася внутрі Київської Церкви силь-

---

[11] M. Harasiewicz, op. cit., pp. 202-214; *Monumenta Ucrainae Historica,* vol. IX-X, n. 124, p. 190; *Documenta unionis Berestensis,* n. 145, p. 225.

[12] M. Harasiewicz, op. cit., pp. 219-222; *Monumenta Ucrainae Historica,* vol. IX-X, n. 145, pp. 218-219; *Documenta unionis Berestensis,* n. 193, pp. 293-294.

на опозиція до останнього Берестейського синоду. Це ще більше ослабило Київську Церкву. Протягом кількох наступних десятиліть ієрархія старалася опанувати цю внутрішню опозицію, але ніколи не була спроможна цього досягти.

СПРОБА ЗАВЕРШИТИ КИЇВСЬКУ ПОМІСНІСТЬ ПАТРІЯРХАТОМ

Чверть століття, одне покоління пізніше, внутрішня церковна опозиція оформилася 1620 року в окремий відлам Київської Церкви з зовсім новою ієрархією, під козацькою зверхністю. Було це до деякої міри перещепленням Московської ідеї державної Церкви на українсько-козацький ґрунт.

Треба однак визнати, що серед ієрархії та мирянства козацької Церкви було багато шляхотних патріотичних осіб. Власне один мирянин шляхтич тої Церкви, Адам Кисіль, висунув у 1623 році проєкт поєднання «Руси з Руссю», себто обох Церков Київської спадщини. Поєднання мало б здійснитися на одному спільному соборі для вибрання одного спільного Київського патріярха в єдності з Римським престолом. Константинопольський патріярхат опинився був тоді в такій духовній кризі, що відклик до нього спричинював би радше замішання як підтримку.

Утворення нового Київського патріярхату насправді зводилося до надання патріяршого титулу вже існуючим патріяршим правам Київської Церкви. Зовсім влучно записав у своїх нотатках з 1629 року секретар Римської Конґреґації Поширення віри, монс. Франческо Інґолі:

> Ця гідність не додасть Митрополитові хіба ім'я, бо він вже має право висвячувати єпископів у своїй області і в цьому головно полягає і по суті патріярхальне право, як видно з 6 канону першого Нікейського Собору.[13]

В історичній площині це було б світлим завершенням Берестейської ініціятиви помісности. Для майбутности це було б створенням суверенного християнського центру на Сході Европи з високим патріяршим титулом, який змінив би хід історії в далеко кращому напрямі. Та на превелику шкоду для всього християнства і для Вселенської Держави до поєднання «Руси з Руссю» у Київському патріярхаті не дійшло.

Собор у серпні 1628 року в Київській Печерській Лаврі силою зірвали козаки. Світські патрони козацької Церкви не дали своїй ієрархії свобідно вирішувати церковні справи.

---

[13] D. Tanczuk, Quaestio Patriarchatus Kioviensis tempore conaminum Unionis Ruthenorum (1582-1632), *Analecta OSBM,* vol. I (VII), Romae 1949, pp. 128-144.

На жовтень наступного 1629 року був заповіджений спільний собор обох Церков у Львові. Цим разом трудність виринула з іншого боку. 6 липня 1629 року, точно в 190-і роковини світлого завершення Фльорентійського собору, Римська Конґреґація Поширення Віри в довгій інструкції для нунція у Варшаві так звеліла:

Якщо Ваша Достойність довідається, що рутенці схизматики хочуть розглядати на такім спільнім синоді способи й умовини, за якими думають зробити єдність, то також у такому випадку ви повинні спротивитися скликанню такого синоду...[14]

Так і залишилася Київська Церква ослабленою і розбитою. Її новостворений і козаками контрольований відлам з упадком козаччини потяготів до сильнішої державної Церкви Москви і там затратив всякий слід Київської помісности.

Натомість друга традиційна частина Київської Церкви, що втішається неперерваною ієрархічною лінією спадщини ще від Володимирових часів, мусіла через цілі дальші три століття терпіти постійну ерозію своїх помісних прав і своєї літургічної ідентичности.

Щойно у XX столітті верховний Київо-галицький архиєпископ і митрополит Андрей Шептицький своїм великим духом і далекозорістю завернув це скочування вниз. Почалося усвідомлювання і відбудовування з руїн індивідуальної літургічної характеристики і помісних юридичних прав Київо-галицької Церкви. Віримо, що цей новітній процес світло завершить Берестейську ініціятиву відновленням повної, ще Володимирової, суверенности одної об'єднаної Київської Церкви.

Для здійснення цього потрібно в першу чергу ясного усвідомлення, що Берестейські синоди не означали жодної ані віросповідної, ані обрядової, ані юридичної зміни. Це був виключно змаг Київської ієрархії за утвердження помісних прав Київської Церкви, який вони залишили наступним поколінням до завершення.

---

[14] *Monumenta Ucrainae Historica,* vol. IX-X, n. 612, p. 719.

Михайло Грушевський

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У XIX СТОЛІТТІ І ВИЯВИ В НИХ ОСНОВНИХ ПИТАНЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА

(Закінчення)

РУХ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДУМКИ 1810-х РОКІВ І ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 1850-х І 1860-х РОКІВ

Друга половина сорокових років була важливим поворотним моментом у житті українського суспільства по один і по другий бік австро-російського кордону. В Росії це була епоха Кирило-Методіївського братства — кульмінаційного пункту в розвитку політичної і громадської української самосвідомости від неясних безплідних народницьких мрій і прекраснодушности першої половини XIX століття до цілком визначеної соціяльної і політичної програми українського відродження, в якій поряд із загальними питаннями політичної і соціяльної перебудови Росії намічалися спеціяльно українські постуляти автономної України, як рівноправного члена великої слов'янської федерації.

В Австрії це була славна «весна» 1848 року, яка вперше після кількох століть дала політичне буття місцевій українській народності, що стала цілком впевнено на національні українські позиції і з захопленням вітала перспективи національного самовизначення. Тут і там в перших лавах руху стояли видатні українські літератори і учені, представники українських досліджень у різних царинах, і загальне пожвавлення, політичний перелом мусів був з огляду на це найживішим способом вплинути на долю українознавства, на напрямках, інтересах і характері його.

Однак, цей перший розквіт культурного українського життя — і зокрема наукових інтересів — був зупинений і пригнічений на самому початкові: в Австрії загальною реакцією, яка задавила весняні пориви 1848 року, в Росії — (судовим) процесом Кирило-Методіївців 1847 року, який закінчився ув'язненням і багаторічним засланням, позбавивши можливості наукової праці для видатних діячів науки і літератури. І коли після десяти років вони дістали можливість відновити свою діяльність, то роки поневірянь не залишилися без впливу на їх характер: ми вже не знаходимо в творах петербурзького періоду того сміливого польоту думок, якими

відзначався київський гурток Кирило-Методіївців, — точно так само, як і конституційна епоха 1860-х років у Галичині була лише вельми далеким і слабим відображенням надій і сподівань 1848 року.

Реакція в Галичині особливо відбилася на розвиткові науки. Широкі пляни «собору учених» 1848 року залишилися мертвою буквою. Конституційні слов'яно-руські рухи беруть гору над українськими, теорія «єдності» над національними. Офіційний представник філологічних дисциплін, професор нововідкритої катедри української мови і літератури Яків Головацький дедалі більше і більше пересувається із своєї української позиції 1848 року в бік «об'єднання» і закінчив еміґрацією в Росію. В граматичних працях народний елемент знову узгіднюється з великоросійськими і слов'янськими зразками; популярна граматика цієї епохи Мих. Осадци (*Грамматика русскаго языка,* перше видання 1862 року), не зважаючи на свою наукову перевагу, була великим кроком назад у порівнянні з Лозинським.

Убога преса мляво, нудно пережовувала питання про народну і «образованную» («освічену») мову. Історичні праці цього періоду — праці Зубрицького (*Исторія Галичскаго княжества,* 1852-1855), Гарасевича (Annales ecclesiae Ruthenicae, 1862), Шараневича (*Исторія Галицко-Володимирской Руси,* 1863), статті Малиновського та інших, також були позбавлені живого змісту, пройняті архаїчно-схолястичним характером, стояли під знаком об'єднання.[18] Познаки оживлення починаються лише з 1870-х років під найближчим впливом діячів російської України.

В Росії такого різкого падіння не було. Були відняті у науки великі сили, які обіцяли відкрити нові обрії для наукової діяльности; але в заґальному, не зважаючи на розгром київського гуртка і одночасного погрому московських «Чтений», наукова праця не припинилася. Працями і піклуваннями Максимовича, Іванишева, Судієнка в Києві, Метлинського в Харкові наукове життя у відповідних напрямках археологічно-історичної та етнографічної праці продовжувалося. Київська комісія видавала свої «Памятники» і поряд з ними Іванишев організовував знаменитий «Архив южно-западной России» (т. I, 1859) та інші видання; його невелика стаття про копний суд (*О древних сельских общинах Юго-западной Руси,* 1857) зробила велике враження і мала велике значення як одна із талановито проведених паралель між пізнішим українським життям і давноруським. Було видано декілька цінних пам'ятників і збірників козацької епохи (літописи Величка і Грабянки, листування Скоропадського і Апостола). Максимович продовжував видавати цінні історико-літературні збірники, що стосувалися місцевої історії

---

[18] О. Терлецький, *Галицько-руське письменство 1848-1865 років на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтеліґенції,* 1903.

(*Киевлянин,* III кн., 1850, *Украинец,* 1859 і 1860). Історичне товариство в Одесі почало видавати «Записки» (від 1844 року), де були також матеріяли з історії козацтва. В галузі етнографії за третім збірником Максимовича (1849) появився вельми змістовний збірник Метлинського (1854), було опубліковано декілька цінних статтей, наприклад, український календар Максимовича.

Наукова праця, таким чином, не припинялася, але свіжим вітром подуло в українських наукових сферах лише від другої половини 1850-х років.

Кирило-методіївські в'язні отримали можливість повернутися до наукової праці у 1858 році. В цьому ж році появилася відома стаття Поґодіна, яка знову поставила на порядок денний питання про давність української мови і українського племени на Подніпров'ї і яка викликала жваву полеміку. У 1858 році було відновлено московські «Чтения» під редакцією Бодянського. У 1861 році засновується перший український громадський і науковий журнал «Основа». У 1860 році появляється в Харкові перша праця першого українського мовознавця О. Потебні, а в 1863 році виступає у київському «Архіві», стаючи замість Іванішева редактором, молодий Антонович.

Оце декілька дат, які нам показують пожвавлення українських досліджень не лише в значенні посилення продуктивності, але і їхній характер, спрямованість інтересів, які помічаємо від початку 1860-х років.

У 1858 році виходить чудове історико-етнографічне зібрання Куліша із його записів і ряду його власних та інших авторів статтей, де в ширшому маштабі повторювався плян його «Преданій» — дати духовний образ українського селянина, його погляди на минуле і сучасне, його психологію і духовний склад. Костомаров, починаючи з того самого року, друкує свою історію Хмельницького, опубліковану потім в переробленому і доповненому вигляді у 1859 році — твір, який викликав захоплення своїм художнім викладом, але одночасно викликавши ряд критичних статтей Максимовича у різних виданнях протягом 1859-60 років під спільною назвою «Листи про Б. Хмельницького» і під спеціяльними заголовками. Другу серію листів Максимовича спричинила спроба Антоновича дослідити найдавнішу історію козацтва у вигляді вступної статті до першого тому *Архива,* виданого Максимовичем (*Изследование о происхождении козачества,* ч. III, т. I, 1863). Теорія була цілком фантастична, хоч і ефективна, яка зробила певний вплив у літературі. Максимович у своїх *Исторических письмах о козаках приднепровских* (1863-5) показав перебільшення і фантастичні захоплення молодого автора, який іще перебував під впливом *Історії Русів.* Ці дві серії статтей, разом з іншими, значно дрібнішими, вчинили цінну послугу історії козацтва, відвернувши її від фантастичних вигадок *Історії Русів* і *Запорожской Старины* знову на надійний ґрунт фактів.

У галузі найдавнішої історії важливе значення мали статті, викликані теорією Погодіна про полянських великоросів. На статтю Погодіна, підтриману потім статтями Лавровського,[19] відповідав Максимович декількома серіями «листів», присвячених критиці філологічних арґументів, висунутих на захист цієї теорії («Филологическия письма», 1856, «Ответныя письма», 1857, «Новые письма к М. П. Погодину о старобытности малорусского языка», 1863.[20] Критиці історичної суті цієї теорії були присвячені статті Максимовича («О мнимом запустении Украины», 1857) і О. Котляревського («Были ли Малоруссы исконными обитателями Полянской земли или пришли из-за Карпат в XIV в.», 1862). Це історичне підґрунтя як на ті часи було насвітлене значно ліпше від філологічного, тому що філологічний вантаж обох сторін був іще вельми убогим. В загальному ж полеміка мала те велике значення, що розширювала перспективи українознавства в наступні століття, підкреслювала тісні зв'язки і спадкоємність того, що досі вважалося специфічно українським — історію і побут XVII-XVIII століть — з історією і побутом попереднього періоду. В цьому ж напрямкові, свідомо чи несвідомо, ішли інші праці цих років: Іванишева, Антоновича, Костомарова. Іванишев у своїй статті «О древних сельских общинах», Антонович у своїй теорії про спадкоємність дружини і козацтва, Костомаров у своїх статтях з стародавньо-руської історії («Черты народной южнорусской истории», 1862, «Две русския народности» та інших) — всі вони висували спадкоємство форм, основних течій і спрямувань, які зв'язували українське життя XVI-XVII століть з княжою Руссю і робили її нащадком і спадкоємцем традицій київського періоду. В цьому ж напрямкові ішли дослідження Костомарова з московської історії, в яких підкреслювалися глибокі відмінності московського ладу від київського, всупереч з офіційною історіографією, яка представляла Москву спадкоємницею і продовжувачем київських традицій.

Одночасно з цим помічаємо посилені прагнення відмежувати українське життя не тільки в минулому, але й у сучасному від усього того, що заявляло претенсії на нього, бажало утримати українське життя в службовій ролі. В цьому відношенні «Основа», як арена такої боротьби за відосібнення і самодостатність, я сказав би — за автономність українського життя, мала велике значення, хоча на цій стадії дебатів захисники українського життя далеко не дійшли до останніх логічних висновків. Обмін думками і все це пожвавлення, пов'язане з появою першого українофільського органу, тривало недовго, неповних два роки, і цим пояснюється незавершеність теоретичних побудов, іще непідготовлених са-

---

[19] *Обзор замечательных особенностей наречия малорусского в сравнении с великорусским* (Н. М. П. П., 1859); *По вопросу о южнорусском языке* (*Основа,* 1861 — стаття написана в 1856 році).

[20] Передруковані в *Собрании сочинений,* т. III.

мим життям. Все таки тоді зроблене і сказане мало, правдоподібно, велике значення. На чолі ішов Костомаров, виступивши в «Основі» із рядом статтей, спрямованих проти загальноросійських і польських претенсій; в тому самому напрямкові писали Антонович, Житецький, Рильський та інші. Особливо глибоке враження зробила стаття Костомарова «Две русские народности» (1862), де було представлено контраст між українським і великоросійським елементом у всіх сферах суспільного і особистого життя. Протягом багатьох десятиліть ця стаття Костомарова залишалася євангелією українського націоналізму.

Громадські завдання високої важливости, висунуті цією епохою, викликали переоцінку літературних доробків з громадсько-національної точки погляду. Різкі критичні статті Куліша з ділянки української літератури XVIII-XIX століть мали немале значення: від них можна рахувати початок історії нової української літератури.[21]

1860—1870-ті РОКИ; НАРОДОЗНАВСТВО

З припиненням *Основи* осінню 1862 року розпався гурток дослідників, який був зібрався навколо цього журналу. Розпочаті після цього переслідування українства (1863) не залишилися також без впливу на українську публіку, яка не звикла до такої ролі переслідуваних. Наукова діяльність, звичайно, не припинялась. Костомаров у Петербурзі, Максимович і Антонович у Києві, Бодянський у Москві займалися збиранням і опрацюванням історичних матеріялів; на ці роки припадає видання актів московських архівів з історії України XVII століття в *Актах Южной и Западной России,* київських матеріялів в *Архив Ю. З. Р.,* вивчення Румянцевського опису Лазаревським у співробітництві з іншими дослідниками. Бодянський після катастрофи 1848 року, ставши взагалі значно більше стриманим по відношенню до українських матеріялів, від 1863 року друкував у *Чтениях* велике зібрання пісенного і віршованого матеріялу Галичини, який постачав Головацький, що було результатом праць цілого покоління галицьких збирачів; це видання закінчилося у 1872 році, рівно через десять років.

Другою великою новинкою в галузі етнографії було зібрання українських приказок, виданих Симоновим (*Українські приказки, прислівъя и таке инше,* спорудив М. Номис, 1864). В галузі вивчення народної словесности, народної символіки і народної поезії появляються важливі праці Потебні (перша праця в 1860 році: *О некоторых символах в славянской народной поэзии,* потім: *О миѳическом значении некоторых обрядов и поверий,* 1865, *О доле*

[21] Про керівні ідеї гуртка «Основи» див. працю Стешенка: «Українські шестидесятники», *Записки Українського Наукового Товариства в Києві,* т. II, 1908.

и сродных с нею существах, 1867, *О купальских огнях и сродных с ними представлениях* та інші).

В кінці 1860-х років виник великий науковий захід за ініціятивою П. Чубинського, який звернув на себе увагу дослідженнями народного життя на півночі Росії, в Архангельській губернії, куди його було заслано. На його пропозицію Російське географічне товариство доручило йому здійснити статистичне і етнографічне дослідження правобережної України, і Чубинський у 1869-70 роках відбув ряд експедицій з декількома співробітниками, а також заручився співпрацею спеціялістів з різних ділянок народного життя. Великий матеріял, зібраний ним і доставлений співробітниками і кореспондентами, потім був виданий у вигляді великого зібрання під назвою *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западноруский край, снаряженной Русским географическим обществом, Юго-западный отдель.* Праці становили VII томів у 9 книгах, випущених у світ протягом 1872-1877 років. Крім великого збірника пісень і обширного зібрання казок тут появилися зібрання і дослідження, які відкривали цілковито нові сторони народного життя: збірник судових процесів за чаклунство із актів XVII-XVIII століть, зібраних Антоновичем; зібрання ухвал волосних судів, як матеріял для вивчення звичаєвого права, упорядкованих Кістяковським; огляд української діялектології, складений Михальчуком на підставі відповідей на діялектологічну програму і таке інше. В загальному вийшло надзвичайно імпозантне зібрання, яке не лише пропонувало цінний матеріял з цілого ряду питань, але і накреслювало нові шляхи дослідження народного життя.

Під впливом праць над опрацюванням і виданням зібраного матеріялу виникла думка про створення постійного органу для вивчення краю в напрямкові, указаному «експедицією». Праці експедиції були справою українських дослідників, зосереджених у Києві, які на той час зібрали навколо себе вельми значні наукові і культурні сили, і як продовження цих праць виник київський «Юго-западный отдел Русского Географического общества», який розпочав свою діяльність у 1873 році, поставивши перед собою широкі цілі статистично-економічного і етнографічного дослідження українського населення. Не зважаючи на досить офіційну оболонку «для безпечности», цей відділ зібрав навколо себе все, що було живим і допитливим у тодішньому українському суспільстві, і обіцяв багато чого. Одночасно з ним відкрилося і київське історичне товариство, але воно мало, особливо на початках, досить таки казенний характер і не зробило помітного впливу на розвиток наукової діяльності.

Навпаки, збуджуючим моментом у цьому значенні був археологічний з'їзд 1874 року в Києві. На ньому було прочитано багато цікавих доповідей (наприклад, повідомлення Камінського про першу палеолітичну стоянку на Україні, Дашкевича про Болоховський рух у XIII столітті, Житецького про Пересопницьке євангеліє та

інші), з'їзд викликав велике зацікавлення в широких колах, живий обмін думками з багатьох питань українознавства.

Це викликало потім газетну полеміку, яка перейшла в найжорстокіше цькування українства, що закінчилося відомими адміністративними репресіями. Південно-західний відділ було «тимчасово» закрито в 1876 році з тим, щоб уже більше не бути відкритим. Відділ проіснував таким чином лише три роки, але зробив багато. Цінною була його власна праця, організаційна і видавнича: він видав два томи цінних *Записок* (третій не був закінчений), цікаве зібрання «Малороссийских преданий» під редакцією Драгоманова, деякою мірою з цим виданням стояло видання «Исторических песен малорусского народа», упорядковане Антоновичем і Драгомановим, залишаючись довго гордістю української науки. Але крім цього «Відділ» мав велике значення згуртуванням українських наукових сил, організувавши їх для колективних праць і накресливши ряд питань для дальшого дослідження.

ІСТОРІОГРАФІЯ 1870-1880 РОКІВ: КОСТОМАРОВ, КУЛІШ, АНТОНОВИЧ

У значенні властивого дослідження українського життя двадцятип'ятиліття вслід за припиненням «Основи» і діяльности петербурзького гуртка ознаменувалося особливо інтенсивною працею в галузі української історіографії. Праці Костомарова, Куліша, Антоновича, Лазаревського з різних точок погляду, з неоднаковим багажем знань і таланту, але в загальному дуже успішно просували українську науку у пізнанні минулого українського народу, його історичного процесу, що привів на нинішні позиції його сучасного покоління.

Коло матеріялів, якими володів кожний із дослідників, їхні особисті інтереси і нахили визначали сферу діяльности кожного із найголовніших представників української історичної науки. Костомаров, взявшись за опрацювання офіційного актового матеріялу московських архівів з історії козацтва, протягом двадцяти п'яти років паралельно провадив видання актів згаданих архівів (*Акты Южной и Западной России,* 12 томів, від 1863 по 1884) і розповідав про політичну долю козацтва в ряді монографій, які у своїй сукупності охоплювали шістдесятиліття, від епохи Хмельницького до катастрофи 1709 року (після *Б. Хмельницького,* виданого в новому опрацюванні 1870 року, *Гетьманства Виговського, Гетьманства Ю. Хмельницького, Руїни, Мазепи і мазепинців*). З боку ґрунтовности і художньої форми важко було бажати собі чогось ліпшого, і цим пояснюється те, чому за увесь цей час ми не зустрічаємося з паралельними працями в цій галузі (не рахуючи дрібніших статтей, присвячених окремим моментам, матеріялам або загальним характеристикам найголовніших діячів цієї епохи). Ва-

дою був поверхово-розповідний характер: за калейдоскопом зовнішних деталів зникали керівні ідеї і течії суспільного життя, навіть неясно вимальовувалися образи головних діячів і зовсім пропадав найголовніший фактор — народ, історичну ролю якого сам автор визнавав основою історичного дослідження, але занедбав у своєму викладові за зовнішним багатством фактів. Історична трагедія українського народу, пережита ним протягом цих десятиліть, затушовувалася за зовнішніми драматичними деталями і навіть суть політичного конфлікту між Україною і Польщею, що лежала в їх основі, не подавалася з належною ясністю. А культурний, побутовий і суспільний бік процесу залишався і зовсім поза межами дослідження.

Куліш, незадоволений першими монографіями Костомарова і вважаючи його «чужоплемінником», який не спроможний збагнути уклад українського життя і сутність козацтва, задумав розкрити історію козацтва у тісному зв'язку з сучасними культурними і суспільними стосунками, з способом життя народу. Перший начерк своєї праці Куліш надрукував за кордоном, у львівському журналі *Правда* під назвою: «Перший період козацтва аж до ворогования з Ляхами» (1868). Це була вельми цінна праця, значною мірою вільна від леґендарної традиції, представляла історію козацтва на широкому фоні культурних і соціяльних відносин, так що доводиться сильно пошкодувати, що внаслідок незначного розповсюдження в Росії журналу, в якому вона була надрукована, ця праця не потрапила до тутешнього культурного вжитку. 1874 року вона вийшла у новій, поширеній редакції, як перша частина великої праці, над якою Куліш потім працював майже до самої своєї смерті. Частина цієї праці, тоді виданої, мала назву *История воссоединения Руси;* вона припинилася на III томі, виданому в 1877 році і була доведена до 1620-х років. У багатьох відношеннях це була дуже цінна праця; своїм критицизмом і широким трактуванням козацтва на фоні польсько-українських стосунків вона далеко залишала за собою все зроблене до того часу з історії раннього козацтва, зокрема огляд історії козацтва до Хмельницького як вступ до пізніших видань *Богдана Хмельницького* (1870 і 1884). Але однобічне зображення, панегіризм у відношенні до польської культурної місії на Україні і дедалі посилюване різко вороже ставлення до козацтва, претенсійний тон і стомлюючий риторизм викладу — все це наклало неприємну тінь на працю Куліша. Одночасно опублікована його стаття «Козаки в отношении к государству и обществу» (1877), підсумувавши в досить різкій формі історичні погляди автора, стаття іще різкіше підкреслила його тенденції і зіпсувала настрій. *История возсоединения* була зустрінута холодно, навіть вороже і її позитивні сторони не були оцінені ні в наукових колах, ні серед широкої публіки. Нові праці Куліша в цій галузі *Отпадение Малороссии от Польши* (1888-9, 3 томи) і *Украинские паны и козаки в двадцатилетие перед бунтом Хмельницкого* (1895, не

закінчено) — іще більше суб'єктивні і з наукової точки погляду зовсім малоцінні. Ці праці підсилили потім неґативне ставлення до діяльности Куліша на полі історії, але треба визнати, що не зовсім заслужено.

В той час як у Куліша в його дослідженнях історії козацтва дедалі сильніше виступав неґативний, руїнницький характер козацтва по відношенню до культури і громадськости, насаджуваної Польщею, — то в працях Антоновича, присвячених історії суспільних стосунків на Україні під польським режимом, навпаки, вияснялася неминучість протесту проти політичних і суспільних форм польського ладу з боку українського елементу, втіливши цей свій протест у козацтві і в козацьких рухах.

Примикаючи тісно до Костомарова у своїх основних поглядах на історичну еволюцію українського народу, Антонович у ряді праць, присвячених історії суспільних клясів, відзначав корінний переворот у суспільних стосунках, внесений польським правом в українське життя, корінне протиріччя цього права з демократичним укладом українського життя. Антонович показав глибокі аномалії в українському житті під впливом нових умов. Ряд праць Антоновича, в яких він підсумовував документальний матеріял з історії суспільного ладу XVI-XVIII століть, — разом десять томів, 1863-1902, присвячених історії селянства, міщанства, дворянства, церкви, козацьким і гайдамацьким рухам, як виявам народного протесту,[22] — в основному становлять один суцільний акт обвинувачення проти польського режиму з точки погляду українського народу.

Навпаки, староруський суспільний уклад, а також лад великого князівства Литовського, який уявлявся Антоновичеві безпосереднім продовженням староруських традицій, покійний історик схильний був до деякої міри ідеалізувати. Він наполягав на тісне спадкоємство форм і основних ідей староруського життя в пізнішому українському житті, і з цієї точки погляду енерґійно виступав проти теорій Погодіна, відроджених у 1883 році Соболевським, доводив відсутність різкого перелому в житті Придніпров'я в епоху монголів. З другого боку, за допомогою археологічного матеріялу Антонович намагався розширити історичний обрій старої Русі за межі суто історичних джерел. Присвячуючи останні десятиріччя свого життя археологічним дослідженням, він став справжнім основоположником української археології і знайшов у цій сфері багато співробітників і продовжувачів.[23]

---

[22] Частина указаних статтей зібрана у першому (єдиному) томі його *Монографій*, виданому у 1885 році; всі інші залишаються розпорошені в томах *Архива*, тому що виходили лише в обмеженій кількості відбитків.

[23] Про наукову діяльність Антоновича є гарна праця С. Томашівського «Володимир Антонович», *Літературно-Науковий Вісник*, 1906. Також є статті у присвяченому пам'яті Антоновича третьому томі *Записок українського наукового тов.* в Києві.

ІСТОРІОГРАФІЯ 1880—1890-х РОКІВ ЛАЗАРЕВСЬКИЙ І ГУРТОК «КИЕВСКОЙ СТАРИНЫ»

Огляд діяльности Лазаревського, останнього із великих істориків розглядуваного періоду, більш доречно пов'язати з оглядом праць гуртка, зібраного «Киевской Стариной». Хоча Лазаревський почав працювати іще у 1850-х роках і перші його великі праці відносяться до 1860-х і 1870-х років (*Малороссийские посполитые крестьяне,* 1866, *Очерки малороссийских фамилий,* 1875), але розквіт його наукової діяльности припадає на час *Киевской Старины,* в якій Лазаревський приймав діяльну участь від першої книги, а потім після зміни редакції у 1887-8 роках став справжнім її керівником.

У протилежність до інших історична діяльність Лазаревського концентрувалася в порівняно тісних межах: він був істориком гетьманщини XVIII століття і досліджував її життя і побут з точно визначених точок бачення. Прихильник демократичної стихії в українському житті, подібно до Костомарова і Антоновича, він досліджував занепад гетьманщини — виродження демократичного ладу козацтва нащадками козацької старшини, закріпачення вільного українського населення і виникнення нової привілейованої кляси. В цьому пункті зосереджувалися дослідження Лазаревського з історії суспільних клясів і управління, з історії родів і нарешті — велика історико-географічна праця *Описаніе старой Малороссіи,* якої він встиг написати лише частину (три томи з описом трьох із десяти полків Гетьманщини). Незважаючи на велетенську ерудицію, на єдину у своєму роді обізнаність з епохою, суспільне життя і побут Гетьманщини у працях Лазаревського зображені однобічно: він цілковито іґнорував політичний бік тогочасного життя; він не враховував впливу політики центрального уряду на українські стосунки і, зводячи все до економічних відносин, залишав зовсім на боці політичні мотиви; суспільне життя і діяльність Гетьманщини XVIII століття внаслідок цього були зображені не у дійсному вигляді.

Киевская Старина, заснована в 1882 році, перейшла під найбільший вплив Лазаревського, як я сказав, від 1888 року. Засновник цього журналу Ф. Лебединцев за своїм фахом був істориком церкви і, дякуючи своїм зв'язкам в духовних колах, цей церковно-історичний бік був представлений особливо сильно в перші роки і залишив слід за традицією і в наступних роках; в період Лебединцева журнал користувався навіть заступництвом Синоду. Але поряд з цим, з перших же років, йому пощастило залучити до більшої чи меншої співпраці вельми багатьох видатних українських дослідників, і журнал став справжнім органом українознавства: української історії, етнографії і літератури, в межах України російської. Діяльними співробітниками *Киевской Старины* були: Костомаров, Антонович, Лазаревський, Орест Левицький, далі П. Ле-

бединцев, Ф. Терновський, С. Голубєв, який займався головним чином церковно-побутовою історією і церковними старожитностями; над історією козацтва, соціяльною і побутовою історією Лівобережжя працювали тут Лучицький, Багалій, Горленко, Шишманов; із філологів — Житецький, Сумцов, М. Петров, Науменко; на теми етнографії писали Драгоманов, Вовк, Єфименко, Нейман, Манжура та інші.

Після смерти Лебединцева «Кіевская Старина» фактично перейшла під колективне керівництво гуртка найближчих співробітників і стала справжнім органом київських українознавців, а справжнім керівником став Лазаревський, залишаючись душою журналу до самої своєї смерти (в 1902 році). Із співавторів *Киевской Старины* найбільш діяльними у цей період, крім згаданих вище, необхідно назвати А. Андрієвського, М. Молчановського, М. Василенка, Теличенка, В. Модзалевського, М. Стороженка, І. Павловського, які працювали в галузі історії, археолога М. Біляшевського, етнографів В. Милорадовича, В. Ястребова, Ір. Житецького, літературознавців і мовознавців І. Франка, М. Стороженка, А. Кримського, Гната Житецького.

Найбільше приділялося місця і уваги історії України XVIII-XIX століть, головним чином так би мовити місцевій історії, історії побуту: адміністративним і суспільним стосункам, літературним творам, школі; праць великого маштабу, які б ставили собі за мету загальне висвітлення цілих епох або рухів українського життя, було порівнюючи мало; переважав сирий або напівсирий матеріял, «цеглинки», цінні, але здебільшого досить мілкі.

Несхильність духовного керівника *Киевской Старины* до сміливих узагальнень і до широких перспектив відбилася на загальному тоні журналу. Багато чого цінного було дано також із галузі етнографії; значно менше з історії літератури і мови. В загальному протягом майже чверті століття журнал зберіг за собою центральне місце в галузі українознавства, до деякої міри навіть — в українському інтелектуальному житті Росії. В тогочасних умовах, при неможливості мати українські товариства, українську пресу, *Киевская Старина* виконувала обов'язок органу українознавства, представництва від імені української інтеліґенції. Одночасно гурток *Киевской Старины* був своєрідною українською корпорацією, ученою установою, єдиною в своєму роді. У всякому разі при всіх своїх недостатках, деякій вузкості видноколу і відсталості інтересів *Киевская Старина* відіграла видатну роль в українських дослідженнях. Зі смертю Лазаревського (в 1902 році) журнал почав помітно схилятися до занепаду. Нестачу наукового матеріялу редакційний гурток намагався до деякого часу компенсувати розширенням програми у бік громадсько-політичний і белетристичний; з кінцем 1906 року журнал набрав нового вигляду переважно українського (за мовою), було змінено назву на «Україна», але потім (у 1907 році) журнал зовсім припинив своє існування.

ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ ІСТОРІЇ XI-XVI СТОЛІТЬ МОВА І ЛІТЕРАТУРА

Поруч із вивченням нової історії України, якому приділяв особливу увагу гурток *Киевской Старины*, становили цикли праць із древньої історії і литовсько-польського періоду, завдяки ініціятиві Антоновича і Владимирського-Буданова. Антонович, як професор Київського університету, починаючи з 1880 року, кожні 2-3 роки систематично пропонував на здобуття наукового ступеня теми з історії тієї чи іншої землі XI-XIV століть і таким чином ідея Костомарова про землю, як політичну одиницю староруського укладу, знайшла собі вияв у великій серії монографій, які розглядали окремі землі з точки погляду історичної географії, політичної і культурної історії (праці О. Андріяшева, Д. Багалія, П. Голубовського, Ол. і Мих. Грушевських, В. Данилевича, П. Іванова, В. Ляскоронського, Н. Молчановського). Загальна кількість таких монографій за чверть століття перевершила десяток; деякі з них мали видатні якості і у своїй сукупності дали вельми серйозний вклад у науку.

Аналогічну діяльність у менших розмірах здійснював М. Ф. Владимирський-Буданов, який досліджував історію права великого князівства Литовського, головним чином державного права, і пропонував своїм учням теми з цієї ж галузі, взагалі звертав їхню увагу у цьому напрямкові; внаслідок появилася також значна серія праць з історії суспільних і правових стосунків України і Білорусії, головним чином XVI століття (крім дуже цінних праць самого М. Ф. Владимирського-Буданова, праці М. Ясинського, Г. Демченка, М. Максимейка, І. Малиновського). В цьому ж напрямкові працював протягом цих років московський професор М. Любавський, автор великих досліджень господарського ладу великого князівства Литовського, і варшав'янин Ф. Леонтович, який дав багато праць в цій самій галузі.

Хоч ці дослідження у сфері староруської і західноруської історії здебільшого не стояли впевнено під знаком українознавства, однак, мали велике значення з точки погляду українських досліджень, не лише в значенні нагромадження і опрацювання фактичного матеріялу, але і по спорідненості основних положень, що лежали в їхній основі: вони виходили від тих самих поглядів на спадковість правових і культурних традицій київського періоду в устрої і житті України і Білорусії XIV-XVII століть, висували принципи обласного ладу, земського самоуправління, із яких випливало і дослідження української історіографії цього періоду.

В історії української літератури вельми помітним явищем були праці М. Петрова — *Очерки по истории украинской литературы XVIII века*, 1880, і особливо *Очерки истории украинской литературы XIX столетия* (друкувалися в *Историческом Вестнике*, 1880-3, і в новому опрацюванні вийшли окремою книгою в 1884

році). Після коротких оглядів 1860-1870-х років і особливо багаточисленних, більш спеціяльних праць, це був перший значний загальний курс нової української літератури, з цієї точки погляду дуже цінний, хоча невисокий в сенсі загального насвітлення і однобічний у тому відношенні, що ця історія літератури обмежувалася Україною російською. В сенсі насвітлення загальної еволюції вельми цінне доповнення до неї становила велика рецензія проф. Дашкевича для нагороди уваровською премією (1888); це була цінна праця, яка дуже влучно накреслювала розвиток і керівні ідеї нової української літератури першої половини XIX століття (народність і демократизм). Заповнити другу прогалину — відсутність літератури австрійської України — мав на увазі львівський професор Огоновський своєю історією літератури (друкувалася в журналі *Зоря* і виходила окремими томами від 1887 року). Її перша частина, присвячена літературі до кінця XVIII століття, не становила інтересу через стислість і убогість відомостей; для XIX століття праця Огоновського подавала досить багатий фактичний матеріял про українське письменство Росії і Австрії, але її вадою була відсутність перспективи, будь-якого сліду якраз «історії».

Вивчення української мови і літератури, слабше виявлене в працях гуртка *Киевськой Старины,* було представлене декількома працями поза межами журналу. В дослідженні мови домінуюча роль в 1870-80-х роках належала Потебні. Уже від 1860-х років паралельно з вище згаданими працями про народну символіку, він розпочинає ряд великих праць в галузі мови. Від 1864 року починають виходити його надзвичайно цінні діялектологічні праці: *О звуковых особенностях русских наречий* (окремо 1866), з продовженням потім спеціяльно в галузі української діялектології: *Заметки о малорусском наречии,* 1870. Пізніше Потебня переходить до праць про синтаксис — «Из записок по русской грамматике» (ряд статтей, які друкувалися від 1874 року і частково залишалися невідомими за життя автора), але паралельно з ними ідуть і статті про фонетику і етимологію під спільними заголовками «К истории звуков русского языка» (від 1873 року) і «Этимологические и другие заметки» (від 1880). Серед них в 1877 році виходить вельми цінне коментоване видання «Слово о полку Ігоревім», пізніше — ряд праць із сфери дослідження лексики, які поширилися на вивчення поетичних образів і мотивів української народної поезії: «Объснение малорусских и сродных народных песень» (веснянки, колядки, щедрівки), 1883-7. Глибокий майстер в діалектології і фонетиці, в символіці і поетиці, незрівняний мислитель в галузі лінґвістичної психології, Потебня був і залишається найбільшим дослідником, якого мала українська філологія; з огляду на живе зацікавлення і щиру любов його до української мови і української письменності доводиться дуже шкодувати, що він обмежився лише небагатьма спеціяльними працями або більш-менш випадковим українським матеріялом у своїх працях в основному загального характеру.

Те, чого не дав Потебня (а міг довершити ліпше, ніж будь-хто інший) — загальних курсів української філології, постаралися дати інші. У 1880 році випустив Огоновський цілком непогану спробу загального огляду фонетичних особливостей української мови під назвою *Studien auf dem Gebiete der Ruthenischen Sprache* і потім, як доповнення до цієї праці, статтю: «O Ważniejszych właściwościach języka Ruskiego», 1883, а через декілька років (1889) вийшов короткий нарис української фонетики В. Науменка під назвою *Обзор звуковых особенностей малорусской речи,* 1889 р. З історії мови дав ряд великих праць П. Житецький: *Очерк звуковой истории малорусского наречія,* 1876 — першу спробу компактної історії фонетики, досить критично оцінену спеціялістами, але яка залишилася єдиною до останнього часу; потім «Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII і XVIII вв.», ч. I, 1889, і замість продовження цієї праці *Энеида Котляревского и древнейший список ея в связи с обзором малорусской литературы XVIII в.,* 1900. У зв'язку з деякими меншими працями («О Пересопницкой рукописи евангелия», «К истории литературной русской речи в XVIII в.», «О переводах евангелия на малорусский язык» та інші) ці праці давали вельми цінний огляд літературного опрацювання української мови у XVI-XVIII століттях.

Для вивчення найдавнішої історії мови мала велике значення відроджена проф. Соболевським полеміка про етноґрафічну приналежність населення Подніпров'я X-XIII століть. Його реферат: «Как говорили в Киеве в XIV-XV вв.», прочитаний у київському історичному товаристві у 1883 році, викликав справжню бурю — ряд істориків і філологів виступали із запереченнями положень Соболевського, доказуючи безперебійність населення Київської області і відсутність іміґрації із Волині і Галичини. Ці реферати, на жаль, не були надруковані, але погляди учасників суперечки були розвинуті у ряді праць — з філологічного аспекту Соболевським і Шахматовим з одного боку («Очерки по истории русского языка», «Лекции по истории русского языка», «Источники киевскаго говора» Соболевського, 1884-5; «К вопросу об образовании русских наречий» Шахматова, 1894), з другого боку Ягичем, Потебнею, Кримським та іншими («Четыре критико-палеографическия статьи» та «Критическия заметки по истории русского языка» Ягича, 1884-9, «Отзыв о сочинении А. Соболевского „Очерки"», початий Потебнею, незакінчений і виданий уже після його смерти в 1896 році, «Филология и Погодинская гипотеза» Кримського, 1898 та інші.[24]

З історичної точки погляду цьому питанню були присвячені праці Антоновича, В. Буданова, Лазаревського і автора цих рядків. Це питання донині, у різноманітних формах (наприклад, з перенесенням центру ваги з Київської землі на землю Сіверську), не пе-

[24] Детальнішу історію питання зацікавлені знайдуть в моїй *Історії України-Руси,* том I.

рестає бути стимулом для дослідження древньої колонізації, етнографічних і політичних стосунків Придніпров'я, не говорячи про суто лінгвістичний бік (статті Яґіча «Einige Streitfragen», 1898, Шахматова «К вопросу об образовании русского народа» в новій сильно переробленій редакції 1899 року, Кримського «Филология и Погодинская гипотеза» в новому виданні 1904 року, його ж «Деякі непевні критерії для діялектологічної клясифікації староруських рукописів», 1904, мої «Спірні питання староруської етнографії», 1904, Соболевського «Древне-киевский Говор», 1905, критика Кримського під тією самою назвою, 1906, Шахматова «Южные поселения Вятичей», 1907 і викликані цією статтею заперечення Розова: «Трильогія проф. Кримського», 1907 та інші).

З другого боку питання про самостійність української мови висунуло з новою силою суперечку з приводу дозволу виступів українською мовою на археологічних з'їздах (1899), а потім питання про скасування заборони уживання українського слова, заініційоване тодішнім комітетом міністрів (1905). Крім стислих статтей і трактатів більш загального публіцистичного характеру ці суперечки принесли і деякі цілісні з наукової точки погляду статті (стаття Михальчука, 1899 року, «Записка академії наук», 1905 та інші).

В загальному, попри різні несприятливі умови — цензурні побоювання і напіввизнане становище в офіційних наукових сферах — можемо констатувати вельми сильний і успішний ріст українських досліджень протягом останніх десятиліть XIX століття. Одначе, хоча ці успіхи були довершені головним чином українськими вченими Росії, то синтезувати їх довелося на галицькому ґрунті з огляду на ті умови, в яких перебувало українське життя Росії. В Росії ці умови неминуче спричиняли відомі недомовки, певну однобічність залежно від вільних і невільних прогалин в зображенні минулого і сучасного українського життя.

Ці умови, що змусили багатьох українських письменників із Росії перенести свою діяльність в Галичину, починаючи уже від першої заборони українського слова (1863), неминуче повинні були спричинити створення також і наукового центру на галицькому ґрунті, поза межами цензурних і кожних інших обмежень, діючих у Росії. Таким центром врешті решт зробилося «Товариство імені Шевченка», засноване іще в 1870-х роках українцями із Росії з метою сприяти науковому і літературному українському рухові, але через вкрай обмежені засоби лише далеко пізніше воно спромоглося здійснювати своє призначення.

До того часу Галичина не проявляла себе значною продуктивністю в галузі науки. Поступово виростаючи після реакції 1850-х років, нова українська інтеліґенція всю енерґію і всі свої сили спрямовувала головним чином на освіту і організацію народних мас. Українські журнали (головним чином *Правда* від 1869 року і *Зоря* від 1880 року) порівняно небагато давали на теми українських досліджень. Серед представників консервативних «старорусин-

ських» течій також вельми небагато хто віддавав свої сили науковій праці (Шараневич в галузі історії Галичини, Петрушевич — філології і давнього минулого), без накопичення матеріялу їхні праці не мали значення.

Офіційний представник українських досліджень Яків Головацький еміґрував у Росію і порвав свої зв'язки із галицьким життям. Його наступник по львівській катедрі проф. Огоновський, що належав уже до «молодого» українського напрямку, довгий час залишався головною і майже єдиною серйозною науковою силою; у 1876 році він випустив ціле видання *Слова о полку Ігоревім,* наступні його праці 1880-х років указані вище. Праці інших дослідників 1880 і початку 1890-х років не були чимось особливо видатним — праці Партицького з історії літератури і найдревнішої історії (на жаль, зі «слов'янської», зовсім ненаукової точки погляду), Онишкевича, Смаль-Стоцького в галузі мови; щойно розпочинав свої праці з народної мови і літератури під керівництвом Драгоманова найбільший із галицьких дослідників Іван Франко. Можна іще відзначити початки юридичної літератури в заснованому під кінець 1880-х років *Правничому часописі.* І лише середина 1890-х років, коли розпочиналася інтенсивна діяльність Наукового Товариства імені Шевченка, стала різко позначеною епохою в науковому житті Галичини.

З початком 1890-х років це товариство реформується і завдяки спонуці із Росії кладе початок суто науковим виданням українською мовою (забороненою в Росії указом 1876 року). Автор цих рядків належав до київського гуртка, який брав активну участь в організації цього першого українського наукового органу, а потім, переїхавши до Львова, докладав старань до дальшої наукової організації, в результаті якої під кінець 1890-х років Наукове Товариство імені Шевченка перетворилося на більш наукову установу, маючи у своїй системі цілий ряд спеціяльних відділів і комісій для різних ділянок знань, зі спеціяльними науковими виданнями матеріялів і досліджень (кількість цих постійних видань нині досягло 17 назв). Не маючи можливості дати детальний огляд розвитку організаційної і видавничої діяльності оновленого товариства,[25] я відзначу лише деякі моменти більш загального значення. Таким моментом була організація центрального органу українознавства — наукового журналу, який ставив своєю метою давати по можливості повну картину розвитку українських досліджень. (*Записки Наукового Товариства імені Шевченка,* в своїй новій формі від 1895 року, з великими відділами хроніки і бібліографії українознавства). Дальше — видання великої історії українського народу з найдавніших часів. Це видання провадив автор цих рядків з ра-

[25] Огляд першого десятиліття цієї обновленої наукової діяльності є в *Журналі Мин. Нар. Просв.,* 1904, III; огляд пізніших років — в *Известиях Академии,* 1911, кн. 3.

мени історичної секції товариства, починаючи від 1898 року (видання доведено до 1650 року). Задумана Іваном Франком історія української літератури, в менших розмірах, залишилася незакінченою через хворобу автора (в 1910 році вийшов лише короткий нарис її). У стах із лишком томах «Записок» нагромадилася велика кількість досліджень з історії літератури (значною мірою того ж І. Франка, також О. Колесси, К. Студинського, В. Перетца, М. Возняка, В. Щурата та інших), іще більше з історії — особливо з історії козацької епохи, також із культурної і соціяльної історії козацької епохи, також із культурної і соціяльної історії XVI-XIX століть (праці С. Томашівського, С. Рудницького, Олександра Грушевського, Івана Джиджори, Івана Крип'якевича, І. Франка, М. Зубрицького та інших, в тому числі і автора цих рядків), також з етнології і фолкльору (крім перерахованих, праці В. Гнатюка, Ф. Колесси, З. Кузелі, О. Роздольського та інших). У сфері археології — систематичне зібрання матеріялів з історії козацтва, при чому особлива увага зверталася на цілковито занехаяні теми.

Олександер Оглоблин
Українське Історичне Товариство

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА І МОСКВА

(Продовження)

Щороку Самойлович посилає Мазепу, як українського посла, й то головного посла, до Москви. Мазепа подовго живе в Москві, заводить собі там нові знайомства, робить впливові зв'язки й десь на початку 1680 рр. знайомиться з князем Василем Васильовичом Голіциним, який тоді став керманичем Московської держави, як фаворит царівни Софії Олексіївни.

Мазепа не тільки пильнує своїх особистих і політичних зв'язків, але також дбає, як це тоді робила вся козацька старшина, про свої економічні інтереси. Річ у тому, що білоцерківські спадкові маєтки Мазепи загинули підчас Руїни. На лівий беріг Дніпра він дістався, як каже Величко, в самому плащі тільки, як його спіймали запорожці, які при тому ще й пограбували його. На лівому березі Дніпра він був спочатку такий бідний, що мусів спрягатися з сусідом-козаком для того, щоб обробляти невеличкий клапоть землі, коло хутора, який йому надав Самойлович. Але згодом, як добрий господар, як зручний купець, який провадив великі торговельні операції, і зокрема возив до Московщини, користуючися своїми знайомствами й зв'язками там, горілку, що було звичайним людям з України найсуворіще заборонено, під страхом смертної кари, але з дозволу царського уряду це можна було робити.

У 1682 р. Самойолович зробив Мазепу генеральним осаулом. Отже фактично він стає найближчою людиною до гетьмана не тільки особисто, родинно, але й урядово, бо як каже німецьке тогочасне джерело, стає членом уряду гетьманського.

Чим пояснюються всі ці успіхи Мазепи? Цілком ясно. Пояснюються вони тим, що це була людина незвичайна, багато обдарована здібностями, розумом, талантом, освітою, здобутою на Україні й закордоном, людина, яка мала великий дипломатичний хист, яка набула досвід двірського поводження не тільки в Польщі, в Кракові, чи в Варшаві, але також закордоном; він бував і на прийняттях французького короля Людвика XIV, «короля-сонця» і відвідав низку европейських країн. Він володів досконало кількома мовами, вільно говорив, крім східньо-европейських мов, мовами: німецькою, італійською і, мабуть, французькою, хоч сам Мазепа це

й заперечував у розмові з французьким дипломатом Балюзом, але досвідчене око дипломата Балюза помітило, що Мазепа реґулярно читає французькі газети. Отже він стежив за европейською політикою, літературою, мав у себе добру бібліотеку, музейні збірки, зокрема збірку зброї. Це була людина, рівної якій по культурі й освіті тоді на Україні і в цілій східній Европі, мабуть, не було. Отже не дивно, що і для короля Яна Казіміра, і для гетьмана Петра Дорошенка, і для гетьмана Івана Самойловича, і для московських бояр, а особливо князя Ґоліцина, який був одним із найкультурніших людей у Московщині, так званим західником, який шанував европейську культуру й хотів, пересадити її на московський ґрунт, а пізніше й для царя Петра І Мазепа був великим авторитетом, людиною, яку треба було або шанувати, або принаймні використати цілковито в своїх власних інтересах, що фактично й робив московський уряд. Отак відбулося перше знайомство Мазепи з Москвою. І вже в ці часи, ще за Самойловича, Мазепа мав в Москві досить добре ім'я й досить добрі позиції, які йому придалися, коли 1687 р. гетьман Самойлович був позбавлений гетьманської булави й на його місце був обраний Мазепа.

Я не буду докладно спинятися над тим, як це сталося, за яких обставин, і скажу тільки коротко, що Самойлович був усунутий в наслідок порозуміння між українською козацькою старшиною, яка не терпіла його самовладства й обвинувачувала його в цьому, закидаючи йому, що він хоче бути необмеженим монархом на Україні і уїдливо нагадувала йому, що він попович з роду і князем Ґоліциним тоді, як серед старшини козацької було чимало і заслужених козаків і шляхтичів з діда й прадіда, отже спілки козацької старшини з московським урядом в особі князя Ґоліцина, який свою невдачу в війні з Кримом хотів звалити на голову Самойловича, користаючи з того, що Самойлович був противником кримської війни. Але справа була глибша.

Річ у тім, що 1686 р. було укладено так званий вічний мир між Москвою і Польщею. Вічний мир, який санкціонував Андрусівську угоду, отой поділ України на московську й польську частини. Самойлович був активним противником цього вічного миру. Він перестерігав Москву проти лукавих хитрощів, як він писав, Польщі. Він заявив формальний протест, коли в наслідок цього миру від України було відрізано на півночі Гетьманщини кілька повітів і прилучено до Польщі. Він заперечував проти того, що вічним миром Москва увійшла в спілку з Польщею, а також з Австрією й Венецією і Святішим Престолом проти Туреччини й Криму. Отже Самойлович мав свою політичну концепцію, яка цілком розходилася з московською політичною концепцією. А коли до цього додалися ще опозиції з боку козацької старшини й персональні інтереси лідера московського уряду князя Ґоліцина, то зрозуміла річ, у такій ситуації Самойлович втриматися не міг. Замість нього, гетьманом був обраний Мазепа, при чому обрання

Мазепи було прихильно сприняте і з українського боку і з боку московського. Хоч були інші кандидатури, але ці кандидатури не мали поважної підтримки й відпали.

Тоді ж 1687 р. під час походу на річці Коломаку 25 липня було укладено нову угоду між Україною й Московщиною так звану Коломацьку угоду, або коломацькі статті, які мали замінити попередні статті гетьмана Самойловича й ідучи назад, замінити Переяславську угоду України з Московщиною. Коломацькі статті відбивають безперечно загальні політичні обставини цього часу. З одного боку військово-політична перевага московського уряду, з другого боку слабкість козацької старшини в умовах повстання, яке вибухло в козацькому війську і на Гетьманщині в літку 1687 р. в зв'язку з невдачею цього походу. Повстання це було повстанням широких народніх верств козаків посполитих і міщан. Таким чином Коломацькі статті, хоч мали в основі своїй попередні статті гетьмана Многогрішного, так звані Глухівські статті з додатками зробленими за гетьмана Самойловича, але вони являють собою дальший крок на шляху до обмеження державної автономії Гетьманщини. Це насамперед позначилося на формальній стороні Коломацьких статтів.

Раніше ті статті складалися, як відомо так, що український уряд ставив свої вимоги та навіть в формі петиції, а цар давав свої резолюції. А тут є цікава новеля. Після деяких фактів поруч з традиційною формулою і гетьман, і вся старшина, і Військо Запорізьке і народ малоросійський їх царській милості били чолом, являється новий додаток: і приняли то с радостю. Суто московський додаток. Насамперед Коломацька угода забезпечувала інтереси московського уряду на Україні.

Велику увагу було приділено, зокрема актуальному питанню у зовнішній політиці. Оскільки відомо було, що Самойлович неґативно ставився до вічного миру з Польщею і через те був в опозиції до антитурецької коаліції, в Коломацькій угоді було застережено, що новий гетьман повинен: 1) не мати жодних зносин з польським королем і кримським ханом, і звичайно з іншими державами; 2) не зачіпати інтересів Польщі й вічний мир і союз з нею додержувати кріпко і нічим не порушувати й нарешті посилати військо разом з московським проти Криму.

Щоб забезпечити далі контроль московського уряду над Гетьманщиною, було зазначено, що при гетьмані в Батурині бути полку московському стрілецькому коштом українського уряду, але під претекстом охрани цілости його. Але найцікавішим додатком до цієї угоди, чого не було у всіх попередніх угодах України з Московщиною був акт 19-й, де було зазначено, що у взаєминах між Україною й Московщиною

«щтоб гетьману и старшине служа (я цитую дослівно в московському ориґіналі — О. П. О.), великим государям, народ малороссийский всяки-

ми мерами и способи великороссийским народом соеденять и в не розорваное и крепкое согласие приводить супружеством и иним поведением, щтоб били под одною их царскою пресветлою истедержавою обще, яко единой хрестиянской вере и никто голосов таких не испущал, что Малороссийский край гетьманскаго регименту а отзивает би везде единогласно их царское пресветлое величество самодержавное державие гетьман и старшина народ малороссийский обще з великороссийским народом и вольний переход жителям из малоросийских городов в росийские городи имити».

Це була далекосягла програма поступового знівелювання національних особливостей українського народу і дальшої пенетрації московської стихії вже не тільки політичної, але й національної на Україні. Ця програма не була здійснена, бо згодом у своєму доносі на гетьмана Мазепу, Кочубей писав, посилаючися саме на цю статтю, що Мазепа свідомо заперечував проти здійснення цієї статті і ввесь час був проти любви українців з москалями, більш того забороняв навіть звичайний такий товариський контакт, забороняв взагалі всякі зближення з москалями. Мазепа, не зважаючи на цю статтю Коломацької угоди, московську статтю «забороня и припиня».

Я не спиняюся далі на інших пунктах Коломацької угоди, бо вони виходять за межі моєї теми, але скажу тільки, що інші пункти Коломацької угоди забезпечували політичні й соціяльно-економічні інтереси козацької старшини і в великій мірі робили й гетьмана залежним від тої старшини, отже давали можливість опозиційним колам козацької старшини в разі непорозумінь з гетьманом апелювати до Москви і тим самим уможливлювати московську інтервенцію у внутрішні українські справи. Зрозуміла річ, що Коломацька угода була цілком невигідна для України і здійснення її в повній мірі, пакт за пактом, загрожувала зведенням державних прав України нанівець. Хоч засадничо і самостійність Української Держави, і національна окремішність українського народу тут ще визнавалися.

І от тепер 1687 р. гетьман Мазепа зустрічається з Москвою, як голова української Держави. Ті відносини, які встановилися були колись, як Мазепа ще не був Головою Української Держави, мусіли змінитися і вони справді великою мірою змінилися. На зовні виглядало так, що політика Української Держави супроти Москви не змінилася й далі Україна бере участь в антитурецькій коаліції й майже що року українські козацькі полки ходять на Крим походом або облягають турецькі фортеці на долішньому Дніпрі. І далі зверхня влада належить московському цареві або на той час до 1696 р. обом московським царям, які правили в той час Іванові і Петрові.

Гетьман Мазепа виявляє всі ознаки льояльного виконання Коломацької угоди, яка справді зобов'язувала український уряд, хоч і складена була в обставинах для нього несприятливих. Особисті

взаємини Мазепи з Петром І почались 1689 р., коли Мазепа з великим почотом української старшини, українське посольство складалося приблизно коло 1000 осіб, приїхав до Москви для того, щоб там взяти участь в святкуванні другого кримського походу, що відбувся на весні і в літку того ж 1689 р. Передбачалося, що в Москві буде відзначено тріюмфом всіх учасників цього походу, а зокрема князя Ґоліцина, московського головнокомандуючого і гетьмана Мазепу, українського головнокомандуючого в тому поході, мимо того, що сам похід закінчився без жодних позитивних наслідків. Але в Москві сталося інакше.

Коли гетьман перебував у Москві, там стався державний переворот, який передав владу з рук цариці Софії Олексіївни й князя Ґоліцина в руки царя Петра І. Князь Ґоліцин був заарештований і засланий. Гетьман Мазепа опинився під великою загрозою, бо він вважався не без підстав приятелем Ґоліцина і так би мовити, його однодумцем, в питаннях загальної московської політики. Вороги Мазепи вже хотіли користатись з тої нагоди й усунути його з гетьманства, а то й кудись заслати, разом з Ґоліцином. Але знову таки сталася несподіванка.

Хоч дехто з козацької старшини з персональних ворогів Мазепи й прихильників колишнього гетьмана Самойловича вже лагодився гетьманську булаву взяти до своїх рук, вже навіть поголоски пішли по Україні, що гетьмана Мазепи вже немає на гетьманстві, що він вже заарештований і засланий. Почалися в зв'язку з цим заколоти на Україні, як звичайно було при таких гетьманських переворотах. Але несподівано Мазепа повернувся з Москви переможцем і його противники на Україні змушені були замовкнути. А дехто і на довго.

Сталося так, що Мазепа зумів, як оповідають сучасники, приподобатися цареві Петрові й його дорадникам, дістати їхнє повне довір'я й відпущення його гріхів, пов'язаних з його близкістю до попереднього уряду, московського. Це тлумачення мене не цілком задовольняє. Що сам Мазепа міг безперечно заімпонувати і то в такий критичний момент, нема жодного сумніву. Так було в житті Мазепи від початку і до кінця його діяльности. Орлик, який дуже добре знав Мазепу, передає що він був незрівняний майстер-дипломатії, що він умів так обробити людину, коли хотів, що та людина ставала цілком своєю для нього. Коли йому не вдавалося це відразу, він продовжував вміло й майстерно діяти в тому напрямі аж доки не підкорював своїй волі й своєму впливові ту людину. Це була дійсно велика сила його волі, сила інтелекту, сила культури тощо. Але цього було б, мабуть, не досить ще. Питання пояснюється, мені здається, простіше.

Річ у тому, що новому московському урядові, який не знав ще чи його перемога забезпечена, навіть на московському терені, було надзвичайно важливо мати на своєму боці гетьмана України, який користаючися військовими й політичними засобами України

міг зробити так, що ця московська перемога Петра I могла дуже легко змінитися незабаром у поразку. Отже і Мазепі треба було тоді підтримки нового московського уряду хоч би зрештою вже з міркувань самої охорони, бо він був у Москві, а новому урядові Петра I потрібний був також Іван Мазепа, його допомога й підтримка, як володаря Української Держави.

Спільність інтересів на той час і призвела до того, що Мазепа повернувся на Україну, діставши велике жаловання, як тоді казали, царське, всі учасники посольства українського дістали також багаті дарунки, московські чини, звання, маєтки на Україні, а дехто навіть і на Московщині, а противники Мазепи, які вже сподівались взяти його булаву, мусіли заплатити за те, що вони прорахувалися. Так продовжувалося без особливих змін до кінця XVII століття, до 1700 року.

Відносини між Мазепою і московським урядом бодай на зовні, але, я думаю, не тільки на зовні, принаймні деякі роки були цілком мирні й навіть дружні. Треба пам'ятати ще, що тоді Москва не втручалася безпосередньо у внутрішні справи Української Держави, і вся внутрішня Українська політика була цілковито в руках гетьмана. Тільки в справах міжнародної політики, в справах, які обходили обидві держави, тільки тоді Москва мала можливість втручатися й тоді мала справді перший голос, бо то був голос царя.

Не зважаючи на те, коли уважніше придивимося до відносин між Україною й Московщиною в 1690 рр., коли зуміємо правильно прочитати ті фраґменти всіх цих відносин, які збереглися в московських та інших архівах, бо українські державні архіви тої доби майже цілковито загинули, то побачимо, що ці відносини були і не такі дружні і навіть не такі льояльні. Це виявлялося не тільки в багатьох буденних, та щоденних справах і відносинах.

Розбіжності інтересів України й Московщини постійно були. Розбіжності, які іноді виливалися в доволі гострі конфлікти між гетьманським і царським урядом. Тут приміром, коло 1690 р. виникла справа Слобожанщини, слобідських українських полків. Гетьман Мазепа так само, як і гетьман Самойлович настоював на тому, щоб Слобідська Україна була передана під владу українського гетьмана, отже щоб слобідсько-українські полки ввійшли до складу Гетьманщини. Московський уряд вважав, що Слобідська Україна це частина Московської держави й території, яку лише пізніше залюднено було українською людністю з Гетьманщини, а також з Правобережної України і що український уряд не має жодних підстав добиватися прилучення цих полків до Гетьманщини, поширення гетьманської юрисдикції над Слобожанщиною. Отже всі домагання Самойловича в цій справі Московський уряд відкидав.

Цікаво, що кілька разів посольство українське в цій справі очолював сам Мазепа до Москви. І от, коли Мазепа вже став гетьманом, він знов порушує це питання перед Москвою, мабуть спо-

діваючися, що в наслідок персональних своїх відносин з Петром І і вищим московським боярством, йому пощастить дійти до сприятливої для України розв'язки цього питання. Але так не сталося. І московський уряд мимо найкращих в тому році відносин, відповів досить гостро на домагання Мазепи, що про це навіть і помислить не можна, а не те, щоб просить.

Становище гетьмана Мазепи в цих зносинах з Москвою ускладнювалось ще тим, що ввесь час до Москви ішла злива скарг та доносів на Мазепу. І тепер ще в московських архівах можна знайти оті доноси на Мазепу й коли я працював в Архіві Міністерства Закордонних Справ в Москві, збираючи там матеріяли для історії мазепинської доби, то я бачив ці заяви й доноси, які іноді могли мати для гетьмана Мазепи фатальні наслідки. Підписані вони були вищими представниками української старшини і навіть деякими досить відомими в той час українськими патріотами.

Очевидно, мова йшла не про зраду, бодай свідому, українських державних національних інтересів, а про боротьбу поміж українською старшинською аристократією і гетьманською владою, владою, яка прагнула до звичайної тоді в цілій Европі, в тому числі в західній Европі, абсолютистської влади. Зразком для Мазепи був король Люї XIV, як ми знаємо. Отже старшинська аристократія намагалася тримати Мазепу ввесь час під ударом, шахувати його так би мовити, загрозою Москви. Але в тих же московських архівах, ми бачимо, що гетьман Мазепа відповідав не рідко, але не завжди своїм противникам тою ж методою. Він мав досить даних в тій чи іншій акції своїх противників, які могли бути шкідливими для московських інтересів.

Читаючи тепер те листування в московських архівах, можна бачити, яку зброю в руки Москві давали тогочасні наші політики і як це послаблювало врешті становище гетьмана Мазепи, проти якого Москва завжди мала досить інкримінуючого і компрометуючого матеріялу, при чому тепер не легко навіть встановити, що в тих матеріялах було правдою, а що було вигадкою, або фальшуванням. І тому не дивно, що сказав один із українців, трохи пізніше правда вже, після смерти Мазепи, який добре знав тогочасні українські звичаї в українській тогочасній політиці, це Петро Мирович, український еміґрант, мазепинець, який писав своєму батькові: «В Малоросії не токмо чужие, но и свойственние сами между собою в ненависти обреталися, един другого, як возможно погубляють...»

Але нас цікавить питання про те, яка була основна ідея політики Мазепи щодо Москви?

Чи він справді, як думає дехто, навіть з сучасних українських істориків, вважав, що Україна найліпше, найкраще може залишитися в союзі з Москвою на засадах Переяславської угоди, навіть зміненої й знівеченої московським урядом пізніше, чи може він шукав інших шляхів для того, щоб забезпечити державні інтереси

України. І от мені здається, що відповідь на це питання може дати історія повстання Петра Іваненка-Петрика, яке сталося 1692 р. і яке поставило на всю широчінь проблему не тільки внутрішніх українських відносин, але й українсько-московських відносин.

Петрик сам по собі був особою не значною. Він був тільки старшим військовим канцеляристом в гетьманській канцелярії, але він мав великі зв'язки і сам був освіченою і взагалі небуденною людиною. Насамперед він був внуком полтавського полковника Федора Жученка, одружений був він з небогою тоді генерального писаря Василя Кочубея, і крім того, як стверджують ці джерела, він був одним з улюбленців гетьмана Мазепи, який дуже цінував його, як здібного старшого військового канцеляриста і допускав його до важливих державних справ. Ми маємо і досі збережені оригінали, листи Петрика; пізніше маємо, як він оголосив себе гетьманом, його універсали і багато свідчень сучасників про нього і всі ці документи стверджують, що Петрик був безсумнівно визначним українським патріотом, державником, людиною освіченою, яка дуже добре знала історію України, і яка вважала, що Україні не подорозі з Москвою.

В одному із своїх листів до кошового Запоріжжя Івана Гусака, він виклав свою політичну програму, розпочинаючи повстання проти гетьмана Мазепи і проти Москви. Метою цього повстання він оголосив

«одобрання от московської власти милой отчизни своєй України». Петрик добре був поінформований про сучасну політичну ситуацію в Україні і чудово розумів велику небезпеку для неї з боку, як він каже «ненависних монархов московських і польських». Він пише: «Ґдиш тие монархови наши власне як лви люти пащеки свои роздзявивши, хотячи нас коликольвеґ поглотити, учинити своими невольниками. І не дивно ж кролеви польському понєваж давно ми були його поддание, а за Божою ласкою і помочі з ордами за Хмельницкого вибивши с подданства, такую йому учинили шкоду, от якои он и до тих час не може поправитися. Так само и хан кримський за тое на нас враждуе иж ми йому и всему панству кримському в сусидстве мешкаючи, як в давних часов на поле и на води чиним шкоду, в людях и набитках, так и тепер чинимо завше. Але дивно московським царям, которие не через меч нас обняли, але добровельни для вири християнскои предкови наши им поддалися. До того звивши наш край Чигиринский на Задніпровскую сторону, Москва обсадилася нашими людьми, от усих сторон неприятельских и отколколвеґ неприятели войною прийдуть, то наши городи и села попаливши и людей в потребу набравши назад поврачають, а Москва вся завше за нашими людьми, як за стеною знайдует в цилости и тим всим не контитуючися, старає всих нас починити своими холопами и невольниками. Для чого первих наших гетьманов Многогрішного и Поповича, себто Самойловича, которие за нами стояли, забрали зовсим в неволю, а потом и нас всих хотили загорнути у личное свое подданство. И щоб больш ни до чиего ярма ни московського, ни польського не носили ми на своих болних шиях».

Петрик втікає на Запоріжжя, далі до Криму і укладає угоду з кримським ханством, союзну угоду двох держав: України і Криму для спільної боротьби проти Москви. Це було 1692 р.

Я не буду спинятися довше на цій угоді, бо я сподіваюся її в ближчому часі знов оголосити, 25 років тому я її вперше оголосив, але тепер це видання мало приступне і я думаю його повторити. Основним пунктом цієї угоди вічного миру государства Малоросійського и государства Кримського було визначено таке: 1) Князівство Київське і Чернігівське, ми маємо в московському тогочасному перекладі,

«Княжество Киевское и Черниговское с всим войском Запорожским и народом Малороссийским имеет бить виделоное (значить окрема, самостійна) при всяких своих волностях. Ясновельможний хан и вся його милость и все государство Кримское со всеми ордами кримскими имеет княжество Киевское и Черниговское и все войско Запорожское городовое и весь малоросийский народ от поляков и от Москви и от всих неприятелей обороняти всегда. Также войско Запорожское городовое и всего Малоросийского княжества силами государство Кримске от Москви, от поляков и от всех иних неприятелей всегда имет и повинни будут оборонять одни других».

Дальші пункти встановлюють військово-політичний, оборонний і навіть наступальний проти Москви союз двох держав України і Криму, порядок економічних зносин між ними, права посольств українських в Криму і кримських на Україні, конзульські права і т. д. Це трактат на 26 статтів, складений за всіма формами тогочасного міжнародного права, який був укладений від імення Української Держави втікачем канцеляристом генеральної військової канцелярії Петриком і найяснішим ханом Кримським.

Виникає питання, хто уповноважив Петрика укласти цю угоду і чи міг Кримський хан укладати таку угоду, яка визнавала повність і суверенність української держави і рівноправність її з Кримською державою, яка тоді мала титул імперії і імператорський титул кримського хана визнавався тоді не тільки на сході Европи, а також у цілій Европі, зокрема у Франції. Дослідники хоч і не знали повністю цього договору раніше, але історію повстання Петрика знали, підозрівали, що за Петриком стояли якісь більш поважні українські політичні кола, які послали його вперед для цих переговорів з Кримом, які доручили йому пошукати підтримки для державних інтересів і плянів України там, де колись їх шукав гетьман Петро Дорошенко, а ще раніше гетьман Богдан Хмельницький. Цим питанням занявся свого часу й я і в московських архівах я знайшов матеріяли, які дають підстави вважати, що не тільки певні кола вищої української старшини, але й сам гетьман Мазепа співчував акції Петрика, а можливо, що навіть Мазепа і доручив Петрикові цю місію, як людині, якій він особисто довіряв, яка була близька до нього особисто і крім того

належала до тих самих великостаршинських кіл, з якими безпосередньо був зв'язаний і гетьман.

Петрик людина освічена, великий патріот український і добрий дипломат. Акція Петрика скінчилася невдало в своїх практичних наслідках. Невдало тому, насамперед, що Крим мав інтереси не цілком тотожні з інтересами Української Держави і не додержав цієї угоди в повній мірі. З другого боку Петрик не знайшов підтримки з боку тих, що його вислали у цю місію, не знайшов підтримки тому, що все це передчасно оголосилось.

(Закінчення в наступному числі)

В. М. Заруба
Українське Історичне Товариство
Дніпропетровськ

ПРИДНІПРОВ'Я ПІД ЧАС КРИМСЬКИХ ТА ДНІПРОВСЬКИХ ПОХОДІВ
(Кінець XVII ст.)

Походи російського війська і козацької армії на Кримське ханство в кінці XVII ст. знаменували початок нового зовнішньо-політичного курсу, який характеризувався переходом Росії та України від оборони своїх кордонів від навал турецько-татарських аґресорів до активного військового наступу на Туреччину і Крим, за звільнення земель Північного Причорномор'я, за вихід до Чорного моря. Особливістю походів було те, що вони являли собою коаліційну війну европейських держав проти Порти в складі «Священної ліґи». Вступивши до неї, в 1686 році Росія зобов'язувалася виставити військові сили проти Криму, переслідуючи цим як союзницькі, так і свої власні пляни послаблення і поступового підкорення ханства. В ході другої російсько-турецької війни 1686-1700 рр. українські козацькі полки та російські війська здійснили два Кримські походи безпосередньо на ханство в 1687 і 1689 рр., і кілька походів на турецькі фортеці в дніпровськім Пониззі, які закривали підхід до Криму і вихід в Чорне море через Дніпро.

Остання акція дістала в історіографії назву Дніпровських походів. Її ввів В. А. Дядиченко,[1] який дослідив лише похід 1695 року.

Метою даної розвідки є вивчення стратегії і тактики російської армії й українського війська, визначення мети походів, дослідження їхнього перебігу та хронологічних рамок, а також історичного значення.

За пляном командування в 1687 р. головний удар по Кримському ханству мали нанести об'єднані війська князя В. В. Голіцина та гетьмана Івана Самойловича. Весною 1687 р. гетьман провів біля Гадяча маневри і на початку травня вже стояв під Полтавою з 50-тисячним військом, в якому було і цивільне населення тимчасово переведене в козаки. «Где і козаков побольшало з поспольства», — пише Самовидець.[2] Військо ж В. Голіцина на початку

---

[1] В. А. Дядиченко, «Участь українських козацьких полків в Азовсько-Дніпровських походах 1695-1696 рр.». *Наукові Записки Інституту історії України АН УРСР,* Київ, т. 4, стор. 158-186.

[2] *Літопис Самовидця.* Київ, «Наукова Думка», 1971, стор. 143.

травня було зосереджено на р. Мерло в кількості близько 100 тисяч чоловік. Виступивши в похід, військо князя пройшло р. Коломак і 20 травня досягло р. Орелі. В цей час з Полтави рушили полки І. Самойловича і 2 червня на Орелі об'єдналися з російськими військами.[3] Союзні армії рухалися одна за одною: попереду йшли раті В. Голіцина похідною колоною, військо гетьмана в ар'єргарді виступало полк за полком.

На початку червня військо перейшло р. Самару і рушило в степи. Згідно з даними Самовидця, щоденника генерала Патріка Ґордона, а також донесенням командирів в Малоросійський та Розрядний прикази, армії рухалися через ріки Кільчень-Татарку-Великі Плеса-Ворону-Осокорівку-Вільну-Кам'янку-Конку.[4]

13 червня війська перейшли р. Конку і стали біля р. Олби в урочищі Великий Луг.[5] Армія зустріла несподівану перешкоду — на сотні верст горів степ, підпалений татарами. З 15 по 18 червня вдалося пройти по лівобережному Придніпров'ї через р. Янчокрак і зупинитися табором на р. Карачокраці. Зібравши військову раду і проаналізувавши рух армії від р. Мерло до р. Карачокрак в умовах незвичного для армії клімату, при відірваності від головних баз, в палаючих степах, при нестачі води і провіянту, гетьман і князь вирішили відступити і підготувати більш ретельно майбутній похід. Щоб до кінця виконати свій союзницький обов'язок і приховати відступ від татар, на Кизикермен було послано загін в 40 тис. чол. на чолі з гетьманичем Г. Самойловичем та стольником Г. Косаговим, який завдав відчутної поразки татарам біля урочища Каратебеня на Дніпрі: «Ратные люди и запорожские казаки на Днепре турских людей побили взяли на том бою два ушкала, а на тех ушкалах знамена да 5 пушек да турок 29 человек».[6] В кінці липня, військо, було розпущено з р. Коломак.

Фінал першого Кримського походу був дещо несподіваним. Гетьмана Івана Самойловича, як противника війни, старшина звинуватила в зв'язках з ханом[7] і в паленні степів. Заарештований 23 липня на р. Коломак, він був висланий до Сибіру. Новим гетьманом, при підтримці В. Голіцина старшина обрала Івана Мазепу, який займав до цього чин генерального осавула.[8]

---

[3] P. Gordon, *Tagebuch des Generalen Patric Gordon...* SPb, B. II, Th. 3 (1684-1692 Jahre). — 1851, S. 174.

[4] Центральний державний архів давніх актів, м. Москва (далі ЦДАДА) — ф. 210, Розрядний приказ, оп. 19, стовпці Сєвського стола, од зб., 416, а. а. 671-679. *Літопис Самовидця,* с. 143; Gordon P. Tagebuch B. II, Th. 3, S. 174.

[5] P. Gordon, Tagebuch... B. II, Th. 3, S. 174.

[6] *Собрание государственных грамот и договоров.* Москва, 1828, ч. 4, Нр. 188, стор. 563 (далі — СГГД).

[7] ЦДАДА, ф. 210, оп. 19, од. зб. 415, а. а. 128-132, 147-193.

[8] ЦДАДА, ф. 210, оп. 19, од. зб. 415, а. а. 3-20; 40-67; 82-91 СГГД, т. 4 Нр. 186, стор. 542-543 (наказ В. Голіцину заарештувати Самойловича), Нр. 187, стор. 543-562 (акт про обрання Мазепи).

Протягом 1688 р. російський уряд вів дипломатичну[9] та військову підготовку до майбутнього походу. В ряду цих заходів було і спорудження в дельті Самари Новобогородицької фортеці.[10] Вона мала закрити Полтавський полк від турецько-татарських вторгнень і стати базою російсько-українського війська. Російський уряд давно збирався побудувати тут форт для захисту кордонів. Проїзджаючи ці місця в 1680 р. на шляху до Криму стольник В. М. Тяпкін так занотував у своєму статейному списку: «В тому місці варто для полегшення запасів і для перепони шляху бусурманського на Русь, град влаштувати земляний, і різними кріпостьми укріпити, і тримати його можна без всяких труднощів...»[11] І в 1684 р. уряд хотів будувати там фортецю.[12] На необхідність її спорудження вказувала в листі до В. Голіцина від 12 липня 1687 р. царівна Софія.[13]

Будували фортецю з лютого по серпень 1688 р. виборні козаки 6 полків, а від татарських навал роботи охороняли стрільці та рейтари Г. Косагова і Л. Неплюєва. Фортеця являла собою земляне укріплення в 4 версти навколо. В ній було залишено гарнізон в тисячу чоловік.[14]

В період підготовки походу козацтво вело оборону кордонів від турецько-татарських навал, а також само здійснювало контрпоходи, з метою послаблення противника. Про це свідчить листування гетьмана Івана Мазепи і компанійського полковника Іллі Новицького.[15] Так в березні кіннота Новицького розбила значні татарські чамбули під Керибердою і Царичанкою,[16] а потім здійснила контрпохід і завдала поразки орді біля Тясмина.[17]

В вересні-жовтні 1688 року замість походу на Крим було здійснено силами українських полків великий похід на Очаків. Операцією керував І. Новицький та переяславський полковник. Захопивши міські посади, статки і полонених, козацькі частини без втрат повернулися в Батурин.[18]

18 вересня 1688 р. було оголошено про другий похід на Крим.[19]

---

[9] Г. К. Бабушкина, «Международное значение Крымских походов 1687 и 1689 гг.» *Исторические записки,* т. 39, стор. 171.

[10] ЦДАДА, ф. 210, оп. 19, од. зб. 31 (звіт про побудову фортеці).

[11] В. М. Тяпкин, *Статейный список...* Одесса, 1850, стор. 20-22.

[12] С. Величко, *Летопись событий в Юго-Западной России...* Київ 1851, т. II, стор. 539.

[13] СГГД, ч. 4, стор. 544.

[14] Н. И. Костомаров, *Руина.* СПб 1905, стор. 393-394.

[15] Центральна наукова бібліотека АН УРСР у Києві. Відділ рукописів (далі ЦНБ ВР), ф. II, нр. 14520.

[16] ЦНБ ВР, ф. II, нр. 14520.

[17] *Акты относящиеся к Истории Западной России* (далі АЗР), СПб 1853, т. 5, нр. 184, стор. 219.

[18] ЦНБ ВР, ф. II, Нр. 14723. *Русский архив,* кн. II, 1913, стор. 394. *Літопис Самовидця,* стор. 148. АЗР т. 5, нр. 184, стор. 219.

[19] *Полное собрание законов Российской империи,* Москва 1830, т. II, нр. 1313.

Російські та українські війська об'єднавшись 20 квітня 1689 року на ріці Самарі в кількості 150 тис. чол., 24 квітня рушили до Перекопу, через ріки Конку-Янчокрак-Карачокрак-Московку-Білозерку-Каїрку.

15 травня війська на Кизикерменській дорозі, переходячи з Зеленої Долини в Чорну, в місцевосці Караєлга[20] побачили татар. Вони напали на авангард — полки А. Шеїна, але були відбиті в бою, що точився з 2 до 10 години. Турецькі джерела сповіщають, що після бою, хан зібрав військову раду. Особливо войовниче був настроєний нуреддін Азамет-Гірей. Воєначальники вирішили вранці завдати удару всіма силами, розділивши військо на три корпуса: перший з ханом, другий з калгою Давлет-Гіреєм і третій з нуреддіном Азамет-Гіреєм.[21]

16 травня, коли російсько-українське військо стояло табором в Чорній Долині, сховавшись від дощу, в 5 годин ранку ханська кіннота розпочала стрімку атаку і завдала йому страшенних втрат. Тільки завдяки артилеристам та оперативним діям сердюцької піхоти, ворога вдалося зупинити і відкинути від табору, завдавши і йому збитків. Як повідомляє Самовидець було «убито сина ханського і сина бейського перекопського».[22]

Татари відійшли і до ночі було видно на схилах їхні зграї, мов чорні хмари: «Хан споткал войско с ордами и около войска обьехал и труп своего сина и иных побрал, идучи коло войска вишался, которого з армат бито моцно», — пише далі Самовидець.[23]

17 травня татарська кіннота і яничари знову хотіли зупинити російсько-українське військо. І був «бій великий і жорстокі наступи безупинні цілий день». Але більше нічого не змігши вчинити, татари відійшли до Перекопу і сховалися за його укріпленнями. Сюди 20 травня прибули і об'єднана армія. Проте, В. Голіцину взяти Перекоп не вдалося, як не вдалося підписати і вигідного миру. Зваживши на досвід переходів, воєначальники знову дали наказ відступити в межі Росії та України. 21 травня російсько-українська армія переслідувана татарською кіннотою, рушила від Перекопа і 29 травня на р. Білозерці зазнала останнього запеклого бою: «и с теми неприятелями были у ратных людей бои великие, на которых они, ратные люди, того поганства многих побивали».[24]

12 червня армія підійшла до кордону Гетьманщини — р. Самари, і в урочищі Сорок Байраків князь Голіцин звелів спорудити ще один форт — Новосергіївську фортецю.[25]

---

[20] *Записки Одесского общества истории и древностей* (ЗООИД), т. I, стор. 389.

[21] *Там таки,* стор. 388.

[22] *Літопис Самовидця,* стор. 149.

[23] *Там таки.*

[24] Н. Устрялов, *История царствования Петра Великого.* СПб 1858, приложение 9.

[25] СГГД, т. 4, стор. 805.

Кримські походи були першою спробою Росії активної наступальної боротьби проти Туреччини та її васала Кримського ханства. Незважаючи на свою поразку, вони показали необхідність концентрації більших сил для досягнення мети, викрили недосконалість командування, застарілі стратегію і тактику, комплектацію та забезпечення. Військa набували досвіду боротьби в екстремальних умовах півдня, при відірваності від баз постачання. Разом з тим, активним виступом Росія та Україна дозволили одержати перемоги союзникам по «Лізі» в Европі, відполікши на себе значні сили татар.

Російське та українське командування, врахувавши досвід Кримських походів, вирішило, що для більш успішної боротьби з Туреччиною і Кримським ханством необхідно ліквідувати перш за все турецькі фортеці на Дніпрі, які служили плацдармом розгортання аґресії противника і базою його війська. Тому в 90-х роках, коли йшла активна боротьба за вихід в Азовське та Чорне море, було здійснено і кілька походів в Пониззя Дніпра.

Як свідчать багаточисленні джерела і дослідження, Перший Дніпровський похід був спланований 1694 року, як частина удару по Туреччині в двох напрямках одночасно — на Азов і на Очаків. Російські війська головнокомандуючого Б. П. Шереметьєва і українські козацькі полки гетьмана Ів. Мазепи з'єднавшись, мали іти до турецьких фортець на Дніпрі і, взявши їх, бльокувати з суші і моря Очаків.

Весною 1695 року, Б. Шереметьєв покинув Білгород і 28 травня прибув на р. Коломак, де зібрав всі свої полки.[26] Дізнавшись про виступ боярина, 17 травня з Батурина розпочав похід і гетьман Ів. Мазепа. Підійшовши до дніпровських переправ, козацькі полки затрималися там на кілька тижнів, для побудови суден «до перевозу військ».[27] На цих човнах російські війська переправилися нижче Переволочної, а козацькі — нижче Мишуриного Рога. Об'єднання призначено було на р. Омельничці. Шереметьєв прибув туди другого, а Мазепа третього липня і через кілька днів, 11 липня, об'єднане військо рушило в похід на Кизикермен «звичайним трактом.., переходячи в тому маршу різні долини і річки, з степу в Дніпро впадаючі».[28] Частину ж війська посадили в човни і плавно відправили в Січ для з'єднання з запорожцями. Очолив його чернігівський полковник Яків Лизогуб.[29] За свідченням джерел загальна кількість учасників походу була близько 100 тисяч чоловік.[30]

На Дніпрі, де в нього впадає з лівого берега р. Кінські Води,

---

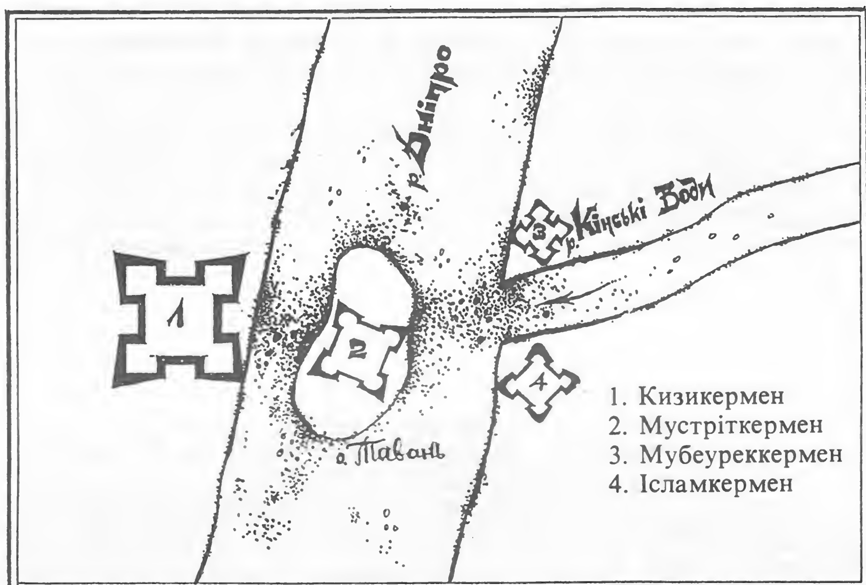
[26] Г. Грабянка, *Действия призельной брани...*, Київ 1854, стор. 244.

[27] Величко, т. 3, стор. 273.

[28] *Там таки*, стор. 280.

[29] *Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси*, Київ 1888, стор. 35.

[30] Н. И. Костомаров, *Руина*, стор. 452.

був острів Тавань. На ньому стояла турецька фортеця Мустріткермен (Таванськ). Навпроти неї, на правому березі Дніпра стояла Кизикермен, а на лівому — Ісламкермен (Арслан, Асланкермен, Орсланордек). Навпроти Ісламкермена через р. Кінські Води в її гирлі на правому березі стояла фортеця Мубеуреккермен (Шагінкермен, Шингірей). Побудовані протягом XVII століття з ініціятиви великого візира Ахмед-паші Кепрюлі, вони служили плацдармом для розгортання аґресії проти українських земель. Міцні, куті з заліза ланцюги між фортецями перетинали шлях запорожцям в море.[31] Найбільшою і найміцнішою з усіх була Кизикерменська фортеця, «з кріпкими стінами і міцними воротами».[32] Вона складалася із замку і посаду. Стіни були з дикого каменю, а численний гарнізон мав більше 30 гармат. Слабшою була Таванська фортеця, з огляду на те, що стояла вона на острові. Дві інші були земляними укріпленнями — ретрашементами.

Російсько-українське військо «до міста Кизикермена прийшло липня 24 числа, години за дві до півночі», — повідомив Б. Шереметьєв, — «і того ж дня ввечері у ратних людей наших полків з кизикерменцями, виходили з того міста на вилазку був бій».[33] Сутички і штурми тривали теж протягом 25-30 липня.

Під прикриттям артилерії, козаки і солдати прорили під зовнішню Очаківську вежу глибокий підкоп і, набивши його порохом,

[31] J. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches,* 1837, B. IY, S. 617.
[32] ЗООИД, т. II, стор. 693-695.
[33] *Там таки,* т. III, стор. 269.

30 липня о 5 годині ранку зірвали. Утворилася велетенська вирва, в яку під звуки сурм і барабанний бій, з розгорнутими прапорами рушили козацькі полки і ратні люди. Не маючи змоги боронити фортецю далі, турки, «замахавши шапками», дали знати, що здаються. Ввечері 30 липня капітулювала фортеця, а в ранці наступного дня і передмістя.[34]

Оточений запорозьким плавним військом і городовими козацькими полками, гарнізон Таванська, побачивши, що впав Кизикермен, також капітулював. Турки, що знаходилися в Мубеуреккермені, вночі 2 серпня підірвали порох і підпаливши фортецю, лишивши гармати, втекли в степи до татарської орди. Гарнізон Ісламкермену в ніч з 2 на 3 серпня був виведений калгою і Ширін-Беєм в поля. Захопивши казну і гармати, вони зірвали порох і «місто випалили, лишивши його порожнім, пішли».[35]

В. Шереметьєв і І. Мазепа, оглянувши фортеці, вирішили відбудувати і зміцнити Таванськ, «для того, щоб бусурмани, прийшовши, по-старому в ньому не засіли і притулку там не мали».[36] Залишивши в фортеці гарнізон з солдат і козаків, полководці вирішили повернутися, оскільки з настоянням осені, а також з виснаженням війська в боях, похід на Очаків був явно приречений на поразку.

Таким чином в травні-серпні 1695 року було здійснено Перший Дніпровський похід, в результаті якого було взято штурмом турецькі фортеці в пониззі Дніпра.

Восени 1695 і протягом всього 1696 року силами козацтва, при допомозі всього населення Лівобережжя продуктами, боєприпасами і будівельними матеріалами було відбудовано і частково укріплено Таванську фортецю.[37] Проте, щоб закріпитися в Лимані, необхідно було взяти Очаків і Кінбурн. Тому в кінці 1696 року було спляновано новий похід, за яким з моря і з суші російсько-українське військо мало бльокувати Очаків.

25 травня 1697 року було дано царський указ про похід, «для захоплення Очакова та інших бусурманських юрт», і для захисту Кизикермена і Таванська.[38] Очолювали його воєвода білгородський Я. Ф. Долгоруков та гетьман І. Мазепа. В червні 1697 року, війська перейшли Дніпро біля Чернецького перевозу, поблизу Кодака і рушили правим берегом до фортець.[39] По дорозі їм стало відомо від розвідки, що турецько-татарські війська вирішили не пустити союзників далі Таванська і вирушили їм назустріч сушею і Дні-

[34] Величко, т. III, стор. 280-285.

[35] ЗООИД, т. III, стор. 270.

[36] *Там таки.*

[37] *Літопис Самовидця,* с. 155; *Сборник летописей.*

[38] ЦДАДА, ф. 210, оп. 14, стовбці Бєлгородського стола од. ЗБ, 1595, пд. 320-322, оп. 19, од. зб. 446, лл. 25-40.

[39] *Там таки,* оп. 14, од. зб. 1610, лл. 98-102.

пром. Загону яничар і татарської кінноти вдалося навіть засісти в Ісламкермені і розпочати гарматний обстріл Мубеуреккермена, зайнятого сердюцьким полком.[40]

Прибувши 25 липня до Кизикермена, командири на раді, зваживши на ситуацію, що склалася, вирішили в Лиман не іти, а відбудувати і зміцнити фортеці, побачивши і оцінивши за той час дії ворога.[41]

29 липня на горизонті стали з'являтися турецько-татарські загони, які 31 липня зайняли ввесь лівий берег Дніпра і розпочали штурм Мубеуреккермена,[42] що тривав до 2 серпня. В цей день до фортець підійшли всі сили противника і він з півдня і сходу напав на Таванськ і Кизикермен.

Витримуючи оборону, російсько-українські війська завершили укріплення Кизикермена і Таванська. Залишивши в фортецях сильні гарнізони, Мазепа і Долгоруков відпливли до Січі і Томаківки, а звідти пішли до кордонів Гетьманщини, щоб не допустити можливого нападу орди.

По дорозі вони надсилали до Кизикермена і Таванська численні загони допомоги, оскільки штурм фортець тривав.

Туркам і татарам, незважаючи на облогу і численні підкопи не вдалося захопити гарнізон фортець. Двомісячні штурми скінчилися для них безрезультатно, оскільки дізнавшись про підхід надісланого гетьманом і воєводою підкріплення, 10 жовтня вони зняли табір і відступили до Очакова.[43]

Оскільки Кизикермен було знову зруйновано, російсько-український гарнізон укріпився на зиму в Таванській фортеці.[44]

На цьому завершився Другий Дніпровський похід, який тривав з травня по жовтень 1697 року і мав на меті ремонт, зміцнення і оборону завойованих в 1695 році турецьких фортець.

Здійснення походів тягарем лягло на плечі українського народу. Селяни і козаки, крім участі людьми, надавали для них будівельні матеріали, продовольство, гроші, боєприпаси, підводи, коней, одяг та ін. «Від зборів і походів військ значне в маєтках людських сталося зменшення», — відзначалося на старшинській раді 1697 року.[45] На початку 1698 року один лише Полтавський полк п'ять разів надсилав в Таванськ запаси.[46] Багато зборів було проведено також серед населення Слобожанщини і Білгородського розряду.[47]

Незважаючи на таке виснаження в 1698 році було здійснено ще один похід в полудневі степи.

---

[40] *Там таки,* лл. 98-102, 290-298.

[41] Величко, т. III, стор. 442-443.

[42] *Там таки.*

[43] ЦДАДА, ф. 210, оп. 14.

[44] *Літопис Самовидця,* стор. 160.

[45] Костомаров, стор. 465.

[46] *Там таки,* стор. 473.

[47] ЦДАДА, ф. 210, оп. 14, од. зб. 1648, лл. 79-82, 508-518.

В травні російські і українські полки розпочали черговий рух на південь.[48] Полки воєвод Я. Ф. та Л. Ф. Долгорукова і С. П. Неплюєва з'єдналися на р. Коломак, куди прибув і Мазепа з регіментом.[49] Армія рушила Лівобережжям до Перекопу, щоб розбивши татар, іти в Лиман. Але боячись палення степів і безводдя 22 червня підійшли до фортець і стали табором над Кінськими Водами біля Ісламкермена.[50]

Кілька днів військо простояло, займаючись розвідкою, ремонтом фортець, складаючи топографічний опис краю.[51] За цей час ханська кіннота двічі атакувала табір, прагнучи пробитися до Шингірею та Ісламкермена, але була відбита з втратами загонами полтавського полковника І. Іскри.[52]

Зміцнивши фортеці, змінивши в них гарнізони і лишивши припаси, гетьман і воєвода перейшли на кизикерменський (правий) бік Дніпра і степовими шляхами вирушили до Кодака. Там перейшовши знову Дніпро, а потім Оріль і Ворсклу, рушили в Батурин і Білгород.[53]

Третій Дніпровський похід, який тривав в травні-липні 1698 року, набув розвідувального характеру.

Отже, три походи російського і українського війська в південне Подніпров'я мали певне історичне значення. Було здобуто плацдарм для розгортання боротьби проти турецько-татарських загарбників, за звільнення земель Північного Причорномор'я, за вихід до Чорного моря. Воєнними діями в Пониззі, було розділено сили противника, що в свою чергу сприяло успіхові в узятті Азова російсько-українськими військами в 1698 році. Бої за фортеці також дали змогу союзникам Росії по «Священній лізі» здобути перемоги над Туреччиною на Балканському півострові та на Середземному морі.

В ході походів 80-90-х рр. XVII ст. вихід в Чорне море завойовано не було, оскільки в результаті зміни зовнішньо-політичної ситуації перед царським урядом відкрилась перспектива більш успішної боротьби за Балтійське море. Проте, походи не були марними. Вони дозволили Росії підписати з Туреччиною в 1700 році в Константинополі мир, на більш вигідних умовах, ніж у 1681 році в Бахчисараї.

---

[48] *Там таки,* од. зб. 1645, лл. 1-55.

[49] *Там таки,* лл. 88-99, 288-299.

[50] *Там таки,* лл. 300-327, Величко, т. III, стор. 500.

[51] ЦДАДА, ф. 210, од. зб. 1648, лл. 114-119.

[52] *Там таки,* од. зб. 1661, лл. 125-172; Величко, т. III, стор. 500.

[53] ЦДАДА, ф. 210, оп. 14, од. зб. 1661, лл. 342-346.

Олекса Вінтоняк
Український Вільний Університет
Мюнхен

АНАТЕМА НА ГЕТЬМАНА МАЗЕПУ

25 липня 1687 року, над річкою Коломаком, на козацькій військовій раді вибрано Івана Мазепу на гетьмана Лівобережної України.

Іван Мазепа був шляхетського роду. Народився він у селі Мазепинцях на Білоцерківщині. Рік народження Мазепи в історіографії спірний. Одні дослідники подають 1629 рік (М. Костомарів, Ф. Уманець); думка М. Грушевського й І. Борщака — то рік 1639-1640; Б. Крупницький називає 1632-1639 рр.[1] Польський історик В. Серчик подає 1644 рік.[2]

Пилип Орлик у своєму листі з 22 серпня 1741 року писав: «Мені вже 70 років — стільки, скільки мав небіжчик Мазепа в Бендерах»[3] (а то 1709 року). Ця вказівка гетьмана Пилипа Орлика є найбільше авторитетна. До неї долучується і проф. О. Оглоблин. Отже дотепер приймається в українській історіографії 20 березня 1639 року за дату народження гетьмана Івана Мазепи.[4]

Батько Івана Мазепи, Степан, був Білоцерківським отаманом у війську Богдана Хмельницького. Іван вчився в Києво-Могилянській Колеґії й, як подає В. Серчик, також у Єзуїтськім Колеґіюмі в Полоцьку.[5] Згодом Іван Мазепа, за допомогою українських маґнатів, дістався на двір польського короля Яна-Казимира у Варшаві, де став пажем. Король вислав його для доповнення студій закордон. В роках 1656-1659 студіював у Німеччині, Франції, Італії, а в Нідерляндах навчався у військовій артилерійській школі. Перебуваючи за кордоном, мав можливість вивчити мови й пізнати культуру та політичне життя европейського заходу і, — як пише О. Оглоблин, — «почуття тої европейськости, що назавжди уберегло його, людину европейського Сходу, від впливів східньої московськости».[6]

---

[1] О. Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба.* Ню Йорк-Париж-Торонто, 1960, ст. 21. (Записки НТШ, т. 170).

[2] Wladyslaw A. Serczyk, *Poltawa 1709.* Warszawa, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1982, ст. 60.

[3] О. Оглоблин, *там же,* ст. 21.

[4] О. Оглоблин, *там же,* ст. 21.

[5] Serczyk, *там же,* ст. 61.

[6] О. Оглоблин, *там же,* ст. 13.

Будучи при дворі польського короля, Іван Мазепа мав нагоду набути «добрих» двірських манер і тим вирізнявся від інших визначних козаків. Король посилав його у дипломатичних справах до українських гетьманів: Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетері.[7] Виїжджав також у королівськім почоті до різних европейських держав — до Франції (Париж), Італії, Німеччини й, завдяки тому, був уже знаний у дипломатичних колах тих країн. Про обрання його на гетьмана (1687) писала тодішня европейська преса, напр. «Театрум Европеум», «Ґазетте де Франс» та інші.

Українська держава (Гетьманщина), в якій гетьманував Іван Мазепа, була напівсамостійна (автономна), в союзі із Москвою від часу Переяславського договору (1654 р.). Вона мала свою адміністрацію, законодавство, судівництво, скарб, свою армію. Українське військо, на тодішні часи, було доволі велике: мало постійно 60.000 козаків. Найвища влада — військова й цивільна в автономній Українській Козацькій Республіці, чи пак Гетьманщині, була в руках вибраного, на козацькій Раді, гетьмана. Гетьман Іван Мазепа, за Коломацьким договором як союзник, мав допомагати московському цареві у війні, але московський цар не міг розпоряджатися українським військом без відома та згоди гетьмана.

Щождо державної форми автономії у тодішній Европі, це було звичайне явище, напр. балканські народи були під протекторатом турецького султана, Прусія — під польським, Ліфляндія (сьогоднішні Естонія і Латвія) — під шведським.

За гетьманування Мазепи до Гетьманщини належали землі по лівім боці Дніпра — простори Чернігівщини, Полтавщини й місто Київ з околицями. В 1704 році відбулося об'єднання з Правобережною Україною. Від цього часу Гетьман був володарем України, чи пак Гетьманщини обох боків Дніпра, що було його бажанням, від коли став гетьманувати й цьому, наразі, не противився його протектор, московський цар Петро І. Запорожці (Січовики) признавали владу гетьмана, але мали великі привілеї й внутрі самі правили собою. У тодішній Европі уважали Гетьманщину за окрему державу й так її зазначували картографи на мапах (Й. Б. Гоман, 1716).

Коли на московськім престолі сів молодий та енерґійний цар Петро І, він старався територіяльно поширити, зміцнити й культурно наблизити до Західньої Европи свою напівдику державу. Щоби здійснити свої пляни, треба було опанувати Балтійським й Чорним морями та здобути Крим. На перешкоді реалізації його плянів стояла Швеція на півночі, а Україна на півдні. Цар готується до війни. Заключив союз із польським королем Августом ІІ саксонським. Вони приєднали ще до спілки данського короля Фридриха IV. Союзники почали війну (1700 р.), напавши на землі корони шведської, й уважали, що легко та скоро розправляться з то-

---

[7] О. Оглоблин, *там же,* ст. 13.

дішнім молодим та недосвідченим 18-літнім королем шведським. Але цей молодий «недосвідчений юнак» Карло XII, був не недосвідчений юнак, а, може, один із найбільших полководців світу. Він намірився заволодіти Москвою та перечеркнути пляни Петра І. Карло XII побив вперше данське військо, потім москалів над Нарвою й, коли увійшов у Саксонію, Август II король польський і князь саксонський зрікся престолу, а польська шляхта вибрала нового короля — Станіслава Лещинського, союзника Карла XII. Мазепа, будучи в союзі з Московщиною, не міг лише пасивно спостерігати перебіг воєнних баталій, але треба було йти на поміч свойому протекторові — Петрові І. Козацькі полки були кинені в різні терени воєнних дій (до Польщі, Саксонії, Прусії) і були підпорядковані команді московських та інших іноземних генералів, переважно німецьких, на царській службі.[8] Чужі командири поводилися жорстоко, не по-людськи з козаками, як також і з козацькою старшиною.[9] З того приводу в полках траплялися розрухи та нарікання на Гетьмана, що він віддав їх на поталу москалям.[10] Бажанням козаків було повернутися в Україну, щоб захищати свої родини від здирства московського війська, яке там стаціонувало.[11] Козаків та українських селян гнали москалі на північ, на тяжкі роботи при будові нового міста Петербурґу (1703 р.) над Невою. При тих роботах гинули тисячі вільних козаків та селян, або каліками поверталися в Україну.

Іван Мазепа — володар та клопітливий господар, уважно спостерігав дії Москви, яка, після Переяславського договору, різними крутійствами та насильством відбирала права козацькому народові, прямуючи до ліквідації Гетьманщини. Ці пляни Москви були виявлені Петром І на воєнній нараді в Жовкві, 3 квітня 1707 року.[12] Цар, як висловився, плянує реорганізацію козацького війська — козаків мав би включити в московські драґунські полки. Крім того вимагав від Мазепи повернення Польщі Правобережної України. Пляни царя дуже пригнобили Мазепу. Він, шукаючи виходу з тяжкого положення Гетьманщини, нав'язує дипломатичні зв'язки з Карлом XII. У цій акції посередничали польський король Станислав Лещинський і княгиня Анна Дольська, тітка короля С. Лещинського.

Влітку 1708 року, коли шведська армія, прямуючи на Москву, наближалася до кордонів України, Мазепа з довіреною козацькою старшиною (обозний Ломиковський, полковники: Горленко, Апостол, Зеленський і канцлер Пилип Орлик), обговорив положення

---

[8] Андрій Яковлів, *Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках,* том XIX, Варшава 1934, ст. 131. (Праці Українського Наукового Інституту).

[9] Яковлів, *там же,* ст. 131.

[10] Яковлів, *там же,* ст. 131.

[11] Яковлів, *там же,* ст. 131.

[12] Яковлів, *там же,* ст. 135.

воюючих сторін, уважали, що тепер найкраща нагода для визволення України й рішили піддатися під протекцію шведського короля на умові ранішого тайного договору, в якому шведський король ґарантував, що «Україна обидвох боків Дніпра з військом запорізьким і народом українським буде навіки свобідна від усякого чужого володіння та матиме традиційні козацькі вольності». У цій справі Гетьман вислав свого післанця Бистрицького до Карла XII з проханням про шведську протекцію для України. По вороті Бистрицького треба було поспішати, бо до Борзни, де задержався Мазепа, прямував із військом Меншіков. Уже 5 листопада Мазепа з старшиною та з козацькими відділами переправилися через Десну й прибули до шведського штабу армії в селі Горках, Новгородської сотні.[13]

Про перехід Мазепи на сторону шведів довідався Петро I вже 8 листопада 1708 р. і швидко почав акцію проти гетьмана.[14] Видав універсал до «вірних підданих народу малоросійського» (українського), духовних і світських, до генеральної старшини Війська Запорізького, полковників, сотників, курінних отаманів і до цілого війська «малоросійського». В універсалі говориться про зраду Мазепи.., який перейшов до короля шведського, нашого неприятеля й він (Карло XII) договорився з С. Лещинським, що «малоросійські» землі будуть віддані Польщі, а церкви Божі й монастирі передані уніятам. Наказується зрадникові не допомагати, але стати при «російськім» війську для поборення неприятеля. Для вибору нового гетьмана з'їхатися до Глухова, бо вибір є конечний, щоби рятувати цілість «Малої Росії».[15]

З «наказу» царя Петра I вибрано на гетьмана Івана Скоропадського.

Гетьман Мазепа розіслав також універсали до українського (козацького) народу, запевняючи, що берегтиме його свободу та привілей й оборонятиме ввесь народ України, чи пак Гетьманщини, перед московськими наїзниками.

Після виборів нового гетьмана (Івана Скоропадського) було приголошене анатемування гетьмана Івана Мазепи. З наказу й у присутності царя Петра I проголошено анатему на гетьмана Мазепу в Троїцькій соборній церкві міста Глухова 12 листопада 1708 року.[16] Рівночасно відбулося анатемування в Москві в Успенському соборі в приявності царської родини та високих державних достойників, при діяльній участі митрополита Степана Яворського

---

[13] Яковлів, *там же,* ст. 135-136.

[14] Яковлів, *там же,* ст. 138.

[15] С. М. Соловьев, *Історія России,* том XV, ст. 245.

[16] В. Біднов, «Церковна анатема на гетьмана Івана Мазепу», *Мазепинський Збірник,* том II, праці УНІ, Варшава 1938, том 47, ст. 46; Див. також O. Subtelny, "Mazepa, Peter I and the Question of Treason," *Harvard Ukrainian Studies* 2 (1978), pp. 158-183.

(українець), первоієрарха тодішньої російської церкви.[17] Пізніше повторювалася ця церемонія з року на рік.

Українські дослідники на чолі з В. Бідновим уважають, що анатемування було виразно політичним (політична помста), а не релігійним актом, бо не йшлося тут про справи релігії. Гетьман Іван Мазепа був не тільки глибоко віруючою людиною, вірним членом Православної Церкви, але також великим меценатом і патроном цієї Церкви. Доброчинність І. Мазепи на користь церков, духівництва, монастирів, Могилянської Академії, колеґій була така велика, що його ім'я навіки врізалося золотими літерами в історію української культури.[18]

Але Петро І всю свою енерґію спрямував у тому напрямі, щоби доказати населенню зрадливість Мазепи, і всі засоби для нього були добрі, починаючи від анатемування до вселюдного проголошення цього акту устами українського духівництва. По суті, це був *однобічний* указ царя Петра І, якому не відповідала ніяка соборна постанова хоч би представників української церкви. Українське духівництво опинилося під великим тиском і вже в день анатемування (12 листопада 1708 р.) митрополит Йоасаф Кроковський мусів звернутися до українського населення з друкованими листами, де повідомляв про церковне прокляття Мазепи та його прихильників.[19] З такими самими листами звернулися до своїх вірних архиєп. Іван Максимович (Чернігів) та єп. Захарія Корнилович. Тексти тих листів були скрізь однакові, друковані й прибивали їх на дверях церков. Отже ж це дає підставу твердити, що митрополит Кроковський та інші названі єпископи не брали участи у їх складанню, але певно вийшли вже готові з царської канцелярії.[20]

Українське духівництво мало лише відчитати готовий текст. Роля укр. духівництва в цій акції (анатемування) була зовсім пасивна, здійснювана лише під урядовим примусом та терором, їхні думки, настрої та бажання були зовсім інші.

Російська Православна Церква, виконуючи волю царя Петра І, зарахувала Мазепу до єретиків і апостатів релігійного порядку, поруч таких як: Арій, Несторій, Євтихій. Поставивши Мазепу в ряди єретиків, тим самим включено його в т. зв. «Чин Православ'я»,[21] що служиться в першу неділю Великого Посту на спомин перемоги Церкви над іконоборцями. У названому чині проголошується т р и ч і «вічну пам'ять» православним царям — патронам Православної Церкви і тричі анатема різним єретикам і апостатам православ'я. Мазепа не був ані єретиком, ані апостатом правосла-

---

[17] Соловьев, *там же,* ст. 342.

[18] В. Січинський, *Іван Мазепа — людина і меценат,* Філядельфія, 1951.

[19] Біднов, *там же,* ст. 50.

[20] Біднов, *там же,* ст. 50.

[21] «Чин Православ'я» уложив царгородський патріярх Методій 843 р., див. Орест Купранець «Виклятий гетьман Мазепа», Торонто 1958, ст. 8-9.

в'я, щоби ставити його у ці ряди, але політичним і національним діячем.

Анатемування Мазепи було дійсним тільки в межах російської імперії. Поза нею ніхто не надавав тому значення, а передовсім у тих східньо-південних малоазійських православних патріярхатах, яким Мазепа багато допоміг матеріяльно з українських фондів.

Православна Церква в Польщі, після Першої світової війни, як давня частина всеросійської Церкви, продовжувала політику московського православ'я і у відношенні до анатемування Мазепи ніщо не змінилося й цей ганебний чин продовжували.[22]

В жовтні 1932 року православні українці містечка Крем'янця звернулися письмово з проханням до митрополита Діонисія, щоби на Богослуженнях згадувати урочисто церковною молитвою гетьмана Мазепу так, як це відбувається у Греко-католицьких (уніятських) Церквах. Відповідь була відмовна, мовляв, у цій справі звернулися до Царгородського патріярха, але відповіді не одержали.

Свідомі православні українці переконалися, що їхня православна ієрархія не має нічого спільного з українством та його національними героями, брали масово участь у панахидах за гетьмана Мазепу в греко-католицьких церквах. На це звернула увагу московська православна ієрархія в Польщі, й Свт. Синод на засіданні 17 лютого 1933 р., вислухавши доповідь у цій справі митроп. Діонисія, дозволяє й благословить, щоби молитися по церквах за спокій душі бл. п. Гетьмана Івана Мазепи, але самої клятви не знесено.[23]

Знесення клятви (анатеми) з гетьмана Мазепи, мав розглянути Собор Православної Церкви в Польщі, як повідомляла про це Митрополича канцелярія, але це не сталося, бо Польща завалилась, а з нею й Православна Церква в Польщі.

Відмовна відповідь Свт. Синоду Православної Церкви в Польщі обурила багатьох православних українців, а між іншими рішуче проти цього рішення (жовтень, 1932 р.) протестував Євген Бачинський, тоді представник УАПЦ на Західню Европу, а потому правлячий єпископ УАПЦ (Соборноправної), Київської на чужині, з осідком у Женеві. Він видав у 1932 р. окремого пастирського листа п.н. «Російська проти-канонічна анатема на гетьмана України Івана Мазепу». У цьому листі єп. Євген Бачинський висловлює засудження неканонічної анатеми на Івана Мазепу. Єп. Є. Бачинський оповіщає, що «не хто інший, тільки Церква може виголошувати анатему» і то «виключно за єретичну науку віри, або за тяжкі моральні злочини. Анатеми відбувалися завжди на Вселенських Соборах або Помісних і виключно від духівництва. Чинникам державно-політичним, не ієрархічним, право анатемування не було дане. Проте, в московських державних і церковних відноси-

[22] Купранець, *там же,* ст. 16-17.

[23] «Неділя», Львів 1933, див. Купранець, *там же,* ст. 18.

нах уживання анатеми увійшло віддавна в сталу систему, виявляючи узурпаційну ненормальність».[24]

Далі в цьому пастирському листі повідомляє нас, що «Наша УАПЦерква Соборноправна врочистою *всенародньою* панахидою по душі гетьмана Івана Мазепи на площі перед собором св. Софії в Києві 10-го липня 1918 року виступила проти безправного й *антиканонічного* анатемування Великого Борця за незалежну Україну. Всі Православні Церкви, за вийнятком російської, молилися за спокій душі цього видатного ревнителя Церкви Вселенської Православної... Гетьман Мазепа був похований чином православним, бо з погляду догматичного чи морального не було абсолютно ніяких причин і підстав для анатемування цього вірного сина Православної Церкви».[25]

---

[24] Євген Бачинський, єпископ УАПЦ «Російська проти-канонічна анатема на гетьмана України Івана Мазепу», Женева 1932, див. Купранець, *там же,* ст. 22-23.

[25] Євген Бачинський, див. Купранець, *там же,* ст. 24.

З історії української мови

Ярослав Дзира
Українське Історичне Товариство
Київ

ІСТОРІЯ ПРАДІДІВСЬКОЇ ЛІТЕРИ «Ї»

Багато мов світу мають тільки їм притаманні звуки й букви. Розміщені в усталеному порядку, літери складають алфавіт, який українці ще називають абеткою, азбукою. За один із найдавніших алфавітів вважають грецький, від якого походить і сучасна українська абетка. Колись вона містила сорок п'ять літер, а нині має лише тридцять дві.

В українській мові літери загалом відповідають звукам, хоча ці графічні знаки не завжди точно передають вимову. Тут існує певна умовність. Але з усіх літер української абетки найдивовижніша історія випала на долю йотованого «ї». Цю літеру вживають тільки в українському алфавіті. Вона завжди позначала два звуки — йі: їжак (йіжак), стоїть (стойіть), Україна (Украйіна) і под.

За твердженням *Української Радянської Енциклопедії,* сучасне «ї» застосовано в українській мові з 1873 року в Києві. Як же століттями обходилися українці без цієї літери?

Вдамося до давніх джерел, спочатку до рукописів українських письменників XIX століття. Автографи Лариси Косач підписані псевдонімом із таким різнобоєм: Леся Украінка (1892), Леся Украинка (1896), Леся Українка (1901). Тут, у першому випадку поетеса використала так звану «кулішівку», тобто правопис Панька Куліша, заснований на відповідності звукової й літерної основи мови, який з незначними змінами ми вживаємо й сьогодні. В другому випадку вона дотримується традиційного написання XIX століття, і тільки в третьому застосовує сучасну літеру «ї», яка «вписувалася» дуже поволі, бо ще живою була традиція.

А ось тексти батька нової української літератури Івана Котляревського: «Сам Турн сто*и*ть ни в сих ни в тих («Енеїда»), «тее то як іого... яко*и* новини» («Наталка Полтавка»).

Перший український повістяр Григорій Квітка-Основ'яненко вживав український скоропис кінця XVIII століття: — «Тилки що стали до*и*зжати до двора молодо*и*», «так і*и* швидче и поховали...»

Цікаве посилання на Михайла Максимовича, цього визначного українського вченого-енциклопедиста, який послідовно обстоював традиційний етимологічний принцип українського правопису: «Шi*u* втягаты», «не буйны*u* витры».

Та, напевне, для нас найцікавіше письмо Тараса Шевченка, який

вживав традиційну українську графіку, утверджену друкованою «Енеїдою» Івана Котляревського: «А я, юродивий, на тво*и*х ру*и*нах Марно слезы трачу: заснула Вкра*и*на». В останні роки свого життя Шевченко виправляв свої твори «кулішівкою». Взагалі ж, літера «ї» у першій половині XIX століття позначалася по-різному: и, іи, ѣ, и̂, й. Не було в друкарнях відлито надрядкових знаків. Тому невдачею закінчилася спроба Квітки-Основ'яненка та Максимовича відновити «ї» в первісному вигляді, але в друці «ї» ще стали накривати французьким дашком — И̂.

Друга половина XIX століття висунула низку нововведень в українському письмі, запроваджених у зв'язку з «кулішівкою». Сам автор Панько Куліш писав: «Було б також корисно й для нашо*і*, духовно*і* жизни», «велика прихильність Кгермані*і*». Він запропонував писати «ї» з одною крапкою «і». Вибір позначки для літери підказували друкарні, які мали російський, французький, латинський шрифти і їхні надрядкові знаки.

«Кулішівки» дотримувалася й Марко Вовчок, пишучи «Народні оповідання: «Аж очі *ii* на себе звернув...», «сивіють далекі га*і*», «до двора при*ї*зжає».

Відступав од цих правил Іван Нечуй-Левицький: «Цар приймав *и*х ласкаво, вдоволыв *и*х», «гетьман пере*йи*хав на ливый берег».

«Кулішівкою» користувався і романіст Панас Мирний: «що роса на *ій* свіжа», «сво*йі* просторі», «дратуючи *ii* травою».

Один із реформаторів українського письма — автор «драгоманівки», видатний учений Михайло Драгоманів виключив з української абетки всі літери, що передавали два звуки, щоб кожному українському звукові відповідала тільки одна літера — я, ю, є, ї, щ, а також літеру «й» замінив латинським «j». Ось взірець «драгоманівки»: «jiji», (її).

Ці приклади можна безмежно доповнювати з Бориса Грінченка, («Яко статистик тыняюсь по Укра*и*ни. Тепер *йі*ду у Тирасполь»).

В Ольги Кобилянської читаємо: «Сво*ї*м дрібним, мізерним істнованєм надало *ї*м відразу ц*ї*ль життя...», яка за правило брала так звану «желехівку», згідно якої на місці давнього «ѣ» писали сучасну літеру «і». У Миколи Лисенка написано: «З паном Йваном сво*і* фотографі*и*. А з тіє*і* золото*і* Пальміри. Ні слуху»). У працях українського філолога Павла Житецького надибуємо: Тут мо*и* товариши цікавляться учебниками по географі*і*, мінералогі*і*, зоологі*і*, історі*і*, котрі вживаються в украинско*і* гимназі*і*».

Таке розмаїття передачі «ї» притаманне і автографам Івана Франка. Він виправляв «граматику» своїх і чужих творів по кілька разів, вдаючись і до «драгоманівки» — ji, jи, і йійі, ї.

От якої тривалої еволюції в XIX столітті зазнала графічна позначка літери «ї» — и, іи, й, йи, йі, и, і, ji, jи, ѣ, ї. Це пояснюється тим, що в XIX столітті в Східній Україні не було жодної школи з українською мовою викладання. Тому й не могло бути єдиного загальнообов'язкового українського правопису. Наші письмен-

ники і вчені вимушені були передавати звуки рідної мови на письмі за допомогою тогочасного російського алфавіту, так званої «гражданки». Фонетичне письмо є однією з найхарактерніших ознак національної літератури, його органічного зв'язку з живою мовою народу.

А чи так, як нині, вимовляли «ї» в українській мові X-XVII століття? Чи знали цю літеру наші далекі пращури, чи відчували вони його йотовану природу? Досі філологи, історики вважали, що літери «ї» раніше не було. Тому передають давнє українське письмо, спотворюючи його справжнє звучання і віддаляючи його від живої народної мови.

От як начебто писав Богдан Хмельницький російському цареві Олексію Михайловичу 8 червня 1648 року про свої звитяги: «радостно пришло нам твою царскую велможность відомим учинити о поваженю віри нашое старожитно*й*, греческо*й*... посеред дороги запорожско*й*...» До речі, фотокопія цього листа передруковується багато разів в радянських енциклопедіях, історичних працях і підручниках. Десятки разів натрапляємо в сучасних документах і на такі перекручені форми: «Кіевско*й* духовно*й* академіи» тощо і особливо написання «УКРА*Й*НА».

В історії української бібліографії та української мови стався винятковий випадок. Інститут мовознавства АН УРСР, його Вчена рада, Відділ історії української мови, яким керував Віталій Русанівський і рецензент Василь Німчук, упорядники, видавництво «Наукова думка» видали тиражем 12 000 примірників (обсягом 390 сторінок!) визначну пам'ятку українського письменства — вірші, прислів'я та приказки поета кінця XVII — початку XVIII століття Климентія Зіновіїва без жодної літери «й» і м'якого знака, не кажучи вже про яскраво написане поетом «ї». Водночас тут передали всі варіанти кириличних та грецьких літер. Тому це академічне видання, що вийшло у серії «Пам'ятки української мови», не придатне для користування, бо як же розрізнити зміст багатьох слів: «во*и*на» — во*ї*на чи в*ій*на, «покои» — поко*й* чи поко*ї*, «старост» — старост чи старість і подібне, а надто число, відмінок багатьох слів. Додаймо, що цю книжку друкували двічі — 1861 і 1912 року з «й». То що ж думали мовознавці?..

Працюючи наприкінці 60-х років над українською літописною спадщиною XVI-XVIII століть, зокрема злагоджуючи до видання першу пам'ятку із запланованої фундаментальної серії «Джерела з історії України» — *Літопис Самовидця,* мені пощастило за кількома списками розкрити графічну позначку й̊, й̓. Досі ніхто із сучасних радянських лінгвістів не виділяв цей звук окремо, а ототожнював його з «и» або «й», тобто читали по-російськи. Жодного слова про «ї» не сказано і в курсах історичної граматики української мови. Правда, як я пізніше виявив, на звукове значення цієї літери звернула увагу ще 1926 року археографічна комісія, що складалася з М. Грушевського, О. Грушевського. Є. Тимченка, О.

Лазаревської і О. Гермайзе, що встигла видати перший том Літопису Величка. Але у виданні вона зазначена майже непомітною комою над літерою.

Тож внаслідок пильного палеографічно-філологічного аналізу цього дивовижного знаку в різних давніх джерелах та порівняння його з функцією і природою подібних голосних — і, и, ы, й, — виявилося, що позначка, безумовно, відбиває йотоване «ї», яке завжди існувало в українській мові на тих же місцях, де й сьогодні. Щоправда, наші попередники сполучали тут дві літери — Й + І = Ӥ. Два надрядкові значки, за давньою традицією, правили для об'єднання двох звуків.

Ось часто вживані приклади з літопису Самовидця, автором якого є Роман Ракушка-Романовський (1623-1703): *ї*х, которі*ї*, канцелярі*ї*, компані*ї*, Стаці*ї*, всяко*ї*, сво*ї*ми, Бра*ї*лові, Воскресені*ї*, кра*ї*, вспоко*ї*ли, Укра*ї*на, укра*ї*нський та багато інших.

Це ж спостерігаємо в тексті другого літопису — Самійла Величка. Водночас вживали таку ж літеру, на означення «ї» і в кількох десятках списків літопису Григорія Граб'янки, «Короткому описі Малоросії» в інших літописних працях, документах архівного фонду Генеральної військової канцелярії, ділових документах Лівобережної та Правобережної України, в матеріялах Київської академії, а також у згаданому листі Богдана Хмельницького. Послідовно вживає «ї» і Григорій Сковорода. Його письмо чітке, каліграфічне, тож «ї» в нього дуже розбірливе, як і в Климентія Зіновіїва.

Взагалі літеру «ї» вживали колись частіш, ніж сьогодні, бо в тодішній літературній мові існували нестягнені форми прикметників, займенників, числівників, дієприкметників (карі*ї*, сині*ї*, благословенні*ї*, українські*ї*, всякі*ї*).

Поширена була ця літера і в XVI столітті. У видатній пам'ятці живої української мови «Пересопницькому Євангелії» (1556-1561) багато разів «ї» написано в дуже близько до позначки цієї літери в XVII-XVIII століттях. У «Букварі» Івана Федорова, виданого у Львові 1574 року, йотоване «ї» передається з комою і дужкою над літерою «и̂».

Взагалі у давньому українському письмі певною мірою довільно вживали деякі літери, виносні букви, надрядкові знаки, граматичні форми. Писарі дбали переважно про зміст твору, про семантичне навантаження слова, спираючись на його діялектну основу, рідну говірку, звучання слів у мовленні людей певної місцевості, на своє знання грецької, латинської, церковнослов'янської, польської та інших мов.

Видатний український мовознавець Павло Житецький зазначає, що в грамоті князя Мстислава XII століття «йотоване» «и» позначається майже завжди крапкою згори: стоіт та ін».

За доби Київської Русі «ї» зображували як и̓, и̔, и̂; в «Ізборнику Святослава» (1073) послідовно всі йотовані літери, зокрема «ї» позначаються кутиком або дугастою рисочкою над літерою: и̔х,

своѝм, ѝм, твоѝм, стоѝть, воѝн, послушаниѝ, Ѝзраѝль, оучениѝ, мокриѝх, вололіѝць і багато інших. Але з доби Київської Русі збереглось небагато оригінальних джерел, більше відомі їхні списки пізнішої редакції.

В XIX столітті слова з давнім «ї» через друкарські труднощі, відсутність українських друкарень і жорстоке переслідування української мови, не мали ні крапки, ні титла-йоти, що й призвело до граматичних, а часом і смислових змін, як це сталося з назвою «УКРАЇНА», та «УКРАЇНСЬКИЙ» в джерелах XVI-XVIII століть, де послідовно вживали давнє «ї». Скажімо в літописі Самовидця, автором якого був сучасник Богдана Хмельницького. Роман Ракушка-Романовський, «Україну» («Вкраїну») подибуємо сімдесять разів і десь із десяток — «український». Літопис Самійла Величка цих давніх етнічних понять нараховує сотні. І в давніх польських джерелах, зокрема у хроніці Бєльських, починаючи з 1594 року, вживається Ukraina. Тому можна категорично твердити, що вимовляли ці слова в давні часи як УКРА̀ЇНА, УКРА̀ЇНСЬКИЙ, бо в подібних словах української мови «ї» як йотоване, що поєднує два звуки — напівголосний «й» та голосний «і» в одному, завжди в корені давніх слів переберає на себе наголос сусідніх голосних: кра̀їна, ру̀їна, Рѐїна, Енѐїда, га̀ївка, ліцѐїст, людо̀їд, ма̀ївка, на̀їздник, пі̀їтика, розма̀їтий, сво̀їм та багато інших.

Термін «Україна» походить від слова «країна» («земля»). Укра̀ина, Укра̀йна, укра̀инский, укра̀йнский в літературі минулого століття треба пояснити тим, що в традиційному написанні назви Україна пропускали крапку, або крапку й титлу-йоту водночас. Це дало можливість деяким ученим виводити термін «Україна», від слова «окра̀їна», окраїна частина держави. До речі, таке тлумачення буває і в сучасній радянській і польській літературах. Отже, література «ї» є ключем для пояснення терміну «Укра̀їна» (також «укра̀їнський»), що походить від «країна», «земля», а не «окра̀їна» імперії, як це намагались пояснити читачам шовіністичні історики, починаючи з кінця XVIII століття, а також частина істориків наших днів.

Адже жоден народ Європи в добу феодалізму, а тим паче сам феодал ніколи не називали себе «окраїною», а звеличували себе центром, і в коренях багатьох назв країн залишилося слово «земля». Окраїною нас називали тільки наші сусіди.

Отож, в історії української графіки подибуємо аж понад двадцять зображень літери «ї», властивої тільки українській абетці:

Тому й різне написання терміну «Україна», «український» и́, ѝ, и̂, и̇, и̋ , и̂́, ѝ, и̂̇, ѝ̇, и, йи, йі, ѣ, іи, й, і, јі, ји и̂, ї̄.

Про втрату «прадідівського» «ї» та спроби відновити його в 30-40 роках XIX століття в первісному вигляді засвідчує листування між Квіткою-Основ'яненком та Максимовичем. 1840 року з Харкова письменник писав до київського вченого; «Передумавши багато, я переконався, що для нашого письма конче потрібно ще

одне «*и*», мнякесенькe, мов губочки молодесенької дівчинки, що і цілуватися смачно...», бо як тоді розрізнити: *и*де сюди і *и*де сюди (*і*де та *ї*де — Я.Д.)... Потрібно, конче потрібно особливе мнякесенькe и. Тут я не можу його виготовити, нікому: пропонував я п(ану) Гребінці запровадити його при виданні ним «Малоросійського альманаха» — коли у давніх рукописах та і в старовинних друкованих дощукатися можна».

Про час і причину втрати давнього «ї» виразно розповідає Максимович: «Але в правопису Котляревського була та хиба, що для людей, які добре не знали малоруської вимови, не було видно, коли літеру «и» треба вимовляти м'яко, а коли гостро (*йи*). Цю хибу треба було поправити й тому, що самі малоруси, особливо минулого сторіччя мали звичай над літерою и, яка вимовлялася гостро (або за вашим визначенням, дуже м'яко), ставити особливий значок: дехто в цьому випадку ставив дві крапки, дехто тільки одну; але частіше зустрічаємо над гострим «и» крапку з рискою або дужкою зверху. Цим останнім значком ви пропонуєте тепер позначити наше м'якесеньке, або по-моєму гостре «и» і бажаєте знати мою думку.

Я цілком погоджуюся з цим, тим більше, що 13 років тому я сам теж намагався відновити *наше прадідівське и, пропущене Котляревським.* Як так? — ви запитаєте. Так, саме так. Ще під час першого видання пісень хотів я внести таке «и» (тільки без крапки); але фактор університетської друкарні блаженної пам'яті Нечипір Никонович Басалаєв відмовив мені в бажаному значку за відсутністю його в друкарні і запропонував замінити його французьким дашком — так назвав він «циркумфлекс». Робити було нічого, мені ж потрібні були й інші голосні з тим же знаком, а у французькому шрифті були вони готові з дашком; і я, подумавши, що і в інших друкарнях зустрінуться такі ж труднощі, а французький шрифт є скрізь, погодився на зроблену мені пропозицію. З того часу наше прадідівське гостре «и» живе в мене, приспівуючи під французьким дашком, якого я назвав в ім'я нашого слов'янського паєрка, що має такий же вид».

Цим правописом були видані твори Максимовича, Лукашевича, Срезневського. Тому Максимович просить пристати на цю пропозицію і Квітку-Основ'яненка, хоч «ви в моєму паєрку не визнали нашого прадідівського «и»; ви забажали відтворити його в справжньому властивому виді його. Але друкарня, де набирались твори письменника, також «накрила» ваше м'якеньке «и» тим же французьким дашком». І позаяк «вже не судилося цій старосвітчині нашій появлятися в новому світі під своїм власним значком», ще раз просить підтримати його правопис.

Вперше прадідівське «ї» відтворено сучасною літерою у виданні *Літопису Самовидця,* видрукованого 1970 року п'ятдесятитисячним тиражем у «Науковій думці». За впровадження літери «ї» до цього академічного видання мене гостро критикував академік Іван Біло-

дід і професор Михайло Жовтобрюх. Останній на сторінках журналу «Мовознавство», 1971 рік, No. 4, стор. 80-83. Мене звинувачували в націоналізмі тому, що я відриваю українську палеографію від російської і проповідую націоналістичну». «Критику» Білодіда і Жовтобрюха я незабаром спростував на сторінках «Українського історичного журналу» (1972, No. 2, стор. 113-116) у статті «Ще раз про публікацію історичних джерел». Після цієї публікації незабаром мене звільнили з роботи в Інституті історії АН УРСР і досі мені двері до наукових інститутів міцно зачинені. Дивно мені, що проти впровадження цієї літери до видання давніх українських джерел виступив і професор Омелян Пріцак в необ'єктивній рецензії на видання *Літопису Самовидця.*

Сподіваюся, що редколегія і упорядники «Гарвардської бібліотеки давнього українського письменства» не будуть дотримуватися вимог жорстокого і ганебного «Емського» указу 1876 року, де суворо вимагається «чтобы при напечатании исторических памятников безусловно удерживалось правописание подлинников, в произведениях же изящной словесности не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русского правописания» і введуть прадідівську літеру «ї», якою українці користуються в різних зображенях понад 1000 років.

Oleh W. Gerus
University of Manitoba
Winnipeg, Man.

IVAN OHIENKO AND THE FOUNDING OF KAMIANETS-PODILSKY UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

When, after the fall of tsarism in the Russian empire in March 1917, the Central Rada in Kiev began evolving into the government of Ukraine, one of its principal goals was the creation of a comprehensive Ukrainian educational system. Such a system had been a dream for which generations of Ukrainian intelligentsia had struggled in vain. The fledgling department of education of the Central Rada thus placed emphasis on the organization of Ukrainian public schools, since none had been allowed under tsarism.[1] As far as the universities were concerned, the ministry proposed to Ukrainize the existing Russian universities in Kiev, Kharkiv and Odessa and at the same time transform the informally established Ukrainian People's University of Kiev into a state institution with a network of affiliates which would be located in the major cities of Ukraine. Because little attention has been paid to local history in the period of the Ukrainian revolution and struggle for independence, the time has perhaps come to focus on the manner by which the rather inconspicuous city of Kamianets-Podilsky acquired a university. The founding of a state university with the related emergence of one individual, Professor Ivan Ohienko, as a major national force, constitutes a remarkable story of local initiative and ethnic cooperation.

In January 1918 the ministry of education provisionally designated the city of Vynnytsia in the populous (nearly four million) province of Podillia as the location for one of the proposed branches of the Ukrainian People's University. A handful of civic leaders who had been contemplating some sort of cultural centre for the city of Kamianets-Podilsky felt slighted by their exclusion and initiated efforts to attract a university affiliate to their city. The process of founding a university in the incredibly short period of only six months involved

[1] In the development of a national school system Ukrainian pedagogues favored the German unified labor school concept, a twelve year program of academic and practical learning. H. Waskowycz, *Shkilnytstvo v Ukraini, 1905-1920* (Munich, 1969) p. 95. See also I. Krylov, *Systema osvity v Ukraini, 1917-1930* (Munich, 1956) and S. Siropolko, *Istoriia osvity na Ukraini* (Lviv, 1937).

two components: the local civic initiative and an outsider, Professor Ivan Ivanovych Ohienko of Kiev, who could be termed the catalyst who turned the dream into reality. As far as can be determined, only four individuals were primarily responsible for the initiative. Olympiada Pashchenko,[2] a feminist and community activist, was in 1918 a deputy to the Central Rada and head of the Kamianets-Podilsky county self-government (zemstvo). Aleksander Shulminski was a passionate Polish patriot, a long time mayor of the city and the recognized leader of the large Polish community. He had always wanted his city to have an intellectual profile and was obsessed with the idea of a university, regardless of its national character. Dr. Kost Solykha, an elderly and respected head of the provincial Prosvita Society was a long time proponent of higher public education. Victor Prykhodko,[3] a veteran Ukrainian activist in Podillia, was a key official in the provincial zemstvo. These four formed part of the liberal intelligentsia which appeared early in the revolutionary process and which before long would be swept aside by the forces of reaction and radicalism. Given the location and the size of Kamianets, the promoters of the university faced an immense challenge in selling the idea of a local university, first to the city itself and then to the Ukrainian government.

Kamianets-Podilsky was a picturesque provincial town with roots reaching back to the eleventh century. It was located at the extreme corner of the province of Podillia, near the Rumanian and Galician frontiers. Its only viable link with the rest of Ukraine was a railroad built shortly before the war. The town itself had been a minor administrative centre and the tsarist civil service had been the major industry. During the war all of the government institutions had been evacuated. At first glance, the population composition of Kamianets did not seem to lend itself in favor of a Ukrainian university. Of the approximately 40,000 inhabitants, more than half were Poles, Jews and Russians who dominated its economic and social life. Like many other Ukrainian cities, Kamianets was a cosmopolitan island in a Ukrainian sea. Furthermore, its possible rival, the bustling city of Vynnytsia was strategically situated on railroad and highway axes, had a major economic base in its sugar industry and appeared as the logical choice for a Podillia university.

The initiative group of four worked hard to turn their obvious disadvantages into assets. In the presentations made to the various levels of government they emphasised the potential advantages of Kamianets-Podilsky's size and location. The city's proximity to Galicia and Bukovyna (at that time still under Austrian rule) would allow the

---

[2] O. Pashchenko, "Zasnuvannia Kamianets-Podilskoho Derzhavnoho Ukrainskoho Universytetu." *Nasha kultura,* no. 5, 1936, pp. 332-346.

[3] V. Prykhodko, "Povstannia Ukrainskoho Derzhavnoho Universytetu v Kamiantsi na Podilli." *Nasha kultura,* no. 5, 1935, pp. 305-316 and no. 6, 1935, pp. 364-378.

future university to serve not only the four million inhabitants of Podillia but Ukrainians in Austria as well. Situated as it was between Kiev and Lviv, Kamianets was a logical centre for bridging and synthesising the two Ukrainian cultures into one. The stability and economic well-being of the city would provide an ideal atmosphere for intellectual activity, and this was no small asset during a time of growing social turmoil. The city boasted not only major architectural monuments from its Turkish period but also an available physical plant, an unused new technical school complex, including student dormitories, which could become the nucleus of the campus.[4] In sum, Kamianets was being promoted as the future Heidelberg of Ukraine.

The first obstacle facing Strumlinski and Pashchenko was the Kamianets city council with its newly elected and unpredictable political parties and factions. An experienced and shrewd politician, Strumlinski convinced the Polish faction to support a university proposal. In her own way, Pashchenko had won the support of the Ukrainian and socialist factions which consisted of young and idealistic people. Thus, when the city council met, Strumlinsky made his surprise proposal, which was to take advantage of the intention of the Central Rada to open provincial affiliates of the Kiev university and to petition the ministry of education for such a facility in Kamianets. Preparatory lobbying of the city council assured the acceptance of the proposal. While a number of Russian and Jewish deputies expressed skepticism and disbelief, for the sake of harmony they too supported the idea of a university. So the council authorized the initiating group to carry on.[5]

In February 1918, that is, after the formal proclamation of independence of the Ukrainian People's Republic, the Kamianets delegation arrived in Kiev. The current minister of education, Viacheslav Prokopovych, was preoccupied with the difficult and complex task of the development of a national public educational system and responded to the Kamianets petition rather ambivalently.[6] Nevertheless, the delegation met with the special commission that had been established at the Ukrainian People's University for the purpose of organizing affiliates throughout Ukraine. The meeting resulted in the formation of an ad hoc committee consisting of Professors I. Hanytsky, V. Dubiansky and I. Ohienko as secretary charged with doing a feasibility study.[7] The Kamianets delegation returned full of optimism and began a drive for broad community support.

It was Professor Ivan Ohienko who was destined to play the pivo-

---

[4] O. Pashchenko, p. 339.

[5] *Ibid.*, p. 336.

[6] Ohienko characterized the response as "cool." Ivan Ohienko, "Moye zhyttia." *Nasha kultura*, no. 8, 1935, p. 510. Prykhodko described it as "sympathetic." *Nasha kultura*, no. 6, 1936, p. 367.

[7] Ohienko, *Nasha kultura*, no. 8, 1935, p. 510.

tal role in the formation and the short life of the Kamianets-Podilsky university.[8] Ohienko was an ambitious thirty-six-year-old scholar working at both Kievan universities — St. Volodymyr's and the People's. Although of poor peasant background, he overcame economic and social obstacles to graduate in Slavic philology and church history from St. Volodymyr's University. Despite his intellectual brilliance, the tsarist government denied him a university position until 1914 because of his pronounced Ukrainian national tendencies. Like his contemporaries among the Ukrainian intelligentsia Ohienko was actively involved in the Ukrainian literary revival after the tsarist ban on the Ukrainian language had been lifted during the revolution of 1905. However, unlike the majority of the intelligentsia, Ohienko refused to become radicalized in 1917, and remained a moderate conservative. He had evolved into a Ukrainian patriot largely through his exhaustive studies of the seventeenth century Ukraine, studies which convinced him that Ukrainian historical institutions and traditions, rather than revolutionary rhetoric, were essential to the successful establishment and survival of Ukrainian statehood. He thus stressed the concept of rebirth or revival rather than of newness. In his view, the emerging Ukrainian People's Republic was not a political innovation but the restoration of Ukraine's former status as a sovereign nation. Ohienko was convinced that historically the single most important Ukrainian institution had been the Orthodox Church, which had given Ukraine a sense of identity until the church became Russified in the eighteenth century. In a presentation to the All-Ukrainian Church Council meeting in Kiev, Ohienko argued for the re-establishment of a national Ukrainian Orthodox Church, which would serve as the moral and historical base of the modern Ukrainian state.[9] However, when the Cyril and Methodius Brotherhood, a body dedicated to the formation of an independent or autocephalous Orthodox Church, demanded the formation of a department of religious affairs in the Central Rada and nominated Ohienko as minister, Professor Mykhailo Hrushevsky, president of the Central Rada, turned down both the proposed office and Ohienko's candidacy. Ukraine's foremost historian believed that Ukrainian social democracy demanded strict separation of Church and state.[10] While Ohienko was building his reputation in Church circles as a promoter of de-Russification of the church, he was also gaining prominence as a successful author of popular books on Ukrainian culture

---

[8] Ohienko's life, based on his diary, was chronicled in 1935 and 1936 issues of *Nasha kultura.* See also A. Nesterenko, *Mytropolyt Ilarion: Sluzhytel Bohovi i Narodovi* (Winnipeg, 1958).

[9] Ivan Ohienko, *Riatuvannia Ukrainy* (Winnipeg, 1968), pp. 3-13.

[10] Ohienko quoted Hrushevsky during their meeting, which included Archbishop Oleksander Dorodnytsia, as saying, "We will get along just fine without priests." *Ibid.,* p. 9.

and language.[11] The arrival of the Kamianets delegation found the self-confident Ohienko looking for opportunites to demonstrate his leadership qualities.

In March 1918 Ohienko and his colleagues ventured to Kamianets. There they met with the concerned public and delivered lectures. Ohienko, who was a popular orator, made a strong impression on the audience at the local theatre. The fact that the lectures were given in Ukrainian also represented a triumph for the language itself. For the first time ever the Kamianets intelligentsia was exposed to a scholarly discourse on Ukrainian subjects in the Ukrainian literary language.[12] The students and the non-Ukrainian intelligentsia apparently appreciated the difference between the professorial presentations and the vernacular of the marketplace with which they were familiar. The committee was duly impressed with the enthusiasm and commitment of the Kamianets community leaders. Upon his return to Kiev, Ohienko began formulating a proposal which called not for an affiliate college but for a full-fledged state university in Kamianets-Podilsky.

In the meantime, the Kamianets initiating group transformed itself into a formal university commission which included Polish and Jewish representation. The commission was headed by a distinguished retired Polish professor, P. Bachynski. The commission understood that the Ukrainian government would not be able to provide all the necessary financial support. Much of the funding would have to be local and the commission proceeded with exemplary skill and perseverence to establish a material base for the future university. Again Strumlinski used his political skills to win a pledge of one million karbovantsi, a donation of 100 desiatyn of land and the property of the technical school from the city council. At the Podillia zemstvo assembly meeting in Vynnytsia, where the drive of a university never materialized, Prykhodko and Pashchenko also succeeded in obtaining a pledge of one million karbovantsi which represented five percent of the total provincial budget.[13] The Prosvita Society too promised a million. These were impressive sums, although one must bear in mind that in the increasingly volatile political climate of 1918, when most treasuries were empty, government pledges had little practical application. Escalating inflation further complicated the matter. Just exactly the extent to which these pledges materialized remains a mystery. Nonetheless, the psychological impact of such pledges on the public and on the

[11] For example, Ohienko's brochure, *The Ukrainian Culture,* was published in 100,000 copies and distributed to the armed forces. It seems Ohienko earned substantial royalties from his works. *Nasha kultura,* no. 7. 1935, p. 452.

[12] Pashchenko, *Nasha kultura,* no. 5, 1936, p. 340.

[13] It was the lobbying of Pashchenko and the persuasive presentation of Prykhodko that swayed the provincial zemstvo to commit one million karbovantsi to the university to be paid in five annual installments of 200,000. Prykhodko, *Nasha kultura,* no. 6, 1935, p. 366.

central government was profound and very useful to the proponents of the university.

Suddenly, in May 1918 the entire Kamianets-Podilsky project seemed placed in jeopardy when the Central Rada was overthrown and replaced by a German-supported conservative regime, the hetmanate, headed by General Pavlo Skoropadsky.[14] Although new administrative structures were introduced, the key players in the university drama of Podillia remained at their posts. A similar situation occured in the ministry of education where the new minister, Mykola Vasylenko, managed to retain most of the Central Rada officials. That there remained some continuity thus boded well for the university project. Ohienko, who prided himself on being politically independent, became an advisor to the ministry. In June he travelled once again to Kamianets now as an official of the ministry.[15] In addition to obtaining the reaffirmation of earlier pledges, he solicited new funds from the Polish and Jewish communities. In a series of discussions with Shumlinski and Dr. Zalenski for a commitment of 50,000 karbovantsi Ohienko agreed to recommend a chair of Polish studies and unlimited enrollment in the university for Polish students. At this stage the Kamianets Poles were still positive in their attitude towards Ukrainian authorities.[16] Tensions and hostilities in Podillia would break out in November as a result of the Polish-Ukrainian war for Galicia. Ohienko also deemed it important to have the official support of the Jewish community (over 300,000 in the province). His discussions with the chief rabbi, Oksman, resulted in the promise of a chair of Judaic studies and Jewish student enrollment of not less than 25 percent in return for a pledge of 100,000 karbovantsi.[17] In both cases the respective ethnic communities would nominate their professors. Ohienko was always proud of his initiative in establishing the only chair of Judaic studies at any university. His personal interest in Biblical scholarship instilled in him a deep sense of respect for the Jews. This attitude was as great of a factor in his initiative as was his pragmatism.[18]

In his final report to the minister of education Ohienko called for the formation of a Ukrainian state university in Kamianets-Podilsky. There would be five faculties eventually, but only three initially: arts

---

[14] Despite its age, D. Doroshenko's *Istoriia Ukrainy, 1917-1923 rr.*, vol. II, *Ukrainska Hetmanska Derzhava 1918 roku.* (Uzhorod, 1930) is still the best work on the Skoropadsky period.

[15] Ohienko, *Nasha kultura*, no. 8, 1935, p. 511.

[16] *Ibid.*

[17] *Ibid.*

[18] When violent anti-Semitism erupted in 1919, Ohienko strongly condemned the pogroms. In a telegram to the town of Smotrychi in Podillia he threatened the local officials with capital punishment: "You will be responsible with your lives for anti-Jewish pogroms." *Nasha kultura*, no. 5, 1936, p. 324. Unfortunately, the Directory lacked the political and military capacity to crush the violence carried on largely by deserters and anarchist bands.

(historical-philological), science (nature studies and mathematics) and theology. Law and agriculture would be added later.[19] The minister of education, Vasylenko, at first rejected Ohienko's ambitious proposal as unrealistic but Ohienko persisted in his persuasion until the minister seemed convinced. Vasylenko, who had a strong commitment to Ukrainian culture and education, undertook to introduce Ohienko's scheme to the cabinet and to Hetman Skoropadsky. Vasylenko's acceptance in principle allowed the university's commission to designate a rector for the proposed university. Ohienko was elected rector for a two-year term.[20]

Ohienko took his election seriously and threw his seemingly limitless energy and superb administrative skill into transforming an idea into a functioning university within a mere six months. Indeed, as such reputable observers as Professors V. Bidnov[21] and D. Doroshenko[22] have noted, it is quite unlikely that the university would have been realized at all without Ohienko's leadership and work. In retrospect it is evident that Ohienko possessed qualities rare among Ukrainian leaders in 1918 — notably his political pragmatism and his keen public relations talents. By example and by a combination of charm and intimidation he reached many of his goals. He was also fortunate that Hetman Skoropadsky developed a personal interest in the university, an interest which helped Ohienko enormously in dealing with the various relevant ministries, especially finance.[23] While still in Kiev, Ohienko began organizing the university administration.

In August 1918 Ohienko arrived in Kamianets-Podilsky to assume full direction for the founding of a university. He made a point of meeting with all the interested parties as well as with the prominant politicians and the bishops of the Orthodox and Roman Catholic Churches. The most serious immediate challenge was restoration into a teaching facility of the three story technical school, which had been severely damaged by Russian soldiers previously billeted there.[24] While there was plenty of volunteer manpower, the required building mate-

[19] Draft notes. *Ilarion Archive.* Although Ohienko Metropolitan Ilarion left a massive archive in Winnipeg, Canada, it contains precious little on the Kamianets university as Ohienko left the entire documentation there.

[20] Ohienko noted in his diary that his competitor for the post was Professor Oleksander Hrushevsky whom he defeated 19 to 2. *Nasha kultura,* no. 8, 1935, p. 512. But according to Pashchenko, the second candidate for the rectorship was Professor Fedir Shvets. *Nasha kultura,* no. 5, 1936, p. 342.

[21] V. Bidnov, "Pershi dva akademichni roky v Ukrainskomu Derzhavnomu Universyteti v Kamaianets-Podilskomu." *Naukovyi vistnyk* (Lviv), vol. 12, 1928, p. 328.

[22] D. Doroshenko, *Moi spomyny pro nedavne-mynule, 1914-1918,* part II (Lviv, 1923), p. 10.

[23] P. Skoropadsky, "Ukrainska kulturna pratsia za Hetmanshchyny 1918 roku." *Nasha kultura,* no. 4, 1936, p. 244.

[24] Prykhodko, *Nasha kultura,* no. 7, 1935, pp. 442-443.

rial and equipment were in critically short supply. Window glass, for example, had to be brought from Austria. Ohienko not only directed his master-plan but personally supervised most of the detail of establishing a university. Although occasional resentment did surface among his subordinates, they recognized that his leadership was essential. By the end of August, Ohienko's former elementary school teacher, Ivan Slyvka, began organizing the university library. In a relatively short time, donations from private and public collections in Podillia and Kiev made possible a library of over 30,000 volumes.[25]

On August 17, 1918 the hetman government enacted a law, retroactive to July 1, establishing the Kamianets-Podilsky Ukrainian State University. According to Dmytro Doroshenko, then minister of foreign affairs and a participant at that cabinet meeting, the ministers were supportive of establishing two Ukrainian state universities, one in Kiev and one Kaminets-Podilsky, parallel to the existing three universities.[26] The decision to create a new university in Kiev rather than to take over and Ukrainize the prestigious St. Volodymyr was highly unpopular in nationalist Ukrainian circles and was seen as a further example of Skoropadsky's Russophilism. Yet the government followed the conservative agenda of slow Ukrainization. Whereas the Central Rada attempted to transform the Russian universities into Ukrainian institutions totally and quickly, Skoropadsky decided to establish a new parallel system of Ukrainian universities and colleges while compelling the existing Russian institutions to introduce Ukrainian studies.[27] The Kamianets-Podilsky project was accepted, with only minor changes: the proposed chair of Rumanian studies, for example, was rejected because relations between Rumania and Ukraine were unfriendly.

Under the law creating the Kamianets-Podilsky university the university would be governed by the Russian imperial statute of 1884 until the new Ukrainian university statutes and regulations were published.[28] The 1884 document was characterized by an uncompromising denial of academic autonomy and freedom, since it made the subordination of the universities to the ministry of education direct and absolute.[29] The hetman statute did introduce several modifications which provided for Ukrainian as the working language of the university and for a local university building commission to be responsible for the physical plant. The Kamianets-Podilsky Ukrainian State Uni-

---

[25] Yu. Gudzi, "Z zhyttia Kamianets-Podilskoho universytetu." *Nasha kultura,* no. 3. 1936. p. 230; L. Bykovsky, *Knyharni-Biblioteky-Akademiia* (Munich, 1971), p. 45.

[26] Doroshenko, *Moi spomyny..,* part II p. 6.

[27] *Ibid.,* p. 83.

[28] Doroshenko, *Istoriia Ukrainy, 1917-1923.* pp. 357-359.

[29] On higher education in Imperial Russia see A. Vucinich, "Politics, Universities and Science." in T. G. Stavrou (ed), *Russia under the Last Tsar* (Minneapolis, 1969), pp. 154-178 and V. M. Fichte, "Vysshaia shkola v kontse veka." *Istoria Rossii v XIX veke* (St. Petersburg, n.d.) vol. IX, pp. 128-179.

versity was granted a budget sufficient to support a faculty of fifty professors and the right to offer graduate degrees. Although the hetman government intended to treat the university as an extension of the department of education, the distance between Kiev and Kamianets pretty well assured the university a great deal of autonomy and Ohienko certainly took advantage of the situation.

When the recruitment of faculty began, Ohienko discovered that the isolation of Kamianets-Podilsky deterred a number of established scholars from coming to the new university. An exception was the noted church historian, Vasyl Bidnov, who eagerly joined the faculty. As it turned out, the ensuing revolutionary instability and the Soviet and Russian wars in 1919 made the isolation of Kamianets a definite asset for those seeking a degree of security.

The official opening of the Kamianets-Podilsky university was scheduled for October 22, 1918. Ohienko appreciated the psychological value of well-orchestrated public ceremonies and had the entire city involved in the preparations. He was anxious to have Hetman Skoropadsky present but in the climate of escalating opposition to his regime, Skoropadsky justifiably feared for his life and declined the invitation. However, at Ohienko's persuation Skoropadsky kept his decision secret in order not to undermine the impact of the anticipated ceremonies.[30] The official invitation sent to European universities in part expressed Ohienko's vision of his university.

"The new university will not be an ordinary university of an Eastern type. The Kamianets-Podilsky Ukrainian State University will have the first ever Theological Faculty in Eastern Slavdom. In addition two new national chairs have been established at the Historical-Philological Faculty — chairs of Polish and Judaic literature and history. True to the finer traditions of European universities, the Kamianets-Podilsky Ukrainian State University has as its goal the unceasing pursuit of scholarly and scientific knowledge and truth for the benefit of the native Ukrainian culture."[31]

Ohienko was striving towards the realization of a university with a strong liberal arts base supplemented by science and professional faculties. The new university was concerned with the need to train cadres of nationally conscious Ukrainian civil servants, a vital ingredient that was lacking in the administration of Ukraine.

The official opening ceremonies, like many Ukrainian formal functions, lasted the entire day and featured endless speeches by political, cultural and religious dignitaries.[32] Skoropadsky was represented by general Libov. There were representatives from the neighboring uni-

---

[30] Ohienko, *Nasha kultura,* no. 8, 1935, p. 516.

[31] *Ibid.,* pp. 518-519.

[32] Pashchenko, *Nasha kultura,* no. 6. 1936, pp. 413-416. Bidnov noted the obvious but passive hostility of the Russian inhabitants to the Ukrainian university. Bidnov, *Op. cit.,* p. 236.

versities of Lviv and Chernivtsi, in the disintigrating Austro-Hungarian empire, as well as from the local Polish and Jewish communities of Kamianets. One of the highlights was the performance of the Ukrainian National Choir conducted by Oleksander Koshets. This choir was destined to become Ukraine's most successful cultural ambassador to the world. Several thousand visitors arrived by a special train from Kiev and, despite the chronic housing shortage in the city, Ohienko somehow accomodated them. In all, the official opening was a major Ukrainian event. The first community-organized Ukrainian university became a reality.

Classes began on November 1, with Rector Ohienko's inaugural lecture.[33] Statistical data on the first year of the university's life is lacking, but it is estimated that around 800 students registered, mainly in the faculty of arts. With the 1919-20 academic year, the Kamianets-Podilsky university would grow to five faculties when law and agriculture were added.[34] The academic staff numbered over forty and the student body, 1401. A number of prominent and promising scholars graced the university: P. Klymenko, P. Klepatsky and D. Doroshenko in history; L. Biletsky and M. Plevako in literature; M. Drai-Khmariv in sociology; M. Stoliarov in mathematics; and, of course, Ohienko and Bidnov. Ohienko's attempts to persuade M. Hrushevsky, the foremost Ukrainian historian and the former President of the Ukrainian People's Republic, who was in Kamianets-Podilsky, to join the faculty failed. Hrushevsky regarded the university as Skoropadsky's institution and chose to dabble in socialist politics rather than teach.[35]

In terms of national composition, the 1111 Ukrainian students represented an overwhelming majority.[36] Jews were second with 211, mainly in law. There was a sprinkling of other nationalities as well. While more than half of the students came from Podillia, a substantial Galician contingent enrolled in Kamianets-Podilsky after the fall of Lviv to the Poles. Of the total, 914 were regular students while 487 were auditors. It is noteworthy that more than one-quarter of the regular students were women, thereby giving Kamianets-Podilsky the distinction of having the largest female enrollment of any university in Ukraine. Socially the students tended to be of peasant background.

---

[33] Since the actual university academic calendar could not be located, it is unclear as to the exact nature of the curricula. A glimpse into the law program is provided by the class registration of Stefania Strilchuk. The introductory law semester (Fall, 1919) consisted of 32 hours of lectures and seminars in political economy, statistics, financial law, history of Roman law, history of Ukraine and Ukrainian langauge. (Courtesy of Professor Ihor Kamenetsky).

[34] Gudzi, *Nasha kultura,* no. 4, 1936, p. 292.

[35] T. M. Prymak, *Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture* (Toronto, 1987), p. 189.

[36] Gudzi, p. 292. Ivan Ohienko, "Zhyttia i pratsia studentiv Kamianets-Podilskoho Derzhavnoho Ukrainskoho Universytetu." An outline of a speech delivered in Warsaw on Oct. 15, 1938. *Ilarion Archive.*

Many were mature people, such as teachers and priests, who attended on a part-time basis. To accomodate this large constituency Ohienko scheduled all classes in the afternoons and evenings.

Available reminiscences of students and faculty agree that life at the university then was both exciting and full of hardships. Various cultural, political and ethnic circles flourished, including a communist club.[37] This was made possible by Ohienko's determination to preserve university autonomy at all costs. Ohienko demonstrated sincere concern for the material well-being of his students, most of whom were poor, and he generated as many stipends and bursuries as he could, even donating his administrative salary for the purpose. Both students and faculty were handicapped by a critical shortage of Ukrainian language text books and scientific equipment. Economic conditions in the city and at the university would deteriorate drastically in 1919-1920 when the city experienced Bolshevik and Polish occupation. But, despite hunger and cold, the student body would exhibit a spunky commitment to its alma mater.[38]

In December, 1918 a socialist-democratic coalition forced Skoropadsky to give up power and it restored the Ukrainian republic. Executive power was vested in the hands of a five-man directory in which Symon Petliura emerged as the supreme leader. Professor Fedir Shvets, one of the directors, invited rector Ohienko to join the new government as minister of education.[39] The choice of Ohienko was undoubtedly influenced by his highly publicized work in Kamianets-Podilsky. Despite his close relations with Skoropadsky, Ohienko was considered a political independent and had the reputation of a consummate administrator. Ohienko claims in his recollections that he agreed most reluctantly to serve and then only because of his concern for the university.[40] It seems, however, that he had doubts about the leadership abilities and policy direction of the two key members of the Directory — Petliura, the nationalist, and Volodymyr Vynnychenko, the socialist. At the same time he realized that as minister of education he would be in a more favorable position to assist his university. He agreed to become minister on condition that he retain his position as rector of Kamianets-Podilsky. From January 1919 until his exodus

[37] One of the more ambitious projects was the launching of the university journal, *Nashe zyttia,* by the staff union. Only three issues appeared. Gudzi, *Nasha kultura,* no. 4, 1936.

[38] "In 1919 Kamianets was so isolated that food was scarce and expensive. We saw no white bread and had to be contented with dark bread full of various fillers... Instead of tea, we used all kinds of substitutes, generally dried apple and cherry leaves... In winter we suffered from cold. Wood was in short supply and expensive..." Bidnov, *Op. cit.,* p. 331-332. Also see "Ukrainskyi Derzhavnyi Kamianets-Podilskyi Universytet." *Vira i kultura* (Winnipeg), no. 10-11, 1959, pp. 15-19.

[39] Ohienko, *Nasha kultura,* no. 1, 1936, p. 64.

[40] *Ibid.*

from Ukraine in 1920, Ohienko fulfilled a dual function as minister and rector. He used his new position to protect former hetman officials, such as Vasylenko and Doroshenko, from the repression of the Directory by assigning them to the faculty of Kamianets-Podilsky.[41]

Although initially Ohienko moved to Kiev, the inability of the Directory to hold on to the city in the face of the Bolshevik and later White Russian occupation forced the ministry of education to find refuge in Kamianets-Podilsky. Ohienko held the education portfolio for seven months. During that time he enriched his university with special grants and implemented a number of educational reforms, including a general Ukrainization of all high schools, abolition of tuition fees for secondary education, compulsory primary education and substantial pay raises for the teachers.[42] The true impact of Ohienko's programs, however, was felt only in regions that were under the effective control of the Directory and these were steadily shrinking.

In fact, in May 1919, the city of Kamianets-Podilsky itself experienced Soviet occupation and Ohienko and other members of the Ukrainian government were forced to flee to Galicia. A Bolshevik student, Voliansky, was placed in charge of the university and a period of mismanagement and chaotic socialist experimentation followed. The university employees had previously formed a union and now this union strove to maintain a degree of normalcy.[43] The commissar of education for the Ukrainian Soviet government based in Kharkiv, Zatonsky, a native of Podillia, visited the university and closed the faculty of theology. Several professors were arrested. However, on June 3, Petliura's army liberated the city and Ohienko returned to the university. He acquired more buildings and property and opened the faculties of law and agriculture.

In the summer of 1919 Kamianets-Podilsky, because of its relatively secure location and Ohienko's insistence, became the seat of the Ukrainian government.[44] The city was inundated with nearly five thousand civil servants and thousands of soldiers, all of whom strained its resources to the utmost and increased local Polish-Ukrainian tensions. The political in-fighting and anti-Petliura conspiracies were also transferred there from Kiev. Ohienko strove to keep the university autonomy intact by denying the use of university facilities for openly partisan political activities. In September the Cyril and Methodius Brotherhood nominated Ohienko as its candidate for the ministry of religious affairs. As this portfolio was of great personal interest to Ohienko, he accepted it eagerly. The drive for a canonical and independent Ukrainian Church proved to be a most complex and difficult matter, how-

---

[41] *Ibid.*, p. 65. Doroshenko, *Moi spomyny..*, p. 5.

[42] Ohienko, *Nasha kultura,* no. 1, 1936, p. 66.

[43] Gudzi, *Nasha kultura,* no. 4, 1936, p. 293.

[44] I. Mazepa, *Ukraina v ohni i buri revoliutsii* (Prague, 1943), vol. III, pp. 188-205.

ever, for it involved a broad spectrum of politics of religion outside of Ukraine: in Moscow and Constantinople.[45] While Ohienko accelerated the Ukrainization process of Church services and liturgical books, he sought only a canonical or legal solution to Ukrainian problems and this led to clashes with the more radical members of the Cyril and Methodius Brotherhood and to Ohienko's ultimate resignation from that body.[46]

When in desperation Petliura decided to negotiate with the Polish government for assistance against the Bolsheviks, the Ukrainian government, for rather ambiguous reasons decided to abandon Kamianets-Podilsky to the Polish army which was in the process of occupying Podillia. Ohienko vehemently protested this decision, calling it a betrayal of Ukraine, and he categorically refused to leave his university. In view of his position, the retreating cabinet on November 15, 1919 designated Ohienko an Extraordinary Minister, in fact a caretaker of Ukraine, to deal with the Poles as he saw fit.[47] Without giving up his rectorship, Ohienko assumed the new task which suited his temperament and energy. To him and perhaps to others his office personified what was left of Ukrainian statehood and for the next six months he was determined to act as head of state. He deliberately treated the Polish presence as a temporary military occupation and at every step frustrated Polish efforts to establish civilian administration over Podillia. In those peculiar circumstances he handled the affairs of "mini" Ukraine with honor and relative success.[48] The high esteem which Ohienko as rector had enjoyed among the local Poles was a definite asset and it led to fruitful relations with the Polish commander, General Krajowski.

In April, 1920 the draft of the Polish-Ukrainian treaty by which the Directory reluctantly abandoned its claims to Galicia in return for

---

[45] The journal of the ministry of religious affairs, *Vistnyk Ministerstva Ispovidan Ukrainskoii Narodnoii Respubliky,* no. 1-4, June 15, 1920 to April 8, 1921, contains a wealth of information on the issue of autocephaly. Other relevant sources include O. Lototsky, *Storinky mynuloho* (Bound Brook, 1966), vol. IV; I. Wlasowsky, *Narys istorii Ukrainskoii Pravoslavnoii Tserkvy* (New York, 1966), vol. IV, part I; N. Polonska-Vasylenko, *Istorychni pidvalyny UAPTs* (Munich, 1964), pp. 94-116.

[46] Ohienko organized a publishing firm called the "Ukrainian Autocephalous Church" which disseminated his ideas.

[47] Ohienko describes this period, November, 1919 to September, 1920 in his published diary, *Riatuvannia Ukrainy* (Winnipeg, 1968).

[48] It seems that Ohienko faced almost as many difficulties from the Ukrainian left as he did from the Poles. Yet, "Minister Ohienko provided Ukraine with outstanding service. He conducted himself with dignity, defending Ukrainian society and institutions from the Polish appetite and taking back from the Poles whatever was possible to take back. At all times he was governed by the interests of the nation." O. Dotsenko, *Litopys ukrainskoii revoliutsii* (Lviv, 1924), vol. II, p. 169.

military assistance was ready for approval by the individual Ukrainian ministers. Ohienko's first hand experience with the Polish occupation convinced him that Poland could not be trusted and he refused to sign the document.[49] Although history proved Ohienko correct, his attitude did not endear him to Petliura. When Petliura arrived in Kamianets-Podilsky in May 1920, Ohienko, whose special assignment as Extraordinary Minister finally ended, staged a carefully orchestrated reception for the Supreme Leader which was designed to generate public enthusiasm for Petliura and to impress his Polish allies.[50] Petliura's cool, almost rude, behaviour towards Ohienko hurt and infuriated this highly sensitive and protocol obsessed individual, who quite rightly expected to be treated more generously.

The Polish-Ukrainian alliance ended in disaster for Petliura and Ukrainian independence. Soviet forces won control of Ukraine. In November 1920 Ohienko abandoned Kamianets-Podilsky for the last time. Most professors fearing the Soviets also left the university. Ohienko donated to the university library his personal collections and the ministerial archives, which he was unable to take with him. With the rest of the Ukrainian government Ohienko was interned in Tarnow, Poland where limited activity of the government-in-exile was still carried on. Ohienko continued handling religious affairs and the Ukrainian Red Cross. His primary concern lay with the thousands of Ukrainian refugees in Poland. Finally in July 1923 Ohienko was relieved of his ministerial post and forced to survive as an emigré in a hostile and impoverished country. After several years of career instability and material insecurity, he managed to become professor at the Orthodox Theological Studium at the University of Warsaw. During the 1930s he acquired wide prominance as editor and publisher of two journals, *Ridna Mova* (Native Language) and *Nasha Kultura* (Our Culture), in which he popularized the use of the standardized Ukrainian literary language in daily life. His interest in the Orthodox Church remained keen and during the Second World War he was consecrated Archbishop Ilarion of Kholm. When he died in 1972 at the age of ninety as primate of the Ukrainian Greek-Orthodox Church of Canada, he left a massive literary legacy consisting of a new Ukrainian Bible and over 1200 scholarly and popular publications on Ukrainian culture, language, church, history and poetry.

Following the consolidation of Soviet authority over Podillia, the Kamianets-Podilsky Ukrainian State University did not survive long. The commissar of education of Soviet Ukraine, Oleksander Shumsky, abolished the university. In line with the educational priorities of the Soviet government, the university was replaced in 1921 by two training institutions: a teacher's college and an agricultural institute.

---

[49] Ohienko, *Riatuvannia Ukrainy*, p. 68.

[50] Ohienko, "Urochystyi vizd S. Petliury do Kamianets-Podilskoho i travnia 1920 r." *Nasha kultura*, no. 5, 1936, pp. 321-331.

Despite its brief and interrupted history of a mere three years, the story of the Kamianets-Podilsky university constitutes a significant aspect of Ukrainian local history during the turbulent period of Ukraine's unsuccessful struggle for independent statehood. The city of Kamianets-Podilsky was a microcosm of urban Ukraine of the early twentieth century, a city with a Ukrainian minority, since the vast majority of the Ukrainian peasantry preferred to remain true to their land and their agricultural activities. The cooperation of Polish and Jewish communities, the majority, with a Ukrainian-oriented project illustrates the effectiveness of a grassroots involvement of the citizenry in the pursuit of a popular and mutually beneficial goal. The fact that the Ukrainians, the Poles and the Jews wanted a university, albeit for different reasons, united them in common action. Given the history of Ukrainian-Polish and Ukrainian-Jewish tensions and hostility, the Kamianets-Podilsky story demonstrates that tact and pragmatism of community leaders contributed above everything else to the cooperative success. Not enough is known about the social dynamic of other Ukrainian cities to determine whether the Kamianets-Podilsky experience in ethnic cooperation was a rare exception to the general rule or a potential role model.

The university itself served as a major socializing agency for the province of Podillia. One of its initiators, Olympiada Pashchenko, astutely noted how the university began the process of breaking down traditional social barriers in Ukrainian society by its outreach programs. The sight of university professors working jointly with village teachers in promotion of adult education, for example, did much to instill the notion that the university was not elitist but public. The enrollment of several hundred provincial civil servants at the university strengthened the relationship between the university and the province, as did Ohienko's proposals to train cadres of badly needed professionals. For Ohienko personally, Kamianets-Podilsky university proved to be a vital stepping stone into the national arena. His success as a university administrator was directly responsible for his rise from the rank of junior academic to that of senior minister in the government of the Ukrainian National (People's) Republic.

Україна в другій світовій війні

Володимир Янів
Український Вільний Університет
Мюнхен

ДО ПОСТАННЯ Й ЛІКВІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ У КРАКОВІ (1941)

Користаючи з факту, що перша унапрямлююча і тільки загальна програма нашої Конференції, чи вірніш її структури, передбачала в точці 20 також «Спогади», рішився я коротко, як співосновник і, почасті, як співорганізатор, Краківського Українського Національного Комітету (УНК), сказати декілька зауважень, які стосуються менше фактів, як радше настроїв, що супровожали постання Комітету. Це тим більше, що друкованих матеріялів про дію й долю УНК, а зокрема про його ліквідацію обмаль. Річ у тому, що фактична історія Комітету на факти не багата, проте сама концепція Комітету незвичайно важлива, але насамперед повчальне ставлення німецьких офіційних чинників, а поготів політична короткозорість націонал-соціялістичного проводу при накреслюванні напрямних організації нового ладу після закінчення, — звичайно, як передбачалося, успішного — війни.

«Спогадовість» причинку тільки у браку відклику до друкованих матеріялів, але в розповіді наводжу тільки певні дані, які залишилися в пам'яті, чи в коротких приватних записках; якщо якийсь факт не цілком певний, то це виразно відзначено.

Ідея створення вийшла від Проводу Організації Українських Націоналістів, точніше від Проводу фракції під керівництвом Степана Бандери, чи, як тоді окреслювалося, ОУНр. Роман Ільницький, один із головних ініціяторів і організаторів УНК, подає у своїй цінній документальній праці у німецькій мові,[1] що ініціятива виникла у квітні 1941 р., отже прибл. на два і пів місяця до початку війни. Як дальших співорганізаторів подає він групу членів ОУН із Кракова: Євгена Врецьону, Василя Охримовича, Івана Равлика, Ярослава Старуха; він згадує, що ініціятори зав'язали контакти з українськими осередками в Берліні, Брні, Варшаві, Каліші, Люблині й Празі. Я особисто в той час перебував у Берліні, і в початковій стадії організації Комітету участь не брав. Серед чле-

---

[1] *Deutschland und die Ukraine — 1934-1945* (Tatsachen europaischer Ostpolitik — Ein Vorbericht). Osteuropa-Institut, München, Bd. I., 1955, S. 395; Bd. II, 1956, S. 438. Kapitel über "Das Ukrainische Nationalkomitee in Krakau" — Bd. II, S. 144-147.

нів-засновників Комітету із «берлінських» націоналістів є ще ім'я Богдана Кравцева; обидва ми тоді були членами теренового Проводу ОУН на Німеччину, очоленого сот. Ріко Ярим, який, живучи поза Берліном, практичне керування передав ред. Володимирові Стахову. Згідно із основною концепцією Комітету, його головним завданням було напередодні війни об'єднати *всі* українські політичні середовища, щоб з одного боку виелімінувати внутрішні непорозуміння і поодинокі сепаратні дії, з другого мати авторитетне тіло для переговорів із німецькими офіційними чинниками. Тому, що ішлося конкретно насамперед про політичні центри, чи проводи партій (а чи також про поодиноких українських чолових діячів), які перебували здебільша на території т. зв. Ґенеральної Ґубернії, частково у «Протектораті», наша «клітина» у Берліні ніяких конкретних завдань не отримала, а тільки була про напрямні дії інформована, — звичайно, повністю схвалюючи плян «коаліційної» співдії в одному координаційному центрі; а втім Б. Кравців на основних Зборах Комітету у Кракові не був, і автоматично уникнув пізніших консеквенцій.

Я в тому часі продовжував у Берліні мої студії психології, соціології й східньо-европейської історії на філософічному факультеті берлінського Університету Фрідріха-Вільгельма[2] після річної праці на посту скарбника й культурно-освітнього референта в Українському Національному Об'єднанні (УНО). Варто відзначити, що УНО в часі війни зросло із малого гуртка нечисленної колонії до сильної організації із 42000 членів (у 1268 філіях і гуртках) у наслідку приїзду численних робітничих груп із Ґенеральної Ґубернії. На жаль, розлам в ОУН відбився також і на діяльності УНО, яке залишилося під проводом полк. Т. Омельченка, члена ОУН під керівництвом полк. А. Мельника. На час моєї праці припадає перебудова органу Об'єднання «Українського Вісника» із неперіодичного циклостильного видання на друкований місячник, згодом дво-

---

[2] Це мала автобіографічна диґресія, і тому даю точніші дані тільки у примітці, але вона важлива не тільки з особистого погляду, — вона характеристична для життя і дії цілого покоління. Студії практично закінчив я 1927-34 р. у Львові, тобто за нормальним рахунком 14 семестрів, склавши всі приписані кольоквії й відбувши всі обов'язкові частинні маґістерські іспити у двох фахах: психології й історії. 1934 р. віддав я маґістерську працю, яка й отримала вже дуже добру оцінку, і залишався тільки кінцевий іспит, — нормально тільки формальність. Але ж 17 червня 1934 р. прийшов арешт, заслання до Берези Картузької, згодом процес і присуд. Після відбуття процесу був я позбавлений 5 літ громадянських прав, отже евент. продовжувати студії зміг би щойно 1942 р., хоч і тоді була небезпека, що не отримаю дозволу. В Берліні мусів практично студії зачати від початку, бо при втечі не мав ніяких документів; теоретично був я початково записаний як «надзвичайний студент», хоч на семінарах скоро зміг виявити знання й відповідну оцінку. Після отримання документів всі прослухані в Берліні триместри були зараховані.

тижневик. В ділянці культурної праці можна було придбати цінні мандрівні бібліотеки із дуже корисними книжками українських клясиків із кол. «Української накладні» Я. Оренштайна. Одна мандрівна бібліотека мала бл. 40 томів.

Цю працю перервав в половині червня 1941 р. виклик з Кракова, щоб негайно приїхати, бо були всі познаки, що ми напередодні війни. Часу на думання не було, — моє негайне рішення самозрозуміло було позитивне, хоч я був знову перед закінченням студій і був свідомий, що зачинається невідомий і рисковний етап життя. Але подібне рішення прийняло бл. 4000 учасників похідних груп, які я після приїзду до Кракова побачив готовими в дорогу; не говорячи вже про формації Нахтіґаль чи Ролянд (бо в них рішення запало скоріш). Треба пам'ятати, що рішення кожен приймав добровільно. Симптом характеристичний для доби і її — здебільша анонімних — творців.

На полагодження всіх формальностей (при переїзді з Німеччини до Ґенеральної Ґубернії треба було мати спеціяльну візу; також треба було полагодити справу квитків на залізницю) і на ліквідацію хати мав я з дружиною прибл. два дні часу. 17 червня 1941 р. були ми у Кракові, де отримав я перші диспозиції.

Настрій був дуже нюансований: з одного боку рішеність на все зі свідомим врахуванням непевности щодо власної долі і всіх небезпек, з другого боку повне незнання німецьких плянів та децизій. Були щоправда заманювання й неясні обіцянки: але ж у пам'яті були різні етапи домовлень, чи заманювань, які однак були перекреслювані фактами: видання Лебедя 1934 р. після атентату на міністра Пєрацького; перекреслення всіх надій в часі проголошення самостійности Карпатської України; український бойовий відділ полк. Р. Сушка й спроби диверсій в польському запіллі в часі німецького нападу на Польщу, із рівночасним таємним пактом Ріббентроп-Молотов, який віддавав українські території із 7 мільйонами українських громадян, поширюючи російсько-совєтську імперію на дальші сотні тисяч квадратних кілометрів. Не тільки доля людини (чи тисячів активістів) не рахувалася, але й цілі національної спільноти були легковажені.

Проте в людині завжди діє в підсвідомості якесь неокреслене сподівання — а може таки! Врешті-решт, можна було припускати, що всі попередні факти були спричинені тактичними потягненнями, а тепер мала б прийти остаточна розгра. І як виявилося наприкінці війни, українського потенціялу не слід було легковажити.

Серед цих невідомих саму акцію перерішувало бажання якнайскорше передістатися на Рідні Землі й зробити певні доконані факти, зокрема якщо йдеться про похідні групи, які мали статися в разі необхідности початком нового підпілля, якщо б Німеччина мала знову не дотримати — хай неясних — але все таки обіцянок. В цьому напрямі були цілком виразні інструкції.[3]

---

[3] В часі писання спогаду спирався я на пам'яті, але в кілька місяців

На тому загальному тлі дістав і я моє завдання: продовжувати організацію УНКомітету, чи вірніш: якнайбільше спричинитися до його скорого завершення, тобто до уконституйовання. Мені ця функція не цілком відповідала, бо саму початкову підготову вели інші члени Організації, а до передбаченої дати конституючих Зборів залишалося ледве кілька днів: вони були призначені на неділю 22 червня. Зокрема видалося мені парадоксальним, що всі названі вгорі організатори, включно із Р. Ільницьким, були призначені до похідних груп; правда, ніхто не міг знати, що Збори відбудуться докладно в день першого наступу німецьких військ, отже й автоматично вимаршу похідних груп. Я сьогодні не пригадую, чи хтось із ініціяторів-націоналістів, за винятком Ільницького, був на залі. Моє призначення на завдання одного з головних експонентів ОУНр на терені УНК було мотивоване, що я тоді розмірно добре володів німецькою мовою і мав деякий досвід з моїх берлінських студій у поведінці з німцями, але зокрема важливим було те, що як довголітній студентський лідер з передвоєнних часів і як один з головних обвинувачених в процесі КЕ ОУН на Зах. Українських Землях 1936 р. був відомий всім діячам з інших середовищ, які між тим погодилися на приступлення до Комітету.

А ефект проробленої праці дійсно був позитивний, навіть імпонуючий. Комітет був вправді побудований на індивідуальній (персональній) засаді — без офіційного зголошення приступлення середовищ чи партій, але практично до Комітету приступили такі протиставні і впливові групи як уенерівське середовище і гетьманці, а з крайових партій УНДО, соціялісти-радикали, чи багато чільних постатей громадського сектора. В сумі погодилося на участь в Комітеті 113 чільних громадян, і з них на Зборах з'явилося особисто 86 — як на тодішні умови дуже великий відсоток (76%). Ця участь була найкращим показником популярности концепцій Комітету, і це дуже скріпило престиж ОУНр,[4] зокрема в обличчі протидії єдиного політичного середовища — ОУН під проводом полк. А. Мельника. По роках, після диференціяції суспільности, відродженні давніх партійно-політичних анімозій, чи просто

після Конференції видав д-р Володимир Косик у німецькій мові важливу збірку документів: Das Dritte Reich und die Ukrainische Frage. Dokumente 1934-1944. В-во Ukrainisches Institut. München (1985), 227 р.

Там знаходимо документи про підметність української активности в часі війни, яка не рахувалася із німецькими плянами в ставленні української справи. Диви інструкцію з травня 1941 р. — док. 15, стор. 57 і наст. Про практичне здійснювання інструкції говорять пізніші німецькі поліційні звіти, як напр. з 3 липня 1941 (док. 20, стор. 66) про ставлення німецьких чинників перед доконані факти після акту 30 червня, зокрема про спонтанне творення міліційних відділів чи творенням власної адміністрації на місцях. Також документ 25, стор. 73, чи док. 52, стор. 97 і ін.

[4] Об'єднання майже всіх українських політичних сил в УНК підкреслюють також всі німецькі звіти, як напр. вище цитований звіт з 3 липня.

скріпленої опозиції проти ОУНр у пресі появилися голоси, які пробували ослабити значення постання УНК, як своєрідного передпарляменту, а на всякий випадок тіла, що було найбільш компетентне до серйозних переговорів з евентуальними представниками німецького уряду; проте в моменті постання Комітету бажання єдности в рішальну історичну хвилину було виразно заакцентоване.

Звичайно, факт, що Збори відбувалися в час, коли присутні дізналися про перші воєнні дії, дуже вплинув на цілий тон і зміст Зборів, але також на скріплення відчуття єдности в рішальній хвилині. Були передбачені три доповіді, і всі були читані членами ОУНр: д-р Володимир Горбовий, що був обраний на предсідника Зборів, мав доповідь про завдання Комітету; м-ґр Мирон Богун про політичне й господарське значення України в Европі; автор цих рядків про право України на самостійність. Всі доповіді були дуже скорочені. Напруження зросло, як на залі нарад з'явилося двоє представників Служби Безпеки й жадали закриття зборів. Я не знаю напевно, чи ініціятори мали виразний дозвіл на скликання наради, але знаючи умови життя у Ґенерал-Ґубернаторстві, не можу уявити, щоб було інакше. Виходило б, що зарядження мусіло наступити в останній хвилині, незаперечно під враженням зміненої ситуації. Все таки, жадання мусіло бути поставлене в оглядній формі, бо ще був час на обрання Президії УНК, яка мала віддзеркалювати факт завершеного об'єднання, тобто у Президії мав бути заступлений можливо широкий вахляр політичних сил, при чому ОУНр заздалегідь не рефлектувала на майоризовання, чи використання своєї активности, виявленої і при організації Комітету і при складенні програми. З ОУНр увійшов до Президії лише д-р Володимир Горбовий, предсідник Зборів, давній член УВО, в'язень Берези Картузької, оборонець у політичних процесах (він став першим заступником Президента). В атмосфері поденервування і самі вибори відбувалися у приспішеному темпі, тільки над головою Президента була коротка дискусія. Річ у тому, що кандидат — ген. хорунжий Армії УНР Всеволод Петрів, що жив у Празі, — до речі, відомий із своїх симпатій до соціялістів — не був особисто присутнім і виразної згоди на вибір не дав. Р. Ільницький, який із ним переговорював при намічуванні осіб, що мали б увійти до УНК, рішуче настояв на виборі, що з історичної перспективи видається правильним: оборонець Києва в січні 1918 р., згодом керівник юнацької школи, військовий міністер у кабінеті І. Мазепи (із серпня 1918 р.), на еміґрації у Празі лектор Українського Високого Педагогічного Інституту, автор численних історичних праць з часів Визвольних змагань, дійсний член НТШ — з усіх поглядів надавався на цей пост, бо не тільки традиційно стояв близько до уенерівців, маючи в певному змислі політично невтральне становище, але й був шанований як військовик і дослідник. Також з погляду віку (1883 р.) з одного боку належав у порівнянні з націоналістичними активістами до «старшої ґенера-

ції»; все ж таки при своїх 58 роках був повний енерґії й динамізму. Другим заступником Президента став проф. Віктор Андрієвський із середовища гетьманців. Двох було також секретарів: д-р Степан Шухевич і Василь Мудрий. Наскільки мені відомо, Шухевич не був партійно определений, але стояв близько до УНДО, з тим що як один з найкращих оборонців у політичних процесах втішався пошаною серед обидвох фракцій ОУН; він мав теж своє минуле, як отаман УСС і УГА, згодом командир IV Бриґади УГА, і як автор цінних спогадів з часів Визвольних змагань. Другим Секретарем був ред. Василь Мудрий, голова найсильнішої леґальної партії в Зах. Україні — УНДО — і віцемаршал польського Сойму. Все те були громадяни старшої ґенерації (роками між 43 і 64 літ). Однозгідність рішень і факт самого об'єднання, підкреслений персональним складом Президії,[5] мав поважний відгомін серед громадської опінії, хоч події йшли так скоро, що опінія не могла ще належно проявитися. В доповненні, можна сказати, що серед членів УНК дуже сильно був репрезентований громадський сектор, зокрема кооперативно-економічний.

Президія випрацювала негайно окремий меморандум, який було вислано на адреси А. Гітлера, Й. ф. Ріббентропа і А. Розенберґа. Звичайно Президія мусіла якнайскорше представитися у Керівника місцевої Служби Безпеки, Гайма, який вправді не зраджував ні словом своєї думки, але вже тоді мусіло вразити дуже штивне прийняття делеґації. М. ін. я був йому незнаний, і він уважав за відповідне (не зважаючи на те, що я бўв представлений керівником Делеґації — д-ром Горбовим) зажадати моєї леґітимації, тобто паспорту, виставленого у Берліні. Також з того часу залишилася в моїй пам'яті розмова з кол. підполк. УГА і Армії УНР Альфредом Бізанцом і проф. Гансом Кохом (який також брав участь в наших Визвольних змаганнях); вони були німцями, уродженцями Галичини, які не тільки добре опанували українську мову, але взагалі були відомі як прихильники української державности. Розмова не мала якихось конкретних цілей — ішлося про загальну інформацію, яка мала б уможливити евентуальну пізнішу співдію. Тон розмови негайно змінився, як я сказав радше куртуазійну фразу, що українці мають до них спеціяльні симпатії, бо уважають їх природними лучниками між двома народами. Тоді обоє дуже різко застереглися проти свого «українства» чи «українофільства», бо вони є німці, і їх обходить виключно інтерес німецького Райху. Подробиця може менш характеристична для двох названих співрозмовників (ми говорили тільки у трійку), як взага-

---

[5] Ця «коаліційність» Проводу УНК знайшла своє логічне продовження у складі Тимчасового Уряду з 30 червня, серед членів якого бачимо ще соціялістів-радикалів, соціялістів-революціонерів, члена Фронту Національної Єдности, а зокрема багато безпартійних. (Див. Косик, примітка на 71 стор.)

лі для цілої системи. Подібну атмосферу відчув я згодом в колі професорів, коли я мав змогу вернутися до моїх студій у Берліні.

До акту 30 червня залишалося тільки кілька днів (звичайно, про евентуальну підготовку акту ніхто у Кракові не знав), а ефект проголошення вістки про відновлення Державности викликав колосальний відгомін. Люди, які досі були або стримані до концепцій УНК, чи навіть протидіяли постанню УНК, голосно заявляли, що вони беззастережно підпорядковуються Українському Урядові. Престиж УНК був автоматично серед української спільноти у Кракові скріплений. Але біг подій покотився у зовсім труднім до передбачення напрямі. Я не буду нагадувати речей відомих: тобто вимагань німецьких чинників, скерованих до Проводу ОУНр (зокрема С. Бандери) і до Голови Тимчасового Правління Я. Стецька, відкликати акт 30 червня і категоричну відмову, яка потягнула за собою ув'язнення м. ін. С. Бандери, Я. Стецька, В. Стахова, Р. Ільницького. Я спинюся тільки над долею УНК. Мені не відомо,[6] чи хтось із обраної Президії отримав якесь попередження, чи теж вимогу, щоб не солідаризуватися з актом 30 червня, а хочу тільки

[6] Косик подає в цитованій Збірці (док. 21, стор. 67 і наст.) «Записку для пам'яти» з 3 липня 1941 Державного Підсекретаріяту Правління Ґенерального Ґубернаторства про «Розмову з членами УНК і С. Бандерою». В списку присутніх названі всі члени Президії — за винятком Голови — ген. Петрова, відсутнього у Кракові. Розмову заініціював підсекретар Правління Кундт, зазначивши у вступі, що запросив присутніх не як членів УНК, але як громадян (застереження, щоб не було враження, що УНК був визнаний, чи — може — ще не була визначена лінія, як Комітет трактувати). Попередження було остільки дивне, що в основному ішлося насамперед про сконстатування, чи члени Президії підписали меморіял УНКомітету після проголошення Самостійности з 30 червня — в справі його визнання. Протокол не згадує, щоб було питання про евент. відкликання підпису. Натомість є сказано, що Кундт повідомив про пересилання меморандуму до урядового полагодження у Берліні, зазначивши, що в меморандумі подані невірні дані, бо ані Правлінню в Кракові, ані офіційним чинникам у Берліні існування українського уряду у Львові невідоме. Такий уряд був інстальований без їхнього відома. Також не може бути мови про українців як «союзників», якими вони можуть себе в своєму захопленні почуватися, але в правно-державній термінології німці не є союзниками але завойовниками (в тексті: «Eroberer») «совєтсько-російської території». В розмові впало також твердження, що покликання УНК є «передвчасне» («Verfrüht»). Спеціяльне попередження було тільки одно, щоб не подавати «невірних інформацій» до преси, бо тоді можуть прийти «неприємності» («Unannehmlichkeiten»). З усіма дальшими евентуальними потягненнями треба ждати до рішень із Берліну.

Характеристично, що в часі тої розмови рішення щодо ліквідації УНК вже було, хоч його офіціяльно не проголошено, але ліквідація прийшла шляхом фактів — конкретно з конфінуванням в об. Голови УНК — д-ра М. Горбового і активістів Комітету з ОУНр (гл. нотка 7).

ствердити, що 5 липня[7] трьох членів ОУНр, які брали безпосередню участь у постанні УНК — д-ра В. Горбового, м-ґра Мирона Богуна і мене — арештовано (з націоналістів був тоді ж арештований ще м-ґр Ярослав Рак) і перевезено до поліційної станиці у відомому живці у Рабці, яка тоді була радше варстатом направи необхідних частин одежі. Так практично закінчилася історія УНК, який проіснував два тижні; офіційної заборони не було. Але як вияв зрілости української спільноти комітет у своїй концепції і здійсненню історичним актом залишився. Дотепно було назване, що це є «почесний арешт» (Ehrenhaft), тобто відсепарування від зовнішнього світу, із унеможливленням зустрічі з людьми. Застосування методи «почесного арешту», (отже практично: конфінування) має незаперечно свою вимову: було це — при всій незаконності й незрозумілості поступування — своєрідним визнанням ролі УНКомітету, чи вірніше його престижу серед української громадськости: всетаки прилюдної опінії на той час нацистська Служба Безпеки не хотіла дратувати. Початково мали ми постійну «опіку» якогось німецького поліційного підстаршини, який саме в той спосіб переводив свою відпустку. Він супроваджав нас в наших проходах, чи вірніше у купелі. Згодом («опіка» змінялася щотижня) взагалі ми мали можливість свобідно рухатися у Рабці, але треба було тричі на день бути на станиці (при харчуванні, — звичайно, також на ніч). Нас могли відвідувати родини. Наші «опікуни» поводилися коректно. Крім чотирьох названих націоналістів у Рабці були ще приміщені із «гетьманців» м-ґр Володимир Бачинський і полк. Варфоломій Євтимович; дещо пізніше Іван Базяк («уенерівець» із Варшави), — всі члени УНК, та д-р Петро Ісаїв (один із референтів УЦК). Після перших 6-7 тижнів додано ще одного товариша: д-ра Зиновія Книша (з фракції ОУН під керівництвом полк. Мельника).

Якщо зважити, що проголошення акту 30 червня було без відома і, як виявилося, проти волі німецького правління, і якщо жадань відкликати той акт не сповнено, тоді можна зрозуміти ще арешт проводу ОУНр, хоч як безглуздий він був політично. Але ж, УНК постав вправді не за дозволом, але за відомом місцевих чинників для конкретної цілі: вислову бажань спільноти і готовности до розмов, при чому він репрезентував широкі кола суспіль-

[7] Дати арешту, листа до Проводу ОУН, перевезення з Раби до в'язниці «Монтелюпіх» — на підставі записів в особистому нотатнику, але інформація про конфінування потверджена у Документах Косика; дивись: док. 24б, стор. 73: інформація поліції про арешти в Ґен. Ґубернаторстві, які мали місце 5 і 6 липня («Ehrenhaft»).

Цікаво, що рішення про конфінування були прийняті вже 3 липня, отже в дні, в якім була переведена розмова у Державному підсекретаріяті у Кракові. В документі з поліційної централі у Берліні (док. 20, стор. 67) кажеться, що провідні українські політики мають бути конфіновані, зокрема у Ґен. Ґубернаторстві.

ности. За таких умов арешт цілковито розкривав політичну короткозорість. Правда, початково застосовані методи («почесного арешту») були ще утримані в межах, які не цілком зривали можливості, але все таки вже виразно виявили основне наставлення ґенеральної лінії.[8]

Хоч перебування у Рабці давало змогу раціонально виповнити час (я особисто вернувся до мого випрактикованого у в'язницях зайняття: поетичної творчости), то мусіла непокоїти загальна ситуація, зокрема як прийшли жахливі вістки про звільнення Львова із гекатомбами жертв, залишених у в'язницях. (Під безпосереднім враженням отриманих вісток я написав доволі відому V-у частину мого «Отче наш» — «І отпусти нам...»).

Устабілізований ритм нашого життя перервала вістка про Житомирську трагедію із 30 серпня 1941 р. (вбивство О. Сеника і М. Сціборського). Для мене факт був приголомшуючий, бо для цілої ситуації, я вважав його трагічним. Трагічним був він і для мене особисто, бо за нього ніяк не міг я нести моральної відповідальности. Тому я зараз таки (вістка прийшла до нас 6 вересня) на-

---

[8] Щоб не розбивати самого тексту і не відбігати від основної теми, але всетаки для зрозуміння цілої ситуації коротко вказати на правдиві пляни Гітлера у його політиці на Сході, подаю в н о т ц і деякі думки з обговорення ситуації в Ген. квартирі Фюрера з 16 липня 1941, отже в часі початкових німецьких тріюмфів (док. 29, стор. 78 і наст.). В розмові принимали участь, крім Гітлєра й Ґерінґа, маршал В. Кайтель (що м. ін. підписав згодом капітуляцію німецької армії), ідеолог партії і міністер для здобутих на Сході теренів А. Розенберґ і — врешті — шеф державної канцелярії міністер Г. Г. Ляммерс.

Як основні цілі кампанії назвав Гітлєр окупацію теренів, їх адміністрацію та тотальне визискання («Ausbeutung» — до речі, слово не має точного перекладу; поняття зближається до пограблення; «Beute»-здобич, зокрема воєнна здобич. (Про майбутні наміри радить Гітлєр не висказуватися, «що — розважливо — не буде зроблене». Вправді на зовні не треба до нічого зобов'язуватися, але при тому внутрі має бути «ясно, що ми тих територій ніколи не опустимо». Тому «ніколи не можна дозволити, що хтось і н ш и й матиме зброю, як тільки н і м е ц ь. Це є зокрема важливе; якщо б це навіть видавалося насамперед легшим, щоб притягнути ч у ж і підкорені народи до збройної допомоги, то це є фальшиве. Це обернеться одного дня безумовно і невідхильно проти нас. Т і л ь к и н і м е ц ь може носити зброю, н е с л о в' я н и н, н е ч е х, н е к о з а к, н е у к р а ї н е ц ь».

Коли Розенберґ хотів домогтися деяких полегш для українців і радив їх не зражувати, не було відповіди, а в протоколі розмови було в дужці іронічне зауваження: «На марґінесі: частіше виходило на яв, що Розенберґ мав багато дечого для українців, — він бажав також Україну поважно побільшити».

Сам Гітлєр зауважив, що у три наступні роки Україна буде безспірно найважливішим тереном, не уточнюючи, в якому розумінні, але з цілого тону розмови можна додуматися, що йшлося про експлуатацію.

писав на адресу С. Бандери листа,[9] в якому, підкресливши своє збентеження з приводу події, склав я одночасно заяву, що я не можу належати до ОУН до хвилини повного вияснення, що ОУНр з атентатом не має нічого спільного. Звичайно, поруч із моральною сторінкою вбивства, мав я теж поважні сумніви щодо політичної доцільности акту. Мої побоювання скоро сповнилися в тому змислі, що ґестапівці мали претекст до загострення репресій проти ОУНр і похідних груп. До цього ж атентат вбивав клина між найдинамічніші середовища, якого наслідки діють і по сьогодні. Зачалися масові арешти. М. ін. групу націоналістів із Рабки перевезено 14 вересня 1941 р. до відомої в'язниці Монтелюпіх у Кракові. Методи репресій, на які ґестапо не зважувалося ще після 30 червня, стали можливі після Житомира; внутрішнє роздвоєння, яке доводило до смертних жертв, мусіло мати свої неґативні наслідки в громадській опінії. Моральний престиж УНК знизився і до його «відокремлених» (конфінованих) репрезентантів можна було вже застосувати брутальніші засоби. Це був останній акт УНК. (Наскільки знаю, інших зі станиці у Рабці в дні нашого перевезення до в'язниці звільнено). Для нашої «чвірки», до якої долучено незабаром інших друзів зі Львова, чи з похідних груп, почався час повного безправ'я, — без відома терміну ув'язнення ні дальшої долі. В'язниця у «Монтелюпіх» була майже вповні виповнена членами польського підпілля, і режим був відповідно строгий: не було ні проходів, ні мінімальних гігієнічних умов, але найгіршим був голод. У подробиці у короткій доповіді не входжу — це евент. могло б належати до основніших спогадів. Це вже до теми належить тільки на марґінесі, але можу сказати, що це був час, який з власного досвіду можу порівняти тільки з концентраційним табором — Березою Картузькою. Вправді після кількох тижнів дозволено на подачу із нашого Комітету при Українському Допомоговому Комітеті у Кракові, в якім працювала моя дружина, що ранше роками завданню допомоги в'язням посвячувалася у Польщі (1934-39). Але допомога була обмежена до мінімуму — (подача раз на тиждень) — не тому, що Комітет не міг зібрати харчів, але що такий був режим у в'язниці. Деякі із друзів подачу, призначену на тиждень, з'їдали таки того дня, в якому ми посилку отримали. Друге лихо — це була пошесть тифу: з українських політичних в'знів захворів перший Борис Вітошинський (тепер професор УВУ), який був зі мною на тій самій келії. Дивним дивом, з нашої келії не захворів ніхто, але тим часом було загально між українцями понад тридцять випадків. Хворих перевезено до в'язничного відділу при шпиталі св. Лазаря.

У в'язниці Монтелюпіх постала моя збірка поезій «Шляхи», методою, яку я вже випробував у Березі: тобто в думці, при чому

[9] Копія листа зберігається в моєму архіві враз із потвердженням порученої посилки.

складені вірші я вивчав на пам'ять і їх кожного дня повторював, щоб не забути. Це був знаменитий засіб, щоб заповнити час. Тут також постав плян моєї пізнішої докторської праці: про психічні переживання в'язня, і я робив в тому напрямі відповідні обсервації.

Між тим д-ра Горбового і мене перевели на в'язничний відділ шпиталя св. Лазаря (11 червня 1942 р.). В тому часі зачалися транспорти групи націоналістів до конц. табору у Авшвіц. Декого звільнено, зокрема м-ґра Богуна, потім д-ра Горбового, а 23 вересня 1942 р. й мене, під умовою, що маю виїхати до Берліну продовжувати студії й стояти осторонь політичного життя, при чому ніякого зобов'язання я не потребував складати — а втім в тому часі можливість політичної активности була тільки під умовою повного переходу у підпілля.

Проте моє ув'язнення мало ще раз свої наслідки у Берліні в часі студій. Я справді вибрав передуману тему і професор психології її радо прийняв, думаючи, що йдеться про досвід виключно із польських в'язниць. Тема його цікавила і він дуже сприяв при підготові тези до моменту, коли не довідався, що я був і в німецькій в'язниці. Згадую це тому, щоб вказати на ту атмосферу, яка панувала тоді у Німеччині, коли всі сліпо підпорядковувалися визначеній лінії. Зокрема цікаво, що один із поважніших застережень до праці були мої цитати із жидівських авторів. Звичайно, я брав ці цитати не тому, що автори були жидами, але як приклади переживань у в'язниці (національність у даному випадку не мала ніякого значення). Не вдаючися в подробиці, зазначу тільки, що студії у Берліні я таки закінчив докторатом, що було посередньо наслідком мого ув'язнення, спричиненого активністю в УНК. Але пізніше повна концентрація на науковий дослід дала мені змогу продовжувати шлях моєї молодости — служби батьківщині — зовсім новими засобами. Сталося це за однією передумовою, що до успіху можна дійти тільки тоді, коли своєму завданню посвятиться людина всеціло. Але факт переходу з політичного сектора у науковий дав мені особисто змогу послужити у громадському житті при злагіднюванні загострених протиставлень, як напр. 1947 р. при об'єднанні роздвоєного ЦеСУСу, чи згодом постанні УХРуху з виразним екуменічним спрямуванням, чи створенням форуму для зустрічі ідеологічних груп. В певному змислі була це лінія, що продовжувала концепцію УНК, — концепцію національної єдности, понадпартійної і понадконфесійної.[10]

---

[10] Великим моральним признанням за цю інтеґраційну працю було м. ін. рішення Всегромадського Комітету запросити мене як головного промовця на посмертну Академію після вістки про смерть св. п. Командира УПА Тараса Чупринки (Мюнхен, 19 листопада 1950). Сталося це в порозумінні із трьома розгалуженнями ОУН.

В тому самому керунку пішла також моя активність і в часі підготови Наукової Конференції у 1000-ліття Хрищення Руси-України (1984-88) і видання Ювілейного Збірника з її матеріялами.

Ihor Kamenetsky
Central Michigan University
Mt. Pleasant, MI

SOME ASPECTS OF UKRAINIAN POLITICS OF NATIONAL SELF-DETERMINATION IN VIEW OF HITLER'S "DRANG NACH OSTEN."

Analysis of Prof. W. Kosyk's Documentation on the Third Reich and the Ukrainian Question

Professor Kosyk's collection of selected documents on the topic of "The Third Reich and the Ukrainian Question"* focuses on some Ukrainian efforts to regain independence between the two World Wars and during World War II. Chronologically, this book falls into two major parts. In the first part, the author provides materials on German-Ukrainian relations between Hitler's take-over in Germany until the outbreak of the Nazi-Soviet War. The second part includes sources related to the Nazi occupation period of Ukraine in the years 1941-1944. Professor Kosyk's long interpretative introduction deals with German-Ukrainian relations in that period of time and focuses primarily on the confrontations between the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and some of the leaders of the Third Reich. With the split of this organization since December 1940 into one faction led by Stephen Bandera (OUN-B) and another led by Col. Andrij Melnyk (OUN-M), the author concentrates on the activities of OUN-B, while only paying marginal attention to Melnyk's faction and other Ukrainian political parties or organizations.

To a considerable degree, the author corrects the popular notion that OUN was ideologically and politically monolithic and close to the National Socialist Party and its conquest plans. Quoting reports from 1938 and 1940 by A. Schickendanz, Director of the Staff of APA[1] of the NSDAP, Kosyk points out that such values as racial intolerance, a master nation concept, and an elevation of force as a determining factor in the relations among nations were attacked as early as 1934 by such leading personalities in OUN as E. Onats'kyi

---

* Wolodymyr Kosyk, *Das Dritte Reich und die Ukrainische Frage. Documente 1934-1944.* Munich: Ukrainisches Institut 1985, 227 p.

[1] APA — Advisory Agency of the Nazi Party on Foreign Affairs (Aussenpolitisches Amt der NSDAP).

and J. Vassyan.[2] Reflecting on this lack of OUN's ideological compatibility with the Third Reich, Schickendanz attributed this attack to a Jewish influence, indicating that such leaders of OUN as Jaryi, Stsibörsk'yi, and Gen. Kapustianskyi had Jewish wives.[3]

In the field of practical politics, Kosyk referred by means of selected documentation to the fact that OUN disapproved of Nazi Germany's attempt at a takeover or an expansion in a given country, wherever the principle of national self-determination had been violated. This applied to an attempt of the Nazis' *coup d'état* in Austria in 1934[4] and to various nations and territories that were annexed or traded away in the years 1938-39 by Hitler. In four issues of one of the main official OUN periodicals, *Ukrainske Slovo.* published in Paris between September and November 1939, we not only find a strong condemnation of Hitler's transfer of Carpatho-Ukraine to Hungary and Western Ukraine to the U.S.S.R. but also a concern about Czechs, Slovaks, and Poles, who are described as victims of Nazi imperialism.[5] In these cases of Nazi imperialism, OUN saw the outlines of Hitlers's *"Lebensraum"* that were carefully subdued since Hitler came to power, in order not to annoy prematurely the world's public opinion. There must have been an essential awareness among the editors of *Ukrainske Slovo*[6] what *"Lebensraum"* meant, according to *Mein Kampf,* as reference was made to it in rather obvious terms. The editors of this official organ of OUN also realized that Ukraine was bound to become the main target of Hitler's *"Lebensraum."* In this context, OUN critics viewed the Nazis' control over Czechs, Slovaks, and Poles as a stepping stone for control of Ukraine. Strange, however, is the fact that although the editors saw the implementation of *"Lebensraum"* in Ukraine as a beginning of the extinction of the Ukrainian nation, they offered no practical guidelines to avert the threat. In a later article, entitled: "It is Better for Us if the War Will be Prolonged,"[7] some suggestions were offered to the Western Powers to stop aggression. In this article, the main remedy for the prevention of a Nazi and Soviet hegemony in world politics was presented as the rebuilding of the Western balance of power on a sounder basis than it had existed before. One of the mainstays of such an effective balance of power would be a support of the Western major powers in the establishment of an independent and self-reliant Ukrainian state. In one of

---

[2] Volodymyr Kosyk, *Das Dritte Reich und die Ukrainische Frage; Dokumente 1934-1944.* Munich: Ukrainisches Institut, 1985, pp. 38-41. See also: Daria Rebet, "Youth and Youthful Nationalism," Yuryi Bojko, ed., *Evhen Konowaletz and His Epoch.* Munich: Foundation of E. Konovalets, 1974, pp. 482-501.

[3] Kosyk, Doc. No. 3.

[4] Kosyk, p. 40.

[5] Kosyk, Doc. No. 6.

[6] Kosyk, pp. 43-47.

[7] Kosyk, p. 47.

the key passages, this article stated: "A Ukraine, crushed, deprived of her rights, disarmed, without a possibility to determine her own fate, may awake among all aggressors an appetite for presumption of an easy conquest. Because of her weakness, she is in no position to render a resistance and prevent a foreign nation from a utilization of her natural riches and her strategic position. The creation of a Ukrainian independent state coincides with the general goals of the Western states and with their refusal to recognize the German and Russian hegemony in Europe."[8]

Even though OUN's exposure of the German danger continued until the fall of 1940, Kosyk did not indicate what happened in the time period between to alleviate this danger. We see no indication of conrete contacts with the Western states, either in terms of a transmission of information or of some involvement in political cooperation with them.

By the time the capitulation of France and the British retreat from the European continent, the relationship of OUN to the Third Reich remained ambiguous. Schickendanz, in his correspondence to various governmental and party agencies, provided evidences of an anti-Nazi attitude displayed by OUN outside of the Reich's control as late as September 17, 1940. He was even concerned enough to recommend to the *Abwehr* the end of cooperation with OUN and advised the chief of the SD, Heydrich[9] to dissolve the OUN network wherever the power of the Reich extended on the European continent.[10] There was, however, no indication that this recommendation was implemented.

As the year 1940 was drawing to an end, the relationship between OUN and the authorities of the Third Reich began to normalize. For example, in the Manifesto of OUN, issued in December 1940 by the newly separated OUN wing under the leadership of Bandera, there was no longer a reference to the overtowering danger of Hitler's *"Drang nach Osten,"* even though it included a long list of grievances on account of Soviet imperialism and suppression of civil liberties. In the three further documents listed, "Decisions of the Organization of Ukrainian Nationalists (April 1941), "Political Guidelines of Organizations of Ukrainian Nationalists" (May 1941), and "Memorandum of the Organization of Ukrainian Nationalists for a Solution of the Ukrainian Problem" (June 15, 1941),[11] reference to the threatening German danger is no longer mentioned. Only the document dated June 15, 1941 makes references to Germany[12] but these are basically posi-

---

[8] Kosyk, Doc. No. 8.

[9] Reinhard Heydrich was Chief of the Gestapo and Chief of RSHA during World War II. He was assassinated by Czech freedom fighters in Prague in 1942.

[10] Kosyk, Doc. No. 11.

[11] Kosyk, pp. 52-63.

[12] Kosyk, pp. 59-62.

tive ones, presenting Germany more as an ally than a potential conqueror, which resembled some prospects for accommodation rather than an irreconcilable conflict. Neither the introduction nor the included documentation gives an explanation of how the OUN's change in attitude toward the German *"Lebensraum"* did take place. OUN-B's co-operation with the German *"Abwehr"* on the eve of "Action Barbarossa" on behalf of setting up two military formations, "Roland" and "Nachtigall," is also not covered in this connection. These two military units, composed of several hundred members of OUN-B, marched together with the German troops on the Eastern Front for several weeks after the opening of the Eastern Campaign. They were dissolved by the Germans when the views of OUN-B and the German government became incompatible, as far as the question of the establishment of an independent Ukrainian state was concerned.[13]

In relation to German plans towards Ukraine a few months prior to Hitler's attack on the U.S.S.R., Kosyk does include a part of Rosenberg's File on Russia, called Memo No. 1, of April 2, 1941.[14] It refers to the eventuality that Germany might find it desirable to create a temporary Ukrainian state in order to protect the German *"Lebensraum"* (allegedly the Czech Protectorate, Poland, and the Baltic States) from the East. Kosyk correctly implies that such a statehood status for Ukraine in Rosenberg's plans was by no means certain and that, at any rate, sooner or later Ukraine was to become one of Germany's *"Reichskommissariate."* What is not quite clear in his book is the question if his judgment was based on observations made from a historical perspective or if it was a judgment of OUN-B or OUN-M, on the basis that this memo was available to them in 1941.

The Proclamation of the restoration of Statehood on June 30th, 1941 in the Ukrainian Cabinet shortly thereafter contributed to the beginning of the end of a normalization of relations between the Third Reich and OUN-B. However, it did not mean an immediate switch of the leaders of the various Ukrainian organizations standing on the platform of independence to a clear-cut anti-German attitude, as the author's commentary may suggest.

This gradual change in terms of a political reorientation is first of all reflected in the German authorities' treatment of OUN-B leaders responsible for the non-authorized Proclamation. Even those within the German reach were not immediately arrested. Thus, Bandera was only arrested on July 5th and Stets'ko[15] on July 12th, because the German security police expected the Ukrainian uprising behind the

---

[13] John Armstrong, *Ukrainian Nationalism, 1939-1945*. New York: Columbia University Press, 1955, 2nd ed., p. 74 and p. 153.

[14] Kosyk, pp. 54-55.

[15] Jaroslav Stets'ko was the head of the Ukrainian Government, proclaimed on June 30, 1941.

Soviet lines at that time with which the OUN-B leaders were somehow connected.[16] Even after detention, these leaders were not treated as common political offenders but were referred to as honorable detainees (persons subject to an *Ehrenhaft*). They were not charged with a violation of German laws but pressured to reverse themselves on behalf of the Proclamation. The German authorities insisted that it was premature to make decisions on Ukrainian independence and that the right to make decisions on such a topic must be in the hands of the *"Fuehrer"* himself. This proposal did not exclude the possibility of Ukrainian statehood, but it placed the decision regarding sovereignity in the hands of a foreign ruler. It is therefore not surprising that the OUN-B leaders refused such a compromise, even though they showed an inclination to negotiate some deals with the Third Reich, provided the creation of immediate Ukrainian statehood would not be interfered with by the German authorities, and provided the sovereignity in Ukraine would be left in the hands of the Ukrainian people.[17] What Bandera offered in return was a military alliance in war against the Soviet Union and participation in Germany's "New Order" in Europe. He also pointed out that even though the build-up of the Ukrainian life should be left in the hands of the Ukrainian people, this process would temporarily take place in agreement with the Germans.[18]

If there were among the top leaders of the Third Reich some individuals who believed that an agreement with the Ukrainian nationalists could be reached on behalf of Ukrainian sovereignity, then Hitler's confidential pronounced policy, rendered on July 16th, 1941[19] did put and end to such speculations. According to this clarification of Hitler's *"Ostpolitik,"* the bulk of the territory inhabited by the Ukrainians was to become a part of the Nazis' *"Lebensraum"* — a status which OUN abhorred in the fall of 1939 but seemed to have forgotten at the opening of the action "Barbarossa." Even though the *"Lebensraum"* policy was not openly disclosed to the "liberated" peoples of Eastern Europe, some vague promises were made to the population in Ukraine on behalf of its political future possibilities of positive political changes after a victorious war. OUN-B and OUN-M refused to accept such vague German promises and continued to pursue *de facto* those activities which they considered indispensable for the establishment of an eventual statehood. They were also the first ones to encounter Nazi countermeasures in form of mass arrests and executions. Such punitive measures by the Nazis primarily applied to the members of the OUN task groups, who tried to establish a local government endorsing their own party orientation.

The impression which Kosyk creates, that the liquidation of the

[16] Kosyk, Doc. No. 22.
[17] Kosyk, p. 70.
[18] Kosyk, p. 70.
[19] Kosyk, Doc. No. 19.

OUN-B sponsored government by the Germans and the detention of their political activists brought about an immediate wave of resentment and opposition among the Ukrainian population, is partially misleading. The wait-and-see attitude developed to a certain degree as a result of the hesitation of the Ukrainian population to accept one particular party as a sponsor of Ukrainian statehood, and also due to the temporary loss of credibility of OUN-B, as it promoted the belief that the declaration of independence and the Ukrainian government that came into existence had the full support of the German authorities.

In this connection, the observations of Dr. Kost' Pan'kivsky, an eyewitness and active participant in various civic Ukrainian organizations at the beginning of the Nazi occupation of Ukraine rendered more closely the actual feelings of the Ukrainian people. In his memoirs he wrote on this behalf: "Upon their arrival, the Germans did not remove the Ukrainian statehood because it did not exist as such. The Act of June 30th, as it was staged by the leading personalities of OUN who came with the Germans, on the surface was undoubtedly a manifestation of striving for freedom, but it did not represent a statehood. The Germans came into Ukraine as a new occupying authority, removing the Bolshevik occupation... In the summer of 1941, nobody among us was aware about some special German plans and orders relating to Ukrainians and the Ukrainian *Lebensraum.*" We were in a mood of satisfaction regarding the enforced departure of the Bolshevik authorities. The Ukrainian strivings for independence, however, were not anti-German."[20]

Actually, there was not much of a friction between the Ukrainian civilian population and the German army at the beginning phase of occupation. The German troops rarely interfered with the spontaneous organization of the Ukrainian local government. Some early German army measures, such as the opening of jails, the reopening of churches, and a partial release of captured Red Army soldiers of Ukrainian origin, were popular with the Ukrainians. The situation deteriorated when the Nazis' *"Einsatzgruppen"* arrived in Ukraine and when the civilian Nazi occupation authorities took over the administration from the army.[21]

By utilizing mostly the reports of the Nazi Chief of Security Police and the Security Service (SD), Kosyk provides evidence that the OUN-B was the most watched and discussed party from among the various national Ukrainian organizations. This was partially due to an early head-on collision with the Nazi authorities, which never actually healed, in connection with the Proclamation of Independence, but also

---

[20] Kost' Pan'kivskyi, *Years of German Occupation.* New York: "Zhyttya Mysli," 1965, p. 267 (in Ukrainian).

[21] Galicia was incorporated in the *General Gouvernement* in August 1941. Most of the remaining territory of Ukraine was incorporated into the *Reichskommissariat Ukraine* in September 1941.

because the political program and methods of asserting their authority which OUN-B followed since June 1941 was, by its very nature, more visible.

The Nazis considered a preparation for a popular uprising by OUN-B as a real threat, not only because they were concerned with the possibility that some vital portions of Ukraine might be inaccessible to them but also because preparatory measures for the *"Lebensraum"* would become impossible.

OUN-B's orientation on the masses in underground activities presented some assets as well as some drawbacks. As assets must be considered closer contacts with the grassroots of society, which alerted their leadership to the manysided existential problems which resulted from Hitler's *"Lebensraum"* policy. This applied to Nazi measures of biological weakening and cultural deprivation, which at the beginning of the occupation were not recognized in their full scope or true meaning.

The attempts of OUN-B and later of UPA to stop the appliance of *Lebensraum* policy in Ukraine brought them into military encounters with the Nazi forces much earlier than anticipated. Under the given circumstances, this probably led them to reconsider the feasibility of a popular uprising. The drawbacks of a popular uprising concept in Ukraine, which the author preferred not to discuss, were also substantial ones. One of the implications of this approach was a far-reaching de-conspiration of OUN-B members and their supporters, which significantly increased the number of casualties under the Nazi rule and later under the Soviet rule.

Organizing its supporters in Ukraine for an all-out popular uprising, OUN-B reached a numerical advantage over some other Ukrainian national partisan formations by the fall of 1942, which the author mentions but does not evaluate, such as Polis'ka Sitch sponsored by UNR,[22] for example, and armed detachments of OUN-M.[23] This preponderance of power motivated, among other things, OUN-B and its military arm, UPA,[24] to integrate by force or disperse the units which they perceived as rival freedom fighters. While there is no evidence indicating that this forced integration contributed significantly to UPA's strength in a political sense, it was a step backwards, if we consider OUN's efforts to identify with the Western values of democracy in their appeal to the Ukrainian masses.

It may also be argued that during the occupation the Ukrainian

---

[22] UNR stands for the Ukrainian National Republic which, with the changing fortunes of war, controlled most of the Ukrainian territory between 1917-1920. After the date, it resided in the West, mostly in Paris as an exile government.

[23] Armstrong, pp. 149-152.

[24] Ukrainian Insurgent Army, organized mostly by the initiative of OUN-B and active since late fall, 1942.

civilian population was exposed to various forms of state terrorism, which did not relate to the necessities of war or the preservation of established laws. Such acts of terrorism were guided by ideological considerations. They usually could only be stopped when the totalitarian powers using them would have to pay a high price for the implementation of their destructive policies.

There is some evidence that in the Western and Northern Ukraine, where the network of the Ukrainian underground was established on a massive scale, particularly in the countryside, that it provided a fairly efficient system of warning about the approachment of the forced labor recruitors, punitive expeditions, and other unwelcome visitors. In most cases, such a warning meant giving time to the exposed population, so as to hide their property and take refuge in safe places, such as the surrounding forests. But in other instances, pitched battles were waged with the intruders, either by the local OUN self-defense units or some detachments of UPA. It has not yet been established if the massive underground and partisan activities on a large scale favored by OUN-B were more reasonable in terms of saving the civilian population's life and economizing on their own casualties. However, it must be taken into consideration that in the years 1943-44, some Ukrainian regions like Polissya, Volyn', and Galicia were overrun at different times by large German anti-guerilla units and Soviet and Polish partisans, not to mention regular troops of various nationalities. It is apparent, as some evidences indicate, that the UPA forces which in these years were estimated to have amounted to above 80,000, had sufficient weight to discourage the unwanted intruders in certain areas of Ukraine and to negotiate some agreements with some *Wehrmacht* units and their Hungarian and Rumanian allies for a decent treatment of the civilian population. If the other Ukrainian national military units, such as OUN-M detachments and "Polis'ka Sitch" would have had the capacity to grow into larger military units if they had not been dispersed or integrated by UPA, remains within the realm of speculation.

All in all, Kosyk's compilation of documents provides a handy collection of sources on the Nazis' expansionist policy in Eastern Europe and OUN's response to this danger. Even though much of the documentation is presented in a fragmentary form and without much of an explanation on behalf of what was left out, substantial information about the period of occupation in Ukraine is provided in a skillful and meaningful way.

Nevertheless, some specific omissions have to be mentioned. Since initially, the editor paid so much attention to the Proclamation of Independence Act of June 30, 1941, one may wonder why he did not comment on the legitimacy of the Stets'ko government when referring to the build-up of the Ukrainian Insurgent Army. As we know from other sources, the Ukrainian Insurgent Army did subordinate itself in July 1944 to the Supreme Ukrainian Liberation Council (UHVR), thus

recognizing it formally as the highest political authority. Yet, we do not even find a reference to the Council's existence in Kosyk's work, neither in the introduction nor in the documentation. Thus, the readers are left in the dark, as far as the relationship among OUN-B, UPA, and UHVR is concerned.

It may also be pointed out that the Ukrainian Question pertaining to the years 1934-1944 and its relation to Germany at that time involved more than OUN and OUN-B relations. The full spectrum of political relations still remains the task of future research on this topic.

APPENDIX
COMMENTS ON RELATED DOCUMENTATION

I

Act of Proclamation of the Ukrainian State *Zborivski Visty* (Ukrainian Informative Newspaper, Zboriv, July 31, 1941) front page.

This version of the "Proclamation of the Ukrainian State" is more likely to correspond to the original version than the one presented by Kosyk. It seems to have been written at a time when an emergence of an independent Ukrainian state appeared to have been undisputed by the Germans after their arrival in Western Ukraine. This is reflected in its Zboriv version by reference to *building* a Ukrainian state and not by *renewing* the Ukrainian state — a version that came up later. The leaders of OUN-B who found themselves under strong German pressure to renounce their proclamation, took a common stand of defense, arguing that the Ukrainian struggle for their won statehood since 1918 had been a steady one and had taken precedence over the "Action Barbarossa" (Kosyk, pp. 67-70). Therefore, they insisted on having stood for a statehood renewal and not a Ukrainian state that would have to start from scratch. Kosyk's version omits reference to a declaration of intention to cooperate closely with National Socialist Germany in building the "New Order" in Europe and in fighting side by side with the German Army, which soon became irrelevant, in so far as OUN-B was concerned.

ХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНА СОБОРНА САМОСТІЙНА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА!

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1. Волею Українського Народу, Організація Українських Націоналістів під проводом СТЕПАНА БАНДЕРИ проголошує створення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її Творця й Вождя ЕВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває увесь український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада.

Суверенна Українська Влада запевнить Українському Народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил, та заспокоєння його потреб.

2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України — Києві.

3. Новоповстаюча Українська Держава буде тісно співдіяти з Національ-Соціялістичною Великою Німеччиною, що під проводом свойого Вождя Адольфа Гітлєра творить новий лад в Європі і світі та допомагає Українському Народові визволитися з під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що твориться на Українській Землі боротимесь дальше з Союзною Німецькою Армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Державу і новий лад у цілому світі.

Хай живе Українська Суверенна Соборна Держава!

Хай живе Організація Українських Націоналістів!

Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів і Українського Народу СТЕПАН БАНДЕРА.

СЛАВА УКРАЇНІ!

(«Зборівські Вісті», ч. I, 31. липня 1941 р.)

Зборівські Вісті

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАТИВНИЙ ЧАСОПИС

№ 1. Зборів, 31. липня 1941 року. Ціна 30 коп.

Хай живе Вільна Соборна Самостійна Українська Держава!

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

СЛАВА УКРАЇНІ!

ЗВІТ ІЗ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗБОРІВ

УКРАЇНЦІВ ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНИ — ЯКІ ВІДБУЛИСЯ ДНЯ 30 ЧЕРВНЯ 1941 Р.

ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

**Перше число «Зборівських Вістей» з 31 липня 1941 року.
На першій сторінці часопису видруковано текст «Акту проголошення української держави» і «Звіт із національних зборів».**

II

Taras Bulba-Borovets' "Open Letter to the Members of the Leadership of OUN-B. *Defense of Ukraine* (Newsletter of the Ukrainian People's Revolutionary Army); Special Edition. No. 1 August 10, 1943. Reprinted from Taras Bulba-Borovets, *Army Without State* (in Ukrainian). Winnipeg, Canada: Volyn' Research Institute No. 45, 1981, pp. 259-267.

This letter of Taras Bulba-Borovets reflects an unwillingness to subordinate his military detachments to the military and political control of OUN-B. He insists that a forceful integration should be substituted by a negotiated partnership, in which political pluralism would be respected. Even though a peaceful accommodation of interests between Bulba's Ukrainian People's Revolutionary Army (UNRA) and OUN-B failed, this confrontation apparently had an impact on the creation of a pluralistically oriented Ukrainian Supreme Liberation Council in July 1944.

«ОБОРОНА УКРАЇНИ»

Часопис Української Народної Революційної Армії.
Особливе видання ч. 1 — 10.8.1943 р.

Відкритий Лист
до Членів Проводу Організації Українських Націоналістів Степана Бандери

Коли в липні 1941 року Українська Повстанська Армія «Поліська Січ» розпочала свою збройну акцію, Ви зайняли супроти неї неґативну позицію, яка триває до останньої хвилини. Непорозуміння полягали в тому, що ми не підпорядкувалися урядові Степана Бандери, і Ви це вважали за прояв отаманії та анархії з нашого боку.

Ми не могли підпорядкуватися урядові, який проголосив Українську Державу за плечима німецької армії без офіційного визнання цієї держави німецьким урядом. Нам було ясно, що коли Німеччина офіційно української держави не визнала, але дозволила на її проголошення, то в тому факті криється провокація. Німці в перших днях свого походу на Схід потребували:

— створити враження серед народів СССР, що існує Українська Держава і, мовляв, можуть постати також інші держави,
— голосу українців до червоної армії, щоб масово переходили до «визволителя»,
— українського підпису на летючках та відозвах, щоб населення здавало німцям зброю та зберігало для них майно, яке могло б залишитись у руках народу,
— нашої крови перед фронтом, на фронті і за фронтом,
— розконспірувати клітини українських революційних організацій, щоб їх потім знищити.

Крім того, непорозуміння поглиблювалось тим, що Ви визнаєте фашистську засаду безоглядної диктатури Вашої партії, а ми стояли на позиції кровної та духової єдности всього народу на засадах демократії, де всі мають рівні права і обов'язки. На цих засадах ми ще тоді знайшли площину для співпраці з багатьма націоналістами без того, щоб вони, або ми зрікались своїх поглядів.

Ми стверджуємо світогляду багатогранність серед українського народу й не бачимо потреби ліквідувати її штучними засобами штучної єдности, а вважаємо, що єдино правильна буде та концепція, яка, замість того, щоб розпалювати внутрішню міжусобицю за владу, змобілізує всі сили народу до боротьби насамперед з зовнішніми ворогами та підпорядкує її не тій чи тій партії, а маєстатові нації й держави.

Щоб цю ідею запровадити в життя, восени 1942 року ми звернулися до Вас і до ОУН під проводом полк. Мельника з офіційною пропозицією зорганізувати Українську Революційну Раду, складену з представників усіх діючих українських революційних осередків. Завданням Ради, як надпартійного органу було б керування всенаціональною політикою, створення генерального штабу та надавання відповідного напрямку нашій військовій акції.

Ця пропозиція не пройшла. Ви нашу пропозицію відкинули, пояснюючи це тим, що єдиним проводом українського народу є Ви. З полк. Мельником ми не могли зв'язатися, але місцеві чинники розпочали співпрацю з нами на засаді міжпартійного порозуміння.

Коли політична співпраця виявилася неможливою, ми запропонували Вам співпрацю військову. В ті часи Ви ще партизанки не провадили й гостро проти такої акції виступали, а Ваші члени називали нас слугами Сталіна й Сікорського.

22 лютого 1943 року відбулася наша офіційна нарада з Вашими політичними представниками. Нарада виявила, що ОУН змінює свій погляд на партизанку й визнає потребу її існування та потреби збільшення повстанських лав. Визначено політичну лінію для партизанки, а тактику й оперативні пляни мав опрацювати спільний штаб.

9 квітня 1943 року відбулася наша перша нарада з командуючим Ваших військових відділів ОУН «Юрком». Стверджено потребу одного спільного штабу, прийнято, що військові відділи ОУН перестають існувати, а вся українська національна партизанка виступатиме під нашою старою назвою — Українська Повстанська Армія. Накреслено генеральну лінію військової акції, яка мала бути спрямована головним чином проти німецького окупанта і совєтських парашутистів, як шпигунів та аґентів московського імперіялізму, що вже сьогодні знов розпочали винищування українського національного активу. Згідно з нашою пропозицією, акція мала бути добре підготована, як чинник народнього контртерору й мала бити сильними ударами по ворожому транспорті, воєнному промислі та важливих, об'єктах стратегічного значення. За два тижні мала відбутись наступна зустріч для контакту й комплектування штабу УПА. Ми приїхали на визначене місце, а Ваші люди ні. Зв'язкові пояснювали це тереновими перешкодами і визначили другу зустріч на 23 травня, де мали зустрітись представники трьох угруповань.

23 травня приїхали на вказане місце наші люди й мельниківці, а бандерівці знов не приїхали. Ви перервали всякий зв'язок з нами, але попередні зустрічі, розмови та пляни Ваші люди використали, щоб прийняти нашу популярну назву УПА та вживати в своїх публікаціях наші протифашистські гасла.

Ще в березні цього року неконспіративною поведінкою організаційної мережі передчасно спровоковано на загальне повстання українську поліцію, чим загнано багато людей в могилу та німецькі табори, а українське населення віддано під польський терор та знущання фольксдойчерів і т. д., які прийшли на місце українців.

Вже в час переговорів, замість того, щоб провадити акцію по спільно накресленій лінії, військові відділи ОУН, під маркою УПА, та ще й нібито з наказу Бульби, заходились винищувати ганебним способом польське цивільне населення й інші національні меншини. Замість сильного фахового удару по німецьких стратегічних пунктах, Ваші бойові коменданти дали зброю в руки дітям, які для спорту почали стріляти на німців з-за кожної хати та дали змогу німецькій пропаґанді виправдувати їхні звірства. Командування партизанськими відділами в багатьох випадках передали не в руки фахових командирів, а в руки недосвідчених партійців, які, не знаючи ні завдань, ні тактики партизанської боротьби проводять акцію з величезними втратами в людях.

Як перед переговорами, так і після них, члени Вашої організації ведуть дивовижну аґітацію проти нас. Один раз заявляють, що Бульба підпорядкований проводові ОУН і тільки командує однією партизанською групою. А останнім часом розголошується, що з Бульбою не можна нічого зробити і поважно говорити, бо Бульба говорить одне, а робить друге. Акція міжусобиці доходить до того, що останніми днями виявились спроби перетягнення силою на свій бік та роззброювання наших відділів, викрадання зброї всякими підступами, перешкоди в харчуванні людей, арешти наших зв'язкових, нищення нашої преси, літератури і т. д.

У Сарненській окрузі Ваші люди в Бережниці підступом роззброїли один наш відділ, відібрали і спалили всю літературу, людей з відділу довго аґітували перейти на свій бік, а коли ті не погоджувались, рішили їх перестріляти. Тільки випадок нападу большевиків у селі Берв'ятниця та розсіяння Вашого відділу врятувало цим людям життя.

На Крем'янеччині, де наші і Ваші люди ввесь час провадили спільні операції і навіть створили спільний оперативний штаб, Ваші люди потрапили зломати підписану умову, підступом напасти та роззброїти цілих три сотні і знищити штаб, чим Ваша сітка хвалиться, як великим досягненням, мовляв, три сотні «мельниківців» вже пішло пасти корови, і те саме чекає їх всіх.

Все це пояснюється тим, що, мовляв, якийсь там поліський мужик Бульба «виламався» з-під дисципліни, оголосив себе отаманом і хоче бути вождем України, тоді, коли саме Провидіння призначило на це саме становище тільки Степана Бандеру.

Товариші націоналісти! Як Вам не сором і де Ваша національна мораль та гідність толерувати такі злочини та оперувати в пропаґанді такими засобами?

Хто з чесних революціонерів може розділювати сьогодні функції в Україні, коли вона димиться в пожежах та спливає кров'ю? Хто ще сьогодні може мріяти про ті Ваші посади, коли щоденно падають тисячі — гинуть від терору і голоду? Чи важливіше сьогодні те, хто керуватиме Україною, чи те, щоб її спільними силами врятувати від цілковитої заглади? Хто про такі речі сьогодні думає, той не український патріот, а професійний політик, що справді думає про Україну не як про свою батьківщину, а як про місце теплих посад. Перше треба визволити рідну землю і свій народ з-під чобота ворогів, а справа посад — це марнота. Державна влада — не вигідне місце, а найвідповідальніша стійка тяжкої служби батьківщині.

Ви на кожному кроці говорите про конечну потребу єдности серед українського народу, а насправді змагаєте здійснити цю єдність не шляхом об'єднання всіх сил народу на підставі взаємного порозуміння і по-

шанування політичних переконань інших співгромадян, тільки шляхом підпорядкування всіх собі та диктатурі однієї партії.

Ваша пропаґанда закидає нам, як злочин те, що ми не хочемо підпорядкуватися Вам, як єдиному проводові. Ми з великою охотою ладні кожної хвилини підпорядкуватися, але для цього потрібна здорова політична концепція і солідна плятформа.

Чи концепція і плятформа, на якій спиняється Ваша праця, може стати головним чинником державного будівництва? Вона могла б бути її частиною, якби Ваші люди не були засліплені манією величі, а провадили свою революційну працю скромно й чесно, як це личить справжньому патріотові, але у Вас, на превеликий жаль, цього нема.

Жодна партія не може мати монополії на український народ. Боротьба за тотальний режим можлива тоді, коли вона в терені має відповідний ґрунт. Коли ж того ґрунту нема і вона затягається, тоді вона анархізує життя народу і всяка така спроба в час війни, це не що інше, як національний злочин, або перевага особистих амбіцій над інтересами загалу.

Чи правдивий революціонер-державник може підпорядкуватися проводові партії, яка починає будову держави від вирізування національних меншин та безглуздого палення їхніх осель? Україна має грізніших ворогів, ніж поляки. Кожна дитина знає, що винищення кількохсот поляків у деяких областях незліквідує польської небезпеки для України. Польський народ всеодно існує і як довго він буде в тій же неволі, що й ми, так довго силою обставин він буде не ворогом нашим, а союзником. Які заміри можуть мати поляки супроти нас у майбутньому і як укладуться наші взаємини — це інша річ. Сьогодні, замість того, щоб різатись взаємно, ми мусимо монтувати один революційний фронт усіх поневолених народів проти окупантів, а не відкривати собі зайві фронти. І якраз Ґестапо та НКВД того союзу поневолених народів бояться, тому й нацьковують народ на народ та розбивають блахманом нових ідей кожний народ зокрема, ділячи його на політичних ворогів.

Ваші люди всюди хваляться, як діти, що, мовляв, нас дуже багато, що в нас велика організаційна мережа та ціла армія, тому всі мусять нас слухати і нам покорятися.

Це правда, що Ваша партійна мережа в деяких областях Західньої України досить поширена, але чи цього вистачить, щоб збудувати велику самостійну соборну українську державу? Мало закинути сітку в глибоке море. Важливіша річ — витягти її звідти цілою. Скажімо, що Ви сьогодні маєте 10, 20, 30, 40 або навіть 100 тисяч партизанів. Чи ця сила зможе оборонити Україну тоді, коли та справа вимагає щонайменше тримільйонової армії та однодушної постави всього народу? При Ваших методах вистрілювання українців з Червоної армії, колишніх українських комуністів, комсомольців та бичування українського активу, як це було на Житомирщині, душення путом своїх найкращих людей — Ви не змобілізуєте цієї армії, а навпаки — знищите самі себе й тих, які єдині могли б збудувати українську державу.

Українську державу зможемо збудувати лише тоді, коли об'єднаємо під одним прапором боротьби за незалежність ввесь народ, кожну гвинтівку, кожного українця, без огляду на його політичні переконання, без огляду на те, чим він був учора. І тому ми дуже тішилися б, коли б сьогодні наш товариш по революційні боротьбі Степан Бандера був на волі і мав вплив на роботу Вашої організації. Ми глибоко переконані,

що цей революціонер після гіркого досвіду з «тотальною диктатурою» 1941 року, що позначилася смертю таких людей, як полковник М. Сціборський, сьогодні поставив би роботу Вашої організації на правдивий шлях, на шлях, всенародньої консолідації і будови муру єдиного революційного фронту. Але, на жаль, Степана Бандери серед Вас нема, тому деяка частина української революційної енерґії спрямовується на хибний шлях.

Ваш шпіонаж топче по моїх слідах. Дітвора всюди розвідує де, хто, скільки, яка охорона. Часто чути погрози, залякування і т. д. Таку поведінку Вашої української організації кваліфікуємо, як національний нетакт. Охорону я тримаю тільки від німців і москалів. Від українців я ще не ховався і не думаю ховатись, без огляду на те, яких вони політичних переконань. Ніхто мене не замурував у льох, як оголошує «шептана» пропаґанда, я перебуваю щоденно з повстанцями і між цивільним населенням, де можете зустріти демократів, націоналістів, комсомольців і колишніх комуністів, яких я не боюсь так, як бояться Ваші командири своїх однопартійців.

На закінчення можу сказати одно: або Ви, Товариші, необдумано вибрали хибну дорогу, або впали жертвою чужої провокації. Як в одному, так і в другому випадку існує дорога чесного відвороту, замість того, щоб «принципово» йди в безодню і тягнути за собою інших. Чесний відворот — це не брак відваги і не сором, а доказ революційної чесности, цивільної відваги та реального підходу до справи. Треба вміти приймати життя не таким, яким ми хотіли б його бачити, а таким, яким воно є.

Самі ж Ви бачите, що силою історичних обставин, ми перебуваємо в трагічному становищі, що не маємо права марнувати енерґії жодної української людини, з приводу того, що вона має погляди, відмінні від наших. Треба об'єднати народні маси не на засадах насильної однопартійної диктатури, що отруює атмосферу і не дає змоги включитись у єдиний фронт боротьби за державу українцям інших переконань, а стати на засадах кровної єдности та міжпартійного порозуміння, підпорядковуючи всі сили народу одному спільному центрові державного будівництва. Щойно тоді зможемо створити з наших розбурханих народніх мас не однопартійний «моноліт», а однодушний народ, якого не переможе жодна ворожа сила.

Цей шлях зобов'язує кожного чесного українця — без огляду на його партійну приналежність.

З тих оглядів ми ще раз пропонуємо створити спільно з усіма діючими революційними осередками Українську Народню Революційну Раду, яка єдина буде спроможна стати справжнім політичним проводом усього українського народу, а не однієї партії, надасть відповідний напрям нашій всенаціональній політиці та збройній силі. За назву УПА, під якою Ваші люди розпочали акцію не завжди військово-державницького характеру, не маємо наміру сперечатись... Тим більше, що по мірі поширення військової акції на всій Україні, наша збройна сила набула, характеру всенароднього руху і тому мусіла перейменуватися на Українську Народню Революційну Армію.

Уявляю собі, яку радість викличе цей лист серед наших ворогів, що між українцями нема згоди, але, на мою думку, ліпше про зло говорити, як його промовчувати.

Вислати цей відкритий лист до Вас змусила мене Ваша робота в терені, яка входить в таку стадію, коли до братовбивчої війни лише один

крок. Про це говорять Ваші провідники, відкидаючи всякі переговори та порозуміння, вимагаючи абсолютного підпорядкування виключно проводові Вашого ОУН. Вони відверто заявляють, що для осягнення своєї партійної диктатури не завагаються розпочати братовбивчу війну, навіть коли б вона коштувала українському народові не сотні, а цілі мільйони жертв.

З тих оглядів я дозволю собі запитати Вас: за що Ви боретесь? За Україну, чи за Вашу ОУН? За Українську Державу, чи за диктатуру в тій державі? За український народ, чи тільки за свою партію?

Будьте певні, що ніхто з наших людей зброї з рук не випустить. УНРА є осередком українських патріотів-військовиків різних політичних переконань, для яких відбудова української держави є найвищою метою їхнього життя. І було б злочином супроти народу, коли б ми, свідомі того, що вибраний Вами шлях — хибний, мовчки дивилися, як справа нашого національного визволення летить у безодню. Такої думки більша частина українських патріотів, яких Ваша диктатура думає затероризувати. Все громадянство відчуло й відчуває жахливі наслідки Вашої політики.

Для з'єднання всіх національних сил ми зробили все. Простягаємо до Вас ще раз братню руку. Коли Ви ставите справу України понад усе, коли поза Вашими плечими не криється спритно замаскована ворожа пружина, то ми знайдемо спільну мову так, як знаходимо її з Вашими стрільцями не раз лежачи разом в одному окопі під ворожим вогнем.

Тому творімо Українську Революційну Раду, як єдиний міжпартійний орган всенаціональної політики та головний центр державного будівництва.

Хай живе єдиний революційний фронт українського народу, репрезентований Українською Революційною Радою!

Слава Україні!
Командувач УНРА, отаман Тарас Бульба-Боровець.

III

Andrey Sheptytsky, "Do not Kill. A Political Assassination." *Writings and Pastoral Letters of Metropolitan Sheptytsky from the Period of German Occupation* (in Ukrainian) Vol. II. Yorktown, Sask.: Redeemer's Voice Press, 1969, p. 225.

This pastoral letter, of which only a part is reproduced here, was sent to all Greek Catholic clergy in Galicia in November 1942, with the instruction to share it with their parishioners. With the title: "Do not Kill," Metropolitan Sheptytsky sent out the warning against acts of political assassination and genocide. Christian love and compassion in the preservation of life were emphasized as binding, not only in relation to Christians but also on non-Christians. While under the given circumstances the warning applied to feuds among the Ukrainian and Polish underground, it also represented a courageous stand on behalf of Jews, who were the only visible non-Christian minority in Galicia at that time who had become subject to mass executions by the Nazi authorities.

Політичне вбивство

Дивним способом обманюють себе і людей ті, що політичне вбивство не уважають гріхом, наче би політика звільняла чоловіка від обов'язку Божого закону та оправдувала злочин, противний людській природі. Так не є. Християнин є обов'язаний заховувати Божий закон не тільки в при-

ватному житті, але й в політичному та суспільному житті. Людина, що проливає неповинну кров свого ворога, політичного противника, є таким самим чоловіковбивником, як людина, що це робить для рабунку, і так само заслугує на кару Божу і на клятву Церкви.

Християнин, і не тільки християнин, а кожна людина зобов'язана з людської природи до любови ближнього. І не тільки християн, але й всіх людей буде Всев. Бог І. Христос, справедливий Суддя, судити по всім ділам життя, а передусім по ділам милосердя і любови ближнього, як це описане в причті про страшний суд (Мат. XV). Чоловіковбивник не тільки, що не мав милосердя для вбогого, терплячого, ув'язненого, але ближньому зробив найтяжчу кривду, яку тільки міг зробити, відбираючи йому життя, і то може в хвилі, коли той ближній, на смерть неприготований, стратив через неї всяку надію на вічне життя! Тим вчинком скривдив він усі діти вбитого, жінку, старих батьків, які без помочі вбитого, засуджені може на голод і нужду. Та не тільки вбив ближнього, але й свою душу позбавив надприродного життя, Божої благодаті, та ввів її у пропасть, з якої, може, вже й не буде спасіння!

IV

1) **Declaration of National Council,** April 22, 1944;
2) **Protocol of National Council** (in Ukrainian).
Cited in: Lubomyr Wynar, "Two Documents of the Ukrainian National Council from 1944." *Rozbudova Derzhavy* 2, 1955, pp. 122-126.

The Protocol and Declaration of the Ukrainian National Council were issued on April 22, 1944 in Lviv, at the time when German control of Ukraine was limited to parts of Western and Southern Ukraine, while an extension of Soviet control over the remaining Ukrainian territories was eminent. In these two documents, the Council, which referred to itself as a Ukrainian Political Center, pledged that it would continue to support the Ukrainian people in its striving toward the realization of national self-determination as it had been pursued since the end of World War I. It also provided for democratic values of the future Ukrainian State, and further, it determined how the leadership of the National Council should be substituted, if necessary, under circumstances of war.

The Ukrainian National Council was created by the initiative of OUN-M in Kiev, on October 5, 1941. Many of the political coordinating activities were suppressed by the Nazis' restrictive policy, and soon after the Council's creation it had to go into the underground. Its significance was reflected in the fact that it included in its membership some well known personalities of various Ukrainian regions (of East and West Ukraine as well as of Carpatho-Ukraine), emphasizing an all-Ukrainian solidarity in the fight for independence.

ДЕКЛЯРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ

1. Волею Українського Народу відновилася по першій світовій війні Суверенна Соборна Українська Держава.

2. У висліді аґресивних війн сусідів Українська Держава була насильно окупована і поділена між чотирма державами: Совєтською Росією, Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

3. На протязі двадцятьох років Український Нарід під усіма займанщинами провадив безперервну визвольну боротьбу.

4. В місяці березні 1939 р., по розпаді Чехословацької республіки, во-

лею українського населення Карпатської України повстала Самостійна Карпато-Українська Держава, яка по кривавих боях була окупована Мадярщиною.

5. В місяці вересні 1939 р., з розвалом Польщі, українську Галичину, Західню Волинь і Полісся окупувала Радянська Росія, а Західні Окраїни (Лемківщину, Посяння, Холмщину і Підляшшя) Німеччина.

6. В червні 1940 р. українські землі, окуповані Румунією, перейшли під окупацію Совєтської Росії.

7. Під усіми цими окупаціями Український Нарід не припиняв своєї визвольної боротьби, провадячи її на всіх ділянках національного життя. Такий стан тривав до вибуху німецько-російської війни.

8. З залишенням Києва і Правобережної України большевиками, 5 жовтня 1941 р. в Києві українською суспільністю була покликана до життя й діяла Українська Національна Рада, до якої увійшли представники всіх земель Соборної України та всіх верств українського населення.

9. Наслідком постави німецької влади Українська Національна Рада не змогла розвивати своєї діяльности.

10. В сучасному вирішному етапі другої світової війни, коли українська територія у своїй переважній частині зайнята Совєтською Росією, а в менших — Німеччиною, Румунією й Мадярщиною, ми, Українська Національна Рада, що репрезентуємо волю і єдність Українського Народу, іменем всього його заявляємо, що визвольна його боротьба триватиме далі, аж до повного здійснення засади самовизначення Української Нації через побудову Суверенної Соборної Української Держави.

Львів, 22 квітня 1944 р.

Професор Микола Величківський
Голова Української Національної Ради

Митрополит Андрій (Шептицький)
І. Заступник Голови Української Національної Ради

Професор Авґустин Штефан
ІІ. Заступник Голови Української Національної Ради

Інженер Іван Дубина
І. Секретар Української Національної Ради

ПРОТОКОЛ

Голова Української Національної Ради професор Микола Величківський, Голова Національної Ради у Львові Митрополит Андрій (Шептицький), Голова Народньої Ради Карпатської України професор Авґустин Штефан, І. Секретар Української Національної Ради інженер Іван Дубина і Заступник ІІ. Секретаря Української Національної Ради Ярослав Гайвас, як представники українських земель, які вони заступають, усталюють:

1. Українська Національна Рада, як єдиний повноправний представник всього Українського Народу на терені Соборної України, покликана заступати і вести національно-державну справу Українського Народу в усіх ділянках його життя.

2. З огляду на виняткові умовини воєнного часу Українську Національну Раду, як єдиний виразник, заступає Президія Української Національної Ради.

3. До Президії Української Національної Ради входять:
   1. Голова Української Національної Ради — професор Микола Величківський,
   2. I. Заступник Голови Української Національної Ради — Голова Національної Ради у Львові Митрополит Андрій (Шептицький),
   3. II. Заступник Голови Української Національної Ради — Голова Народ. Ради Карпатської України, проф. Ав. Штефан,
   4. I. Секретар Української Національної Ради — інженер Іван Дубина,
   5. Заступник II. Секретаря Української Національної Ради — Ярослав Гайвас.

4. Всі акти і письма Української Національної Ради набирають правного значення з підписанням їх Головою Української Національної Ради й Секретарем Української Національної Ради.

5. В разі смерти Голови Української Національної Ради чи неможливости виконування ним своїх обов'язків, його заступає I., зглядно II. Заступник Голови Української Національної Ради, або Українська Національна Рада покликає з-поміж своїх членів нового Голову Української Національної Ради.

Львів, 22 квітня 1944 р.

Професор Микола Величківський
Голова Української Національної Ради

Митрополит Андрій (Шептицький)
Голова Національної Ради у Львові

Професор Авґустин Штефан
Голова Народньої Ради Карпатської України

Інженер Іван Дубина
I. Секретар Української Національної Ради

Ярослав Гайвас
Заступник II. Секретаря Української Національної Ради

ДЕКЛЯРАЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ

1. Волею Українського Народу відновилася по першій світовій війні Суверенна Соборна Українська Держава.

2. У висліді агресивних війн сусідів Українська Держава була насильно окупована і поділена між чотирма державами: Совєтською Росією, Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

3. На протязі двадцятьох років Український Нарід під усіма займанцями провадив безустанну визвольну боротьбу.

4. В місяці березні 1939.р., по розпаді Чехословацької республіки, волею українського населення Карпатської України повстала Самостійна Карпатська - Українська Держава, яка по кривавих боях була окупована Мадярщиною.

5. В місяці вересні 1939.р., з розвалом Польщі, українську Галичину, Західню Волинь і Полісся окупувала Совєтська Росія, а Західні Окраїни /Лемківщину, Посяння, Холмщину і Підляшшя/ - Німеччина.

6. В червні 1940.р. українські землі окуповані Румунією перейшли під окупацію Совєтської Росії.

7. Під усіма цими окупаціями Український Нарід не припиняв своєї визвольної боротьби, провадячи її на всіх ділянках національного життя. Такий стан тривав до вибуху німецько - російської війни.

8. З захопленням Києва і Правобережної України большевиками, 5. жовтня 1941.р. в Києві українською суспільністю була покликана до життя й діяла Українська Національна Рада/ до якої увійшли представники всіх земель Соборної України та всіх верств українського населення.

9. Наслідком постави німецької влади Українська Національна Рада не змогла розвивати своєї діяльности.

10/ В сучасному вирішному етапі другої світової війни, коли українська територія у своїй переважній частині зайнята Совєтською Росією, а в решті - Німеччиною, Румунією й Мадярщиною, ми, Українська Національна Рада, що репрезентуємо волю й єдність Українського Народу, іменем всього його заявляємо, що визвольна його боротьба триватиме далі, аж до повного здійснення засади самовизначення Української Нації через побудову Суверенної Соборної Української Держави.

Львів, 22. квітня 1944.р.

Проф. Микола Величківський
/ Професор Микола Величківський /
Голова Української Національної Ради

Андрей Митрополит
Митрополит Андрій / Шептицький /
I. Заступник Голови Української Національної Ради

/ Проф. Августин Стефан /
II. Заступник Голови Української Національної

/ Інженер Іван Дубас /
I. Секретар Української Національної Ради

Фотостат з «Деклярації Української Національної Ради».

П Р О Т О К О Л

Голова Української Національної Ради Професор Микола Величківський, Голова Національної Ради у Львові Митрополит Андрій / Шептицький /,

I. Секретар Української Національної Ради Інженер Іван Дубина і Заступник II. Секретаря Української Національної Ради Ярослав Гайвас, як представники українських земель, які вони заступають, усталюють:

1. Українська Національна Рада, як єдиний повновласний представник усього Українського Народу на терені Соборної України, покликана заступати й вести національно - державну справу Українського Народу в усіх ділянках його життя.

2. З огляду на виняткові умовини воєнного часу Українську Національну Раду, як єдиний виразник, заступає Президія Української Національної Ради.

3. До Президії Української Національної Ради входять:

1/ Голова Української Національної Ради – Професор Микола Величківський;
2/ I. Заступник Голови Української Національної Ради – Голова Національної Ради у Львові Митрополит Андрій / Шептицький /;
3/ II. Заступник Голови Української Національної Ради
4/ I. Секретар Української Національної Ради – Інженер Іван Дубина;
5/ Заступник II. Секретаря Української Національної Ради – Ярослав Гайвас.

4. Всі акти й письма Української Національної Ради набирають правного значення з підписанням їх Головою Української Національної Ради й Секретарем Української Національної Ради.

5. В разі смерти Голови Української Національної Ради чи неможливости виконування ним своїх обов'язків, його заступає I., зглядно II. Заступник Голови Української Національної Ради, або Українська Національна Рада покликає зпоміж своїх членів нового Голову Української Національної Ради.

Львів, 22. квітня 1944. р.

/ Професор Микола Величківський /
Голова Української Національної Ради.

Митрополит Андрій / Шептицький /
Голова Національної Ради у Львові

/ Інженер Іван Дубина /
I. Секретар Української Національної Ради

/ Ярослав Гайвас /
Заступник II. Секретаря Української Національної Ради

Фотостат з «Протоколу» Української Національної Ради.

V

Universal of the Supreme Ukrainian Liberation Council, July 11-15, 1944. Cited in: *Ukrainska Holovna Vyzvolna Rada.* Zbirku dokumentiv za 1944-1950 rr. Munich, Zakordonni chastyny OUN, 1956, pp. 14-16; Also in *Ukrainska Holovna Vyzvolna Rada.* Toronto, Litopys UPA, Vol. 8, 1980, pp. 45-48.

The Universal of the Supreme Ukrainian Liberation Council, adopted in June, 1944 by its First Grand Assembly, was formally considered the supreme political authority over the Ukrainian Insurgent Army. Ideologically and politically, this document presented a retreat of OUN-B from the concept of a monolithic Ukrainian state (in 1941) to a democratic pluralistic system, including representatives of other parties in UHVR, and assuring basic human rights and equal citizens' rights for national minorities in Ukraine.

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Український Народе!

Революційним зривом, зброєю своїх найкращих синів Ти здвигнув у 1917-18 рр. на руїнах тогочасних імперіялізмів, що Тебе віками поневолювали, *Храм Волі — Українську Державу!*

Грізні вітри розвівали Твої переможні прапори над усіма землями України. Рев Славути-Дніпра, прибій чорноморських хвиль, шелест степової тирси і таємний шум карпатських та поліських лісів зливалися в одну симфонію і співали радісну пісню *Перемоги Волі.* Віковічні Твої вороги зруйнували Твій святий Храм, та Ти, Український Народе, зберіг його в своїй душі як священну *Ідею предків.*

Протягом двох десятиліть Ти мужньо відстоював Її своєю боротьбою. За волю Української Землі, за власну незалежну дуржаву Ти приніс міліонові жертви.

І знову п'ятий рік шаліє воєнна хуртовина і лавою прокочується через українські землі. Здрігається Українська Земля під полчищами ворожих військ. Не за Твоє визволення, Український Народе, ведуть вони цю криваву і жорстоку різанину. Вони несуть Тобі тільки руїну, поневолення і смерть. Але Ти не піддався, а почав криваву боротьбу з усіма окупантами України. На сторожі своєї волі Ти поставив — від карпатських верхів по Дон і Кавказ — збройні кадри своїх синів — *Українську Повстанську Армію.*

Український Народе!

Гряде доба Національних Визвольних Революцій. Поневолені народи Сходу і Заходу в своїй безперервній революційній боротьбі ждуть хвилини, щоб на руїнах ворожих їм імперіялізмів побудувати нове вільне життя.

Український народ входить *у вирішальну стадію* своєї визвольної боротьби. Наближається момент, на який ждали століттями українські покоління, момент, в якому вирішиться наша доля.

Сучасне українське покоління може бути горде, що саме йому доведеться в героїчній боротьбі *завершити будову української держави і здійснити предківський заповіт.*

Велетенське завдання української держави вимагає ще більшого завзяття, ще більшої відданості справі, а перш за все об'єднання всіх *самостійних революційних сил під одним політичним проводом.*

Щоб об'єднати всі національно-визвольні сили українського народу, щоб з одного центру керувати нашою визвольною боротьбою, щоб перед зовнішним світом репрезентувати волю українського народу, та щоб протиставитись спробам ворогів української держави розбивати єдиний самостійний український фронт, — створюється *Українська Головна Визвольна Рада, яка від сьогодні бере на себе керівництво визвольною боротьбою українського народу.*

В Українській Головній Визвольній Раді зібрані представники всіх активно діючих революційно-визвольних сил сучасної України та передові одиниці з українських політичних середовищ, що в сучасний момент визнали за єдиноправильну *цілком незалежну плятформу* визвольної боротьби українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу, та будуть проводити її в життя.

До Української Головної Визвольної Ради можуть входити всі справді самостійні і незалежні сили України, не зважаючи на їх світоглядове та політично-групове визначення, ті, котрі, готові боротися за *Суверенну Українську Державу.*

Українська Головна Визвольна Рада є найвищим керівним органом українського народу на час революційної боротьби, аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави.

Ми, *Українська Головна Визвольна Рада,* присягаємо Тобі, Український Народе:

Наша мета — Українська Самостійна Соборна Держава на українських етнографічних землях.

Наша шлях — революційно-визвольна боротьба проти всіх займанців і гнобителів українського народу.

Будемо боротись за те, щоб Ти, Український Народе, був *володарем на своїй землі.*

Будемо боротись за те, щоб усьому українському народові забезпечити участь у визначенні майбутнього державного устрою УССД та її Конституції. Будемо боротись за *справедливий соціяльний лад* без гніту і визиску.

На вівтарі цієї боротьби кладемо свою працю і своє життя.

Віримо в Твої здорові сили, Український Народе, вони служать *запорукою нашої перемоги.*

Вітаємо боротьбу інших поневолених народів за своє визволення. З ними, зокрема з нашими сусідами, бажаємо жити в добросусідських взаєминах та співпрацювати у спільній боротьбі при умові пошанування ними визвольної боротьби українського народу.

Всі національні меншини, що живуть на українських землях, закликаємо включатися в українську визвольну боротьбу. Їм забезпечуємо повні громадянські права в українській державі.

Український Народе!

Ми свідомі того, що грядуща боротьба буде вимагати від Тебе ще більшого завзяття й героїзму, а перш за все непохитної *віри в свою Правду.*

Віримо, що *не посоромиш землі своєї!*

Віримо, що будеш гідним спадкоємцем княжих дружинників і козацької слави!

Героїчна боротьба твоїх предків за Українську Державу — це для Тебе наказ!

Тому кличемо Тебе:
Єднайсь у своїй боротьбі, кріпись у своїй вірі!

Слава Україні!

Українська Головна Визвольна Рада

Постій, червень 1944 року.

УНІВЕРСАЛ

УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Український Народе!

Революційним зривом, зброєю своїх найкращих синів Ти здвигнув у 1917-18 рр. на руїнах тогочасних імперіялізмів, що Тебе віками поневолювали, Храм Волі — Українську Державу.

Грізні вітри розвівали Твої переможні прапори над усіми землями України. Рев Славути-Дніпра, прибій чорноморських хвиль, шелест степової тирси і таємний шум карпатських та поліських лісів зливалися в одну симфонію і співали радісну пісню Перемоги Волі. Віковічні Твої вороги зруйнували Твій святий Храм, та Ти, Український Народе, зберіг його в своїй душі як священну Ідею предків.

Протягом двох десятиліть Ти мужньо відстоював її своєю боротьбою. За волю Української Землі, за власну незалежну державу Ти приніс мільйонові жертви.

І знову п'ятий рік шаліє воєнна хуртовина і лавою прокочується через українські землі. Здрігається Українська Земля під полчищами ворожих військ. Не за Твоє визволення, Український Народе, ведуть вони цю криваву і жорстоку різанину, вони несуть Тобі тільки руїну, поневолення і смерть. Але Ти не піддався, а почав криваву боротьбу з усіма окупантами України. На сторожі своєї волі Ти поставив — від карпатських верхів по Дон і Кавказ — збройні кадри своїх синів — УКРАЇНСЬКУ ПОВСТАНСЬКУ АРМІЮ.

Український Народе!

Гряде доба Національних Визвольних Революцій. Поневолені народи Сходу і Заходу в своїй безперервній революційній боротьбі ждуть хвилини, щоб на руїнах ворожих їм імперіялізмів побудувати нове вільне життя.

Український народ входить у вирішальну стадію своєї визвольної боротьби. Наближається момент, на який ждали століттями українські покоління, момент, в якому вирішиться наша доля.

Сучасне українське покоління може бути горде, що саме йому доведеться в героїчній боротьбі завершити будову української держави і здійснити предківський заповіт.

Велетенське завдання української держави вимагає ще більшого завзяття, ще більшої відданості справі, а перш за все об'єднання всіх самостійних революційних сил під одним політичним проводом.

Щоб об'єднати всі національно-визвольні сили українського народу, щоб з одного центру керувати нашою визвольною боротьбою, щоб перед зовнішнім світом репрезентувати волю українського народу, та щоб протиставитись спробам ворогів української держави розбивати єдиний самостійний український фронт, — створюється УКРАЇНСЬКА ГОЛОВНА ВИЗВОЛЬНА РАДА, яка від сьогодні бере на себе керівництво визвольною боротьбою українського народу.

Відбитка першої сторінки Універсалу УГВР.

Історіографія

В. І. Сергійчук
Київський державний університет
ім. Т. Г. Шевченка, Київ.

ТЕМА КОЗАЦТВА НА СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Глибоко переконаний, що про існування цього україномовного журналу знають далеко не всі історики в нашій республіці. У цьому, звичайно, є виправдання, оскільки в роки брежнєвсько-сусловської ідеологічної стагнації згадувати про те, що й на Заході існують наукові українознавчі центри, де намагаються в міру сил і можливостей внести й свою частку в дослідження історії нашого народу, не рекомендувалося. А якщо про них інколи і згадували — то лише в негативному контексті. Перебудова соціяльно-політичного життя в країні змушує серйозно поставитися до вивчення діяльності закордонних українознавчих центрів, уважно проаналізувати їхній доробок, а не відмахуватися від нього, як це було раніше, навіщуванням всіляких ярликів.

Об'єктом вивчення, природно, мають стати і друковані видання різних українських наукових організацій за кордоном, зокрема, й «Український Історик», який видає Українське Історичне Товариство.

За свідченням основника і його головного редактора Любомира Винара, «появився цей орган наслідком процесу десталінізації в СРСР», коли з виходом »Українського історичного журналу» в Києві «треба було започаткувати науковий діялог з нашими колегами в Україні, але не було поважнішого наукового журналу (на Заході — В.С.), в котрому цей діялог можна було б провадити».[1]

---

[1] *Український Історик* (Нью-Йорк — Торонто — Мюнхен), 1983, ч. 2-4. (78-80), стор. 6.

Від Редакції: Автор статті дає скорочену цитату з статті головного редактора «Українського Історика» Л. Винара п. н. «Двадцятиліття «Українського Історика» (1963-1983) і завдання українських істориків». Для повнішого зрозуміння ґенези журналу, наводимо повну цитату із вищезгаданої статті. «В Україні, після смерти Сталіна, в 1956 році наступила відносна відлига і в 1957 році у Києві почав виходити «Український Історичний Журнал», офіційний орган Інституту історії АН УРСР, та Інституту партії Ц.К. КП України. Появився цей орган наслідком процесу десталінізації в СССР. Не зважаючи на марксистсько-ленінську ідеологічну основу, в У.І.Ж. появлялися час до часу цінні історичні дослідження. Деякі історики намагалися піддати критиці і зревідувати офіційну совєтську схему історії України, втілену в 1954 році в *Тезах КПСС до 300-річчя воз'єд-*

І коли видрукований наприкінці 1963 року перший номер журналу одержав у середовищі українських істориків-емігрантів позитивні відгуки, наступного року вже було створено постійно діючу редакційну колегію, до складу якої ввійшли тоді Марко Антонович, Богдан Винар, Василь Дубровський, Олександер Домбровський, Михайло Ждан, Ігор Каменецький, Роман Климкевич, Олександер Оглоблин і Наталія Полонська-Василенко. Пізніше до складу редколегії кооптувалися такі дослідники, як Юрій Бойко, Олександер Баран, Тарас Гунчак, Олег Герус, Теодор Мацьків, Ярослав Пастернак, Теодор Цюцюра, Василь Омельченко, Аркадій Жуковський, Михайло Пап, Ігор Стебельський, Орест Субтельний, Дмитро Штогрин, Всеволод Ісаїв.

Огляд більш як 25-літнього доробку редколегії дає можливість визначити головні напрямки в публікаціях «Українського Історика», які готують науковці зі США, Канади і Європи. Це, зокрема, яскраво засвідчує тематика розділів журналу: історичні джерела; історіографічні дослідження; бібліографічні дослідження; історична методологія; історична документація; мемуаристика; полеміка; наукові установи; українська еміграція; українські вчені; Грушевськіяна, періодизація і термінологія; рецензійні статті; конгреси і конференції тощо. Через призму такого підходу до вивчення історії українського народу, в тому числі й в контексті соціяльно-економічних і культурних процесів, його взаємозв'язків з сусідами маємо досить широку палітру колективної праці, яку творили близько двохсот зарубіжних учених.

Треба зазначити, що нерідко журнал ставиться досить критично не лише до публікацій радянських істориків (що не є дивно, звичайно), але й до багатьох публікацій з минулого України за кордоном. Надає свої сторінки не лише історикам, а й політологам, літературознавцям, економістам, юристам, соціологам та представникам інших наукових напрямків, котрі висвітлюють різні періоди нашої історії.

Вважаю, що в час перебудовних процесів приводом для серйозних роздумів можуть стати публікації «Українського Історика», зокрема, розвідки Олександра Домбровського, присвячені давній історії України: «Антинорманська теорія з перспективи ранньої історії України М. Грушевського»,[2] «Геродотова Скитія в історії України-Руси М. Грушевського»,[3] «До питання антропогеографії і геополі-

---

нання України з Росією (Київ, 1954). Отже треба було започаткувати діялог з нашими колеґами в Україні, але не було поважнішого наукового журналу, в якому цей діялог можна було б провадити. Як відомо-відлига в українській совєтській історіографії тривала приблизно до 1972 року, коли урядові чинники і комуністична партія започаткували черговий розгром історичної науки в Україні», *цит. пр.*, стор. 6.

[2] *Там же,* 1966, ч. 1-2 (9-10), стор. 52-61.

[3] *Там же,* 1969, ч. 1-4 (17-20), стор. 60-68.

тики території України в античній добі»,[4] «До питання періодизації і термінології ранньої історії України»,[5] «Північне Причорномор'я в грецькій логографії»,[6] «Ранньо-історичні передумови повстання Київської Руси»[7] тощо. На мій погляд, мають викликати інтерес і такі праці Михайла Ждана, як «До питання про залежність Галицько-Волинської Руси від Золотої Орди»,[8] «Романовичі і німецький хрестоносний орден»,[9] «Україна під пануванням Золотої Орди».[10]

Дещо ранішому періодові в історії нашої Батьківщини присвячено дослідження організатора й довголітнього керівника українських студій при Гарвардському університеті (США) Омеляна Пріцака: «Печеніги»[11] та «Половці».[12] Цей же автор розповідає про діяльність Наукового товариства імені Шевченка між двома війнами.[13]

У світі того інтересу, який виявляється нині у нас до національної символіки, заслуговують на увагу дослідження Романа Климкевича з історії української геральдики: «Українське генеалогічне і геральдичне Товариство»,[14] «В справі герба Анни Ярославни»,[15] «Герби і печаті міст Підляшшя»,[16] «Герби міст Буковини»,[17] «Герби міст Полісся»,[18] «Герби міст Помор'я»,[19] «Герби міст Правобережжя»,[20] «Герби Підляшшя і Полісся»,[21] «Діяльність Михайла Грушевського в царині української геральдики і сфрагістики»,[22] «Найвищі відзнаки Західньо-Української Народної Республіки»,[23] «Руський Лев в емблемах міста Ченстохови і князя Володимира Опольського».[24]

---

[4] *Там же,* 1976, ч. 1-4 (49-52), стор. 48-56.

[5] *Там же,* 1975, ч. 3-4 (47-48), стор. 5-21.

[6] *Там же,* 1971, ч. 3-4 (31-32), стор. 36-43.

[7] *Там же,* 1977, ч. 1-2 (53-54), стор. 5-36.

[8] *Там же,* 1967, ч. 1-2 (13-14), стор. 23-37; ч. 3-4 (15-16), стор. 95-102; 1968, ч. 1-4 (17-20), стор. 69-81.

[9] *Там же,* 1973, ч. 3-4 (39-40), стор. 54-68.

[10] *Там же,* 1970, ч. 1-3 (25-27), стор. 82-94; 1970, ч. 4 (88), стор. 62-66; 1971, ч. 1-2 (29-30), стор. 45-57; 1971, ч. 3-4 (31-32), стор. 41-58.

[11] *Там же,* 1970, ч. 1-3 (25-27), стор. 95-101.

[12] *Там же,* 1973, ч. 2-1 (37-38), стор. 112-118.

[13] *Там же,* 1981, ч. 1-4 (69-72), стор. 147-152.

[14] *Там же,* 1963, ч. 1, стор. 8-11.

[15] *Там же,* 1971, ч. 1-2 (29-30), стор. 81-88.

[16] *Там же,* 1964, ч. 2-3, стор. 40-44.

[17] *Там же,* 1969, ч. 1-3 (21-23), стор. 127-137.

[18] *Там же,* 1966, ч. 3-4 (11-12), стор. 59-65.

[19] *Там же,* 1967, ч. 1-2 (13-14), стор. 67-74.

[20] *Там же,* 1970, ч. 1-3 (25-27), стор. 140-148.

[21] *Там же,* 1965, ч. 1-2 (5-6), стор. 62-67; 3-4 (7-8), стор. 60-65.

[22] *Там же,* 1966, ч. 1-2 (9-10), стор. 82-90.

[23] *Там же,* 1967, ч. 3-4 (15-16), стор. 109-115; 1968, ч. 1-4 (17-20), стор. 119-123.

[24] *Там же,* 1972, ч. 3-4 (35-36), стор. 92-96.

Значну увагу «Український Історик» — і це зрозуміло — приділяє перебігу подій 1917-1920 рр. на наших землях, розвитку наукових досліджень в УРСР і в діяспорі тощо. Але є тема, яка постійно не сходить зі сторінок журналу: козацтво. Їй присвячуються і грунтовні узагальнюючі праці, і вузькоспеціяльні, і оглядові, і рецензії... З огляду на той великий інтерес, який прокинувся в населення України до славного минулого Війська Запорозького, і хочеться детальніше зупинитися на висвітленні цієї проблеми «Українським Істориком».

Своєрідним заспівом до широкого розгляду теми стала грунтовна публікація Любомира Винара «Огляд історичної літератури про початки української козаччини».[25] «Питання генези й розвитку українського козацтва, як побутового явища та суспільної верстви — зазначає на початку автор, — котрий серйозно вивчає історію козацтва з XVI століття, — належить до найцікавіших проблем політичних і соціологічних проявів в європейській історії. Формотворчий процес запорозького й городового козацтва, що з бігом часу стало репрезентантом ідеалу вільної, незалежної людини та керманичем долі українського народу, являється однією з основних проблем історії України та Східньої Європи. Саме тому генезі українського козацтва присвячено численні праці українських, польських, російських, а також західноєвропейських істориків».

Уже починаючи з XVI ст. походження українського козацтва стало предметом багатьох історичних гіпотез-теорій, з яких Л. Винар виділяє три головні групи:

1) Етимологічні історичні теорії, що базувалися на семантичних висновках.

2) Теорії етнічної окремішності козаччини, в яких генеза українського козацтва асоціювалася з неукраїнським етнічним елементом.

3) Теорії автохтонності української козаччини, в яких козаків розглядають як інтегральну частину українського народу.

З погляду хронологічного й методологічно-дослідного вказані теорії про початки українського козацтва автор умовно ділить на дві основні групи:

а) теорії доби прагматично-описової історіографії (XVI-XVIII ст.);

б) теорії доби наукової історіографії (з XIX ст. по сьогоднішній день).

Починаючи з першого історика українського козацтва — польського шляхтича Мартина Бєльського, — Л. Винар детально аналізує всі відомі в історіографії теорії походження дніпровської вольниці, в тому числі «хозарську», «чорно-клобуцько-черкаську», «татарську», «болохівську», «бродницьку», окремо зупиняється на вже призабутій у сучасній науці «гуситській теорії» чеського історика Франтішка Палацького, котрий твердив, що козаччина пов-

---

[25] *Там же,* 1965, ч. 1-2 (5-6), стор. 28-37; ч. 3-4 (7-8), стор. 17-38.

стала під впливом гуситських братських рот. Правда, Л. Винар підтримує тих дослідників, які вважають, що слово «табор» у розумінні воєнного братства не було українським козакам знане, а тому гіпотезу не відносить до питання їхньої генези, а швидше до їх організаційної структури і військової стратегії. При цьому підкреслюється: відомий дореволюційний історик О. Я. Єфименко в «Історії українського народу» (1906) і дослідник з Чехословаччини А. В. Флоровський у своїх працях також наводили паралелі організації української козаччини до чеських воєнних братств, але джерельно не могли підкріпити жодного «органічного пов'язання між козацькими дружинами і чеськими воєнними ротами».

Досить детально розглядає Л. Винар праці про початки українського козацтва В. Б. Антоновича, М. С. Грушевського, А. О. Скальковського, П. О. Куліша, Д. І. Яворницького, А. Стороженка, І. П. Крип'якевича, М. Кордуби, а також багатьох російських та зарубіжних істориків. На основу вивчення та аналізу їх, він приходить до таких висновків, з якими ми в основному погоджуємося: «українська козаччина вилонилася із усіх суспільних верств українського населення, починаючи від середовища панів і кінчаючи селянством і взагалі народними низами. Розвиток козаччини, яка спершу себе виявила як дефензивний чинник, що при своєму скорому рості швидко набрав офензивних форм, був головною реакцією українського населення на татарські походи і соціяльний визиск українського населення «литовсько-польською державою». Окрему роль у формуванні козаччини відіграли уходи і взагалі економічний середник».

Звичайно, не залишилася поза увагою автора і радянська історіографія, присвячена початкам української козаччини. В цьому аспекті Л. Винар лояльно[25a] ставиться до першого тому «Історії Української РСР» (1953 р.), відносячи її до тих видань, які за словами О. Оглоблина, «промінчик світла в темному царстві тоталітарної думки... і це ознака, що навіть у таких страшних умовинах історична наука на Україні не вмерла». Враховуючи ті умови, в яких доводилося працювати радянським історикам у часи сталінщини, мусимо, очевидно, в значній мірі погодитися з цими гіркими словами. У цілому позитивно оцінюються розвідка О. Барановича «Населення передстепної України в XVI столітті» (1950) і йо-

---

[25a] Від Редакції: Любомир Винар писав, що в першому томі *Історії Української РСР* (1953) автори подали більш обєктивну оцінку кн. Дмитра Вишневицького і «це в порівнанню із пізнішими працями був певний поступ», стор. 34. Рівночасно він ствердив, що «в цілости ця збірна праця не подає обєктивних фактів про постання козаччини і взагалі українського історичного процесу, так, що вона може служити прикладом історії, достосованої до марксівських категорій і програми комуністичної партії» — Любомир Винар, «Огляд історичної літератури про початки козаччини», *Український Історик*, ч. 3-4, 1965, стор. 34-35.

го ж монографія «Україна напередодні визвольної війни середини XVII ст.» (1959). Дослідження І. Бойка «Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII століття» (1963), а також окремі праці М. Алекберлі та М. Мохова. Серед тих концепцій радянських істориків, котрі займалися початками українського козацтва, особливо різко виступає Л. Винар проти монографії В. Голобуцького *Запорожское казачество* (1957): «майже в кожному розділі знаходимо зловживання і фальсифікацію історичних джерел — вона є класичним прикладом спотвореної історії українського козацтва».

Критика В. Голобуцького різка, але, на мій погляд, справедлива, про що засвідчує ретельний аналіз документальних даних Л. Винара, зокрема, стосовно намагання В. Голобуцького протиставити козацькому замку на Хортиці неіснуючу ще тоді Запорозьку Січ на острові Томаківка.

До речі, розглядаючи висвітлення проблеми початків українського козацтва на сторінках «Українського Історика», *необхідно познайомити радянських читачів і з історичною періодизацією козацької доби, яку викладає Л. Винар* у своїй спеціяльній розвідці:[26] І. *Початковий період* (XV століття), в якому козацтво виступає як побутове явище, що поволі набуває певного економічного значення і обличчя. В цей період козацтво виступає як категорія економічна і мілітарна. Другий період — *це ранній козацький період*» (перші три чверті XVI століття); в якому козацтво оформило себе як певна суспільна верства. В цей період козацтво вже виразно виступає як категорія соціяльна. Рівночасно в ранньому періоду добачуємо еволюцію козацької організації, яка проявляла себе у різнородніх формаціях. Тут відмічуємо дружинний козацький етап, уходницький етап і постання осілого козацтва, запорозький етап і постання Запорозької Січі, і в кінці, постання козацького реєстру. Всі ці етапи розвитку ранньої козаччини дуже часто себе покривають, тому що козаччина розвивалася майже одночасно в різних організаційних формах».

Доводиться лише висловлювати жаль, що чверть століття тому радянська наука не почала обговорювати запропоновану Л. Винаром періодизацію ранньої історії українського козацтва.[26a]

---

[26] «Проблема періодизації козацької доби», *Український Історик,* ч. 1, 1963.

[26a] Від Редакції: Історик В. І. Сергійчук проаналізував лише два головні етапи розвитку козаччини в періодизації Л. Винара. Для повнішої інформації треба подати, що в згаданій схемі також обговорено третій період — «Період розцвіту козаччини», який хронологічно охоплює останні десятиліття XVI і першу половину XVII століття в яких «козацтво поволі стає політичною силою з власною внутрішньою і зовнішньою політикою. Це період творення козацької ідеології... В цьому часі козаччина виступає, як категорія політична» — див: Любомир Винар, «Проблема періодизації козацької доби», *Український Історик,* ч. 1, 1963, стор.4.

З праць, що стосуються зародження дніпровської вольниці, звертає на себе увагу також розвідка В. Сенютовича «Остап Дашкович (Дашкевич) — вождь козацький».[27] Передусім автор розмірковує про причини утворення козацтва, зазначаючи, зокрема, що «ні польський, ні литовський уряд не могли боронити пограничні зі степом землі і цю справу взяли у свої руки пограничні старости. Вони почали організовувати своє військо із місцевих войовничих елементів». На думку В. Сенютовича, «перший значний відділ козаків створив староста Черкаський кн. Богдан Глинський. У 1492-1493 роках він робив з ними сміливі походи проти татарів, а місцеве населення як могло їх підтримувало».

Називаючи ряд прикордонних урядовців Польсько-Литовської держави, котрі піднялися в історичних документах до рангу козацьких вождів, — Предслава Лянцкоронського, його брата Станіслава, Іллю Острожського, князів Глинських, Сангушок, Вишневецьких, Корецьких, Ружинських, Сенька Полозовича, Андрія Немиревича — автор однак підкреслює, що «в народній пам'яті найдовше залишився Остап Дашкевич».

На відміну од деяких істориків, котрі вважали, що він вийшов з холопів князів Острожських, Сенютович на основі архівних даних доводить, що Остап Дашкевич походив «із старого і міцного землянського роду Брацлавщини». Користуючись давнім привілеєм польського короля Казимира Ягеллончика про вільний виїзд русько-литовської шляхти за кордон «для набывания лепшої фортуни, а любь для цвіченья в учинках рыцерских», він у молодості побував у Німеччині та Франції. З 1502 року Остап Дашкович — намісник Кричевський. Тоді ж у прикордонних сутичках з московськими воєводами потрапляє до полону, з якого йому вдається вибратися якимось чином, після чого їде на службу до царя Івана III Васильовича.

1507 року Дашкович повертається на службу до польського короля. Дещо пізніше він одержує староство канівське. І ось після того, вважає Сенютович, за короткий час він зробив своє Канівське староство збірним місцем для організації козацьких відділів. Уся його діяльність трималася виключно на його ініціятиві і без державної допомоги, а це викликало необхідність здобути потрібні засоби. Якщо раніше міщани були зобов'язані приносити старості по одній куниці або лисиці на кожних 5-6 душ, то тепер Остап бажав мати по куниці від кожного, включаючи й козаків. Хто не мав шкур, мусив платити по 12 грошей. Потрібну йому кількість міщан староста перевів на замкову службу під свою безпосередню владу. На Дніпрі і Сулі почав збирати податок натурою від улову риби або полювання на звірів. Щоб прогодувати козаків, які були на замковій службі, він розпорядився приносити рибу, мед та дичину по розцінках, які сам встановлював. Після воєнних походів

[27] *Там же,* 1969, ч. 1-3 (21-23), стор. 118-126.

за ініціятивою старости значна частина здобичі виділялася на утримання дружини. Він змусив також платити податок від проданої горілки шинкарів.

Звичайно, застерігає Сенютович, все це не було приємним для населення, але воно розуміло всю необхідність податків і жило спокійніше, знаючи, що староста завжди має козаків, готових зустрінути татар.

З цього приводу хотілося б додати й таке: не зовсім приємним для канівців і черкасців були великі такси поборів, встановлені Дашковичем. Одразу ж після його смерті вони скаржилися, що «въ тотъ часъ кривды ся великія имъ отъ него стали».[28]

Детально розповідає Сенютович про походи козацтва на чолі з Дашковичем, наголошує, що сам той був ініціятором плану захисту переправ через Дніпро та радив тримати на островах відділи козаків, котрі завжди могли б зустріти ворогів. Зазначається також і те, що згаданий план зреалізував, побудувавши на початку 1550-х років укріплений замок на Хортиці Дмитро Іванович Вишневецький.

Щодо постаті останнього, досить помітної на початках козацької республіки, то «Український Історик» не присвячує йому окремої розвідки, зважаючи, очевидно, на те, що спеціяльне дослідження його головного редактора було підготовлене ще до виходу журналу і з'явилося вже окремою книгою.[29] Відомий український історик на Заході Теодор Мацьків так оцінює цю книгу:

«Заслуга проф. Винара полягає в тому, що він зібрав обширний джерельний матеріял та на основі критичної аналізи документів дав нам правдивий образ історичної постаті кн. Дмитра Байди-Вишневецького у світлі трьох аспектів, а саме:

1. Його доля, як першого організатора козацьких дружин на острові Мала Хортиця.

2. Боротьба Вишневецького та його дипломатичні і військові заходи проти татар, що стало ціллю його життя.

3. Дослід та устійнення «козака Байди», як історичної постаті, ідентичної з особою кн. Дмитра Вишневецького.

Зі всіма тими проблемами автор таки добре справився, виказуючи тенденційність так радянських як і польських істориків у їхньому невірному представлені діяльності кн. Вишневецького чи їхньої хибної інтерпретації джерел».[30]

Від себе хочу додати: до таких же висновків дійшов і автор

---

[28] М. Грушевський, *Історія України-Руси.* — Київ-Львів, 1909, т. 7, стор. 93.

[29] Любомир Винар, *Князь Дмитро Вишневецький,* Мюнхен, 1964. Див. рецензії в *Slavic Review,* No. 1, 1970, pp. 100-101. *The Slavonic and East European Review,* No. 104, 1967; *Український Історик,* ч. 3-4, 1971, стор. 121-123.

[30] *Український Історик,* 1971, ч. 3-4 (31-32), стор. 122-123.

цих рядків,[31] ще не будучи знайомий з працею Л. Винара, але користуючись, крім широкого кола джерел, ще й фундаментальним дослідженням французького вченого-тюрколога Ш. Лемерсьє-Келькеже «Литовський кондотьєр князь Вишневецький і заснування Запорозької Січі за даними Оттоманських архівів»,[32] що з'явилося друком уже після книги Л. Винара «Князь Дмитро Вишневецький».

З огляду на це, на мою думку, слід прислухатися до висновків Л. Винара, і в наступних виданнях, що стосуються цього періоду минулого України, врахувати, бо й справді, як каже Т. Мацьків, «історія життя та політики Вишневецького є неначе прототипом трагічної історії козаків, що у боротьбі з ворогами України шукали помочі у сусідів, які, використавши їх для своїх власних цілей, не тільки не додержували своїх зобов'язань, але часто їх зраджували».

Звертаємось ще до однієї праці Л. Винара: «Початки українського реєстрового козацтва».[33] Проблема ця розглядалася вже і М. Грушевським, грунтовну розвідку присвятив їй свого часу і А. Яковлів.[34] Розвиваючи їхні висновки, Л. Винар вважає, що організація реєстру — це «черговий етап легалізації нової суспільної верстви — козаччини польською владою. Другий важливий момент нової козацької реєстрації — це надання козакам на власність Терехтемирова із зарубським монастирем... Подібно як козацька твердиня, Д. Вишневецького на о. Мала Хортиця відіграла значну роль в консолідації і в організації запорозького козацтва, так дуже подібну ролю відіграв Терехтемирів в організації українського реєстрового козацтва».

І там же ось такий висновок, цікавий для нас:

> «Консолідаційний процес козаччини концентрується біля двох різних осередків: Козацької Січі на Низу і Терехтемирова на волості. Січ стає виразником і вогнищем революційної думки і чину, а заразом офензивним чинником українського козацтва, натомість Терехтемирів стає центром реєстрового статечного козацтва, яке репрезентує консервативне козацьке середовище... одна і друга козацька формація повністю виправдали своє існування з точки зору сучасних народних інтересів. Пізніше діяльність реєстрового козацтва за гетьманування Конашевича-Сагайдачного і під час вибуху повстання Б. Хмельницького вказує на те, що в основних справах не було розходження між запорозьким козацтвом і реєстровиками. Спільна участь у протипольській боротьбі цих двох формацій у висліді привела до створення козацької гетьманської держави» (стор. 17).

[31] В. Сергійчук, «Байда — Вишневецький — ратник української землі», *Дніпро* (Київ), 1989, ч. 2, стор. 122-132.

[32] *Франко-русские экономические связи,* Москва — Париж, 1970, стор. 38-64.

[33] *Український Історик,* 1964, ч. 2-3, стор. 12-17.

[34] «З історії реєстрації українських козаків в 1-й половині XVI віку», *Україна,* 1907, т. I, стор. 265-274.

Наприкінці XVI ст. у Німеччині й Франції виходять книги про подвиги запорожців у боротьбі з ордою. В донесеннях дипломатів з столиці Порти повсякчас хвалять «славнозвісну відважну козацьку націю». У той час, коли вся Європа нічого не могла зробити з турками, які накинули своє ярмо на греків, сербів, болгар, молдаван, та інших, на берегах Дніпра зміцнювалась суспільна організація, яка відважилась боротися з османським півмісяцем.

(Закінчення в наступному числі)

Сергій Білокінь
Інститут Історії Академії Наук
Київ

ПРО СТАНОВИЩЕ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ*

Внутрішній розвиток історичної науки має свою логіку і взаємну зумовленість складових, певну поетапність і послідовність. Не можна сподіватись на міцну будову, якщо в неї пошкоджено й недоглянуто підмурівок. Не можна розраховувати на вірогідні висновки, якщо не зібрано всіх необхідних матеріялів, бракує чогось суттєвого, не з'ясовано основні постаті. В українській історичній науці перервано зв'язок часів, винищено цілу генерацію фахівців, бо із учнів і співробітників Михайла Грушевського пережили війну лише декілька осіб, та й то можливостей для нормальної роботи у них було вже обмаль.

І коли тепер молодий дослідник виявляє прогалини в загальній освічености, у фахових знаннях, брак вільної орієнтації у джерелах і літературі, особливо зарубіжній, не знає імен, не володіє вільно мовами, так само як і модерними методами дослідження, — чи ж його в тому провина? Звичайно, ні. Наші молоді вчені вчились у людей, які вже самі небагато знали, і сподіватися на швидку регенерацію кадрів не випадає, тим більше, що зараз, скажімо, історичний факультет Київського університету дуже й дуже слабкий.

Низьку фаховість намагаються зневтралізувати великою кількістю працівників. Західнього вченого немало здивує те, що в Інституті історії АН УРСР працює близько 180 осіб. Що ж заважає їм давати відповідно до своєї кількості гігантську наукову продукцію? Безперечно, перешкоджає така організація, за якої пишеться й переписується те саме кілька разів, кожна редакція щоразу довго обговорюється на різних рівнях, тексти взаємно прочитуються, редаґуються й узгоджуються, раз-у-раз з'являється потреба доконче щось змінити в структурі й щось скоротити, виникають формальні причіпки до зовнішнього вигляду рукопису, нарешті, багато часу забирає виконання директивних вказівок видавничих редакторів. Усе це страшенно продовжує шлях від робочого столу до друкарні, фатально зменшує продуктивність.

Поза кадровими труднощами, розвиток історіографії гальмується прямим диктатом командно-адміністративної системи. Свого ча-

* В основі статті покладено виступ на конференції «Сучасна Україна» у Ратґерському університеті, Нью Джерзі, 17 березня 1990 р.

су редакція журналу «Більшовик України» повчала істориків цитатою з «Короткого курсу історії ВКП(б)», мовляв, матеріялістичне висвітлення минулого й сучасного завжди давало можливість партії «передбачити хід подій і розпізнати не тільки те, як і куди розвиваються події тепер, але й те, як і куди вони повинні розвиватися в майбутньому». Маючи подивугідні амбіції щодо знання майбутнього, сталінізм, природно, вважав себе за монополіста на розуміння минулого. Натомість ніхто жодного разу не нагадав радянським історикам благородне повчання перського царя Насред-дін-шаха двірському історіографові Різакулі-ханові: «Не викривлюй опису подій. Перемогу зображай як перемогу, а поразку описуй як поразку». Оскільки радянському управлінчому апаратові ніколи не йшлося про об'єктивний аналіз подій, що звалося буржуазним об'єктивізмом, від істориків вимагалося виключно обслуговування поточного політичного моменту. Дослідники були відчужені як від історичних джерел, так і від засобів друку. У неминучій залежності від їхніх роботодавців трактування й головні висновки їхніх студій були завжди наперед відомі. Тому трохи комічне враження справляє тепер серйозне ставлення одного еміграційного історика у його доповіді (1962) до «сміливих» критичних виступів В. Стрельського й Ф. Лося після XX з'їзду. Думається, що ці вчені критикували тоді сталінський період рівно настільки, наскільки це їм дозволили і, більше того, навіть доручили. Так само, додам, треба зовсім не розуміти обставин, щоб похваляти вченого за те, що в умовах застою він писав, умовно кажучи, про козацтво, за пляном Інституту історії. Оскільки репертуар тем і перелік виконавців завжди ретельно обговорювались і затверджувались на високих рівнях, ясно, що проґресивну тему будь-кому не довіряли. Хочеться зумисне загострити питання, щоб перейти до проблеми свободи волі.

Чи має підстави така неґація особистих ініціятив істориків? Заперечити таку точку зору зможе той, хто назве факти, коли історик, перебуваючи в офіційній системі, працював іще й для святої науки, «в стіл». На превеликий жаль, таких фактів немає, бо навіть уславлена праця М. Брайчевського передбачалась для офіційного друку, і їй не пощастило тільки через зміну курсу. Як казав блаженний Авґустин, коли правда має бути скандалом, — міг би буть і скандал. Стаття Федора Шевченка «Про суд історії» пройшлась хвилею по воді, але історіографічне море лишилось непорушне.

Треба визнати, що в застійні часи історики мали доступ до закритих архівних фондів відповідно до своїх тем. І лишається фактом те, що вони ніколи не підводили. Система сама в собі була остільки бездоганна, що протягом десятиріч не дала жодного збою. Жорстка централізація наукових досліджень і жорстока організація мали наслідком те, що в цілому офіційні історики ревно працювали на офіціоз, обслуговуючи панівну ідеологію. Автономія науки

й вищої школи, якою відзначалась «тюрма народів» — дореволюційна Росія — з початку тридцятих років не діяла. Панував диктат командно-адміністративної системи.

Ще одна особливість офіційної історіографії, — її залізна централізація. Найслабший працівник Інституту історії в порівнянні з найталановитішим провінційним краєзнавцем мав без порівняння більші можливості і в одержанні матеріялів, і в публікаціях. Жоден, умовно кажучи, фастівський муніципалітет, навіть маючи бюджетні надлишки, не міг закласти ні історіографічного осередка, ані наукового журналу.

Зараз ситуація змінилася. Величезні масиви історичної інформації плавають у суспільстві. Історики вже не можуть кидати їх «профанам» препарованими порціями під виглядом абсолютної істини. Навпаки, оці «профани» тепер починають діялог, оскільки мають у своєму розпорядженні факти, що суттєво змінюють усю картину. Робота істориків мусить потроху перебудовуватися.

* * *

Ще більшої перебудови потребують принципи світоглядні. Коли пройде дощ, — кажуть, що у воді кожен може побачити, що йому до вподоби за вдачею: один — відблиски зірок, другий — грязюку. Справді, кому що. В античній Греції окремі міста не раз сперечалися за того чи іншого визначного діяча: кожне хотіло привласнити його собі й запевняло, що він народився саме в їхньому місті. Усім добре відоме завзяття, з яким поляки залучають до своєї культури всі прикордонні явища, — польська мова твору, написаного в Києво-Могилянській академії, уже дає підставу завести його до питоменної польської культури. Усіх їх можна зрозуміти.

Тяжко зрозуміти ідеологів радянської культури доби соцреалізму, які з іще більшим завзяттям і якоюсь затятістю, навпаки, відгороджувались від культурних здобутків, віддавали їх кому-будь. Особливо охоче радянські ідеологи старших генерацій віддавали своїх діячів ідеологічним супротивникам. Коли йдеться про Федора Вовка чи Миколу Хвильового, коли йдеться про Михайла Грушевського, то, говорячи тодішньою термінологією, це страшенно збіднювало культуру радянську й потужно посилювало культуру ворожу. Радянські ідеологи діяли тверезо й свідомо, розуміли, що роблять, — не божевільні ж вони були як соціяльна група. Але навіщо, навіщо це робилося? Де, в чому тут логіка? Як наслідок однопартійности праглося до більшої і ще більшої чистоти рядів? Підібраності, перебраності й монолітності культурних діячів, що так і націлялися розповзатись із однієї обойми хто куди? Геніїв відлучали одного за другим. Виходило так, що культура майже не накопичувалася, майже не наростала, — навпаки, в пантеоні радянської культури фіґур ставало все менше й менше. У різні часи

претензії виникали до П. Тичини й М. Рильського, М. Петровського й М. Возняка. Чи не найбезсумнівніший з усіх лишався в цій, офіційній культурі мемуарист Леонід Брежнєв, чи об'єктивка була чи не найбездоганніша.

Гуманна до злодіїв і корумпованих шахраїв і жорстока до творців та ідеалістів, бюрократично-охоронна концепція світопорядку звела нанівець і економіку, і світ природи, і світ людської моралі. Це начебто ясно: минуло кілька літ, як в окремих відомствах про це дозволено й базікати. Історична наука в Україні досі скидається на такий собі заповідник імени академіка Скаби — цілком самостійний і незалежний від решти людей світ, де свої цінності, де обернена перспектива процесу, а в повітрі коливаються страхолюдні фантоми, персонажі недоладно складених, щопленуму редаґованих мітів.

Шкільний підручник з історії України було побудовано таким чином, щоб нічого доброго про свій народ юнак чи дівчина з нього не довідувалися. Якщо вірити авторам, то жодної світлої сторінки, жодного народного героя Україна ніколи не мала. Був один тільки Богдан Хмельницький, та й то тому, що жив думкою про возз'єднання з Росією. Якщо комусь інтересно, кого міг виховати такий підручник, — вистане вийти увечері на вулицю в центрі будь-якого українського міста.

* * *

Погром тридцятих років, війна, тихий погром сімдесятих років — такі віхи української історіографії. Зараз на черзі відновлення ліквідованих серій — «Київська старовина», «Середні віки на Україні», «Історично-географічний збірник», «Історичні джерела та їх використання», «Історіографічні дослідження в Українській РСР» — та заповнення тих прогалин, що утворилися.

Загальна перспектива історичних досліджень відбиває звичайну оптичну ілюзію, те, що ближче, видається більшим. Останні десятиріччя в загальних історичних курсах займають стільки місця, скільки й попередні віки, і набагато більше, ніж іще давніші тисячоліття. На радянську тематику захищають і незмірно більше дисертацій. Внаслідок такого підходу історичний масив розробляється дуже не рівномірно.

Порівняно недавно тематика Інституту історії збільшилась на період Київської Русі. Давніший період, як і раніше, віддано археологам, хоч тільки історик, користаючи з усієї сукупності джерел різних типів — даних антропології, етнографії, релігієзнавства, психології тощо, — міг би створити синтетичну картину історії найдавніших часів.

Слабкість історичних досліджень першого тисячоліття нової ери виявилась в активній популяризації архаїзаторських тенденцій в сучасній художній літературі, і в тій «гордій мовчанці», яку бере-

жуть з цього приводу історики. Ідеться про старі дослідження істориків Ю. Венеліна й О. Вельтмана, мовознавців П. Лукашевича й М. Красуського, епіграфістів Є. Классена й. М. Суслопарова і багатьох інших, що опинились осторонь маґістральної лінії східньо-слов'янської історіографії, не були між собою ніяк зв'язані, працювали в різних галузях на різному матеріялі, але прийшли до тих самих висновків. Грубо кажучи, вони продовжили вітчизняну історію на багато віків і тисячоліть вглиб. Ці матеріали дають рясну поживу прозаїкам (І. Білик, С. Плачинда, Дм. Міщенко) і поетам (О. Коломієць, В. Ілля). Що ж до істориків, то вони досі не змогли опанувати цей різноманітний матеріял і конкретно відповісти старим вченим-архаїстам і новим архаїстам-письменникам у категоріях модерної історіографії — байдуже, позитивно чи неґативно.

Ідеєю-фікс українських істориків-медієвістів стала думка про те, що вся і всіляка національно-визвольна боротьба в період феодалізму провадилась виключно «за возз'єднання з братнім російським народом». Така точка зору не може не збіднювати реальної картини. Крім того, вона принижує народ, що на всьому історичному шляху виявлявся нібито нездалим до утворення власної держави, — такий собі недержавний народ. Щоб підперти цю концепцію, історики намагаються не помічати існування Української козацько-гетьманської держави XVII-XVIII ст., що виробила свої власні інститути й налагодила механізм їхньої дії. Замовчується дипломатична історія Гетьманщини. З цим пов'язується й недостатня увага до інтелектуальної й культурної історії України XVIII ст.

Дуже обмеженою виглядає у медієвістів джерельна база. Очевидно, вивчення дрібніших сюжетів, зокрема осібних персоналій затягло б у поле зору великі матеріали з історії інших народів. Можна сподіватися найсенсаційніших відкрить від досліджень у турецьких архівах. Для XVIII-XIX ст. надто недостатньо вивчено історію торгівлі. Відчуваючи цю джерельну слабкість, новозаснована Археографічна комісія АН УРСР виступила зараз з величезною програмою видань.

Аморфно й невиразно виглядає досі в працях українських радянських вчених історія XIX ст. Її трактують як обласну історію, похідну від загальноросійських тенденцій і закономірностей. Натомість органічної питоменної концепції, що об'єднала б картини історичного життя цілої нації, предмету власне української історії досі не вироблено.

Ще яскравіше виявилась, кажучи словами М. Грушевського, звичайна схема історичного процесу на матеріялі громадянської війни. Тут перебіг подій викладається виключно в загальноросійських категоріях, і виходить так, що на Україні відбулась Велика Жовтнева соціялістична революція, натомість не було ніякої Центральної Ради — ні її державного будівництва, ні її інституцій, ні внутрішньої чи зовнішньої політики.

Винятково тенденційно розглядається в українській радянській історіографії політична історія початку XX ст. Уся вона зводиться до соціяльних рухів селян і робітників, керованих обласними більшовицькими організаціями. Діяльність українських політичних партій всіляко замовчується — немає ні програм, ні діячів, ні діяльності.

Справжня революція відбувається зараз в уявленнях про події 20-30-х років. На жаль, істориків з головою накрила хвиля періодичної преси. Опрацьовуючи гори нового матеріялу, вони як правило засвоюють і деякі журналістські підходи, не утруднюючи себе новим аналізом джерел, хоча би пресою тогочасною. Не вивчається морально-психологічний клімат того часу, конкретна реакція населення на умови культу. В один ряд стають усі жертви репресій — включно із тими вчорашніми катами, що теж постраждали. Психологічно не пояснено, чи могло так статися, щоб есери, меншовики, представники інших соціялістичних партій, що мали особистий досвід підпільної роботи і пройшли царські в'язниці, раптом сумирно й безгласно почали стежити за становленням тоталітаризму й спокійно чекати, поки їх не знищать усіх поодинці. Це, звісно, суто апріорні міркування, але справді важко припустити, щоб велика нація не знала ні опозиції, ані боротьби бодай за свою гідність. Основні джерела до цієї теми досі, на жаль, неприступні вченим, оскільки лишаються у відомчих архівах КДБ. Не вивчаються соціяльні аспекти псування генофонду.

Деякі найкапітальніші труднощі нинішнього ладу коріняться зокрема в безініціятивності істориків, яку вони виявляли протягом довгих років. Як відомо, зараз найтривожніші проблеми радянської держави лежать у площині економіки й міжнаціональних стосунків. Хочеться думати, що багатьох помилок можна було б уникнути, якби було розроблено історію української кооперації, її великий і корисний практичний досвід, тим більше, що на цю тему збереглося досить матеріялу. Так само не можна не пошкодувати, що українська історіографія не створила історії російського населення України, історії поляків, євреїв, німців, чехів, сербів.

В УРСР досі немає, крім монографії М. Брайчевського, капітальних праць із історії церкви і взагалі релігієзнавства.

Не вивчено за джерелами, часто навіть не закріплено в джерелах історію відлиги 1956-65 років, її політичні й культурні аспекти, діяльність окремих діячів з обох таборів.

При цій нагоді не можу не сказати про потребу складання історичної бібліографії й біографічних словників. Бо хіба нормально, щоб система архівних установ 50-мільйонної нації не подужала створити нічого, що можна було б поставити поруч праці Патріції Ґрімстед, виданої у Прінстоні? Окреме завдання складає історіографічне вивчення праць українських істориків двадцятих років, у більшості своїй репресованих.

Для реалізації цих завдань потрібна цілковита перебудова істо-

ричних досліджень, утворення альтернативних структур і форм роботи. Здається, що такі структури й форми вже є — це Археографічна комісія АН УРСР і видання інститутських репринтів. Те й друге консолідує молодих і енерґійних вчених, тому думається, що природний хід подій тільки зміцнить їхні позиції.

Друге, що потрібне для успішного розвитку української історичної науки — об'єднання обох її галузей — тієї, що в краю, і тієї, що в діяспорі. Зараз кожному видно, що в роки холодної війни і застою центр українознавчих студій вийшов поза територію. Праці таких визначних вчених, як О. Оглоблин, Л. Винар, Т. Гунчак, О. Пріцак, Ор. Субтельний та інші повинні бути легко приступні в Україні.

Отже, третє й останнє, без чого українська історіографія не зможе розвиватися, можна назвати в двох словах. Це свята свобода.

Віктор Заруба
Українське Історичне Товариство
Дніпропетровськ

ТЕНДЕНЦІЙНИЙ ПІДРУЧНИК: ДАЛЬШЕ ФАЛЬСИФІКУВАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ*

«Гадаю, ми — свідки епохальної події: вперше за 70 років Радянської влади видано пробний підручник з історії України, за яким вчителі мають змогу навчати курсу історії України».[1] Саме так, скромно і вимогливо, оцінив вихід підручника «Історія УРСР для 8-9 класів» один з його авторів і головний редактор Віталій Сарбей.

Не будемо спростовувати думку автора про те, що це перший за 70 років підручник з історії України. Були й до цього часу навчальні книги для школи. Зупинимося саме на «епохальності» нинішньої спроби.

Вітаючи в цілому той факт, що Міністерство освіти та видавництво «Радянська школа» взялися за розробку та видання підручників і за відновлення викладання історії України (хоча й важко це назвати відновленням, бо в повному обсязі вона не насвітлюється, як і раніше) не можна все ж не висловити де-яких критичних міркувань, оскільки відверте обплльовування історії українського народу, відверта зневага до України, які наскрізь пронизують книгу, не дозволяє мовчати.

Домінуюча ідея підручника в тім, що український народ не відбувся історично, що він неспроможний був створити держави, оригінальної і самобутньої культури, не мав свого духовного голосу, власної, громадсько-політичної і суспільної думки. Наполегливо нав'язується антинаукова концепція, що українці з часу виникнення лише про те тільки й мріяли, тільки тією думкою й жили, щоб здійснити «возз'єднання» України з Російською імперією. Набридливо-надокучлива фраза про те, що «народні маси прагнули возз'єднати Україну з Росією» з незначною перестановкою слів, вжита в підручнику близько ста разів. Власне книгу потрібно було б назвати не «Історія УРСР», а «Історія прагнення українського на-

---

* В. Г. Сарбей, Г. Я. Сергієнко, В. А. Смолій, *Історія Української РСР.* Навчальний посібник для 8-9 класів. За редакцією доктора історичних наук, професора В. Г. Сарбея. — Київ, «Радянська школа», 1989, 270 стор.

[1] «*Вечірній Київ*», п'ятниця 13 квітня 1990 року, ч. 85 (13900), стор. 2.

роду до возз'єднання зі своїм старшим і великим братом-російським народом». Історія України виступає в ній жалюгідним придатком до історії імперської Росії.

Український народ увесь час бореться проти свого власного незалежного існування, він зображений якимось самоїдом, котрий вважає, що самостійність для нього крах, гігантське зло, і що він, як народ другого сорту, може існувати лише під російським протектором.

Тотально і свавільно топлячи історію України в історії Російської імперії автори дописуються до того, що загарбницьку анексіоністську, колоніяльну політику царизму називають «возз'єднавчою» (с. 67).[2]

Очевидно мета книги — виховати відразу і зневагу до української історії, бо хто ж буде поважати народ, який показаний зневажаючим свої власні інтереси, плазуючим перед сусіднім царством, який весь час, стоячи на колінах, просить, щоб це царство його поглинуло.

Варто зазначити, що термін «возз'єднання» вперше вжив Пантелеймон Куліш, людина, як відомо, непересічна, але досить контраверсійного світогляду, до того ж в часи, коли він зробив крок у бік апологетики самодержавства. А концепцію, яка дала підставу для виникнення цього поняття, висунув російський історик-монархіст Михайло Погодін.

Суть її полягала в тім, що українці прийшли на Наддніпрянщину з Карпат і Волині після навали Батия, котрий своїм нашестям витіснив звідти на північ росіян, які заселяли нинішню Україну, і були основою Київської Русі.

Теорія возз'єднання науково неспроможна, а з філологічної точки зору — взагалі недолуга. Адже возз'єднуватися може щось одне ціле, один народ, — той же український, віками пошматований, — два ж різні народи можуть, у кращому разі, лише об'єднатися. Тому цей безневинний, на перший погляд, термін фактично заперечує існування українців як окремої нації.

Це визначення не прийняли ні російські, ні українські історики. Не визнавала його історична наука і в 20-30-і роки. В 1937 році, в боротьбі зі школою М. Покровського і підтримуючи тоді теорію приєднання до Росії сусідніх держав (— у тому числі й України та Грузії) була висунута, з подачі Й. Сталіна, дефініція — «Росія — менше зло», — контраргумент науковцям, які вважали її «абсолютним злом» для всіх поневолюваних народів.[3]

1947 року, коли Україна конала від чергового голоду, призначений з Москви секретарем ЦК КП(б)У Лазар Каганович почав черговий раз викорінювати «націоналізм» серед української інтелі-

---

[2] Тут і далі в тексті в дужках вказано сторінки рецензованого посібника.

[3] *К изучению истории,* Москва, Партиздат ЦК ВКП(б), 1937, стор. 38.

генції. Не минула лиха доля й істориків. Влітку ЦК прийняв розлого-голобельну постанову «Про політичні помилки і незадовільну роботу інституту історії України АН УРСР», а «Більшовик України» тут же розродився передовою, в якій закликав «До кінця ліквідувати буржуазно-націоналістичні перекручення історії України».[4]

Українські історики, які вціліли після розгрому ВУАН і терору 30-х років (зокрема М. Петровський) були піддані нищівній атаці. Про основний ярлик, який навішено на них, промовисто говорять названі заголовки. Але навіть тоді ідеологічні цербери не вживали слова «возз'єднання» пишучи про приєднання України до Росії, а сама наука називалась не «Історія УРСР» (як тепер), а все ж «Історія України».

Перелякані нагінками ЦК, співробітники інституту історії (з усуненням М. Петровського і приходом Касименка), «перетрусивши» свої погляди, радикально ревізували цілий ряд принципових, концептуальних позицій історії українського народу. Радо сприйняли вони і реанімований в Москві термін «возз'єднання», закріплений в сталінських «Тезисах о 300-летии...»,[5] догматичних кайданах, в які до сьогодні закуті науковці на Україні, набір непохитних догм про непогрішимість і патерналізм одних і вічне прагнення до возз'єднання інших. (Зауважимо, що слово «теза» — означає короткий виклад думки, яку ще потрібно довести!).

В «Тезах...» «возз'єднання» стало безапеляційно розглядатися як «закономірний результат всієї попередньої історії російського і українського народів». Тобто, русифікація, асиміляція і поглинання стали вважатися магістральним шляхом «розвитку» українців.

Дослідники історії України у вільному світі виступили з протестом проти антинауковості і антиісторичності нав'язуваної ідеї.[6] Але російська історіографія підтримала і поглибила цю концепцію.

Майже одночасно з появою «Тез», академік М. Нечкіна порушила питання про перегляд теорії «меншого зла» і заміни його на «абсолютне благо». Колоніяльну сутність царизму вона запропонувала маскувати під такі вуалі як «помимо царизма», «вопреки царизму», що з приєднанням до Росії «Україна включилась в економічне життя більш високого рівня ніж її власне».[7] Хоча ще у XIX столітті історики довели, що немає серйозних підстав вважати, що перехід більш розвинутої в економічному і культурному

[4] *Більшовик України,* 1947, серпень, ч. 8, стор. 1-10.

[5] *Тезисы о 300-летии воссоединения Украины с Россией* (*1654-1954*). Одобрено ЦК КПСС. — Москва, Госполитиздат, 1954, 30 стор.

[6] Олександер Оглоблин, *Думки про сучасну українську совєтську історіографію,* Нью Йорк, 1963; Н. Полонська-Василенко, *Дві концепції історії України та Росії,* Мюнхен, 1962; Lubomyr R. Wynar, "The Present State of Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine: A Brief Overview," *Nationality Papers,* Vol. VII, No. 1, 1979, pp. 1-23.

[7] М. В. Нечкина, «К вопросу о формуле «наименьшее зло» (письмо в редакцию)», *Вопросы истории,* ч. 4, 1951, стор. 44-48.

відношенні України під владу відсталішої Росії сприяв піднесенню соціяльно-економічного розвитку і культури цих земель, а також покращенню життя її населення. Млява дискусія,[8] яка пройшла з приводу статті М. Нечкіної закріпила запропоновані постуляти в науковій практиці.

Торжество старого імперського мислення якраз і видно на прикладі посібника В. Сарбея, В. Смолія та Г. Сергієнка. Власне, вони лише ідуть фарватером російської совєтської історіографії, яка і сьогодні розглядає приєднання України до Росії як закономірний «результат тривалого процесу повернення до складу Росії споконвічних давньоросійських земель, втрачених в лиху пору ординського іга і польсько-литовських загарбань. Цей процес продовжувався і пізніше — до кінця XVIII ст.: з Росією возз'єдналася Правобережна Україна і Білорусія (колишні давньоросійські князівства Галицько-Волинське, Турово-Пінське, Мінське, Полоцьке та ін.)».[9] Цитована думка В. Буганова по суті нічим не різниться від теоретичних викладок Погодіна, Уварова, Каткова та Побєдоносцева про те, що «не было, нет и быть не может!», — як сказав один з могильників України, притоптуючи над її домовиною землю.

Відтепер розглянемо більш предметно загальний зміст підручника В. Сарбея, Г. Сергієнка та В. Смолія.

Про головне в історії України — козацтво, як носія ідеї Української Держави, — сказано недбало, хоча варто ж таки було написати значно більше, яскравіше, з любов'ю, і говорити про цілу козацьку епоху в історії України. Духом козацтва має пронизуватися висвітлення політики, культури, економіки, суспільної думки XVI-XVIII ст. Натомість козацтво з історії ретельно вичищається авторами, а де не можна не сказати — принижується до другорядних ролей, як в повстаннях XVII ст. (у тому і у визвольній війні), де козацтво було керівною і організуючою силою. Препаруючи фактами, шановні науковці пишуть, що козацькі посольства, які мали на меті укласти договір з царем про службу за гроші на татарських кордонах нібито «прагнули возз'єднати Україну з Росією» (с. 78, 88, 90 і т.д.)

Не виправдовують сподівань і параграфи про національно-визвольну війну, — головну історичну подію XVII ст. і поворотну в усій українській історії, — бо описана вона бігцем, наспіх, матеріял зібгано до 3-х параграфів, до того ж кожен з них (особливо 3-й) щедро напханий ідеологічним мотлохом на шкоду правдивому висвітленню ходу війни.

Переяславська Рада піднесена до рангу події світового машта-

---

[8] Див. *Вопросы истории,* 1951, ч. 9, стор. 97-107; а також *Большевик,* ч. 13, 1952 (Л. Максимов. О журнале «Вопросы истории»).

[9] В. И. Буганов, «О труде С. О. Кристенсена по историографии России XVII столетия». В книзі: С. О. Кристенсен. *История России XVII в.,* Москва, Прогрес, 1989, стор. 20.

бу, до рівня значущості Великої французької революції. Дивує й те, що майже дослівно переписавши з «Тез про 300-річчя» ліхтарик 2 § 16 автори нічого не сказали про умови Переяславської угоди, ніби їх і не було ніколи. До того ж, визвольна війна завершилася не в 1654 році, а в 1667, коли Росія і Польща роздерли Україну на дві частини. От саме тоді, в Андрусові, а не в Переяславі, і відбулося *приєднання* частини України до Росії. Що ж було в 1654 році — сказати важко, оскільки українсько-російський договір знищено, — його ніде не зачитувано, а після смерті Хмельницького, коли обирали Виговського, було підсунуто сфабриковані в Москві статті. Тому думки дослідників в цім питанні і донині розходяться. Окремі навіть стверджують, що в Переяславі взагалі не йшлося про договір як такий, а відбулося відторгнення України від Польщі об'єднаною силою армії царя та гетьмана. Більшість одначе вважає, що договір все ж було укладено, але стосовно умов могло ітися про: 1) возз'єднання (повернення Росії її споконвічних земель, заселених за час розриву іншим, хоча і близьким за походженням народом, — на цих позиціях і стоїть совєтська історіографія; 2) *приєднання* (повна і безумовна інкорпорація в склад Росії іншої держави); 3) *васалітет* (Б. Хмельницький виступає васалом царя, а той його покровителем, як в середньовічній сеньйоріяльній традиції; 4) *військово-дипломатичний союз* (спільні акції проти зовнішніх ворогів, головно Криму, Польщі, Туреччини); 5) *тимчасовий альянс* (угода на час боротьби українців за створення власної незалежності держави, проти Речі Посполитої і війни Росії за західноросійські та білоруські землі).[10]

Абсурдно і безглуздо представляти Богдана як класичного репрезентанта московської лояльності. Більшого самостійника ніж він не знала українська історія XVII-XVIII ст. Не проводив гетьман «до останніх днів свого життя... політику зміцнення союзу» з царизмом (с. 126), як твердять автори. Безліч фактів, наведених М. Костомаровим, М. Грушевським та ін. істориками свідчить, що після Віленської угоди Богдан робив все можливе, щоб позбутися московського союзу, фактично розірвав його, коли воював у спілці з ворогом Росії Швецією проти російського союзника Польщі. Дізнавшись про договір у Вільно...» гетьман Богдан Хмельницький, мов шалений, котрий розуму уступився, заволав і мовив: «Вже діти про то не печаліться! Я то відаю що вчинити: треба відступити від руки царської величності, та й підем туди, де найвищий владика повелить бути — не тільки під християнським государем, а хоч і під бусурманином!», — писав батько генерального писаря Остап Виговський.

Андрусівське перемир'я, на якому за словами Самійла Величка

---

[10] Див. O. E. Günther "Der Vertrag von Perejaslaw im Wiederstreit der Meinungen," — Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Band 2, 1954. О. Оглоблин, *Українсько-московська угода 1654,* Нью-Йорк — Торонто, 1954.

«ляхи виторгували собі нас у московитів як безсловесних і безтямних скотів», та «Вічний мир», названий Іваном Франком «дикою угодою», висвітлено з позицій російського царизму, а не виходячи з інтересів українського народу. Саме тут повинна була прозвучати і оцінка визвольної війни, в результаті якої зазнала краху мрія повстанців про створення незалежної Української Держави, а нашу землю розірвали на дві України, встановивши в обох соціяльний та національний гніт.

В підручнику відсутні згадки про статті, які укладалися при обранні чергового гетьмана, а тому не показано процес поступового обмеження автономії. Не дано також визначення політичного режиму, який існував на Україні в 1648-1764 рр. — монархія, демократія, республіка, військова демократія чи військова диктатура.

Адміністративно-автономний устрій Гетьманщини (с. 133) подано схематично, не розкрито його особливості, суть. Немає й натяку на енергійний наступ царату на цю, і так ефимерну автономію України, яку «не шаблею взяли». Що від гетьмана до гетьмана урізалися права і вольності українського народу, що цар фактично став призначати гетьманів руками своїх намісників, які нахабно і відверто вимагали від старшин великих хабарів за цей та інші пости у військово-адміністративнім апараті української влади, як було зведено нанівець статті Б. Хмельницького, а відтак і умови Переяславської Ради. Не сказано навіть, з яких полків складалася Гетьманщина, яку територію охоплювала, чому це була держава, хоч і автономна. Зрештою не виділено думку, що це була чергова спроба українського народу створити свою власну політичну структуру, державну систему і що ця спроба була задушена російським царизмом, котрий поступово позбавив Україну хоч і автономної, але все ж державності (що було реакційною дією) і нав'язав чужий народові політичний самодержавний режим.[11]

Петро І, котрий стояв на твердих позиціях централізму та унітаризму, зображений як великий друг України (стор. 144-145), як нещасна жертва інтриг Мазепи. Описуючи події Північної війни, автори дуже втішені тим, що українські козаки воювали в Прибалтиці (стор. 143). Але жодного слова не пишуть про те, що ця війна коштувала Україні, і чи в інтересах українського народу було проливати кров за імперську ідею російського колоніялізму? Свідомо замовчується трагедія Батурина, по-звірячому знищеного Меншиковим, зруйнування Старої Січі Яковлєвим, поза текстом лишився факт переходу до Карла XII запорожців на чолі з кошовим К. Гордієнком. Ніде не відзначено, що русифікація з часів Петра стає цілеспрямованою державною політикою, — ліквідовується гетьманат, запроваджується Малоросійська колегія з російських генералів, українськими полковниками призначають росій-

[11] Див. М. Драгоманов, *Пропащий час. Українці під Московським царством* (*1654-1876*). Передмова М. Павлика. — Львів, 1909.

ських офіцерів, а 1710 р. заборонили друкувати книги українською мовою і закрито українські школи.

Властиве авторам замовчування колоніяльних гидот російського імперіялізму, особливо яскраво видно на епізоді з поділами Польщі, які (стор. 174) піднесені як реакційні дії лише Австрії і Прусії, а Російська імперія в підручнику виступає в ролі захисниці інтересів польського народу і страдницею за його майбутнє, і яка ніби ненароком, стала співучасницею грабежу.

У рецензованій книзі культура, суспільна думка і національно-визвольний рух Наддніпрянської і Західної України не лише подаються відрубно, але під час і протиставляються. Надзвичайно хибною є авторська теза, що національно-колоніяльний гніт на австрійській Україні був тяжчий, ніж на російській. Вже хоча б те, що у Австрії не було валуївського і емського законодавства, і що українське слово до 1905 року друкувалося лише там, спростовує подібні антинаукові гіпотези.

Партійний догматизм перешкодив авторам показати зв'язки України з іншими державами і народами — Кримом, Західною Європою, Туреччиною. Єдність українців з всеслов'янським світом зігноровано. Авторська концепція вторинності українського народу щодо Російської імперії не дала можливості цілісного висвітлення тієї ролі, яку відіграв, і того місця, яке займає наш народ в величезній канві єдиного, всесвітньо-історичного процесу.

У книзі багато фактичних та загальноісторичних помилок. Зупинимося лише на кількох. Так, автори пишуть, що «військо Святослава... визволило Болгарію від візантійського панування» (стор. 36). По-перше, 968 року Святослав вів війну по завоюванню Болгарії в союзі з Візантією, а відтак визволяти її не міг; по-друге, він зайняв лише кілька міст, а не всю Болгарію, і по-третє, 969 року під Доростолом князь був оточений не лише візантійським військом Іоанна Цимісхія, але й армією царя Бориса.

Похід Олега на греків відбувся не в 911 р. (стор. 36), а в 907 р., Володимир розпочав княжити не 980 р. (стор. 37), а 978 р., не було в історії і князя Дешка Білого (стор. 56). Південно-Західна Русь у підручнику не визначена територія. Ця назва вживається і до всієї нинішньої території України, і окремо до Галицько-Волинської землі та до Чернігівської і Переяславської (стор. 49-54). Цікаво, коли це на Україні Чернігів, Переяслав, а тим паче Новгород-Сіверський, знаходилися на південному-заході? Не були українські землі південно-західними і для Литви (стор. 63). Термін «Київська Русь» дуже часто замінюється аморфним — Давньоруська держава.

На малюнку «Б. Хмельницький під Львовом» (стор. 112), вміщеним як ілюстрація подій 1648 р., учні побачать поруч з гетьманом не козацьких полковників, а російських бояр, помісну кінноту, стрільців. Козаків там майже не видно. Отже, виходить, що російські бояри привели у вересні 1648 р. Б. Хмельницького під Львів. А чи були вони тоді взагалі там?

Історичні постаті оцінюються авторами лише за одним критерієм — їхнього ставлення до союзу з Росією. Хто підтримує його — одержує найсхвальніші епітети, хто ж обстоює ідею незалежної України — іменується не інакше як «запроданець» та зрадник.

Натягуючи шкірку на кисіль, шукаючи зв'язки культур, де їх не було, автори не соромляться відвертої фальсифікації. Всупереч історичній правді Сарбей, Смолій та Сергієнко по-блюзнірському називають Шевченка і Бєлінського — «однодумцями» і стверджують, що Бєлінський надрукував на Кобзар 1840 року позитивну рецензію (стор. 205, 216). Хоча Бєлінський такої рецензії не друкував, а про українських письменників писав ось таким чином: про Т. Шевченка: «Здравый смысл в Шевченке должен видеть осла, дурака и пошлеца, а сверх того горького пьяницу, любителя горилки и патриотизму хохлацкого...»; про П. Куліша: «Одна скотина из хохлацких либералов некто Кулиш (экая свинская фамилия!)...», і т.д.

Відсутня в посібнику і лінія про розвиток самої історичної науки на Україні від найдавніших часів до кінця XIX ст. Спорадичні згадки про окремі літописи та історичні твори не можна вважати такою, оскільки немає концентруючої ідеї, показу руху історичної думки від споглядання до узагальнення.

М. Грушевському традиційно приписується вигадане сталінськими науковими генералами теза про «безкласовість українського народу». Автори чомусь не спромоглися більш детально згадати гігантський науковий доробок вченого — 10-томну «Історію України-Русі», «Історію Української літератури» в 5-ти томах, численні статті, монографії, підручники, написати, що не було, та й досі немає такого знавця архівів Росії, України, Польщі, Австрії як він. Зрештою, відверто сказати, що і сьогодні ніхто не зміг перевершити титанічної праці Грушевського.[12]

Польський історик Збігнєв Вуйцік писав: «Хоч теорії Грушевського були засуджені українською радянською історіографією однак, треба ясно поставити справу, що науковим доробком монументальної «Історії України-Русі» користуються всі історики, які займаються історією України від початків до другої половини XVII ст., бо не користуватися нею просто не можуть».[13]

Відтак, говорити про «епохальну подію» аж ніяк не доводиться, позаяк книга далека від задоволення теперішньої потреби в правдивій, науковій а не коньюнктурній історії України. Навпаки, вона вносить плутанину і дуже часто вдається до відвертої фаль-

---

[12] Хоча дивуватися нічому. Думки В. Сарбея про М. Грушевського загальновідомі з декларованої ним статті в партійнім офіціозі «Радянська Україна» (Сарбей В. «Як нам ставитися до М. Грушевського». З приводу деяких некомпетентних публікацій. «Рад. Укр.», 27.VIII.1988, стор. 2), яка спрямована проти робіт С. Білоконя.

[13] *Kwartalnik Historyczny,* ч. 2, 1962, стор. 490.

сифікації. Концепція підручника пронизана догматизмом, закута в кайдани сталінської методології. І що гірше всього — вона пропагує ідеєю патерналізму, богообраності і месіянства російського царизму, який нібито ніс прогрес всім поневоленим народам.

Академії Наук доводиться паленіти з сорому за «провідних» наукових спеціялістів, які декларують елементарне незнання історії України.

Дискусія

Олександер Домбровський
Українське Історичне Товариство
Нью-Йорк

ДО ПРОБЛЕМИ АПОСТОЛЬСЬКИХ ПОЧАТКІВ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

У зв'язку з унікальним Ювілеєм Тисячоліття офіційного християнства на території України й у контексті порушуваних з приводу Міленніюм проблем релігійного та історично-церковно-культурного аспекту виринає також питання можливих найстарших історично-еклезіястичних коренів української Церкви та її можливого пов'язання з первісною Церквою апостольської доби, бо ж найстарші сліди християнства на українському ґрунті сягають до початкових століть нашої ери. Геополітичне положення території України з її культурним ґравітуванням у напрямі чорноморсько-середземноморського Півдня приблизно від Гомерової доби, а опісля ще сильніше від доби грецької колонізації північного побережжя Чорного моря, немов предестинувало протоукраїнське, автохтонно-хліборобське населення, особливо південної, причорноморської полоси, до вищого рівня духовости, що виказують археологічні нахідки й дані античної історіографії при наявности цікавих констеляцій малоазійських і грецьких мітів, пов'язаних своїми численними варіянтами з територією України. Східня полоса середземноморського басейну, а також південне й північне побережжя Понту в I-II ст. нашої ери, характерні від давен давна своїми водно-комунікаційними можливостями між грецьким материком і островами егейського моря та з другої сторони малоазійським побережжям Йонії й дальше на північ «втоптаним» шляхом фенікійських, а опісля грецьких кораблів у напрямі Понту й його північного побережжя «Скитії» при торговельних відносинах між гелленським світом і «варварами» в розумінні греків. Якщо брати до уваги територію України в тому часі як південно-східньо-европейську полосу перехрещування різних цивілізаційно-культурних впливів, то якраз з південної сторони, тобто чорноморсько-середземноморського басейну згадані впливи були особливо значні й благодатні. В тому аспекті можна говорити про сталі торговельно-культурні контакти між світом античної Еллади й територією України.

Якраз на тлі тих історичних даних і економічно-культурних відносин розглядає шановний автор рецензованої нами публікації питання можливих апостольських початків Церкви в Україні.*

---

* Petro B. T. Bilaniuk, *The Apostolic Origin of the Ukrainian Church,* Parma, Ohio-Toronto, Ont., 1988, pag. XVII + 208.

Після Вступного слова й подання бібліографічних скорочень автор обговорює у першому розділі питання самого поняття апостольства й апостольської Церкви. Аналізуючи поняття й компетенції Трьох Осіб тринітарного поняття Божества в теологічно-еклезіологічному аспекті при узгляднюванні нікейсько-константинопольського credo, автор покликується на Листа до Жидів (3:1), де Господь Ісус Христос названий Апостолом і Первосвящеником. Христос — Логос як Апостол (Післанець Отця і заразом Реалізатор доброї вістки спасіння) передав свої компетенції апостольства своїм ученикам-апостолам, які в свою чергу являються післанцями (апостолами) Сина й Отця, який післав Сина. Таким дедукційним методом переходить автор від христологічного поняття апостольства до земського, еклезіологічного поняття, пов'язаного з Христовими учениками й згідно з наукою Католицької Церкви наслідниками апостолів — єпископами. Згадуючи нераз про Третю Особу Божу-Святого Духа, автор за мало конкретизує Його ролю в Христовій Церкві, хоч Христос виразно наголосив і спрецизував ролю Святого Духа в Церкві після свого Вознесення. З другої сторони треба признати авторові тактовність і добру волю, що він не заторкував у полемічному тоні теологічної проблеми Filioque, щоб у ювілейному році нашого Тисячоліття не роздувати полемічної атмосфери між українськими Церквами. Основні компетенції Святого Духа як активного фактора на фоні універсального життя Церкви виявляються у тому, що Він являється єдиним, дійсним і універсальним заступником Христа й Учителем (Дух Правди — Іван, розд. 14) Божої Правди. Коли ж мова про онтологічний аспект питання Третьої Особи Божої («субстанціяльне» поняття), то абстрагування згаданого поняття в обмежуванні його до розуміння динаміки й енерґії, чи навіть платонічного поняття життя, світла й любови не зовсім вистарчає. Святий Дух являється Особою у повному розумінні того слова, отже своєрідним персональним компонентом у площині тринітарного поняття Божества з усіма дальшими консеквенціями онтологічного, дійового та ієрархічного поняття.

З церковно-престижевих мотивів кожній Церкві тої чи іншої країни притаманні амбіції нав'язувати до традиційно найстарших коренів християнства, якщо можливо, то навіть до апостольської доби. Тому зовсім зрозуміло, що й у лоні української Церкви нуртують такі, зрештою зовсім шляхотні тенденції. Леґітимною виказкою такого пов'язання сучасної Церкви з Церквою апостольської доби, тобто в історично-традиційному й еклезіологічно-канонічному аспекті, являється концепція апостольської сукцесії з практичним узглядненням акту хіротонії, в наслідок чого сан єпископства передається згаданим актом хіротонії від найдавніших часів, цебто від апостольської доби до сучасної.

До речі, на думку протестантської теології акт хіротонії не може бути абсолютно певною харизмою, тобто леґітимною виказ-

кою в аспекті концепції апостольської послідовности. Бо коли негідний представник єпископського сану рукопокладає в єпископи такого самого негідного, як він сам, то виринає питання, чи акт такої хіротонії дійсним в етично-моральному й у дальшій консеквенції еклезіологічно-канонічному аспекті. Протестантам закидають, що вони раціоналізують дану проблему, а вони в свою чергу подають арґументи Біблійного порядку. Звичайно, це делікатне питання етично-морального й еклезіологічно-канонічного, а може й психологічного аспекту, далеке до історичної тематики, яка повинна бути тенором нашої рецензійної статті. Зрештою сам автор подає, що згідно з протестантською доктриною Церква є апостольського походження, коли вона Слово Боже проповідує згідно з навчанням апостолів (стор. 14). Отже, як подає сам автор, протестантський варіянт поняття апостольської послідовности наголошує принцип ідеологічно-догматичного, а не хіротонічного аспекту. Автор, очевидно, ex officio свого звання католицького теолога (рецензована нами публікація має Imprimatur) виходить з позицій навчання Католицької Церкви.

Другий розділ — «Дохристиянська релігія східніх слов'ян» можна уважати «надпрограмовим додатком», бо його зміст не пов'язується тематично з наголовком даної публікації. А коли автор захотів уже подати картину дохристиянських релігійних вірувань, то повинен був обмежитися мешканцями території України, а не поширювати тему на територію Білорусі й Московщини, бо це витворило конґльомерат елементів різних стилів духовости. Та ж відомо, що в антропогеографічних, геополітичних і психокультурних умовинах русько-українського Півдня і з другого боку фіно-московської Півночі східньоевропейського материка творилися різні стилі духової структури з неоднаковими виявами релігійних вірувань. А шановний автор змішує усе те в спільний «котьолок» вправді не політичного, але психокультурного характеру, що зовсім не відповідає історичній правді. Автор подає навіть деякі терміни наперед у московській (sic!), а опісля в українській вимові. Поширювати реляції Прокопія на фолкльор фіно-московської Півночі (стор. 34-35) — це якесь непорозуміння. Пропонуємо вживати термін «індоевропейський», а не «індоґерманський», вживаний представниками німецької науки. Натяки в характері аналогізування маріологічної тематики й самого культу — маріолятрії з поганським культом «Великої Богині, Богині Землі» (культ малоазійської Кібели в пов'язанні з пізніми ремanентами матріярхату?) в аспекті матро-центричного стилю релігійної системи може вразити релігійні почування практикуючого католика в його інтимно-девоційному прив'язанні до культу Марії (стор. 29). Погляд, що згаданий конґльомерат елементів різних стилів релігійних вірувань був спільним знаменником для Weltanschauung східніх слов'ян (українців, білорусів і москалів) — це спрощування скомплікованої проблематики духовної структури й світогляду східньоевропейської, слов'ян-

ської ойкумени кінця античної епохи й початків середньовіччя. Не згадуємо вже про дальші століття при дальшому процесі розвитку диференціяції психокультурних структур і етнічної ментальности згаданих народів. Це в дальшій консеквенції заперечує концепцію процесу поступового, еволюційного ходу релігійного плюралізму й наростаючого синкретизму релігійних ідей у напрямі уніфікації (стор. 34), що висуває автор. Процес ішов у напрямі диференціяції, а не уніфікації на фоні ранньоісторичного й пізнішого життя згаданих народів. Уніфікація проходила усередині даного народу, а в тому й українського при зростаючому процесі інтеґрації поодиноких українських племен.

Процес кристалізації диференціяції на зовні в відношенні до інших народів і рівночасно уніфікації всередині русько-українського суспільства — це основні фактори в загальному процесі етногенетичного аспекту на історичному шляху українського етнічного колективу в протилежність до поглядів шановного автора. В одному місці виглядає, що автор сам собі перечить. З одного боку він каже, що в часах княгині Ольги «the whole of Ancient Ruś was already heavily Christianized» (стор. 43), а в підрозділі про «Слово о полку Ігореві» говорить, що процес християнізації України проходив повільним шляхом духовної еволюції, доказом чого може послужити згаданий епос (написаний у другій половині XII ст, отже два століття після офіційного введення християнства), скомпонований поетично в дусі поганського релігійного світогляду.

В кількох місцях автор непотрібно актуалізує порушувані проблеми, нав'язуючи до наших часів у стилі публіцистики. Вправді шановний автор подав сумлінну аналізу світу релігійних вірувань східніх слов'ян дохристиянських часів, але не завершив її належними висновками синтетичного порядку. Основним тенором світу релігійних понять південно-східніх слов'ян, отже протоукраїнських племен був натуралістично-аграрний стиль політеїстичної системи релігії зі значними виявами анімістичних вірувань. А питання фіно-московської Півночі з її виявами шаманізму не вкладається в рамки нашої тематики. Це проблеми евразійської духовости й світогляду, далеких від европеїзму.

В третьому розділі — «Біблійний свідок апостольського початку української Церкви» — автор цитує І Листа Петра (1:1-2) — «Петро, апостол Ісуса Христа вибраним захожанам розсіяння по Понті, Галатії, Каппадокії, Азії і Вітинії...», ідентифікуючи помилково згадане Петром королівство в Малій Азії — Понт (в парі з іншими малоазійськими королівствами — Галатія, Каппадокія, Вітинія) з античною назвою Чорного моря — Понтос Евксейнос та розтягаючи ту назву на цілий чорноморський басейн включно з північним побережжям Чорного моря, отже територією південної України. Це ніби доказ, що на території південної України могли існувати християнські громади. Тим часом апостол Петро говорить про малоазійське королівство Понт, а не про терени північного

побережжя Чорного моря-Понту. Згадка про інші королівства Малої Азії крім Понту переконує нас, що тут іде про згадані королівства. Автор в даному випадку помішав два різні поняття тої самої назви — малоазійське королівство Понт і з другої сторони античну назву Чорного моря, Понт.

Апостол Петро звертався до християнських громад в Малій Азії, що не має нічого спільного з територією південної України. Шановний автор допустився тут разючої помилки, яка дискредитує висунену ним концепцію. В Листі до Колосян (3:11) ап. Павло говорить в дусі універсалізму євангелізації народів і самої ідеї спасіння, що «... нема грека, ні жидовина, обрізаного й необрізаного, чужоземця і скита, невільника й вільного, а все й у всьому Христос». Павлову згадку про «скита» автор трактує як доказ євангелізації мешканців території такої ж назви (1 ст.). Поняття Скитії в античному світі переходило три фази свого еволюційного розвитку: 1) етнічне поняття в пов'язанні території з етно-племінним колективом іранського походження 2) політичне поняття в пов'язанні з державною організацією напівномадного стилю скитів 3) поширене географічне поняття після політичного занепаду скитів, коли під поняттям «Скитії» античний світ розумів великий, пограничний евразійський географічний масив аналогічно до пізнішого географічного поняття «Сарматія», яке збереглося до середньовіччя. Збірне поняття «скит» в початках нашої ери було синонімом грецького «барбарос» у неозначеному ближче географічно-етно-цивілізаційному аспекті «великої Скитії» (географічне поняття з неозначеними ближче кордонами). Слова автора: «Сучасні українці повинні бути гордими з того, що їхні предки під назвою «скитів» згадані в Біблії» (стор. 66) є просто роззброюючі. Згадані слова ап. Павла належить оцінювати як реторичний вислів з позицій гомілетики, а не ідентифікування в етнічному аспекті, бо такий погляд не підходить до гіпотези.

На підставі епіграфічного матеріялу довідуємося, що найправдоподібніше вже в І ст. нашої ери існували в деяких місцях на території південної України жидівські громади, які придержувалися давньої традиції й духовости Синагоги (старозавітній монотеїзм) та рядилися власною юрисдикцією на взір жидівської громади в Римі. Їх згадують під назвою — себоменой тон Теон Гіпсістон (визнавці Найвищого Бога). З джерельних даних виходить, що вони могли бути під впливом деяких реманентів пізно-гелленістичної культури, але в джерелах (епіграфіка) немає слідів чи натяків на те, щоби їх, або принайменше деяких з них, можна було вважати юдео-християнами, як це хоче шановний автор (Дивись мою статтю на цю тему — Quaedam ad historiam vitae religiosae in Ucraina. De conceptu sebomenoi ton Teon hipsiston eiusque interpretatione, Analecta OSBM, vol. III (IX), fasc. 1-2, Romae, 1958). Таке на загал становище займає наука в даній справі.

В четвертому розділі — «Археологічний доказ апостольського

початку української Церкви» — автор відходить досить далеко від теми й змальовує картину грецької колонізації на північному побережжі Чорного моря, при чому зупиняється на археологічних нахідках залишків церкви на місці грецької колонії Танаїс (околиця ріки Дон) можливо з I-II ст. (стор. 76). Згадані археологічні нахідки церковних залишків мали б свідчити про правильність поглядів автора щодо проблеми апостольського початку Церкви в Україні. У зв'язку з тим автор старається навіть реконструювати шлях місійної подорожі ап. Андрія до «Скитії». Доказовий матеріял автора археологічного порядку не виходить поза рамки гіпотетичних міркувань. Археологічний матеріял дуже цінний при описі й подаванні характеристики матеріяльних культур на при порівняльних студіях поодиноких культур (тобто аналогій і різниць) в аспекті типології виробництва й у зв'язку з дослідами на полі етнографії й етнології. Але ж з другого боку археологічний матеріял пов'язаний часто з проблемами в аспекті хронологічних уточнень. Тому оперування арґументами, опертими виключно на археологічних даних, на відтинку хронологічних уточнювань вимагає особливої обережности й відповідного наукового досвіду тим більше, коли недостає писаних джерел з можливостями встановити хронологічне тло даної події, явища чи факту.

Автор покликається також на переказ про побут апостола Андрія Первозванного в «Скитії». Тому до речі буде заторкнути бодай коротко це питання. Джерельні дані виказують існування найстаршої традиції з III-IV ст. про побут ап. Андрія у «Скитії», яку (цебто традицію) мусіла попередити старша усна традиція можливо десь з кінця апостольських часів, або з II ст. На тлі оповідань і переказів про місійні подорожі апостолів, а в тому й ап. Андрія постала в перших віках християнства обширна апокрифічна література, переповнена фантастичними мотивами й елементами. У зв'язку з цим до речі згадати про так звані «Андріївські акти», цебто про місійну діяльність ап. Андрія, подану в апокрифічній редакції з фантастичними мотивами. І так напр. ідеалізована й мітологізована представниками античної історіографії й письменства Скитія, екзотична країна, була вимріяним географічним тлом для фантастичної фабули апокрифу про діяльність ап. Андрія між людоїдами (нагадується Геродотова реляція про андрофагів у Скитії!). Та фантастичність фабули могла вплинути й на дібрання відповідного географічного тла даного апокрифу. В апокрифічних переказах про апостолів Андрія й Петра находимо спільні мотиви (Андрій був братом Петра). В тих апокрифічних матеріялах можливі пізніші інтерполяції в ґльорифікаційному аспекті (Західня Церква в відношенні до ап. Петра, а Східня Церква в відношенні до ап. Андрія). Антична традиція щодо побуту ап. Андрія у «Скитії» відбилася в первісному Літописі Нестора, який починає розповідь від найдавніших часів «откуду єсть пошла руская земля» та згадує про побут ап. Андрія на Київських горах у його подорожі до Ри-

му шляхом «у варяги», тобто Дніпром угору в напрямі Балтики. Не виключене, що ап. Андрій міг бути на північному побережжі Понту, але чи дійсно був і як далеко зайшов у глибину території України — не знаємо. В кожному разі згаданий переказ у цілому своєму контексті не видержує наукової критики (Дивись: наша стаття про згаданий переказ у журналі «Київ», Філядельфія, 1956, ч. 5).

В п'ятому розділі — «Патристичний свідок апостольського початку української Церкви» — автор подає деякі дані з патристичної традиції як доказ на свою тезу. Вони походять з III-V ст. і являються відгомоном апокрифічних мотивів з переказу про ап. Андрія. Шостий розділ — «Східньо-европейські єпископи на ранніх екуменічних (вселенських) Соборах» — не вносить нічого нового, що піддержувало б тезу шановного автора. Це вже пізніші часи, від IV ст. почавши й далі. Із сьомого розділу — «Гагіографічні джерела до апостольського початку української Церкви» на увагу дослідника заслуговує постать св. Климента, але він був засланий імператором Траяном до Херсонезу, як і інші, а в даному випадку йде про місцевих християн-прозелітів, існування яких свідчило б про апостольські корені Церкви в Україні, а не про імпортованих, засланих з Риму. Восьмий розділ — «Скитські монахи й християнський Захід» — також не вносить нічого суттєвого до арґументації на користь погляду автора. Це вже пізніші часи, віддалені від апостольської доби. Подібно мається справа й з дев'ятим розділом — «Історичний доказ апостольського початку української Церкви». Десятий розділ — «Св'ята краса й релігійне мистецтво древних русичів-українців» — є лише додатком і не пов'язаний тематично з наголовком даної публікації. Це важливіші питання, заторкнені в дусі наукового об'єктивізму й дружніх завваг.

Праця нашого науковця, о. д-ра Біланюка характерна головно тим, що він порушує відважно проблеми, близькі серцю української людини, в площині не лише розумових, але й чуттєвих критеріїв мислення й почувань. Та принципи наукового об'єктивізму й пріоритет наукової правди невмолимі навіть у відношенні до таких шляхотних і високих виявів, як релігійні й патріотичні почування.

Від апостольської доби до наших часів небагато бракує до двадцятьох століть. За той час історія християнства проходила різні етапи духового проґресу й реґресу на фоні церковних організацій християнської ойкумени з різними постатями в церковній ієрархії. В таких умовах релігійно-церковного, а навіть і політичного життя, при кермі якого траплялися люди різного характеру й різного розуміння церковної політики, оперта на церковно-канонічному принципі й практикуванні хіротонії концепція апостольської послідовности може бути предметом дискусії теологів та істориків у аспекті безперервної тяглости історично-еклезіологічного поняття.

Постають питання, чи існують інші критерії підходу до проблеми апостольської послідовности. Згідно з Біблійною реляцією після Зіслання Св'ятого Духа апостоли дійшли до повного розу-

міння Христової Науки (scientia infusa), чого передтим не було, й замість попереднього страху виявили геройську відвагу й духа посв'яти на полі євангелизації. Теологія й зокрема христологія павлінізму потверджують це, а місійні подорожі апостола in partibus infidelium виказують особливу активність на тому полі. Отже правильне визнавання Христової Науки, тобто credo апостольської Церкви й її місійний дух — це основне її харізма ідеологічно-догматичного й психо-волюнтарного — місійного на практиці та месіяністичного в розумінні ідейного покликання — являється по суті духово-леґітимним знаком тяглости від апостольської Церкви, чи врешті нехай і доповненням до цілісного розуміння питання апостольської послідовности при практикуванні хіротонії. Такий підхід, здається, більш переконливий у питанні пов'язування української Церкви з апостольською тим більше, що ми крім концепцій гіпотетичного характеру не диспонуємо безпосередніми джерельними даними, які промовляли б авторитетно переконливими арґументами.

Все ж таки ut desint vires, tamen est laudanda voluntas. Шановний автор, відомий науковець-теолог, як патріот свого народу й своєї Церкви, старався підтягнути гіпотетичні дані про апостольські початки української Церкви до авторитетно переконливої арґументації й у тому якраз Ахіллева п'ята методологічного підходу до розв'язки даної проблеми. Ми аж ніяк не твердимо a priori, що така можливість пов'язання початків української Церкви з апостольською була неможлива. Ми лише стоїмо на позиціях, що подані шановним автором арґументи невистарчальні й як такі не видержують наукової критики. А згаданий погляд залишається лише у сфері гіпотез.

Post Scriptum

В науковому збірнику 1000-ліття хрищення Руси-України появилася стаття того ж автора на ту саму тему (о. Петро Б. Т. Біланюк, Апостольське походження Української Церкви, Науковий Конґрес у 1000-ліття хрищення Руси-України у співпраці з Українським Вільним Університетом, Збірник праць Ювілейного Конґресу, Мюнхен, 1988/1989, стор. 61-73). В даній статті автор вправді вже каже, що згаданий в Діяніях Апостолів (2 розд.) Понт це країна чи провінція вздовж південно-східнього побережжя Чорного моря в Малій Азії, але все ж таки інтерпретує ту назву (Понт) «у ширшому розумінні» як ціле побережжя довкруги Чорного моря, а тим самим теж і територію України, особливо її південну полосу, що прилягала до Чорного моря. Таке «генералізування» поняття малоазійської країни Понт і таке географічне розтягання її на тодішні землі «Скитії», тобто територію південної України (стор. 62) ближче до licentia poetica.

На стор. 66 автор каже, що сармати, роксоляни й аляни були предками старих русичів, а тим самим сучасних українців (?!). Заходить акутне питання, як іранські племена (сармати, роксоляни, аляни — це ж іраномовні племена) могли бути предками південно-східніх слов'ян, тобто протоукраїнських племен. Такий революційний погляд не має ніяких об'єктивно-наукових підстав і тим самим не може одержати права громадянства в науковому світі. Якщо іранські племена (сармати, роксоляни, аляни) були нашими предками, то тим самим українці є іранцями, а не слов'янами. А якщо ми слов'яни, а не іранці, то сармати, роксоляни й аляни як наші предки мусіли бути також слов'янами. Тим часом ані згадані вище сармати, роксоляни й аляни не були слов'яни, а іранці, ані ми українці не маємо етно-іранських коренів, а етно-слов'янські. Тому згадані іранські племена не могли бути нашими предками.

Подібна історія мається також і зі скитами, які також належали до іранського світу. Дехто з аматорів протоісторії України зачисляє також і скитів помилково до наших предків. Того роду помилки можна простити аматорам, але інакша справа з науковцями, які виступають і публікують праці як фахові дослідники. Крім того ідентифікувати географічне поняття «Скитії» кінця античної доби з територією сучасної України (стор. 67) — це неповне розуміння понять географічних термінів тодішньої доби. Тоді географічне поняття «Скитії» було розтягнене на цілу східню Европу включно з пограниччям Евразії. Згадки пізніших століть про евангелизацію «Скитії» були під впливом з одної сторони розтягненого поняття «Скитії», а з другої під впливом різних апокрифічних варіянтів, серед яких апостол Петро домінував на Заході, а апостол Андрій на Сході. Підсумовуючи свою арґументацію, автор каже: «Сучасна Українська Церква — це Церква апостольського походження, або Церква св. Апостола Андрея Первозванного, і від нього до наших часів християнство існувало без перерви» (стор. 70). Але ж традиція про апостола Андрія є характерна радше своєю орієнтальною редакцією у протилежність до окцидентальної редакції традиції про апостола Петра. Як бачимо, два брати відограли особливу ролю на фоні християнських традицій і апокрифічного матеріялу християнського Орієнту-Окциденту.

Шановний автор шляхом ґеґелівського методу творить з окцидентальної тези (апокрифічний пріоритет апостола Петра) і орієнтальної антитези (апокрифічний пріоритет апостола Андрія) своєрідну, компромісову синтезу українського окцидентально-екклезіологічного стилю: Вважаючи, що «без сумніву найсильнішу і безперервну апостольську традицію можна знайти у Римській та Антіохійській Церквах» (стор. 70), він закінчує свою статтю: «Тому наша рідна Українська Церква — це св'ята Церква св. Андрея Первозванного і св. Климента Папи, учня і послідовника св. Первоверховного Апостола Петра» (стор. 71). Можливо, що це являється певним симптомом спроб поєднання християнського Орієнту

й Окциденту на українському екклезіологічному ґрунті. В даному випадку теологічно-екклезіологічна концепція, емоційна риторика й об'єктивно-науковий прагматизм стараються найти компромісове погодження, тим більше на етно-психологічному фоні духово-культурних відносин народу з його територією, положеною на грані двох світів, де схрещувалися від прадавніх часів впливи різних культур і духово-світоглядових течій. В калейдоскопі синкретизму варіянтів таких ідей майже неможливо звільнитися зовсім з гіпотетичних міркувань.

Один з розділів рецензованої нами праці (книжки) шановний автор помістив дослівно без ніяких змін у іншому виданні, пов'язаному з ювілеєм Тисячоліття (Petro B. T. Bilaniuk, "Scythian Monks and the Christian West," *Millennium of Christianity in Ukraine, 988-1988*. Edited by Oleh W. Gerus and Olexander Baran, Winnipeg, The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in Canada, 1989).

І на кінці ще одна заввага: боїмося, що подана шановним автором досить обширна бібліографія (автор, на жаль, не використав деяких праць, опублікованих на сторінках «Українського Історика») має радше декоративний характер, бо якби він солідно перестудіював подані в примітках праці, то дуже можливо не дійшов би до деяких сміливих висновків, що їх подав у своїх публікаціях. Було б дуже побажаним, щоб шановний автор у другому, справленому виданні своєї праці узгляднив подані вище завваги (ми подали лише важніші питання, залишаючи на марґінесі дрібніші й речі дискусійного порядку), що вийде лише на здоров'я порушеної ним тематики.

З архівних матеріялів

Любомир Винар
Kent State University
Кент, Огайо

ЛИСТИ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА ДО ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА З 1941 — 1943 РОКІВ

Впровадження

Проф. Олександер Оглоблин передав до друку в «Українському Історику» недруковані листи академіка Івана Крип'якевича (1886-1967),[1] писані до нього в роках 1941 до 1943 включно. Ці листи являються вийнятково важливим джерельним матеріялом для вивчення українського наукового життя у воєнному періоді 1941-44 років в контексті листування двох провідних українських істориків зі Львова і Києва. Рівночасно листи І. Крип'якевича подають важливі інформації про українське громадське життя підчас Другої світової війни. Також вони є важливим біографічним джерелом для вивчення життя і діяльности Івана Крип'якевича і Олександра Оглоблина, двох приятелів і організаторів українського наукового життя.

Усіх листів є 23, перший датований 4 листопадом 1941, а останній 12 серпнем 1943 р. Крім того є дві картки. Усі вони писані зі Львова до Києва, де проживав проф. Ол. Оглоблин.[2] Наразі нам не вдалося відшукати листів О. Оглоблина до І. Крип'якевича

---

[1] Іван Крип'якевич (1886-1967), видатний український історик, один із найздібніших учнів Михайла Грушевського, дійсний член НТШ і академік Академії Наук УРСР з 1958 року. Довголітній директор Історично-філософічної секції НТШ і директор Інституту суспільних наук Академії Наук УРСР у Львові. У 1946-49 переслідуваний совєтською владою. Про життя і творчість І. Крип'якевича писали: Любомир Винар, «Іван Крип'якевич, 1886-1967», *Український Історик,* том IV, ч. 1-2, 1967; Омелян Пріцак, «Іван Крип'якевич», *Український Історик,* том V, ч. 1-4, 1968; Роман Крип'якевич, «Історик України», *Дзвін,* ч. 5, 1990; Я. Дашкевич, «Іван Крип'якевич — історик України» в І. П. Крип'якевич, *Історія України,* Львів, В-во «Світ», 1990, стор. 5-21. Найповніший, хоча неповний, список праць історика поданий в О. Д. Кізик, *Іван Петрович Крип'якевич. Бібліографічний покажчик,* Львів, 1966.

[2] Олександер Оглоблин (1899-), видатний український історик і організатор наукового життя, Професор Київського, Українського Вільного і Гарвардського університетів. Почесний голова УІТ і почесний президент УВАН, автор численних історичних праць. Про життя і творчість історика див.: Ол. Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», *Збір-*

з того самого часу. У вересні 1990 р., підчас мого побуту у Львові я просив п. Романа Крип'якевича, сина історика, переглянути архів його батька, з надією, що в ньому заховалися відповіді Олександра Петровича на листи І. Крип'якевича. На превеликий жаль у львівському архіві історика, за інформацією Р. Крип'якевича, їх немає. Можливо, що в майбутньому ці листи знайдуться і тоді будемо мати цілість листування між двома видатними українськими істориками.

Листи І. Крип'якевича передруковуємо без жадних змін, зберігаючи правопис ориґіналів. Для кращого зрозуміння друкованих листів, даємо коротку довідку про знайомство і взаємини Ол. Оглоблина з Ів. Крип'якевичем. Наші інформації подаємо на основі моїх розмов з проф. О. Оглоблином в Лудлов в липні і листопаді 1990 року, а також ми взяли до уваги деякі друковані матеріяли. Також включаємо відповідні примітки до тексту листів, для кращого зрозуміння їхнього змісту.

При цій нагоді дякую проф. Ол. Оглоблину за його цінні поради і передання листів акад. І. Крип'якевича для друку в «Українському Історику».

ВЗАЄМИНИ О. ОГЛОБЛИНА З І. КРИП'ЯКЕВИЧЕМ В 1940-их РОКАХ

Історик Ол. Оглоблин був знайомий з друкованими історичними дослідженнями Івана Крип'якевича уже в 1920-их роках в яких видання НТШ, зокрема *Записки НТШ,* вільно доходили зі Львова до Української Академії Наук в Києві. Він уважав, що Іван Крип'якевич був одним із найвидатніших учнів Михайла Грушевського і видатним представником його львівської історичної школи. Вже тоді, в 1920-их роках Іван Крип'якевич був поважним дослідником історії козаччини, зокрема держави Богдана Хмельницького й інших періодів історії України.

Як відомо, в 1929 році І. Крип'якевич відвідав Мих. Грушевського у Києві, який тоді очолював Історичну секцію Академії Наук і цілий ряд інших наукових установ.[3] У тому часі Грушевський бажав рекомендувати Ів. Крип'якевича на академіка ВУАН, але з цього нічого не вийшло через тодішню совєтизацію Акаде-

---

ник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина, Ню Йорк, УВАН, 1977; Любомир Винар, «Наукова творчість проф. Ол. Оглоблина», *там же,* стор. 64-91; Василь Омельченко, «Проф. д-р Олександер Оглоблин: життя і діяльність», *Український Історик,* том XXIV, ч. 4, 1989. Список праць поданий в Любомир Винар, «Бібліографія праць Олександра Оглоблина», *Збірник на пошану..,* цит. пр., стор. 93-123.

[3] Докладніше обговорення праці М. Грушевського в ВУАН подано в монографії Любомира Винара, *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський* (1866-1934) Мюнхен-Ню Йорк, В-во «Сучасність», 1986, стор. 64-100.

мії, яка під кінець 20-их років вже поступенно ставала партійною установою. Проте в 1929 році Олександер Петрович, який тоді очолював катедру історії України в київському Вищому Інституті Народньої Освіти ім. Драгоманова (так звали тоді київський університет) не мав змоги з ним зустрінутися і безпосередньо запізнатися.

Перша зустріч Олександра Петровича з Іваном Петровичем у Києві припадає під кінець 1939 року. Тоді проф. Крип'якевич відвідав Академію Наук де зробив доповідь пов'язану з його дослідами Богдана Хмельницького. Львівський історик зробив на проф. Оглоблина дуже позитивне враження, як видатний дослідник і вийнятково товариська людна.[4] Тоді й почалося знайомство двох істориків, яке в дуже короткому часі перейшло в дружні зв'язки і наукову співпрацю. Опісля Крип'якевич відвідував пару разів Київ в 1940 і 1941 роках і завжди зустрічався з Олександром Петровичем на наукових засіданнях і приватно. Тоді вони стали приятелями. Треба згадати, що від 1939 року І. Крип'якевич завідував катедрою історії України Львівського державного університету ім. Івана Франка,[5] а в 1940 р. був завідуючим відділу Інституту історії України А.Н. у Львові. Проф. Ол. Оглоблин мав безпосереднє відношення до цього призначення. Ще в 1939 році, після зайняття Львова совєтськими військами, Михайло Марченко, тодішний ректор львівського університету і близький приятель Олександра Петровича, запросив на цю катедру проф. Оглоблина. Проте Олександер Петрович відмовився очолити катедру історії України і сказав, що «професор Іван Крип'якевич має всі права на цю катедру.[6] Незабаром призначено проф. Крип'якевича очолити катедру історії України в львівському університеті.

Підчас моєї розмови з проф. О. Оглоблином в листопаді 1990 р., виринуло питання — хто з галицьких істориків міг назвати його на львівську катедру історії. Хоча немає безпосередних джерел, Олександер Петрович уважає, що його кандидатуру міг лише подати Іван Крип'якевич з яким він тоді мав дружні взаємини.

---

[4] Проф. Ол. Оглоблин розказував, що після виголошення докладу, він і Сергій Білоусов, тодішний голова Історичної секції А.Н., запросили І. Крип'якевича на вечерю в театральному ресторані у Києві, біля оперового театру. Як прийшлося вже платити за вечерю, показалося, що Іван Петрович вже за усіх заплатив. Це зробив так, що ніхто з присутніх не зауважив. Він був вийнятково товариською людиною.

[5] Про тодішні часи й Івана Крип'якевича пише цікаво Олександер Домбровський, який виконував обов'язки асистента при катедрі Крип'якевича — *див.* Олександер Домбровський, «До історії української науки під час Другої світової війни», *Український Історик,* том. XII, ч. 1-2, 1975, стор. 107-109.

[6] У тому часі проф. Ол. Оглоблин керував працею аспірантів на катедрі історії в Київському університеті і був керівником катедри історії України в Одеському університеті. Він уважав, що у Львові лише Ів. Крип'якевич у тому часі міг очолити катедру історії України.

Треба згадати, ще один важливий момент, який вказує на академічні й особисті зв'язки львівського і київського історика. У 1939 році виринуло питання про рівнозначність австрійського докторату Ів. Крип'якевича з тогочасним совєтським докторатом. Ця справа опинилася в Москві в «Комітеті в справах вищої школи». Проф. О. Оглоблин, до якого звернулися зі справою оцінки докторату Івана Петровича, дав рекомендацію, щоб його визнали тотожним з совєтським докторатом, без захисту дисертації. Цю рекомендацію підтримав проф. В. Пічета і так справа докторату Івана Петровича була позитивно полагоджена.[7]

Десь при кінці травня 1941 року проф. О. Оглоблин приїхав до Львова в складі делеґації на сесією Академії Наук, яка була спільно улаштована з всесоюзною і білоруською академіями наук. На цій сесії І. Крип'якевич і Ол. Оглоблин виголосили доповіді і ще раз перед вибухом німецько-совєтської війни мали змогу перевести чимало приватних розмов. Ів. Крип'якевич дав до зрозуміння, що швидко вибухне німецько-совєтська війна.

Після зайняття німцями Києва 19 вересня 1941 року, почалася переписка Олександра Петровича з Іваном Петровичем. Як видно із першого збереженого листа Ів. Крип'якевича до Ол. Оглоблина з 4 листопада 1941 року, перші три листи не дійшли, а від Ол. Петровича він «дістав тільки одну картку з 9.Х.». З листів виходить, що Іван Крип'якевич передавав їх в 1941 році через молодого аспіранта Омеляна Пріцака, а також через членів ОУН пол. А. Мельника, які часто їздили зі Львова до Києва. Крип'якевич згадує про галичанина З. Городиського, «студента і рухливого хлопця», а також пише, щоб за третім листом, який «віз хтось з мельниківців (ОУН) питати в «їх штабі» (Лист з 23.XI.1941). Як також довідуємося з листів історика, деякі його листи не доходили, як також не доходили деякі видання.

У кінці вересня 1943 року проф. О. Оглоблин, за старанням І. Крип'якевича і інших львівських науковців, приїхав з родиною до Львова. Перший тиждень він проживав в гостинному домі Крип'якевичів, а згодом в помешканні інж. Юрія Крохмалюка. Тоді Іван Крип'якевич і Олександер Оглоблин мали часто приватні зустрічі, відвідували Літературно-мистецький клюб у Львові де часто виголошувалися різні доповіді. У Львові проф. Оглоблин співпрацював з Крип'якевичем в «Історичній групі» істориків, на форумі якої виголосив декілька доповідей. Історично-філософічна секція НТШ леґально не існувала, бо була недозволена німецькою владою, а під проводом проф. І. Крип'якевича улаштовувала наукові засідання

[7] Я. Дашкевич пише, що в 1941 році на підставі друкованих праць Ів. Крип'якевича надано йому «ступеня доктора історичних наук і затвердження звання професора» Я. Дашкевич, *цит пр.*, стор. 11. Як виходить із слів проф. О. Оглоблина, тут розходилося про визнання австрійського докторату історика.

«Історична група», яка властиво виконувала функції бувшої секції НТШ. Про ці справи довідуємося з листування І. Крип'якевича. Як ми вже згадували головою цеї секції (Історичної групи) був Ів. Крип'якевич, а секретарем Ярослав Пастернак (почтова листівка І. Крип'якевича до О. Огоблина з червня 1942 р., точної дати не подано).

Від вересня 1943 року до квітня 1944 у Львові, до виїзду проф. О. Оглоблина до Праги, львівського і київського істориків в'язала близька наукова співпраця і товариські взаємини. Два видатні історики галицької і наддніпрянської земель спільно працювали в тих буремних воєнних часах для дальшого розвитку української історичної науки і для свого рідного народу. Ще в 1960 році проф. Ів. Крип'якевич пересилав привіти проф. Ол. Оглоблинові, який вже проживав в Америці. Олександер Петрович, у свою чергу, опрацював енциклопедичне гасло про Івана Крип'якевича в «Енциклопедії Українознавства» (том 3, словникова частина, стор. 1189-90), а також подав обширну характеристику його наукової творчости і діяльности в англомовному нарисі «Українська історіографія, 1917-1956» (Аннали УВАН, т. V-VI, 1957) і в монографії «Думки про сучасну українську історіографію» (Ню Йорк 1963).

Тепер, коли в Україні перевидаються праці І. Крип'якевича і планується видання історичних студій Олександра Оглоблина, публікація листів Крип'якевича дуже на часі. Вони поширюють джерельну базу наукового вивчення життя і творчости двох провідних українських істориків.

1

Львів, 4.XI.1941.
вул. Домагаличів 9.

Дорогий Олександре Петровичу!

Посилаю Вам оце четвертого листа, — маю надію, що хоч дещо з попередньої переписки до Вас дійшло. Я дістав тільки одну картку від Вас з 9.X.

З цим листом їде Омелян Пріцак,[1] аспірант акад. Кримського, певна людина, наш співробітник з львів. відділу Інституту, — можна йому у

[1] Омелян Пріцак (7.IV.1919 —) аспірант акад. Агатангела Кримського. У жовтні 1941 року перебував у Києві, а опісля переїхав до Львова. Див. Ст. Хемич, «Омелян Пріцак — сильветка його студентської і наукової діяльности» в *Чому катедри українознавства в Гарварді*, Кембрідж, 1973, стор. XVI.

С. Хемич помилково твердить, що О. Пріцак працював до осені 1943 року, як «асистент проф. Крип'якевича у нелеґальнім Інституті історії Академії Наук, хоч формально Пріцак був службовцем Українського Комітету», *там же*.

У тому часі «нелеґального Інституту історії АН» у Львові не існувало. Натомість, як відомо, В. Кубійович і І. Крип'якевич намагалися у Львові відновити НТШ, але без успіху.

всьому довіряти. Допоможіть йому дістатись до Звенигородки, як що там є Агатангел Юхимович.[2]

Чекаю вісток від Вас — про Академію і Інститут, про наукові плани, — хто з наших істориків залишився? А так само бажано нам знати, чи є в Києві який політичний центр і хто цікавиться питанням майбутньої держави?

Ми належимо до нім. держави — життя щойно наладжується. Національною репрезентацією є Нац. Рада під проводом старенького Костя Левицького,[3] а фактичною екзекутивою т.зв. Комітет, якого головою («фюрером») є Кость Паньківський,[4] з яким Ви знайомі.

При Комітеті організуються різні установи, як «Просвіта», укр. видавництво і ін. Представником у Кракові, столиці Ген. Губернатора, є проф. Кубійович.[5] Мали ми надію, що львівські відділи інститутів перетворяться в Укр. Інститут, — був вже готовий статут і намічені люди, — але в останньому моменті признано це «неактуальним». Отже ми примушені вернутися до організації Наук. Тов. ім. Шевченка, але ще формального дозволу нема. Натомість у Львові повстає філіял краківського Інституту для німецької праці на Сході (Institut für deutsche Ostarbeit), що має різні сектори, — у Львові мають дати роботу 20 людям, але поруч з українцями беруть поляків. З наукових видань покищо у нас нічого не видано; є дещо популярної літератури, я Вам її вислав. Я сам перевидав дві популярні історії України, а тепер приготовляю підручник для ширших кол інтелігенції.[6] Як у Вас з виданнями? Читав я в газеті, що є програмові комісії, що підготовляють підручники для шкіл. Може в чому треба допомоги зі Львова?

Дуже потрібний нам періодичний звязок з Вами, — присилайте вістки, дуже їх чекаємо.

Щиро стискаю руку
І. Крип'якевич

---

[2] Агатангел Кримський (1871-1942?) видатний український орієнталіст. Крип'якевич і інші науковці вірили, що А. Кримський перебував у свого брата в Звенигородці на Київщині. В 1941 році не знали, що акад. Кримський був заарештований большевиками і ними знищений у 1942 році.

[3] Кость Левицький (1859-1941), видатний український політик. У 1941 році був засновником і головою Української Національної Ради у Львові. Діяльність УНРади насвітлена в статті С. Горака «Українці і Друга світова війна», *У.І.*, 1979.

[4] Кость Паньківський (1897-1974), видатний український суспільно-політичний діяч, генеральний секретар Української Національної Ради у Львові, голова Укр. Крайового комітету, а від 1942 заступник голови УЦК. Автор спогадів *Роки німецької окупації*, Нью Йорк, 1965.

[5] Володимир Кубійович (1900-1985), видатний вчений географ, голова (провідник) Українського Центрального Комітету підчас німецької окупації. Цінні інформації з того часу в спогадах Кубійовича, *Мені 85*, Мюнхен, 1985.

[6] І. Крип'якевич виразно пише, що в 1941 році підготовляв підручник історії України призначений для «ширших кол інтелігенції». Цей підручник видано під псевдонімом Іван Холмський, *Історія України* (Мюнхен, Наукове Товариство ім. Шевченка, 1949, 360 стор.). У передмові М. Шлемкевич вірно стверджує, що Ів. Крип'якевич писав на замовлення Українського Видавництва в 1940-их роках. На-

Львів 4.XI.1941.
вул. Домагалича 9.

Дорогий Олександре Петровичу!

Посилаю Вам оце четвертого листа, — маю надію, що хоч дещо з попередньої переписки до Вас дійшло. Я дістав тільки одну картку від Вас з 9.X.

З цим листом їде Омелян Пріцак, асистент акад. Кримського, певна людина, наш співробітник з львів. Відділу Інституту, — можете йому у всьому довіряти. Доручаю йому дістатися до Звенигородки, аж що там є Агатангел Юхимович.

Чекаю вісток від Вас — про Академію і Інститут, про наукові плани, — хто з наших істориків залишився? А також бажано нам знати, чи є в Києві якийсь політичний центр і хто цікавиться питанням майбутньої держави?

Ми належимо до Ген. держави — життя країни наладнується. Національною репрезентацією є Нац. Рада під проводом старенького Кост. Левицького, а фактичною екзекутивою т. зв. Комітет, якого головою (в Кракові) є Кост. Паньківський, з яким Ви знайомі.

При Комітеті організувалися різні установи, як „Просвіта", укр. видавництво і ін. Представництвом Комітету у Кракові, столиці Ген. Губернаторства, є проф. Кубійович. — Мали ми надію, що львівські відділи інститутів перетворяться в Укр. Інститут — ~~[illegible]~~ був вже готов статут і намічені люди, — але в останньому моменті признано це „неактуальним". Отже ми примушені вернутися до організації Наук. Тов. ім. Шевченка, але на це формального дозволу нема. Натомість у Львові відкрита філія краківського ~~[illegible]~~ Інституту для ~~[illegible]~~ німецької праці на Сході (Institut für deutsche Ostarbeit), що має різні сектори, — у Львові мають там роботу 20 людей, але поки з українців [illegible]. З наукових видань покищо у нас нічого не видано; є дещо популярної літератури, я її Вам вишлю. Я сам переробив свої популярні історії України, а тепер приготовляю підручник для широких кол інтелігенції. — Як у Вас з виданнями? Чув я, в Києві, що є програмові комісії, що підготовляють підручники для ~~середніх~~ шкіл. Може в цьому потреба допомоги зі Львова?

Дуже потрібний нам періодичний зв'язок з Вами, — присилайте вістки, дуже їх чекаємо.

Щиро стискаю руку.

ІКрип'якевич

Лист І. Крип'якевича до О. П. Оглоблина з 4.XI.1941 р.
Це перший лист який дійшов до проф. О. Оглоблина зі Львова.

2

Львів 23 XI. 1941

Дорогий Олександре Петровичу!

Дуже зрадів Вашим листом і щиро дякую за широкі відомості. Для нас це дуже болюче, що не маємо постійного звязку з Києвом і не можемо допомагати у найважливіших справах. Лист Ваш і Пріцака щойно приніс нам потрібні інформації і дуже просимо Вас повідомлювати нас про всі новини політичного і культурного життя, або дещо переказувати Пріцакові, а він буде тримати зі мною звязок. Є у нас гурт людей, що повинен Вам допомогти своїми роботами, — але треба нам знати, що і як робити. Дуже жалкую, що до Вас не дійшли три листи, два особливо важливі, де ми подавали різні наші міркування: може доведеться Вам розшукати передавців: один з них Ієвлев,[7] викладач укр. мови, наддніпрянець, інтелігентна і свідома людина, повинен бути десь при якісь вищій школі; другий галичанин Городиський,[8] студент, рухливий хлопець, що як перекладач обїхав Правобічну Україну — питайте в укр. поліції або Укр. Слові; третього листа віз хтось від мельниківців (ОУН) — питайте в їх штабі. Хоч листи давні, але там було дещо і тепер актуальне. Через них я передав *двічі* комплет нових львівських видань, — не знаю, де ці посилки запропастилися! Також вислав я комплет видань Чорном. Інституту в Варшаві (унікати, літографією!).

Вістки про культ. і політ. життя Києва ми оцінюємо, як явища дуже позитивні, — все є краще, як ми могли думати. Треба брати під увагу 1) большевицьке винищування українства, 2) виїзд цінних сил, 3) воєнну атмосферу, 4) спеціяльні для Києва саботажі. У таких відносинах кияни зробили все таки незвичайно багато — всюди на безлюдді, in cruda radice, на «дикому полі» зорганізували початки нового. За це Вам шана і слава! Ваша ж роля, дорогий Олександре Петровичу, справді історична, як першого голови міста, що мусів довести до порядку знищену столицю; у Львові таку саму роботу проводив, як посадник міста, проф. Юрій Ів. Полянський — ми знаємо кілько це коштує нервів і праці, а як мало дає

томість Я. Дашкевич твердить, що історик закінчив свій історичний нарис в 1938 році, але «Рукопис (машинопис) редакції 1938 р. не зберігся в архіві автора», Я. Дашкевич, *цит. пр.*, стор. 20. У світлі твердження Крип'якевича в листі до О. Оглоблина з 4 грудня 1941 року, що він тоді приготовляв підручник історії, гіпотеза Я. Дашкевича про написання нарису в 1938 році не має джерельної основи. Цей історичний нарис І. Крип'якевича п.н. *Історія України* перевидано тепер в 1990 р. (Львів, В-во «Світ», 519 стор.), з примітками і коментарями Б. З. Якимовича, як також доповненою бібліографією. Відповідальними редакторами львівського видання є Ф. П. Шевченко і Б. З. Якимович. Обширну передмову написав Я. Дашкевич.

[7] Ієвлев (Дмитро Кислиця) був за ректорства М. І. Марченка, старшим викладачем російської мови у Львівському університеті. У 1941 році повернувся до Києва. Про 1940-41 роки пише у своїх спогадах — Дмитро Кислиця, *Світе Ясний,* Оттава, 1987.

[8] Зенон Городиський, націоналістичний діяч ОУН полк. Андрія Мельника. В 1941 році їздив деколи зі Львова до Києва. Доктор прав, опісля член Проводу Українських Націоналістів (ПУН).

вдоволення — але щойно історик Києва оцінить таку роботу. Але я радію тим, що Вас вже звільнили і зможете всеціло зайнятися науковою роботою і організацією.

Політичне положення — не треба знеохочуватися труднощами, які безперестанно будете зустрічати. Вони виникають з того, що ще війна не закінчена і на фронті ідуть завзяті бої, — і з методи німецької роботи. Ми тут в «дистрикті Галичина» маємо вирішене юридично становище, але все таке масу справ залишено невирішеними і тільки після довгих заходів дещо «здобуваємо». Те саме буде в Києві. Фюрер покищо зайнятий виключно війною, а інші справи відкладено на пізніше. Ми дізналися з авторитетних джерел, що фюрер не бажає собі перед закінченням війни університетів, тому у Львові не відкривають університету і таксамо мабуть у Києві. Але ми дістали вказівки, щоб покищо організувати сурогати університету чи інших вищих шкіл, — т.зв. Studium, напр. історично-філолог., медичне, ветеринарне, і.т.д. Окрім того вільно вести лабораторії, семінарі і.т.д. Отже і Ваші організатори різних шкіл, повинні скласти проєкти таких студій, мотивуючи кожне спеціяльними потребами життя. Лекше буде дістати дозвіл на практичні студії, напр. агрономічні, хімічні, механічні — найважче на гуманістичні, бо тут справа йде про політікум. Але треба щось придумати, напр. курси для архіварів і бібліотекарів, для музейників — з широкою програмою, але короткі часом (1-2 роки), що давали б курсантам працю після закінчення, — мотивувати потребами охорони памяток з одного боку, а безробіттям інтелігенції з другого. Таксамо курси для учителів латинської, німецької, укр. мови — у звязку з реорганізацією шкіл; курси механіки, електрики для потреб міських установ і.т.д. В Німеччині університети і ін. школи зреформовані так, що навчання коротше: 3-4 роки, 2) мета — практичне життя. Треба з тим рахуватися і вказувати практичні завдання студій.

Що до *Ак. Наук* — дуже добре, що обрано керівників відділів і президію.[9] Треба роботу вести, хоч би у вузьких формах, щоб *творити факти,* що Академія живе. Треба пильнувати урядових годин, щоб давати інформації. Думаю, що в недовгому часі зажадають анкет про завдання кожного відділу; треба ці відповіді приноровити до німецького способу думання. Напр. в Іст.-філол. відділі, як мету ставити м.ін. а) боротьбу з марксизмом і большевизмом і русифікацією, б) навязання звязків з новою Европою, дослідів укр.-нім. взаємин і.т.д.

Нехай Нац. Рада[10] завчасу зробить заходи про своє *видавництво.* Найбільш приємлива для німців форма «спілка з обмеженою порукою» (G. m.b. H.), на паях, з надзірною радою і дирекцією — (галичани це пояснять, — так, як в Кракові є Укр. Видавництво). Форма державного ви-

---

[9] У жовтні 1941 року проф. О. Оглоблин скликав наради академіків А.Н. в приміщенні будинку Академії Наук у справі відновлення її діяльности. Проте під час німецької окупації Академія Наук у Києві не діяла.

[10] Українська Національна Рада у Києві зорганізувалася в жовтні 1941 року за ініціятивою д-ра Олега Кандиби-Ольжича, провідника ОУН на Надніпрянщині. Її очолив проф. М. Величківський. Докладніше про її діяльність в спогадах Ярослава Гайваса, *Коли кінчалася епоха,* Чікаґо, 1964, стор. 60-70.

давництва небезпечна тим, що державної влади нема і видавництво «висить у повітрі». А нім. владі потрібно людей, що відповідали б за видання. Може бути (так це є тепер у Львові) до надзірної ради увійде якийсь німець, поставлений урядом. Треба це видавництво організувати, щоб могли заспокоїти голод книжки — особливо для школи).

З теперішньої галицької практики бачимо, що Нац. Рада не відповідає нім. системі. У Львові є така Нац. Рада, але з нею німці неохотно говорять і на її меморіяли не дають відповідей. Німці вимагають, щоб був один «фюрер», що відповідав би за всю «національну спільноту» (Volksgemeinschaft). Таким фюрером є для всього генерального Губернаторства проф. Кубійович, а в «Галицькім Дистрикті» др. Паньківський, що підлягає Кубійовичеві. Др. Паньк. ніби є залежний від Нац. Ради, але фактично її не підлягає. Др. Паньк. є у нас немов шефом укр. уряду, має своїх референтів, міністрів з різних ділянок громад. життя (освіта, здоровля, господарство і.т.д.) і він веде переговори з львів. губернаторським урядом. Мені здається, що Ваша Нац. Рада повинна з цею практикою рахуватися і переорганізуватися за «фюрерівською системою». Є до цього два шляхи: а) Нац. Рада залишається, як керівний орган, але виконну владу передає Викон. Комітетові — на чолі якого стоїть фактичний «фюрер» і при ньому різні адміністративні відділи. б) Нац. Рада стає дорадчим органом фюрера, який має *керівну* владу. Про це треба конечно подумати, бо одного дня німці можуть розвязати Нац. Раду, особливо, як вона буде чисельна. Але розумію, що серед людей, яких маєте, важко знайти «фюрера». (Шкода, що нема Редька).[11] Розуміється, що і Нац. Рада і такий Вик. Комітет це тільки часові організації, до часу, коли фюрер вирішить організацію України. Це мабуть потриває ще довший час, а треба нам виявити свої організаційні і творчі сили, щоб німці знали, що ми заслуговуємо на державу. Мій погляд — в Нац. Раді, чи при ній, чи поза нею, повинен існувати гурт людей, що займуться проєктами організації держ. влади на Україні і всього життя. Треба б увійти у звязок з закордонними центрами, що ту саму роботу приготовляли — в Празі (петлюрівці), в Берліні (гетьманці), у Варшаві (др. Юрій Липа і Чорноморський Інститут) і в Криниці в Галичині (Фронт нац. єдности Палієва і радикали). Тому гуртові треба також ознайомитись з нім. політ. літературою — повинні допомогти члени Н. Ради, галичани.

Як саме німці думають зорганізувати Україну, ми не знаємо нічого *певного*. Теоретично німці відносяться до нас прихильно. Офіційна антропологія уважає укр. другою за чергою расою після нордійців-германів, — це значить багато, бо поляки і росіяни є далеко на задньому плані. В Генер. Губернаторстві за останні два роки українці мали великі привілеї супроти поляків. І тепер, напр., в Галичині відкрито гімназії тільки для українців, — полякам дозволяється тільки практичні школи нижчого типу; гімназії мають творити еліту нації. В нім. літературі є кілька визначних теоретичних робіт, дуже прихильних до українців. Але не знати, які враження добули німці з побуту на Україні. Прихильно оцінюють здається

---

[11] М. Редько ректор Київського університету в роках 1939-1941.

організаційний хист українців, що ми самі зорганізували наново адміністрацію областей, заводи, господарство, — але не знати чи всюди знайшлися відповідальні люди. Але немило вражає їх інертність мас і всякі інші большевицькі залишки. Не знати чи зуміють знайти укр. ядро, під большевицькою зверхньою фарбою. Оповідають, що фюрер десь на Правобережі вів, через перекладачів, розмови з селянами і інтелігентами — але що могли дати ці припадкові люди? Є мабуть велика інформаційна мережа, що збирає дані про нас і нашу країну. Треба щоб українство всюди виявлялося активно своєю творчістю і позитивною роботою — це не матеріял для німців, що буде рішати про нашу долю. Скільки можна думати з «Mein Kampf», східня Европа не має залишитися одною Росією, а має бути поділена. Але серед нац.-соціялістів є і русофіли. Що Україна повинна добути самостійне місце в новій Европі, виходить і з того, що німці не зможуть знайти стільки адміністраційного апарату, щоб опанувати всі землі здобуті на заході, півдні і сході, — повинні залишити владу місцевому населенню. Аргументом може бути і те, що ми є природними союзниками німців в їх ворожнечі до поляків і росіян. Такі міркування дозволяють мати надію, що укр. держава буде. Але нам самим прийдеться немало попрацювати, щоб побудувати життя на страшній руїні. Що нам потрібна згода, це річ зрозуміла. Прикро, що в Києві є вже чвари і суперечки. Місця до роботи є для всіх доволі, треба бути уступчивому для інших. Мабуть замало думають земляки про великі лінії розвитку нашої батьківщини, тому попадають у дрібні спори. У нас, в Галичині, тепер нема вже ніяких партій, а всі працюємо разом, — навчила нас згоди неволя. Треба б Вам, кращим людям, збиратися в один гурт і там, у спокійній дискусії вирішувати спірні справи.

Розбалакався я про різні справи, а найбільше цікавить мене наш Інститут-організація історичної роботи. Центр науки повинен бути в Києві, в Академії. Якщо Галичина залишиться при Ген. Губ. або Райху, то Львів не зможе зорганізувати вже широкої роботи. Це ми вже тепер почуваємо. Наукове Т-во не добуло ще дозволу на обнову роботи, але все таки починає її — але без ніякого фінансового забезпечення. Але маємо надії перемогти трудноші. З членів нашого Інституту: Терлецький, Герасимчук і Голійчук мають емеритуру, Карпинець і Білецький працюють в держ. архіві, я в Укр. Видавництві.[12] Про систематичну роботу наших членів важко думати, бо не можна її щомісячно оплачувати. Але давніше члени НТШ працювали без гонорарів і тепер будуть працювати. Молодняку мало, дуже мало, і він розбрився по різних установах, бо тепер масу людей потреба в економічних базах і крамницях, як нестало жидів (вони в окремій дільниці). Все таки починаємо роботу секцій і комісій. Що до видавництв — то ними займається Укр. Видавництво під проводом проф. Кубійовича — це монопольне видавництво, що має зорганізувати всю

[12] Іван Крип'якевич тут згадує своїх старших і молодших колег-істориків, членів НТШ, які працювали в різних установах. Зокрема істориків О. Терлецького (1873-1958), В. Герасимчука (1880-1944), і Ф. Голійчука — всі три були учнями М. Грушевського. З молодших відмічує працю Білецького і Івана Карпинця (1898-1954) — істориків-архівістів.

письменницьку продукцію — наукову, популярну, белетристичну і ін. Науці присвячують велику увагу — обновимо *Записки НТШ* і ін. Дуже радо привітаємо Ваше співробітництво. — «Іст. Русів» напевно знайде у нас місце — але ще потреба дещо часу, щоб видавництво перейшло на нову організацію. Про це Вас повідомлю.

Але все таки (центр) наукових видань повинен бути в Києві — це потрібно для престіжу України. Тому треба в Києві організувати видавництво — папір і друкарні знайдуться. Перші наукові видання повинні дати *найкращі* роботи, щоб зазначити достойно нову епоху. Істориків в Києві залишилося небагато. Але Ви й Наталія Вікторівна[13] повинні зорганізувати їх і розпочати періодичні засідання Інституту з наук. доповідями, хочби публики було небагато (в Істор. секції НТШ нараз бувало тільки 4-5 людей), — треба підтримувати дискусію, притягати молодняк, добирати інтересні, актуальні проблеми...

Треба буде нам скласти всеукраїнський план істор. робіт на довший час (5-річку) для Києва, провінціональних осередків, Львова, еміграції. Академічний план повинен все передбачувати. Потрібний нам *перелік проблем,* що повинен бути оброблеными у найближчих роках, і таксамо план видавництва джерел. Це нелегка робота, — але хто ж її зробить, як не нас кількох істориків, що щасливо залишилися по той бік греблі? Я дуже радію, що Ви з таким розмахом беретеся реформувати УАН — це важлива справа — треба її провести, а між ін. переорганізувати наш Інститут. Я думаю, що треба залишити Інститути — це добра форма організації, краща, як колишні секції, комісії етц. ВУАН, але треба сам зміст переорганізувати.

Я не маю тепер педагогічної роботи в університеті, і взявся до наукових і популярних робіт. Я перевидав попул. Історію України (Колишний підручник для почат. школи, видавн. «Вернигора»), а тепер взявся за ширшу історію України. Для широких кол інтелігенції, в якій бажаю зайнятися головними проблемами нашого минулого. Нові часи вимагають переоцінки різних давніх поглядів, або нового їх освітлення. Як вже закінчу цю роботу (може на протязі зими), перейду до монографічних студій, але що саме буде потрібне і актуальне, покищо не рішився. Треба на перше місце поставити історію держави — може Б. Хмельницького, може видання його кореспонденції? Я думаю, що нам старим тепер нема що роздроблюватися на малі теми, а треба вирішувати головні проблеми, — а підховувати молодняк, що повинен обговорювати другорядні питання.

Є нас тут у Львові цілий гурт таких, що бажали б відвідати Київ — а хто зна, може й залишитися на роботу. Але тепер важка зима, і щойно під весну зможемо вибратися в дорогу. Поки що прошу Вас дуже, часто до мене писати. Потрібний нам обмін думок.

Вашу книжку Вам пришлю, може й рівночасно з цим листом, також інші нові видання.

---

[13] І. Крип'якевич помилково пише «Наталія Вікторівна». Має бути Наталія Дмитрівна. Тут ідеться про проф. Наталію Дмитрівну Полонську-Василенко з Києва.

Пересилають Вам привітання проф. Сімович[14] і Паше-Озерський, він (П.О.) бажає вернутися до Києва і просить Вас допомогти йому — тільки не знає чи зараз вертатися, чи краще весною — до роботи в університеті або АН.[15]

Щиро здоровіть від мене п. Чумака[16] — хай напише до мене, що з його Ярославом.

Передайте поклін Наталії Вікторовній,[17] дуже радію, що змогла залишитися в Києві, здоровіть п. Білика.[18] Як що є Залізняк,[19] здоровіть.

Щиро стискаю руку, на все добре!
І. Крипякевич

Пріцака залишіть при Академії — це дуже рухлива і свідома людина, буде з нього добрий дослідник — я з ним працював.

3

Львів, 8.I.1942

Дорогий Олександре Петровичу!

Дістав Ваші листи — один в листопаді, другий тепер — все те для мене велика радість, як від Вас є вісточка, бо я дуже часто думаю про Київ і про наше товариство і про Вас особливо! Не так склалося, як гадалося! Розмахувалися ми до щирокого лету, тай покищо осіли на мілині. Але я глибоко переконаний, що це тільки хвилева передишка, а дальше наше життя піде буйним руслом. Треба нам тільки до того перетривати і підготовитися. До нас прийшла десь з початком грудня вістка, що Ви арештовані, — я тоді з проф. Сімовичем поробили заходи через Укр. Краєвий Комітет тобто д-ра Паньківського, до впливових німців і вони інтервеніювали в Києві! Не знаю, що було там справді, чи хто мав такий план що до Вас — але думаю, ця інтервенція Вас на майбутнє «імунізувала». Прикро, що Вас відсунуто від організаційно-наукової роботи, — але може це й краще, бо тепер нічого путнього не можна зробити, а за те Ви взялися до своєї індивідуальної роботи. Дуже я тим радію, що Ви зможете дати синтетичне оброблення XVIII ст., що дотепер було таке занедбане. Над чим саме працюєте? — напишіть мені, для мене це дуже інтересне. Бажалось би з Вами поговорити про різні справи. Найважливішим я уважаю скласти повний *план наукової роботи Інституту* (і ін-

---

[14] Василь Сімович (1880-1944), професор мовознавець, голова Наукового Фонду при УЦК, член УНРади у Львові.

[15] Паше-Озерський, правник, професор Львівського університету.

[16] Віктор Чумак, історик, аспірант О. Оглоблина. Писав працю про кн. Ярослава Осьмомисла.

[17] Має бути Наталії Дмитрівни. Див. прим. ч. 13.

[18] Білик — науковий співробітник Інституту історії АН в Києві.

[19] Микола Залізняк (1888-1950) політичний діяч, у 1941 відвідував Київ; б. член і діяч Союзу Визволення України.

ших установ, як Іст. бібліотека, архіви, провінційні товариства) на майбутне, на той час, як ми зможемо знову взятися там до роботи. Бо теперішні керівники Інституту і кандидати на них цеї справи не розуміють і нічого не зможуть зробити. Треба нам «старій ґвардії» про це думати. Може б Ви взяли на себе ініціятиву і з Наталією Дмитрівною і ще з деким, почали такий плян праці складати — в ширшому академічному маштабі, беручи під увагу і давню працю та видання (від Врем. Комісії), і теперішні наші потреби та державні аспекти. Я, з львівськими товаришами, будемо Вам за допомічників. Такий плян буде найкращою відповіддю на інтриги всяких дрібних людців, що хочуть звивати капітал на теперішній ситуації. Що до видавництв, то покищо можемо користуватися НТШ. Ми переорганізовуємо НТШ, відповідно до теперішньої системи; провід взяв проф. Кубійович, що має добре імя в уряді і може роботу охороняти і підпомагати. Структура така: на чолі НТШ стоїть голова з науковою радою, яку творять голови секцій: історична, філологічна, природнича, математ.-фізична, економ.-юридична; при секціях кабінети — тобто робітні чи кафедри, в яких працюють спеціялісти. Історичну секцію очолюю я; будуть два кабінети: історії України і археології; секція збирається для важливіших організаційних і наукових справ. Видавництвом Історичної Секції є Записки, яких покищо маємо призначення на рік 30 аркушів. Самою технікою видання займається не НТШ, а Українське Видавництво (Ungererstr. 21 = Куркова 21). Отже і кияне можуть брати участь у Записках, дуже будемо раді. «Історію Русів» можу зараз друкувати — пришліть яким певним післанцем (по змозі перебийте машинкою). У. Видавництво буде виплачувати гонорарі. Є також план утворити допомоговий фонд для учених.

Якщо буде можливість комунікації з Києвом, будемо старатися передати Вам дещо грошей.

Про політич. ситуацію знаємо небагато. Головна увага звертається на фронт. Але знаємо, що по Україні їздить багато експертів, що студіюють життя: їх враження добрі, мовляв народ здоровий, інтелігентний, але небезпечно йому дати зброю в руки... були чутки, що відповідні кола ведуть переговори з гетьманом Скороп.[20] — але не знати, чи це правда. Покищо треба нам працювати на нашій історичній ниві, — а дальше побачимо. Вашу книжечку (3 прим.) посилаю — є тут цілий склад, пізніше вишлю більше. Пришліть мені потвердження, що дістали — на адресу Книготорг у Львові (на окремій картці).

З новим роком бажаю Вам багато щастя — згадайте мене, як на столі буде «Рїслінг 1936». Міцно стискаю руку.

І. Крипякевич

Чи є вісти про тих істориків, що виїхали на схід?
Листа пишу в ліжку — дещо хворий — вибачте (за) письмо.

---

[20] Гетьман Павло Скоропадський (1873-1945). У 1941 році проживав у Берліні і очолював український гетьманський рух.

Спогади

Михайло Луцький

ІСТОРІЯ МОГО РОДУ

ВСТУП

Підготовляючи до публікації цей уривок споминів мого діда, Михайла, я добре зберіг в пам'яті його постать в 1930-х роках, коли я його бачив у Львові. Хоч низького росту, він був кремезний дідусь, який завжди вмів щось веселого розповісти. В своїх споминах, які неповністю збереглися до нашого часу, він цікаво розказує про свій рід — Луцьких-Вадюків з якого вийшли видатні провідники Галичини. Уривок, який тут друкується, відноситься до часу від народження Михайла в 1858 р. до часу його одруження — 1883 р. Він дає неповторну картину життя тодішньої української шляхти. Михайло Луцький помер у Криниці в 1944 р.

Юрій Луцький

Третій син мого діда був мій батько, Василь. Василь хотів оженитися, але не мав єще хати.

В Луці жила шляхетська родина Городиських. Вони мали досить гарне господарство і мали двох синів, Платона і Софрона: оба були інтеліґентні. По породі третьої дитини, дівчини Петронелі, мама тої дитини померла. Ті Городиські були спокревнені з Маляновським, властителем гарного фільварку в Ступниці, Самбірського повіту. Той Маляновський приїхав на похорон Городиської зі своєю жоною, а понеже Маляновські не мали своїх дітей, взяли маленьку Петронелю на виховання. Вони виховували малу Петронелю як свою дитину. Як Петронеля підросла, віддали її до конвікту до школи у Львові. По закінченні едукації вернулася Петронеля до Ступниці. Як виросла Петронеля на панну, удалося Василеві, мому батькові, оженитися з тою Петронелею. Понеже Василь (мій батько) не мав єще ніяких будинків в Білиці, замешкав при Маляновських в Ступниці. Юстин Маляновський на протязі двох літ побудував в Білині для Василя і Петронелі, як на ті часи, гарні будинки і ціле урядження до двох покоїв і до кухні. Всі меблі були дубові, до нині добре їх пам'ятаю.

В Ступниці уродився мій найстарший брат Антін.

В третім році по шлюбі, по побуті в Ступниці, приїхали мої родичі з малим Антосем до Білини. Я забув єще, що в Ступниці жив ще другий Маляновський: вони не мали дітей, бо мали двоє і ті померли. А були Маляновські також багаті. Ті другі Маляновські не помагали в Білині будувати і для того зложили у Львові, в «форум нобіліюм», в посагу для Петронелі 1500 дукатів. Я пам'ятаю, що ті Маляновські зі Ступниці приїжджали до родичів кілька разів, а кожний раз чвіркою коней; з початку дуже гарними, а пізніше уже не конче дібраними кіньми, але все чвіркою. Як мені оповідала покійна мама і інші люди, то мій тато в перших 10-тьох роках мав дуже добре господарити в Білині. Заложив гарний сад і став. Але, як вибрали його на префекта (шляхетського війта), змінився дуже, з кожним роком не корисніше. Ті літа не корисні для нас, то є для родини, пам'ятаю дуже добре: а були то тяжкі, прикрі і страшні часом. Дуже прикро мені приходить писати за дуже прикрі «екстраваґанції» мого батька, але уже мушу, бодай дещо коротко, бо на все не стало би тої книжечки.

Село Білина було дуже велике і називалося Білина велика, замешкана 80% шляхтою, а 20% хлопами, які були переважно бідні. Яко префект, батько мав щоденно багато ріжних справ шляхетських. По кожній справі, чи закінчилася згодою сторін чи інакше, не обійшлося без горілки. По тій причині занедбав батько свою господарку, а що гірше розпився. Любив в осені полювати тільки з хортами на зайців. Мав дуже добрі хорти і два сильні великі пси: один називався «Лапай», а другий «Тримай». Ті два пси були на се призначені: як трафився лис, то хорти здоганяли його скоро, але не могли лисові нічого зробити, бо лис хортів кусав, а хорти були делікатні, отже тільки задержували лиса, аж прибігли Лапай і Тримай і вони вже не дали лисові втекти. Як їхалось на полювання з хортами, по пани їхали на конях, а все їхало двох добрих хлопаків на добрих конях. А то на те, щоб як хорти зловили зайця, то ті хлопаки на добрих конях (бігунах) гнали ґальопом, щоб Лапай і Тримай не подерли зайця. Часом привозилося кілька або і кільканадцять зайців, але скільки найліпших коней здихавичіло або й згинуло! Як бракло таких коней, то батько добирав такі і купував. При тому любив в карти заграти, а як грав в карти ферблям, пив. Як уже був п'яний, програвав все. Найгірше було те, що кожного четверга їздив до Самбора, а часто в понеділки до Дрогобича. Там знали жиди батька і втягали його на ферблям. І мається розуміти, що кожний раз він програвав. Трафлялося таке: одного разу в Дрогобичі програв всі гроші, які мав, то давав жидам квитки на корови, які собі виберуть. Уже раз, за моєї пам'яті, приїхало в Дрогобича 3-ох жидів з квитками на дві корови, які тато програв. А тата не було дома, як звичайно. Мама моя казала замкнути стайню і сказала жидам: «Я коров не дам, корови всі мої, мій муж не мав ані одної корови власної». Жиди покрутилися і від'їхали без коров.

Але, що було найгірше, то що батько любив запиватися і розбиватися. Батько мав багато прихильників-пияків і кільканадцять сильних хлопів, яких часто запоював. Між шляхтою були також родини багаті і любили напиватися і битися. Часто приходило до бійки між батьком а компанією шляхтичів з другої сторони. Батько був надзвичайно сильний, сам двох-трьох не боявся. Як прийшло часом до більшої бійки, то прихильники батька зі шляхти і сильні хлопи, що належали до батькової сторони, добре билися, бо знали, що потім буде добра пиятика. Нераз було так, що батько по такій виграній бійці, в ночі приходив з цілою компанією прихильників своїх з криками і ліхтарками. Ми, діти, будилися зі сну і плакали, бо не знали, що сталося. Мама зривалася зі сну і дуже знала, що її чекає. Тато кричав, щоб мама лагодила їду. А горілки приносили хлопи досить з коршми на рахунок батька. Мама мусіла лагодити їду; а я зі старшим братом Леоном мусів співати пісні, які батько наказав — майже самі польські.

Батько, який силач був мій батько, але таке життя і пиянство зломили його на 48-ому році життя. Помер в році 1871-ому, 25 марта. По смерті батька зостались ми матеріяльно бідні, виратувало нас те, що мама була дуже добра господиня. Вона навчила нас всіх дітей працювати і приноровитися до біди. І сама працювала тяжко.

По смерті батька лишилося 4-ох синів і 3 доньки.

Найстарший син Антін (уроджений в Ступниці), другий був Нікодим, третій Леон, четвертий я — Михайло, і Настуня і Юльця і Анеля.

Я забув про одну річ написати, яка буде пізніше дуже важна, а те, що сталося з посагом мами — 1500 дукатів! В році 1848, як знесено панщину, поїхали мама з татом відібрати посаг 1500 дукатів. Як відібрали ті дукати, забавили у Львові кілька днів. Мама накупила що їй було потрібне, а тато купив звій, а властиво решту звою, прекрасного й дуже доброго сукна ґранатового. З того сукна дав собі зробити гарну чамару. А з решти того сукна зробилося пізніше чамари для найстаршого брата Антося і для мене, як мене відвозили до школи до Дрогобича.

По 1848-ому році хлопи з утіхи знесення панщини дуже пили й продавали поле. Мама мала гроші і купувала поле від хлопів, котре межувало з нашим, або більші нивки. Також купила гарний город (без хати) від хлопа Дешевого. І той город названо Дешевівка. З тих (маминих) грошей вложено також на ріжні вклади в нове господарство. Є ще одна, дуже важна річ, яку я забув написати. Як мій батько чувся вже дуже слабим, запропонував мамі, щоб вони обоє поділили свій маєток дітям, а то, щоб мама своїм полем вивінувала три доньки, а тато своїм — чотири сини. Мама згодилася на се і так зробили за життя. Мама виповіла собі мешкання на доживоття і лишила собі город Дешевівку. Батько боявся, щоб мама не вийшла єще замуж, так говорили люди-сусіди.

Доброго що лишилося по батьку? — Лишилася гарна худоба рогова, але то була мамина, і три пари коней. Про худобу дуже дбала мама, а про коней браття Нікодим і Леон: а властиво цілий інвентар був мамин. Що злого зістало по батьку? Будинки не конче в добрім стані, а поля також занедбані, довги і що найважніше, не конче гарні спомини. Як я уже згадував, то вирятувала нас мама, бо навчила нас працювати і щадити. Один син, Нікодим, для того, що тато пив — в своїм житті не мав ніякого алькоголю в устах — не курив, а дуже працював. Другий син — Леон — працював також, але більше був спритний і в житті повелося йому зробити кілька добрих інтересів і доробився значного маєтку, чого йому заздростив Нікодим. І кілька літ жили в гніві. Вони оба господарили в Білині добре. Найстарший мій брат Антін скінчив правничі студії, вступив до суду окружного в Самборі, був ад'юнктом в Старій Солі, в Старім Самборі і в Самборі, а начальником суду в Кутах, потім радником в Станіславові.

Тепер зачинаю писати про себе.

Третій син був я. Я уродився в Білині, дня 22 жовтня 1858-го року. Від третього року життя пам'ятаю до нині важні факти і події в родині. Пам'ятаю, як мама і сестри і сини Нікодим і Леон ходили в літі жати і кожне з них мусіло нажати по дві копі. Як я мав чотири роки, то й мені не дала мама дурно сидіти. Моя мама тримала дуже багато гусей, ніколи менше як сто. В четвертім і п'ятім році життя пас я стадо гусей. Одного разу прийшли до мене хлопці зі села і сказали: — «Ходи з нами бавитися, та гуси будуть сами пастися». — І я пішов. Ми збирали сітник і робили (плели) собі високі «чако». Тимчасом зайшли гуси, на щастя в наш, овес і наробили великої шкоди. Хтось дав знати мамі. Мама прийшла, то було недалеко від нашої хати, з прутом і виганяє гуси. Я то побачив і прибіг помагати гуси виганяти. Бо то не так легко вигнати тільки гусей зі збіжжя! Як ми вигнали гуси з вівса, тоді зловила мене мама лівою рукою, а правою била мене прутом аж до хати — більше в житті мене не била, бо не було за що. В п'ятім році нераз збудили мене раненько, висадили на коня і я до снідання мусів коні попасти, правда, на пастівнику близько хати. В шостім році я пас худобу, около 20 штук, а часом і коні — як не були в роботі, — правда разом із пастухом стриєчного брата Володислава, на пастівнику. Часом було весело, принесли ми собі дров з дому, або один з нас назбирав сухих галузок з вільшини: палили огонь і пекли бараболю, а в осені кукурудзу. Я пам'ятаю, що я побудував собі буду на пастівнику. Раз, під час вакацій, вийшов мій брат Антін до мене на пастівник і оглядав буду. Так дивувався, що я побудував сам таку буду, що пішов додому і випровадив маму, щоб подивилася сама на тоту буду! Незадовго прийшов з мамою і показує буду і сказав: «Bedzie mama miala z Michasia kiedys budowniczego»! Мушу додати, що мої родичі ніколи між собою не говорили інакше, тільки по-поль-

ськи. Таксамо найстарший брат Антін говорив тільки по-польськи. Мама зі всіма рештою дітей говорили тільки по-українськи. По 6-ому році справили мені чамарку з гранатового сукна, купленого у Львові, але не знаю, чи з нового лишили для мене, чи може переніцювали з братової — і відвезли мене до школи до Дрогобича.

Мій брат Антін був тоді в 8-мій клясі і мешкали-сьмо разом. Я ходив через 4 роки до народної школи до Василіян у Дрогобичі. Василіяни били учеників безпощадно. Не було ученика в клясі, щоб не був битий — що правда, то треба признати, що били добре, але учили ще ліпше. Кожних вакацій, як я приїхав додому, я пас товар на пастівнику.

Ніхто мені не сказав ані одним словом, що мені лишив щось тато. По скінченні 4-тої кляси народної школи, приїхав я додому і пас товар на пастівнику. А Нікодим і Леон казали мені, що уже більше не буду ходити до школи. Але, як вакації кінчалися і треба було їхати до школи, приїхав мій найстарший брат Антін і запитався мами: — «Czy mama ma wszystko gotowe dla Michasia, aby go odwieść do szkoly?» — Мама відповіла, що не має, бо Нікодим і Леон не хотять дальше Михася посилати до школи. Тоді Антін сказав — «Co, Michaś musi chodzić dalej do szkoly. Prosze mame, zeby przygotowala wszystko dla Michasia i jakby to moglo być jutro gotowe, to jutro odwioze Michasia do Drohobycza do szkoly» — Мама відповіла, що назавтра може бути все готове. І на другий день відвіз мене Антін до Дрогобича. В Дрогобичі умістив мене у пані Полякової на станції. Понеже іспити до I-ої кляси гімн. були аж третього дня, то брат Антін зачекав, чи я здам іспит. Я здав іспит вступний до I-ої кл. дуже добре.

Пані Полякова мала двох синів і малу доньку; старший син Вацлав ішов до IV-ої кл. гімн.: брат заплатив пані Поляковій за місяць і попросив, щоб син її, Вацлав, помагав мені в науці по два ґульдени місячно. Син п. Полякової був дуже пильний. Учився вечером і вставав дуже рано й учився. А я кожний раз учився з ним разом вечером і рано. Як я відїжджав до школи, сказали мені брати Нікодим і Леон, що вони не будуть мені могти багато помагати, «бо як сам знаєш, яка біда коло нас!» Вони не хотіли, щоб я ходив до школи, тільки щоб я їм помагав в господарстві. І додавали, що «тобі тато нічого не лишив». — Але мама сказала, що за станцію буде платити і вікт «будеться тобі щотижня посилати». Я по двох тижнях зміркував, що мені не треба помочі Вацлава в науці; відказав йому. Єще мушу написати, що моя мама мала надзвичайну пам'ять, а рахувала без олівця ліпше й скорше, як найліпший жид. Прим. одного року, ще за життя, батько винаймив Давидові Германдерові з Луки пасовисько на Пастівнику. Давид пас на Пастівнику яловиці і воли. Одного разу приїхав подивитися на свою худобу і прийшов до мого батька. Батько запитався його, чи вдоволений з товару свого. Він відповів, що єще не знати, як то випаде. «Ale wie Jegomość co, ja chet-

nie sprzedalbym Jegomościowi to bydlo, i nie drogo». — Батько запитався його: — «A ile Dawid by zadal»? На се Давид відповів: — «Ja zadam od Jegomościa tak: pierwszego dnia 1 krajcer, drugiego 2 kr., trzeciego 4 kr., 4-tego 8 krajc. i tak dalej do 21 dni». — Мій батько сказав: — «To chyba Dawid zle sie obrachowal, jak to Dawid na serjo tyle tylko zada, to ja bez namyslu sie zgodze». Мама моя через той час рахувала собі в голові. Я був при тому. Як батько витягнув руку до Давида, щоб він прибив, мама прискочила, злапала батька за руку і сказала: «Bazyli, co robisz? Ty na calym majatku nie masz tyle pieniedzy, ile to wyniesie»?!. — І потім вирахувала батькові, яку то суму виносило. — А яка мама була порадна, наведу один випадок. Як я вже писав, що мама тримала багато гусей, підскубувала, робила подушки, перини і пернати, а часом ще й продавала пір'я. Кожної зими годувала гуси, на дві рати, на смалець. Як я вже був в I-ій кл. гімн. (батько помер, як я був в IV кл. нард. школи), в зимі привезла мама на двох санях годовані гуси до Дрогобича на продаж. Стала на Ланах (жидівській дільниці); зараз збігли жиди й жидівки купувати ті гуси. Обступили обоє саней і починають пробувати, чи добре угодовані. Гуси були шнурами пришнуровані. Зачинають розв'язувати, мама кричить, щоб гусей не витягали з під шнурів, що можуть помежи шнури помацати. Тимчасом жиди розв'язали кілька гусей, і дві жидівки приступають до мами з 2-ма гусками і питаються, по скільки мама жадає за ті гуски; і зачинають торгуватися, а тимчасом жиди, а було їх дуже багато, порозв'язували гуси і зачинають з ними утікати. Мама кричить, але то нічого не помагає. В тім побачила мама поліцая, який стояв недалеко і приглядався тому. Мама звертається до нього о інтервенцію і поміч, а він сказав, що не може нічого порадити, бо уже гусей на санях не було і тих жидів не було. Я був в школі, бо тоді була наука і пополудні, і не міг нічого видіти. Як жиди всі гуси закрали, мама пішла до маґістрату на скаргу до бурмістра, а був тоді бурмістром Зих, поляк. Розповіла мама бурм. Зихові, а він сказав: «Coz ja Pani na to poradze?» — «Мама відповіла: «Nikt inny nie moze mi w tym wypadku poradzic, tylko Pan, jako burmistrz». Pan Zych odpowiedzial, ze nie moze nic poradzic temu. — Тоді мама сказала: «Jakich policjantow Pan trzyma? Jeden z policjantow stal opodal od miejsca gdzie sie to odbywalo i wcale nie bronil mie od tego rabunku, gdym sie do niego o pomoc zwrocila. Oswiadczam Panu burmistrzowi, ze nie wstapie ztad tak dlugo, jak dlugo Pan mi nie pomoze odebrac moja prace. Ja biedna wdowa i ten dochod z gesi to moj najwiekszy dochod». — Pan burmistrz widzi, ze nie tak latwo rozstac sie z ta Panie i zastanowil sie chwilke i rzekl: «A poznalaby Pani tego policjanta?» — Мама відповіла: «Z pewnoscia». — Pan burmistrz kazal zawolac kilku policjantow, ktorzy wowczas byli w magistracie, ale matka moja nie poznala miedzy nimi tego, ktory przypatrywal sie jak zydzi kradli gesi. Wtedy p.b. powiedzial — «dzisiaj nie mozna juz tej sprawy zalatwic, bo juz

jest pozno. Prosze przyjsc jutro rano o 9-tej godzinie, ja kaze zwolac wszystkich policjantow, a jak Pani pozna tego, ktory to widzial, to moze da sie co poradzic». — Я вернувся по 4-тій годині зі школи і застав маму на станції моїй. Мама всім розповідала о тім, що сталося з її гусьми. На другий день рано пішла мама до маґістрату. Всі поліцаї були вже зібрані. Тоді п. бурм. сказав до мами, нехай покаже того, котрий був і приглядався тій крадежі. Мама зараз пізнала того поліцая і показала. Тоді п.б. так сказав до того поліцая: «Naprzod tracisz sluzbe, pojdziesz do kryminalu i musisz tej Pani zaplacic za gesi». — Поліцай зачав плакати і просити п.б. Тоді п.б. сказав: «Ty pewnie jako policjant i rodem tutejszy musisz znac i poznasz tych zydow ktorzy gezi kradli. Jak chcesz, ja dodam ci jeszcze dwoch policjantow do ciebie i idzcie poodbierajcie te gesi ile ich bedzie». — A jakby gesi juz nie bylo, to zapytal sie matki po ile sobie liczy — po tyle maja zaplacic. — Пішли поліцаї і диво, більше як половину тих годованих гусей відібрали, а за решту гроші принесли до-полудня! Мама подякувала п. бурмістрови за таку пораду, гуси продала ще й залагодила собі якісь справунки. І поїхала додому, а мені, пам'ятаю, лишила для мене цілого ринського. То, здається, варта було написати і я для того написав!

Я в тому році перебув дуже тяжку і прикру хворобу — «червінку».

Я пильно вчився попри Вацлава вечером і рано і за те дістав я свідоцтво з відзначенням 5-ту льокацію, тоді були єще льокації.

Як я приїхав на вакації, то мої брати не тішилися з мого поступу, лишень тішилися, що буде кому пасти худобу. І я пас. По вакаціях мій брат Антін вступив на практику судову до окружного суду в Самборі і для того і мене по вакаціях відвезли до школи до Самбора. З братом було мені незле.

Року 1873 під час вакацій мій брат оженився, на жаль з полькою. Як я був в III кл. мешкав у брата і не було мені зле. Якось в тому році, не пригадую докладно в котрому місяці, зістав мій брат заіменований платним авскультантом і перенесений до Старої Солі. Як я був в IV кл. мешкав я на станції у пані Бучек-вдови. Вона мала мешкання з 2-ох покоїв і кухні, під но. 2 на I поверсі в ринку. Один покій був малий, а другий дуже великий. Вона тримала учеників в тім великім покою, а сама спала в малім. В тім великім покою мешкало нас 4-ох: Йосиф Білинський VII кл. родом з Луки, Філарет Гладилович в VI кл. родом з Хирова, я з Білини і Теофіль Чайківський з Викот. В тім році вийшла замуж моя сестра Юлія за Івана Білинського, який мав досить гарне господарство, а не мав уже родичів. Понеже моя мама дуже любила сестру Юлію, більше перебувала у сестри. Я потерпів на тім, бо мої брати Н. і Л. не дбали за мене, не присилали мені реґулярно віктуалів і не таких, як мама була дома. Того року, то є кінець 1873 і початок 1874 я був занедбаний, ніколи того забути не можу. Снідання майже ніколи не мав, на обід була каша — і

як довго мав я своє масло, то посмарував собі, а як не було масла, то надробив собі до каші-рідкої звичайно, черствого хліба і то був мій обід. На вечерю, як був хліб і масло, то хліб з маслом, а як не було масла, то кавалок пісного хліба з'їв.

(Продовження в наступному числі)

Микола Василенко

МОЄ ЖИТТЯ

(Продовження)

Останнім весіннім празником був в Есмані Іван-Купала (24 червня ст.ст.). Нас не пускали на нього. Матір боялася, щоб ми не почали скакати через огонь і щоб не загинули в огні. Тому ми тільки здалека із-за плоту саду могли спостерігати, як хлопці розкладали багаття з високим огнем і як потім вони скакали через нього. Проте, цей звичай в Есмані скоро зник, залишився він тільки у дітей, що скоро огонь замінили кропивою, бо старші не дозволяли вживати вогонь, щоб часом не було пожежі. Наша нянюшка, баба Татьяна, оповідала нам, як вона бачила квітучу папороть: квіти були блискучі, наче вогники. Дуже можливо, що вона бачила в Іванову ніч світляків і була переконана, що це квіти папороті. Більше ні від кого я не чув жадних переказів про папороть. Але одного разу, багато років пізніше, я у «Харьковских Губернских Ведомостях» прочитав див, якщо не помиляюсь, із Лебедина; в ній кореспондент оповідав, як його ніч під Івана Купала застала в лісі і як зацвіла папороть блискучими квітами. Кореспонденція точно повторила мені оповідання нашої нянюшки Татьяни.

Червень в Есмані був переважно дощовий, але косовиця починалася незмінно на другий день Івана, тобто 24 червня ст.ст. До цього часу трава вже виросла й починала відцвітати, але луги ще уявляли собою гарний різнобарвний килим квітів і трав. Вечорами й ночами на них чути було голосне деркотіння деркача; смерком зграя різних качок перелітала з одного лугового болота на друге і часто пролітала над нашим двором. По течії Есмані було багато болот, і Есмань у той час славилась своїм полюванням. Полювати на качки приїжджали і з інших місць. Майже всі есманські луги, крім лісових, були коло нашого хутора, і під час косовиці й порання сіна буквально кишіли народом. Це був найвеселіший час. До нашого хутора прилягав великий луг «Муращини», що був власністю багатьох поміщиків, козаків і селян. Майже всі в один час виходили косити і по лузі вишикуваними рядами рухались у різних напрямках косарі, білі спини їх було видно здалека.

На початку 1870-их років горілка була дешевша, і косарі, для підкріплення сил під час обіду чи вечері, мали вдосталь її. Одного

разу я з братом Ванею пішли на луг під час обіду. Косарі пили горілку ложками, бо чарки не було. Почастували і нас. Я, як старший, витримав, але бідний Ваня зовсім оп'янів, не тримався на ногах, падав, співав: «Жил был у бабушки серенький козлик». Я ледве дотягнув Ваню додому... Матір страшно перелякалась, бо Ваня знепритомнів і повалився на канапу. Коли він прокинувся, матір хотіла потішити його і сказала:

— Он бджілка літає.

— Давай, я її з'їм, — відповів Ваня.

Бідна матір не знала, що робити. Їй здавалося, що Ваня збожеволів. Матір «накинулась» на мене і стала обвинувачувати мене в тому, що я погубив Ваню. Я гірко розплакався, думаючи, що Ваня, дійсно, погиб. Але все скінчилося добре: брат добре виспався і прокинувся цілком здоровий, веселий; він добре пам'ятав всю дорогу до того часу, коли повалився на канапу.

Вечорами, коли косарі кінчали свою роботу й йшли додому, в лузі і селі було чути бадьорі, веселі пісні, що, не вважаючи на трудну працю, затихали тільки пізно ввечері.

Батько мій ще на початку 1870-их років вперше пробував провадити самостійне господарство. Із третьої копиці він оддавав тільки далекі лісові сіножаті, а що були біля нашого хутора по течії р. Есмані, здіймав сам. Луги у нас були хороші, вогкі і врожаї сіна були прекрасні. Трава була густа, висока.

Крім найманих робітників, в Есмані в ті часи вживалося систему толоки; вона пізніше зовсім зникла, як невигідна й безглузда. Вона вела свій початок з давніх часів. Її знала й Литовська ще Русь. За почастунок, за празниковий звичайно день, коли н а с е б е гріх працювати, люди йшли працювати до того, хто їх добре в той день нагодує й почастує горілкою. Жадної плати учасники толоки не брали.

У нас толокою косили. Це бувало найчастіше на другий день після Петра, тобто 30 червня, у церковне свято, що в Есмані шанували під іменем Півпетра. На Петра ввечері посилали на село когонебудь із довірених робітників, що їх було наймано на рік, з дорученням «закликати на толоку». Збиралося душ 20-30 і вони на другий день з'являлися на роботу після Богослужби в церкві, а Богослужбу в церкві в літній час служили рано: о годині 7-ій рана вона вже кінчалася.

Ми звичайно просипали прихід цих робітників; нас не будили. Це нас серйозно засмучувало, ми плакали іноді і скоро, напившись чаю, бігли туди, де косили.

Ясний, літній день, деякий душевний підйом, що буває під час усвідомлення масової роботи, скоро примушували нас забути всі наші прикрості і ми були цілком підо впливом бадьорого, енергійного робочого дня. У мого батька починали косити пізніше, ніж у других. На сусідніх лугах гребли сіно і стояли уже вишикувані ряди копиць. Наш же луг стояв ще під різнобарвним гарним

килимом, по якому рухались стрункі ряди косарів. Вони вже пройшли раз і починали вже «другу руку». Нам суворо було заборонено підходити близько до косарів і з нас матір брала обіцянку, що ми не будемо робити цього. Вона боялася, щоб нас не підрізали. Ми підходили до косарів ззаду і трималися на деякій віддалі. Якщо ж із косарів хтось нам був більше знайомий, або якщо хтось із них нам більше подобався, то ми ходили за ним, або садовилися на товстому ряді тількищо скошеної трави, ніжились на ній, вдихали своєрідний її аромат, дивлючись у блакитне небо, або оглядаючи крізь піввідкриті очі околиці, дім, сад, село, поле та далеку смугу лісу. «Кочергущина» на овиді. Трудно сказати, про що ми думали в той момент, але на душі було спокійно і фантазія дитяча жвавенько працювала...

Косарі знайшли гніздо земляних бджіл, зупинилися, кличуть; прокинишся — і біжиш поділити знайдений мед і одержати маленький кусочок стільника з великими комірками, що наповнені солодкою рідиною. Мох і стільник із червою розкидані навколо, і потурбовані бджоли з жалібливим шумом безпорадно літають навколо. Косарі далі косять. «Біжіть сюди!» — кричить один із них. Ми стрімголов несемося. У руках підрізана перепелиця, що сиділа на яйцях. Її гніздо тут же; біля нього залишено високу траву, але яйця, звичайно, згинули. Нема кому на них сидіти. Іноді замість перепелиці підріжуть деркача, або заріжуть зовсім. А то пурхне перепел і відгукнеться тоненький писк перепелят. Вони вибіжать на скошений луг, боязливо розсипляться і сховаються так, що потім їх і не знайдеш. Підрізаний птах завжди викликав у нас багато клопоту і прикрости. Ми уявляли собі, як він страждає, хотіли щиро допомогти йому, бігли додому, питали поради у матері і зверталися звичайно до допомоги всецілющої, на наш погляд, березівки, тобто настоянки на спирті березових бруньок. Ми старанно мочили поранені частини, але птах, звичайно, погибав. Від того він погибав, що смертельно був поранений, чи тому, що березівка прискорила його смерть — хто знає? Але цей птах, що погиб на наших руках, достарчав нам чимало горя. Не одного з них поховали ми в саду, вирили для нього могилку й засипали її так, щоб ніхто його не потурбував.

У полудень привозили для косарів обід, а потім косарі лягали спати. А ми скористалися цим часом, щоб побігти додому, пообідать і повернутися знову сюди. Але найцікавіше було ввечері.

Сонце починає вже заходити. Косарі кінчають останню «ручку». Ось уже скінчили. Один із них випростувався, перехрестився, витер мокрою травою косу. За ним другий, третій. Усі йдуть до того місця, де лежать їхні свитки; сходяться, закурюють трубки, розмовляють. Ми також тут, стараємось висловити і свою думку про якість трави, поговорити про підрізаного перепела, про деркача, що утік, та про перепелят. Сонце нарешті зовсім вже заходить. Мій батько також був ввесь день на лузі, зараз він пішов додому,

щоб розпорядитися щодо вечері. Піднімаються й косарі, ідуть рядами. Починають співати і пісня лунає по скошеному лузі. Я з братами іду разом з косарями під звуки пісні, і так мені добре, так я захоплений, так весело мені!.. Косарі похвалюють нас. Це підносить нас на дусі і нам здається, що ми також щось робили. Правда, фізично ми нічого не робили, але так ми зжилися з косарями, з їхньою роботою та їх робочим днем, що наче дійсно жили спільним життям з ними і тому так природно було, що у нас було почуття чогось спільного і близького.

На нашому великому дворі, перед домом, вже були покладені дошки, на дерев'яних обрубах, замість столів, а в кухні вже приготовляли вечерю. У колодязя, що був у нас у той час за двором, косарі умивалися і потім ішли й садовилися за імпровізованим столом у дворі. Підносили їм по чарці, другій, третій. Появлялося на столі м'ясо. Язики «розв'язувались»... Починалася жвава бесіда, наче люди не працювали протягом довгого літнього дня. Мій батько обходив навколо їх і частував. Ми, звичайно, також сиділи за столом біля тих, кого ми більше знали й любили; час від часу і ми вмішувались у бесіду, вставляючи і свої дитячі завваги і міркування.

Наступна ніч. Засвічувались на небі зірки. Подавали в фонарях лойові свічки, а косарі не розходились і вели бесіду. Очевидно, вони були задоволені почастунком і дякували моєму батькові і матері. Батьки мої також дякували косарям, що обіцяли прийти і в наступному році. Уже зовсім пізно гості відходили з нашого двора з косами за плечима і співаючи, а ми, стомлені, спішили скоріше роздягнутися, помити ноги, оповісти уривки наших вражінь матері та бабці Татьяні та щоб моментально повалитись на ліжечко й заснути мирним і безтурботним сном першої молодости.

Гребли сіно у мого батька переважно поденні дівчата та наші «строкові» робітники. Іноді до них прилучалися парубки. Водити компанію з бабами ми вважали для себе за діло «непідходяще»: баб ми соромились, і під час сіножаті ми трималися віддалік. Але зате з парубками і нашими найманими робітниками старалися бути поблизько. Іноді ми також хапалися за граблі й помагали гребти сіно. Але тяжкі граблі та невмілі рухи скоро втомлювали нас. Коли нас хвалили, то в нас пробуджувалась якась особлива гордість, збільшувалась енергія, сила та свідомість того, що й ти робиш якесь корисне діло. Особливо нам подобалось зсовувати сіно у вали, а потім лізти на копицю й утоптувати її. Привабливим було складувати сіно в копиці, але тут у нас, зрозуміла річ, бракувало сили. Обридло нам згрібати сіно — ми займалися «полюванням» на коників («кузнечиков», ганяли грачів, що величезними зграями устелювали луг, де уже зібрано сіно, або відганяли від копиць коней і грали із хлопцями, що їх пасли. День на лузі проходив непомітно. З великим трудом удавалося примусити нас піти додому пообідать або напитися чаю. Коли ж укладували сіно

у стоги, то й це не удавалося: ми не хотіли пропустити ані хвилини. Укладування стогів — це ж був дуже цікавий час! Треба було тягти копиці, а це робили так, що підкладували тичину під копицю, до тичини прив'язували ту копицю вірьовкою, а кінь тягнув потім зв'язану копицю по скошеному лузі до того місця, де укладували стіг. Йти поруч копиці і тримати повід коня в руках — як це було приємно! У деякому розумінні усвідомлювати своє буття!.. А потім, коли кінь повертався, то була можливість сісти на нього верхи і ступою проїхати гордо до нової копиці, а робітники тебе підтримували б!.. Іду.

— Дивись, не впади, — кричить батько.

— Ні, ні! — відповідаю.

«Но-о-о!» — кричу я до коня і стараюся бити його закаблуками в боки, щоб підігнати його, а він іде своїм повільним і лінивим розмірним кроком і не слухається!.. Для мене в дитинстві завжди було великою загадкою: чому кінь не слухався мене тоді, коли я вів його, або коли їхав верхи, або коли він був запряжений до воза, а проте інших — кучера, робітників — він слухався і йшов або біг весело?..

Але найприємніше було мені влізти на стіг, коли він уже значно піднявся у висоту, та утоптувати його, або розштовхувати по стогу сіно з в'язанок, що тобі подають на великих вилах!.. Але ця приємність тривала тільки до того часу, поки не приїхала на луг мати: вона проганяла мене зо стогу: їй все здавалося, що я впаду зо стогу, або — що мене проколють вилами... Такі думки і припущення, треба сказати, дуже мене засмучували й ображали моє дитяче самолюбство... Я довго сперечався, поки врешті зліз зо стогу — зневажений, ображений... І я часто виходив за сусідню копицю і гірко, гірко оплакував свою долю, своє малоліття, і мені хотілося скоріше вирости, щоб я був великим, самостійним, щоб ніхто не міг прогнати мене зо стогу...

Але горе моє тривало недовго. Дитячі сльози скоро висихають. Через декілька хвилин я вже знову був коло коней і підбирав скручене сіно, що залишалося на сліду копиці. Із нього виходив в моїй уяві і хороший хомут, і ковбаса і ще дещо, що видумувала моя фантазія...

Стіг закінчено. Ми всі йдемо додому й ведемо коней під вуздечку, з повною свідомістю закінченого діла. Вечеряємо ми, звичайно, на дворі разом із робітниками й ділимося з ними своїми враженнями, і коням у наших оповіданнях присвячено було головну увагу.

Звичайно сіножать закінчувалась у нас біля 8 липня. У день Св. Прокопія, 8 липня — іменини мого батька. Згідно з традицією, до нас приїжджав рано священик і служив в домі нашому молебень. Цей день у нас вважали за велике свято і ніхто не працював.

На другий день починалися жнива, і у нас, у великому перед-

покої, вже був великий сніп, перший, що його зжали в цьому році. Сніп цей залишався до початку посіву.

Ми діти, не любили жнив і рідко бували на них. Гаряче. Робота одноманітна. Поле, після жнив, із своєю стернею, уявляє собою якийсь пустинний вид і не дає жадної фантазії, жадного інтересу дитячій душі. Тільки ввечері, коли починають зносити снопи і вкладувати їх у копи, ми приходили на найближче до двору поле, де наші робітники жали, і жваво допомогали їм, тягаючи великі, тяжкі та колючі снопи.

Але особливо любили ми возити обід женцям, що працювали далеко в полі, за 5-6 верст од нашого дому. Нас одних, звичайно, не пускали. Відвозити обід доручалося дідові Юхимові. Для цього йому давали найспокійнішого коня і довіряли дідові Юхимові наше життя і тілесну недоторканість.

Дід Юхим користувався безумовним довір'ям моїх батьків. Йому було років сімдесят, але він зберіг ще велику бадьорість. Серед довгого, прямого, чорного волосся на його голові непомітно було навіть сивизни, а тільки зрідка окремі сиві волоски попадалися в чорній бороді його, досить довгій і клинуватій. Дід Юхим — це був дійсний великоруський тип. Це тим більше дивно, що, хоч дід Юхим і походив із селян Звягина, але, здається, був родом з Есмані. У нашому великому саду він показував нам могили своїх родичів. Розмовляв він також на есманському українсько-білорусько-великоруському діялекті. Дід Юхим і одягався по-есманському: ходив він у личаках («лаптях») і в білих штанях; поверх них була довга біла сорочка з вишиваним вузенькою стрічечкою комірцем і пазухою; підперізувався вузьким червоним пояском, витканим дома; на пояску висів незмінно мішочок з розрізом посередині; з того мішочка звичайно витягав він тавлинку з бересту або ріг із нюхальним табаком. Він часто нюхав табак, приправлений якимись запашними специями, тому від нього завжди зходив якийсь приємний запах. Табак він сам приготував, і ми часто були присутні, як він обухом сокири на дереві «молов табак». Дід Юхим був тонкий, високого росту і тримався просто. Коли я думаю про нього зараз, то він мені чомусь нагадує Некрасовського діда Власа. Очі його, від табаку, чи від старости, чи від якоїсь хвороби, завжди сльозилися; він їх утирав завжди хусточкою, що була у нього за поясом. Дід Юхим і в старості був гарний мужчина. Недарма у нього була така гарна донька, як Одарка, що про неї я згадував раніше.

Я не можу сказати, де властиво жив дід Юхим: у нас, у дворі, чи у себе дома. Його хата була проти нашого саду, перша від нашого дому на хуторі. Попрацювавши у нас, дід Юхим ішов до себе, потім знову з'являвся у нашому дворі. У мого батька він був чимсь не то ключником, не то прикащиком і користувався безумовним довір'ям. Але я його пам'ятаю й на току. Віялки у нас тоді не було і дід Юхим віяв жито за вітром, підкидаючи зерна лопатою.

Авторитет Юхима стояв високо у нас у дворі і ми, діти, відносились до нього з великою пошаною, хоч він ніколи і не пестив нас. Уваги, що він давав нам, ми приймали гірко до серця, ми боялися брати в руки теслярські струменти, бо дід Юхим буде гніватися й лаятись. Він помер у кінці 1870-их років дуже старим, але пам'ять про нього жила у нас на хуторі, і діда Юхима мої батьки не раз згадували добрим словом ще незадовго до своєї смерти в першому десятилітті XX стол.

Подорожі наші з дідом Юхимом на поле з обідом доставляли нам багато приємности. На воза клали сіно, а в нього вставляли величезні полив'яні глечики зо стравою, заткнуті великими пробками з капустяних листків. І від листків капусти, і від горшків йшов такий смачний запах свіжої, гарячої страви... Треба було везти скоріше, щоб не простигнуло. Дорога була довга, вела вона через наші луги. Треба було проїжджати глибоку канаву, іноді наповнену водою. У цьому місці дід Юхим брав віжки в руки і правив сам, решту ж дороги правили ми перемінно. Були навіть певні границі, до яких кожний з нас міг правити. Але одне місце було «невтральне»: на ньому правили ми всі за чергою. У кінці лугу, не доїжджаючи до дороги, що веде із с. Есмані до хутора Лужки, було біля восьми паралельних доріг із глибокими коліями. Дід Юхим сидів звичайно в кінці воза, на сіні. Наше ж завдання полягало в тому, щоб примусити коня бігти через ці численні колії. Воза трясло, трясло й діда Юхима. Він добродушно бурчав на нас, скаржився, що ми розтрясли його «нутро», розплескали борщ. Вся ця замішка викликала в нас веселий настрій і ми від душі сміялися. Подібні вибрики повторювались щодня. Приїхавши додому, ми зо сміхом оповідали про те, як ми налякали і розтрясли діда Юхима. По-дурному все це було, як подивитися тепер, але дитинство має свою логіку, свої забави і свої інтереси. Нічого не зробиш. Поверталися ми з поля тією ж дорогою і незмінно пророблювали ті ж самі «каверзи».

Під час жнив попадалися іноді в житі заломи. Хоч мій батько завжди жартував з того, кажучи, що, можливо, якийнебудь птах сів, яструб спустився, погнавшись за мишею; але заломи завжди робилися досить майстерно і за певною системою. Безперечно, їх робили навмисно, з певним наміром. Знайшовши такого залома в житі, женці дуже тривожились. Припускали, що залом зроблено з «насловцем», з чарівництвом. Ніхто не відважувався зрізати залом. Існувало повір'я, що у того, хто зріже залом, скорчаться або паралізуються ноги й руки. Наводили чимало прикладів, де це ніби мало місце: називали певних осіб, села. Перевірити це звичайно ніхто не міг, і всі довіряли слову. Навколо залому жали жито, а залом залишали стояти «самотно», поки не приходив запрошений чоловік чи баба, що знали чари на заломи. Вони, прийшовши, говорили пошепки, плювали, потім ставали задом до залому, виривали його і спалювали. Усі заспокоїлись і скоро забули про за-

лом. Таких заломів на житніх полях під час жнив знаходили по декілька. Очевидно, вороги старалися цим шляхом мстити своїм ворогам.

Але ось жнива наближалися вже до кінця. Усі спішили, щоб дожати власне сьогодні, до вечера. Ми також на полі і чекаємо... Женці сходяться все ближче і ближче до одного кутка. Ще кілька махів серпа — й останнє жито буде зжате. Ззаду залишено невеликий пучок жита: то будуть завивати «Илліву бороду»... Думаю, що вона називалася «Іллевою» тому, що в нашій місцевості жнива кінчалися переважно біля Ілліва дня (20 липня ст.ст.). Коли дожали жито, перехрестилися на схід, побажали, щоб дочекатися наступного року, наступних жнив; дівчата йдуть до залишеного пучка жита, садовляться навколо, починають співати пісні і полоти його, обчищаючи від бур'яну. Потім, співаючи далі, зв'язують пучок жита нитками, пригинають в середину колоски і в середину «бороди» кладуть окраєць свіжого печеного хліба, густо посипаний сіллю. Друга партія дівчат у цей час робить хреста із останньо зжатого жита, старанно обчищаючи його від бур'яну. Після цього одна із жниць кладе хреста собі на голову, іде спереду, а за нею, співаючи веселі пісні, ідуть додому інші. Дома їх зустрічали, частували горілкою і доброю вечерою; після вечері, знову з піснями, вони розходились по домах, якщо були наймані. Коли починали сіяти, то обмолочували першого снопа, що був зжатий в цьому році, і хреста, і зерном із них робили перший посів жита на майбутній рік.

Через кілька днів після обжинків, коли жито трохи підсохне в копах, починався коповіз (возовиця). Для нас знову наступав цікавий час. Нас знову не можна було загнати додому і ми цілий день, зрана до пізнього вечора, проводили в полі. День звичайно починався не дуже весело для нас. Управляти конем під доглядом робітника нам дозволяли, але право вести коня під уздечки, а особливо право їхати на возі з копою жита, треба було ще завоювати... Особливо проти тих прав повставала матір. Вона все боялася, що віз перекинеться і нас задавить, або ми зостанемось горбатими. Свої побоювання матір звичайно підтверджувала тим, що перечислювала всіх відомих нам горбатих, хоч добре знала, що ніхто з них не став горбатим тому, що їхав на возі з копою жита. Але боротьба тривала недовго. Якось само собою зробилося так, що ми переходили спочатку до повода і навіть навмисне звертали на це увагу батька:

— Дивіться, тату, ось веду коня — і нічого!

— Ну, ну, веди, — відповідав ніжно батько, — дивись тільки, щоб кінь на ногу тобі не наступив.

Так само було і з їздою на копах. Спочатку ми садовилися у робітника між ногами, а потім займали і «самостійне» місце. Зрозуміла річ, що нас не пускали тільки одних сидіти на возі з копою.

Веселий це був час! Їдеш, бувало, за копами, правиш конем

сам. Яке щастя! Кінь біжить кепсько, не слухається. Б'єш його безперервно віжками по заду — не слухається. Врешті, приїжджаєш на поле. Починають накладувати снопи, і сам схопиш тяжкий сніп, що коле тебе і царапає лице, шию і груди, і стараєшся подати його робітникові, що стоїть на возі.

«От молодець панич, от хороший робітник!» Похвала ще більше придає енергії.

Віз накладений. Треба ув'язати його. Зверху робітник б'є снопи ногами, щоб краще стянула вірьовка. Другий робітник тягне її вниз, а ти підсусідишся, і так висиш на вірьовці. Вона притискує тобі пальця, болить... Але звичайно терпиш: не можна ж заплакати на такій роботі! Вся пошана, ввесь престиж погиб би!..

Віз готовий. Закінчено й інші вози. Ми вилазимо на воза і їдемо. Від нерівної дороги віз качається в різні сторони... Спочатку боїшся, щоб не перекинутись, а потім забуваєш і про це. Скільки разів я не їздив на возі з копами, мені ні разу не довелося перекинутись.

Ми спустилися з гори. Далеко, далеко видно наш хутір і біля нього почата велика стирта хліба, складена вже до половини. У мене з'являється сильне бажання, по приїзді туди, вилізти на ту стирту. Я влізаю туди по драбині і тягаю снопи та стараюсь укладувать їх. Але від тягару я скоро втомлююсь і тоді кладусь на стирті і дивлюся у блакитне липневе небо. Мене зганяють. Я мішаю. Приходить матір подивитись, як посувається робота. Їй скучно на дворі одній, бо батько ввесь день коло стирти.

— Подивіться, мамо, де я? — зачіпливо питаю я.

— О, куди ти забрався? Як високо, ти ж там мішаєш! Дивись же, не впади! — добродушно відповідає матір.

Стирта широка, велика, не те, що стіг. Матір не боїться, що впаду.

— Ні, я не мішаю, — упевнено відповідаю я, — я помагаю!

— Ну, помагай, помагай!

Стирта закінчена. Кінчився веселий день. Він довго залишався в моїй пам'яті. У найближчому часі ми продовжуємо свої ігри біля стирти, спостерігаємо, як біля неї починає сходити червоною щіточкою жито. Проте враження потроху забувається і ми з товаришами ідемо до іншого місця, зайняті іншим ділом.

На початку вересня в Есмані починали порати коноплі. Коноплі відогравали важливу ролю в господарстві. У батька були досить великі конопляники і коноплі сіяли у нас багато. Коли порали коноплі, то цей час був для нас веселий. Звичайно на початку вересня стояли сухі, жаркі вересневі дні. Висмикані коноплі сушилися на сонці; розставлені вони були на тичинах так, що під ними утворилися будки; в них ми ховалися й видумували різні ігри, на які тільки здатна дитяча фантазія. Але особливо було цікаво, коли молотили коноплі. Ми з собаками були присутні при цьому цілий день і наїдались конопляного насіння скільки душі вгодно,

очищаючи його від полови на своїх маленьких ручках. У кінці вересня та на початку жовтня наступали вже холоди. Порали городину. Нас мало це приваблювало. А ось, коли розкладували багаття і спалювали старі стебла картоплі, тоді ми тут обов'язково були присутні. Це нас дуже цікавило.

Більшу частину дня ми проводили з хлопчиками на лузі, де вони пасли коней. Ми розкладували з ними багаття й пекли картоплю. Час від часу пекли в попелі і качку. Винятково смачною здавалася вона мені. Відкіля ж беруться качки? Чи не дикі вони? Секрет скоро відкрився: качки не дикі, а «свійські» — хлопчики ловлять їх і смажать. Почуття «товарищества» заговорило в мені. Мені захотілося також убити качку і принести, щоб засмажити її. Одважитись убити чужу качку я не міг: моральне почуття не дозволяло. І ось я рішив убити свою. Коли качки поверталися додому, я загнав їх у лози і почав кидати палками в них. Усі розбіглися, крім одної; за нею я й почав «полювання». Довго я ганявся за нею, бив її, всю зранив. Вона голосно й очайдушно кричала від болю й жаху. Убити її мені не вдалося. Вона утікла.

Про своє «полювання» я нікому, звичайно, не сказав. Але ввечері, коли я ліг у своє ліжечко, я пригадав, як метушилася і кричала качка, і мені зробилося так соромно, соромно за свій вчинок. Я рішив ніколи більше цього не робити, і не робив.

Найпізніше порали огороди, звичайно — капусту. Шаткування її було для нас значною розвагою. Ми дуже любили качани, чистити їх і їли дуже багато. На дворі було вже зимно, часто йшли дощі, стояла сльота. Не хотілося нам показуватись із дому і тільки вечорами втікали ми до кухні. Товариші ходили до нас рідко. Їх не пускали, щоб у дім не наносили болота. Доводилось грати нам самим і видумувати собі ігри. Не знаю, яким чином і хто саме з нас видумав гру, що дуже дивно називалася — «востожье»: на двохспальне ліжко матері ми зносили всі подушки, які тільки були в домі, складували їх одну на другу, залазили наверх і потім падали разом із подушками на ліжко. Не було і без того, що хтонебудь із нас не вдарився б головою об ліжко чи стіну. Частіше це случалося з Мішею, як меншим із нас і менше поворотним. Він починав плакати. Ми його потішали, бож нам загрожувала небезпека, що нас розгонять і заборонять «востожье». Матір не любила цієї гри, що витворювала сильне безладдя. До того ж можна було ще й набити собі ґулю.

Одного разу (це було незабаром після народин сестри Каті) ми грали у «востожье». Поприносили всі подушки, які тільки були в домі. Раптом я зауважив, що на комоді лежить ще одна подушка. Я зараз же схопив і потягнув до себе подушку. Але звідти щось вилетіло, упало під ліжко й запищало... Виявилось, що в подушці лежала Катя, що й полетіла під ліжко. Ми перелякалися, привели все до порядку, поклали Катю на місце, але нікому нічого не сказали про те, що случилось. На щастя, Катя була добре закутана, зв'язана і не постраждала.

Друге заняття, яке ми любили і яким заповнювали скучні листопадові чи грудневі поранки, це була гра в подорож. Ми розставляли стільці так, що одні з них повинні були бути як ніби трійка коней, а другі стільці — це мали бути як передок і екіпаж, і ми кудинебудь їхали. Цілими годинами сиділи ми на стільцях, фантазуючи про поїздку та пригоди. Все це здавалося нам дуже цікавим. Але ця гра викликала велике безладдя в домі. Стільці то ми брали, але в попередній стан, тобто — як ті стільці перед тим там стояли — не приводили. Коли матір поверталася із кухні, де вона проводила майже цілий ранок, то знаходила всю залю, заставлену стільцями. Матір пробувала провадити боротьбу проти цієї гри, але даремно: ця гра нам подобалась і відмовитись від неї ми не могли...

Покупними іграшками ми мало цікавились. Багато нам купували й дарували дешевих іграшок із пап'ємаше: коників, корів, свиней тощо. Але ми їх негайно нищили: ламали ноги, скручували голови, відривали роги. Раніше всього страдав хвіст; ми дуже бажали зберегти його, але це не вдавалося: хвоста ми виривали раніше, ніж щось іншого, і всі спроби зберегти його, увіткнути на старе місце, не вдавалось. Спочатку це супроводжувалось сльозами, але потім ми призвичаїлись дивитись на це, як на неминуче зло. Пам'ятаю, мені подарували великого сірого коня із пап'ємаше, з сідлом; на цього коня можна було сісти і качатись. Братові ж, Вані, було подаровано корову, що мукала. І ось у нас з'явилась настирлива думка: що в середині у того коня і тієї корови? Особливо нас цікавила корова. Але Ваня не давав згоди, щоб різати її, тому я рішив пожертвувати коня. Столовим ножем я розрізав йому живіт і виявилось, що там пусто. Але це мене не задовольняло: треба різати далі й роздобути «окорока». Коник був розрізаний на дрібні частинки, а «окорока» повішено на горищі, щоб закоптився. Після такої операції Ваня не ризикував пожертвувати свою корову. Залишився в дурнях один я: матір і «пробрала» мене за мою глупоту і загрожувала, що на майбутнє жадних іграшок я не одержу.

У нашому дитячому житті матір взагалі відогравала переважаючу ролю у порівнянні з батьком. Наші батьки жили між собою дуже дружно. Батько любив нас, але, зайнятий господарством, справами, мало міг уділяти нам часу. Він часто нас пестив. Поцілує, бувало, в чоло, погладить по головці — і тільки. Особливої ніжности він не проявляв. Така вже була його натура. Він любив дітей взагалі, але у нього не було уміння пограти з ними, зайнятися з ними, вести більш-менш довшу з ними бесіду. Тому в дитинстві у нас особливої довірливости до батька не було. Зате зо всіма своїми смутками, потребами та радощами ми зверталися до матері. Нас ніколи не карали. «Пробере», бувало, батько чи матір за наші каверзи, погрозять карою — і тільки. Спочатку ми батькові і матері говорили «ти», а потім нас привчили говорити «ви».

Така була традиція в нашому роді. «Ви» говорили наші батько і матір своїм батькам. Але вони називали їх «папенька» і «маменька». Чому вони навчили нас називати їх «папаша» і «мамаша» — не знаю.

Ми проводили свій час переважно на повітрі, за винятком непогоди, і з батьками зустрічалися тільки за чаєм і за обідом. Зате, коли ми лягали спати, крім баби Татьяни обов'язково була присутня і наша матір. Якщо ми не були дуже втомлені, то у нас розв'язувався язик перед сном, як це часто буває у дітей; ми ділилися з матір'ю враженнями прожитого дня, оповідали про пригоди чи події, учасниками яких ми були, стараючись у цих оповіданнях підкреслити відважність своїх товаришів. Ось тут то матір і скористовувалася нашими оповіданнями, щоб примусити нас задуматись і суґерувала нам певні погляди і основи моралі. Тут ми зверталися до матері з запитаннями про те чи інше, що нас цікавило, і матір, по своєму розумінню, старалася відповісти на наші іноді трудні і складні запитання. Мати боролася з забобонами, що прищеплювала нам баба Татьяна. Я не пам'ятаю, щоб мати колинебудь оповідала нам байки; не пам'ятаю, щоб вона співала. Один тільки раз, пам'ятаю, як вона заколисувала Катю і співала «котика». Ваня і Міша уже спали, а я лежав і не міг ще заснути. Мені чомусь зробилося дуже сумно... Я згадав сестру матері, тіточку Анюту, що померла; отже, думав я, що може померти й моя мати, а я — можу залишитися сироткою... І мені так сумно, сумно стало, боляче стиснулось серце, і я гірко, гірко розплакався... Мати стала потішати мене, запитувати — чи не болить щонебудь. Я схлипував і відповідав: «Ні, ні»... Так і не сказав правдивої причини, та навряд, чи в ту хвилину сам я ясно усвідомлював, що саме діялось зо мною...

(Продовження в наступному числі)

Джерела до історії У.І.Т.

У.І.Т. І «УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК»: АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ

ВСТУП

У 1985 році в «Українському Історику» впроваджено окремий відділ «Джерела до історії УІТ» (том XXII), а рік пізніше видрукувано «Матеріяли до наукового життя на Заході: УІТ, НТШ і інші установи» (1987, том XXIV). Тепер продовжуємо друкувати матеріяли до історії Українського Історичного Товариства і «Українського Історика» з надією, що теперішні і майбутні дослідники українського наукового життя і розвитку української історичної науки в діяспорі будуть користуватися нашими матеріялами. Також надіємося, що у відносно короткому часі, появиться обширна історія Українського Історичного Товариства.

Треба з прикрістю ствердити, що документація і систематичне вивчення діяльности окремих українських наукових установ є доволі занедбане. До сьогодні не маємо задовільної і обширної історії УВУ, НТШ, УВАН і інших осередків наукової праці. Уважаємо, що друкування архівних матеріялів є необхідне для опрацювання українського наукового життя в діяспорі й Україні.

У цьому числі «Українського Історика» друкуємо офіційні обіжники і комунікати, які відносяться до діяльности Управи УІТ і Редакційної Колегії «Українського Історика». Ці документи віддзеркалюють окремі етапи розвитку Українського Історичного Товариства.

Л. В.

I

КОМУНІКАТ ІНІЦІЯТИВНОЇ ГРУПИ УІТ
УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
(Комунікат)

Беручи до уваги інтереси дальшого розвитку української історіографії, а також сучасний підневільний стан історичної науки на рідних землях, українські історики в вільному світі визнали за потрібне заснувати Українське Історичне Товариство.

Членами Товариства можуть бути історики й дослідники допоміжних

історичних наук, а також ті особи, які цікавляться історією України й загальною історією та бажають причинитися до розвитку української історичної науки в вільному світі.

Українське Історичне Товариство ставить перед собою такі завдання:

1. Об'єднювати істориків, а також активних прихильників української історичної науки.

2. Пильнувати й боронити інтереси вільної української історичної науки та її кращі традиції.

3. Нотувати й виправляти фальшиві й тенденційні інтерпретації історії України в історичних працях СРСР і в вільному світі.

4. Видавати і розбудувати історичний журнал «Український Історик» і допомагати у виданню монографічних праць з історії України.

5. Сприяти виявленню, реєструванню й вивченню джерельних матеріялів до історії України в закордонних архівах і бібліотеках.

6. Співпрацювати з українськими науковими установами в вільному світі і налагоджувати зв'язки з чужинецькими історичними товариствами.

Завдання Українського Історичного Товариства широкі й відповідальні. Проте ми віримо, що спільними силами зможемо причинитися до розбудови вільної української історичної науки і тим самим виконати свій обов'язок перед українською й світовою наукою й перед українським народом.

Тому звертаємося до істориків і прихильників української історичної науки з закликом підтримати цей почин і стати членами Українського Історичного Товариства.

За Ініціятивну Групу

Д-р Марко Антонович (в.р.). Проф. Д-р Богдан Винар (в.р.), Доцент Д-р Любомир Винар (в.р.). Проф. Д-р Ілля Витанович (в.р.), Д-р Олександер Домбровський (в.р.). Проф. Василь Дубровський (в.р.), Проф. Михайло Ждан (в.р.). Проф. Д-р І. Каменецький (в.р.), Д-р Роман Климкевич (в.р.), Проф. Д-р Петро Курінний (в.р.), Проф. Д-р Михайло Міллер (в.р.), Проф. Д-р о. Іриней Назарко (в.р.), Проф. Д-р Олександер Оглоблин (в.р.), Проф. Євген Онацький (в.р.), Проф. Д-р Ярослав Пастернак (в.р.), Проф. Д-р Наталія Полонська-Василенко (в.р.), Проф. Д-р Микола Чубатий (в.р.).

Жовтень 1964 р.

II

ОБІЖНИЙ ЛИСТ Ч. І
28. V. 1965

I. *Вибір Управи.*

Дня першого березня ц.р. постало Українське Історичне Товариство у висліді листовного референдуму 45 членів основників. Комунікат у цій справі із складом Управи долучуємо до цього листа.

Кожний член Управи має репрезентувати УІТ на свойому терені, рекомендувати кандидатури членів, тощо.

Поточні справи Т-ва провадить Президія Т-ва (Голова і секретар). У справах принципового характеру вирішує Управа Т-ва кореспонденційним шляхом. В разі потреби, Управа може кооптувати нових членів.

II. *Членство.*

Товариство об'єднує істориків, дослідників допоміжних історичних наук і активних прихильників історичної науки. Кандидати до УІТ повинні бути рекомендовані одним членом Управи. Якщо на даному терені немає члена Управи, кандидати можуть бути рекомендовані членами Т-ва. Остаточне рішення затвердження кандидатури належатиме Президії УІТ.

Кожний кандидат зобов'язаний прислати свій життєпис і, якщо можливо, бібліографію своїх праць.

В найближчому часі має бути створена Статутова Комісія, яка підготує докладний проєкт Статуту УІТ.

III. *Вкладки.*

Висота річної вкладки для членів з ЗДА і Канаді виносить $10.00. Для членів з Европи і інших частин світа $6.00. Річний внесок включає передплату «Українського Історика».

Просимо усіх членів, які ще до тепер не вплатили річної вкладки, **якнайскорше** це зробити.

IV. *Представництва УІТ.*

Доцільно обміркувати справу представництв УІТ в окремих більших скупченнях українців, де на той час немає членів Управи. Нині Д-р П. Ісаїв є представником Т-ва у Філядельфії, Д-р М. Гуцуляк у Ванкувері, а Д-р О. Вінтоняк у Мюнхені.

V. *Архів УІТ.*

Постановлено заложити Архів УІТ в якому зберігатимуться біо-бібліографічні матеріяли та інші матеріяли важливі для Т-ва. Кожного члена просимо в короткому часі надіслати біографію і бібліографію праць. Також просимо надсилати по одному примірнику публікацій і неопублікованих манускриптів. Архівом завідує секретар Т-ва.

VI. «*Український Історик*».

Офіційним органом УІТ є історичний квартальник «Український Історик». Цей журнал плянуємо розбудувати — так, щоб став репрезентативним органом української історичної науки у вільному світі. Із наступним числом журнал появиться в книжковому форматі. Квартальник можна буде вдержати під умовою, що здобудемо 500 передплатників. Наразі маємо біля 300 — і то велика частина залягає з післяплатою за 1964 рік. Треба докласти усіх зусиль, щоб якнайскорше подвоїти число передплатників. Ми впровадили рівнож збірне меценатство У.І., починаючи з $10.00 внес-

ків. Просимо усіх членів допомогти в моральній і матеріяльній розбудові «Українського Історика».

Матеріяли до друку в У.І. просимо надсилати в двох машинописних копіях із подвійним відступом.

VII. *Різне.*

На сьогодні Товариство начислює 70 членів.

Офіційним представником УІТ на Міжнародному Історичному Конґресі у Відні (29. VIII. — 5. IX. 1965) є проф. д-р Ігор Каменецький.

Проф. Богдан Винар подарував УІТ кількадесять примірників своєї праці «Українська промисловість» (ЗНТШ т. 175, 400 стор.). Примірник коштує $5.00 — дохід призначений на видавничий фонд нашого журналу. Просимо наше членство уможливити розпродаж цеї праці.

Всі побажання і завваги відносно У.І.Т. просимо надсилати на адресу секретаря Товариства:

Dr. Lubomyr Wynar
634 Highland Ave.
Boulder, Colo., U.S.A.

III

ОБІЖНИЙ ЛИСТ

До Вельмишановних Членів Редакційної Колеґії «Українського Історика» 10. II. 1985

Вшановні і Дорогі Колеґи,

Як Вам відомо, «Український Історик» став журналом історії і українознавства. Нав'язуючи до традиції київського наукового журналу «Україна», що появлявся за редакцією Михайла Грушевського з рамени Історичної Секції ВУАН, ми вирішили тематично поширити наш журнал, який тепер охоплює історичні дослідження і українознавчі дисципліни в контексті їхнього історичного розвитку. Ми рівночасно поширили Редакційну Колеґію У.І. Мені приємно привітати нових членів Р.К., а саме професорів Олександра Оглоблина, Ореста Субтельного, Дмитра Штогрина і Всеволода Ісаїва. Безсумнівно спільною співпрацею і зусиллями «Український Історик», після 20-илітньої появи, зможе також стати науковим журналом українознавства. Праця членів Колеґії є децентралізована, і кожний член відповідає за відповідну ділянку. Усі несемо відповідальність за зміст «Українського Історика». У зв'язку із тематичним поширенням журналу, створено також два редакційні бюра — одне в Монтреалі, яке очолює кол. Марко Антонович, який заразом є одним із редакторів У.І., і одне в Кенті, яке очолюю я. Вам відомий дотеперішній тематичний профіль журналу — отже не буду на цій справі зупинятися. Натомість прошу усіх членів Редакційної Колеґії поділитися своїми думками про майбутнє тема-

тичне поширення У.І. Після одержання Ваших суґестій і побажань, ми вишлемо ще один обіжний лист із Вашими думками для інформації і обговорення.

Тепер хочемо подати розподіл праці або окреслити редакційну відповідальність окремих членів Р.К. в аспектах тематичному і також хронологічному. Подаємо членів в поазбучному порядку (прошу вибачити, що не подаємо академічних титулів):

Марко Антонович — загальна редакція. Крім того середньовіччя і XIX століття.

Олександер Баран — історія козаччини (17 стол.), історія церкви.

Богдан Винар — історія економії, демографія.

Любомир Винар — загальна редакція. Крім того історіографія, історія козаччини.

Юрій Бойко — історія літератури, історія культури.

Тарас Гунчак — історія XX стол., архівні джерела до новітньої історії України.

Олександер Домбровський — рання історія України, історія релігійного життя.

Олег Ґерус — модерна історія України, історія українців в Канаді.

Всеволод Ісаїв — соціологічні дослідження, етнічні студії.

Ігор Каменецький — політичні науки, українсько-німецькі взаємини.

Теодор Мацьків — історія козаччини (17 і 18 стол.), українсько-польські зв'язки.

Володимир Маруняк — історія преси, наукова хроніка (Европа).

Василь Омельченко — архівознавство, наукова хроніка (Америка).

Олександер Оглоблин — усі періоди української історії.

Михайло Пап — совєтознавство, українсько-чеські зв'язки.

Богдан Рубчак — історія літератури, етнографія.

Орест Субтельний — модерна історія України, редакція англомовних праць.

Теодор Цюцюра — політичні науки, історія права.

Дмитро Штогрин — історія літератури, бібліографія.

Крім того ми були б вдячні, якщо б колеґи О. Баран і О. Ґерус перебрали на себе хроніку наукового життя в Канаді. Усі члени Р.К. допомагають в розбудові рецензійного відділу У.І., який може складатися з трьох частин: 1) рецензійні статті, 2) рецензії, 3) бібліографічні нотатки (від половини до одної стор. машинопису). Також усі члени можуть помагати в розбудові наукової хроніки. Це є провізоричний розподіл праці і буду вдячний за Вашу реакцію.

На цьому місці також бажаю Вас поінформувати, що з червнем 1985 року будемо шукати за новим мовним редактором У.І. і будемо вдячні за Ваші рекомендації. Ми бажаємо розбудувати всі нові ділянки українознавства, а також бібліографічний відділ, архівні матеріяли, мемуаристику і хроніку. Ми бажали б містити біо-бібліографічні матеріяли істориків і інших дослідників, зокрема членів УІТ. Як Вам відомо видання дослідників друкуються в різних періодиках і так «загублюються», отже треба було б над цим застановитися. Також впровадження біжучої бібліографії,

бодай україніки в чужих мовах, є конечне. Кол. Дмитро Штогрин обіцяв опрацювати окремий плян бібліографічного відділу.

Головне завдання членів Р.К. є оцінювати манускрипти з окремих ділянок, співпрацювати в У.І. і приєднувати до співпраці нових співробітників.

Розмір статтей — приб. до 20 стор. машинопису, рецензій до 5 стор., бібліографічні замітки до одної стор. машинопису. Якщо рукописи є довші, тоді матеріяли друкуються в двох випусках.

Рівночасно просимо прислати інформації про Ваші праці, призначенні для УІ в другій частині 1985 і на 1986 рік.

Прошу прийняти якнайкращі побажання дальших успіхів у Вашій праці, зокрема в праці, присвяченій розбудові єдиного нашого історично-українознавчого журналу.

Остаюся з щирим привітом

Любомир Винар
Головний Редактор

IV

ОБІЖНИК

До Вп. Членів Управи, Голов. Товариств Сприяння і Представників «Українського Історика» — 20. III. 1985

Вельмишановні і Дорогі Пані і Панове,

У 1985 році відзначуємо 20-и ліття діяльности Українського Історичного Товариства (1965-1985), яке провадить важливу наукову і науково-видавничу роботу. Саме тому бажаю поділитися з Вами думками про теперішній стан УІТ, наші успіхи, і наші невдачі, а також бажаю поінформувати Вас про наші пляни дальшої розбудови УІТ. Як Вам відомо, працю в УІТ провадимо спільно і гармонійно — тому буду Вам дуже зобов'язаний за Ваші думки і поради відносно вже проробленої праці, а також за Ваші поради відносно нашої дальшої діяльности.

Заразом бажаю Вам щиро подякувати за Вашу співпрацю, допомогу і вирозуміння для УІТ — одинокого українського історичного товариства, що об'єднує дослідників і любителів історії.

I. *Членство і клітини*

Членство УІТ ділиться на такі категорії: а) *почесні члени* (за вийняткові заслуги для УІТ, розвитку української історіографії і культури), б)

дійсні звичайні члени (ті, якс активно науково працюють), в) *члени-прихильники* (любителі історії). Крім вищезгаданих існують ще дві категорії членства: (1) *члени-фундатори* (які зложать одноразово пожертву в сумі $1000 амер. дол.), (2) *члени-меценати* (які зложать пожертву в сумі $500 амер. дол до $999 амер. дол.). Члени фундатори і меценати одночасно стають доживотними членами У.І.Т. і не складають річних членських вкладок, лиш можуть складати додаткові пожертви на Видавничий Фонд У.І.Т.

У 1985 році членська вкладка виносить $25 долярів і включає передплату «Українського Історика». Треба тут згадати, що пожертви на УІТ в ЗДА можна відтягати від федерального податку. Завдяки заходам п. Ярослава Лаптути, голови Товариства сприяння УІТ в Торонто, жертводавці з Онтаріо можуть також відтягати свої пожертви на УІТ з канадського державного податку.

У системі УІТ також діють клітини Товариства — *Товариства сприяння УІТ,* які мають свою управу і в тісній співпраці з Управою УІТ діють на своїх теренах. З приємністю відзначуємо діяльність Товариства Сприяння УІТ в Торонті (Голова пан Ярослав Лаптута) і Товариство Сприяння УІТ в Клівленді (голова мґр. Ст. Воляник). Також в Мюнхені основано Відділ УІТ в Европі і з великими сумом згадуємо смерть голова Відділу бл. п. проф. Бориса Левицького. Тепер просимо проф. д-ра Т. Мацькова, який проживає в Німеччині, допомогти в діяльности европейського відділу УІТ і взагалі відповідати за працю УІТ в Европі.

За цілість діяльности УІТ в Канаді відповідає д-р Марко Антонович з Монтреалю, заступник голови УІТ. Д-р Олександер Домбровський, науковий секретар і скарбник УІТ, рівночасно відповідає за координацію діяльности УІТ на різних теренах. Тепер Управа УІТ шукає в ЗДА і Канаді за окремими фінансовими референтами, які допомогли б Управі УІТ, зокрема Секретареві, в його праці. В Европі фінансовими справами УІТ і УІ завідує п. ред. Ф. Кордуба, який очолює Европейське Представництво «Українського Історика» в Европі, а також є директором друкарні «Логос» в якій друкується наш журнал.

Представництва «Українського Історика» сповняють надзвичайно важливу функцію в популяризації «Українського Історика» і взагалі в науково-видавничій діяльності Товариства.

Просимо в 1985 році творити ініціятивні групи для оснування товариств сприяння, а також основувати окремі представництва «Українського Історика». В цих сприваx просимо звертатися до д-ра Ол. Домбровського (ЗДА), д-ра Марка Антонович (Канада). д-ра Т. Мацькова (Европа) або до Голови УІТ.

Було б дуже побажано, щоб в нашому «ювілейному році» постали товариства сприяння в Нью-Йорку, Монтреалю, Вінніпеґу, Філядельфії й інших місцевостях.

Успіх праці УІТ — залежить виключно від нашої праці, від нас самих — тому я вірю, що в 1985 році доложимо усіх старань, щоб розбудувати організаційну мережу і членство Товариства.

II. *Співпраця УІТ з іншими установами*

УІТ є членом Наукової Ради при СКВУ (світової надбудови українських наукових установ у вільному світі), і в міру можливого співпрацює з українськими і неукраїнськими науковими установами. До уваги береться відбуття окремих наукових конференцій, зустрічей з громадянством, тощо.

УІТ ані Товариства Сприяння УІТ не беруть участи в політичному і релігійному секторах нашого життя. На увазі маємо ситуації, де існують політичні і релігійні непорозуміння-напруження, які не є конструктивними явищами в громадському житті. Натомість УІТ піддержує усі конструктивні заходи, які допроваджують до гармонійної співпраці на громадському і релігійному відтинках нашого життя. При тому члени Товариства, можуть брати діяльність в різних виявах нашого громадського і релігійного життя, але не з рамені УІТ. УІТ є науковою установою і тому не може мішатися до різних громадських розладів і непорозумінь.

III. *Конференції, академічні вечори і інша діяльність*

УІТ проголосило 1984 рік — роком Михайла Грушевського, найвидатнішого історика України. У зв'язку з цим відбуто цілий ряд конференцій присвячених відзначенню 50-и ліття смерти М. Грушевського (в Торонто у співпраці з Науковою Радою при СКВУ, в Клівленді у співпраці з Науковою Радою СКВУ, Асоціяцією українських університетських професорів, Осередком НТШ в Огайо, в Монтреалі у співпраці з НТШ, в Мюнхені у співпраці з УВУ, в Чікаґо у співпраці з Американською історичною асоціяцією, в Нью-Йорк у співпраці з УВАН, у Вінніпеґу брали участь з доповідями члени УІТ). Не відбуто лиш заплановану конференцію в Нью-Йорку з участю інших наукових установ через деякі перешкоди зі сторони деяких установ. Отже УІТ зробило все, що було можливе, щоб тривало відзначити пам'ять М. Грушевського. Тут також приходиться відмітити, що в Торонті вирішено відбувати щорічні «НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ ГРУШЕВСЬКІЯНИ» — присвячені різним темам історії України.

Тут звертаємося з просьбою відбувати конференції і зустрічі з українською громадою в 1985 році для відзначення 20-и ліття УІТ.

Наступна річна конференція в Торонті відбудеться з початком червня 1985 році. За зміст конференції відповідає д-р Марко Антонович, а господарем є Товариство Сприяння УІТ в Торонті.

«Український Історик»

Починаючи з 1985 року, вирішено поширити тематику нашого журналу. «Український Історик» стає журналом історії і українознавства. Тематику поширено на історію культури, історію літератури, історію етнографії і інших українознавчих ділянок в контексті їхнього історичного розвитку. Також поширено Редакційну Колеґію, до якої увійшли професори Олександер Оглоблин, Орест Субтельний, Дмитро Штогрин, Богдан Рубчак і Всеволод Ісаїв.

Для дальшої розбудови У.І. потрібно на багато сильнішої матеріяльної бази і тому звертаємося до усіх членів УІТ, щоб вони причинилися у 1985 році до приєднання нових членів-прихильників УІТ і нових меценатів У.І. Якщо б нашим спільним зусиллям вдалося приєднати нових 500 передплатників, тоді ми мали б відповідну матеріяльну базу. Без цієї бази збільшення формату УІ і поширення тематики буде надзвичайно трудне. «Український Історик» вступив у 30-ий рік свого існування і як єдиний український історичний журнал заслуговує на повну піддержку українських громадян і установ.

Інші видання УІТ

У січні 1985 році ми започаткували нове серійне видання «Українсько-жидівські взаємини». У першому випуску цієї серії видруковано працю проф. Тараса Гунчака про взаємини Симона Петлюри з жидами. Дохід з цього видання призначено на розбудову «Українського Історика».

До друку здано збірник МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ (бібліографічні дослідження) в українській і англійській мовах (понад 200 стор.).

Рівночасно здається до друку збірник про російський колоніялізм, яку редагує проф. М. Пап, а видає Інститут совєтознавчих студій при Джан Керол Університеті, УІТ, і Наукова Рада СКВУ (розмір понад 200 друк. стор.).

У серії Грушевськознавство здається до друку збірку статтей М. Грушевського, присвячених Володимирові Антоновичеві, найвидатнішого українському історикові XIX стол. До речі готується також вибірка наукових статтей М. Грушевського, присвячених будівничим Нової України в XIX і XX стол. в українській і англійській мовах.

У підготові знаходиться також нарис ранньої історії козаччини (Л. Винар), який має появитися в англійській мові. Проте покищо немає відповідних фондів. Вже довший час обговорюється Управою УІТ видання нової історії України в англійській і українській мовах, як збірне видання. Також обговорюється з проф. Ігорем Каменецьким справу видання монографії в англійській мові про німецьку окупацію України в 1940-их роках. Ми лиш навели головніші наші проєкти, які не реалізуються через брак задовільної фінансової бази. При тій нагоді бажаємо підкреслити, що УІТ видає праці українською і англійською мовами.

Видавничі фонди УІТ

УІТ має один головний Видавничий Фонд, з якого покриваються видатки, пов'язані з друкуванням «Українського Історика» і окремих публікацій. Це є біжучий фонд у сенсі щомісячних або щорічних видатків на різні видання. Справа *розбудови Видавничого Фонду УІТ є справою дальшого існування і розбудови «Українського Історика»* і реалізації інших проєктів. Добре було б, якщо б члени Управи і голови товариств сприяння розробили відповідний плян розбудови фінансових ресурсів УІТ.

У 1984 році створено різночасно Видавничий Фонд М. Грушевського,

призначений на видання праць М. Грушевського або про нього в українській і англійській мовах. Я вірю, що усі члени причиняться до розбудови вищезгаданих фондів.

Висновки

Успіх праці УІТ залежатиме від нашої праці на внутрішньому і зовнішньому відтинках, від розбудови видавничих фондів і приєднання нових членів і меценатів. УІТ не розпоряджає такими засобами, як НТШ, УВАН або гарвардський осередок; ми повністю опираємо свою діяльність на наших членах і пожертвах добродіїв і любителів історії. За останніх 20 років зроблено багато, навіть більше, як ми сподівалися. Отже ініціятива дії за нами всіма.

На кінець хочу ще згадати, що ми бажали б видати коротку історію УІТ з нагоди 20-и ліття існування і діяльности (рекомендація торонтонців). Якщо будуть засоби, це зробимо. Також треба згадати, що основано Архів УІТ, яким завідує д-р О. Домбровський. Це було б покищо усе. Буду вдячний за Вашу відповідь на цей обіжник і усі доброзичливі поради.

З щирою пошаною

Любомир Винар
Голова У.І.Т.

V

ОБІЖНИЙ ЛИСТ

До Вшановних членів Управи 1 січня 1990 р.
і голов. представництв УІТ і членів
Редакційної Колеґії «Українського Історика» (УІ)

Вельмишановні і дорогі члени Товариства,

З Новим Роком прошу прийняти якнайкращі побажання дальших успіхів у Вашій праці і сповнення усіх Ваших задумів.

Дякую Вам за працю для нашого Товариства і «Українського Історика» — сьогодні єдиного наукового журналу української національної історіографії.

Живемо у вийнятково важливих часах, в яких рішається доля української національної культури в Україні, а також іде затяжна боротьба за правдиву реконструкцію українського історичного процесу, боротьба з фальшивими концепціями і гіпотезами української совєтської історіографії, а також із фальшуванням історії України на Заході. Те, що в часах т. зв. «ґласности» в Україні називають «періодом застою» українського наукового життя і національної культури — не було жадним «застоєм» лиш

періодом знищення української національної культури, а зокрема історичної науки. Часи Сталіна, Брежньова і їхніх наступників можна схарактеризувати, як часи нагальної русифікації усіх сфер наукового і суспільного життя, а зокрема українського шкільництва і української історії. Отже можна і треба ствердити повну фальсифікацію української історії совєтськими істориками, які попаґували партійність історичної науки і тим самим заперечували незалежне наукове дослідження різних періодів і явищ в історії України. Саме протягом останніх 25-и років УІТ і «Український Історик» зводили затяжну «історіографічну боротьбу» з цими псевдонауковами партійними концепціями історії України, і це ми робили з дійсним успіхом. З перспективи 25-иліття УІТ, бачимо, що наша наукова діяльність на Заході мала значний вплив в Україні, і сьогодні українські історики в совєтській Україні, які борються з партійністю історичної науки, дають повне признання нашій праці, а зокрема довголітній появі У.І. У наших зустрічах з науковцями з Києва, Львова і інших міст України ми зауважили їхнє вийнятково прихильне наставленні до УІТ і УІ. Не пишемо цього для того щоб хвалитися нашими успіхами з нагоди 25-иліття УІТ (1965-1990), лише для об'єктивного насвітлення реакції на наші видання деяких колеґ з України, які уважають, що У. Історик повинен бути широко розповсюджений в Україні серед різних академічних кругів і серед громадянства. Хочеться вірити, що в 1990-их роках будемо свідками правдивого відродження української національної історіографії в Україні. Ми робимо все, що є в наших силах, щоб допомогти нашим колеґам на батьківщині, які повністю розуміють вагу наукової історіографії і відкидають партійність історичної науки, яка дальше розвивається в Історичному відділі Академії Наук і на сторінках київського Українського *Історичного Журналу.* І коли сьогодні в Україні іде затяжна боротьба за самобутність української нації, то з прикрістю приходиться ствердити, що цю боротьбу очолили, за малими вийнятками, не українські історики, лиш українські письменники і взагалі різні прошарки українського суспільства, які зрозуміли вагу реконструкції правдивої історичної метрики української нації і вагу національної культури і української мови в науковому і загальному спілкуванні.

Українське Історичне Товариство протягом останніх 25-и років гідно продовжувало традиції української наукової історіографії і, не зважаючи на свої більш, як скромні засоби, вдержало і розбудувало «Українського Історика» — виразника української наукової історіографії. Рівночасно, шляхом співпраці з іншими неукраїнськими і науковими товариствами й університетами, і своїми публікаціями, дало тривалий вклад у світову історіографію і наукове українознавство. Зроблено багато, навіть більше, як ми сподівалися в 1960-их роках, в яких народився «Український Історик» і УІТ.

Я вірю в дальший успіх нашої діяльности і надіюся, що спільними силами причинимося до дальшого розвитку української історичної науки.

Наші ювілеї

З приємністю і щирим привітом відзначуємо наукові ювілеї наших достойних членів професорів і докторів — Олександра Оглоблина, Юрія Бойка, Олександра Домбровського і Теодора Мацькова. Наші Дорогі Ювілярі є будівничими УІТ і УІ і за це їм належиться наше повне признання і подяка.

Наші втрати

З сумом повідомляємо, що недавно відійшли у вічність такі члени Товариства: Тетяна Іванівська, Олександер Стовба, о. Мелетій Войнар, Іван Світ. Вічна Їм пам'ять.

25-и ліття Українського Історичного Товариства

У 1990-му році відзначаємо 25-иліття діяльности УІТ — головного наукового центру української історичної науки. У зв'язку з цим звертаюся до членів Управи, членів Редакційної Колеґії У.І., голов представництв УІ-УІТ і усіх членів Товариства конкретно і тривало відзначити працю нашого УІТ.

На увазі маємо наукові конференції і зустрічні з українським громадянством в Европі, Канаді, ЗДА і Австралії. Такі імпрези слід організувати у співпраці з іншими установами (науковими і суспільно-громадськими).

В Европі УВУ (Вп. Ректор Б. Цюцюра, член УІТ) і проф. Т. Мацьків (голова Відділу УІТ в Німеччині) у співпраці з Управою УІТ плянують відбуття наукової конференції або з'їзду в Мюнхені.

1) *Вінніпеґ* — просимо о. проф. Ол. Барана і професорів Ол. Ґоруса і Ю. Книша зорганізувати, у співпраці з УВАН, — конференцію, присвячену 25-літтю УІТ.

2) *Торонто* — просимо д-ра Марка Антоновича, заст. гол. УІТ, п. інж. Карпа Роговського, голову Представництва УІ на Канаду і проф. Ореста Субтельного члена Управи — зорганізувати відповідне відзначення — наукову конференцію.

Також в інших містах Канади можна, якщо дозволяють обставини, організувати зустрічі з громадянством, творити громадські комітети для спеціяльних імпрез тощо.

В Америці треба перш за все взяти до уваги Нью-Йорк — просимо членів Управи і Редакційної Колеґії УІ колеґ — Ол. Домбровського, В. Омельченка і Тараса Гунчака, при співпраці з іншими установами, підготовити конференцію-зустріч з громадою.

У Клівленді — кол. Михайло Пап і я розглянемо можливості зреалізувати і підготовити відповідну імпрезу. До уваги також береться Чікаґо (кол. Дмитро Штогрин і мґр А. Антонович) і інші осередки.

До уваги можна брати весну і осінь 1990 року. Плянування вже треба робити тепер, щоб дані імпрези можна було відповідно підготовити. Тому

прошу про Вашу співпрацю і думки відносно Ваших спроможностей і пропозицій. Це є одноразова справа і після 25-и ліття почнеться черговий етап діяльности УІТ.

Друга справа — це наші видання. Плянуємо видати збірник, присвячений 25-и літтю діяльности УІТ (історичний нарис збірного авторства), в якому були б охоплені різні аспекти діяльности УІТ. Деякі матеріяли будемо друкувати в УІ. У зв'язку з цим прошу якнайшвидше усіх, хто одержить цей обіжний лист, прислати фотографію (паспортний розмір) — для документації. Маємо намір також помістити знимки діячів УІТ. Крім того окремою відбиткою вийде праця про «Українського Історика».

Тут також треба згадати, що треба нам усім належно інформувати українську громаду про діяльність УІТ. Було б дуже добре, якщо б Ви могли помістити в пресі інформативні статті про УІТ-УІ і цим самим причинитися до популяризації праці Товариства.

І вкінці третя (і дуже важлива) справа — це приєднання нових членів-прихильників і передплатників У.І. Для дальшої реалізації наших науково-видавничих плянів і розбудови «Українського Історика» треба приєднати в 1990 р. щонайменше 100 нових передплатників. В Канаді цією справою займається кол. К. Роговський, в Европі — кол. О. Вінтоняк, в Америці — кол. Ол. Домбровський, але *ми усі є відповідальні за цю справу*. Думаю, що раз на 25 років ми усі зможемо приєднати декількох членів-прихильників, меценатів і передплатників УІ. Треба згадати, що маємо також клопоти з вплачуванням передплат на УІ і членських вкладок, є великий відсоток «післяплатників», — такий стан не може існувати, якщо думаємо дальше розбудовувати нашу видавничу і іншу діяльність. І тут прошу усіх представників УІ-УІТ якнайшвидше вислати усім членам УІТ і передплатникам УІ пригадки про їхню заборгованість із проханням зложення одноразової пожертви на Ювілейний Видавничий Фонд УІТ-УІ. Тепер бажаємо збільшити висилку ґратісових примірників УІ в Україну — і це, а також підвищення коштів за друк і поштових уплат, багато коштує. Для прикладу згадаю, що пересилка одного примірника «Українського Історика» в Канаду коштує $2.25 амер. дол., а до Европи ще більше. В минулому ми також зверталися до різних фінансових і громадських установ з проханням допомоги — це можна зробити і тепер. Буду вдячний за Ваші поради і побажання в цій важливій справі.

Видання

Саме виходить з друку черговий том «Українського Історика», що є нашим головним виданням. Цей журнал треба дальше розбудовувати тематично, а також збільшити його наклад, щоб більшу кількість примірників висилати в Україну. Проте *ми не маємо задовільної матеріяльної бази* і тому мусимо збільшити число передплатників (річна передплата $30). Саме тепер, в добі т. зв. «перестройки», матеріяли, які друкуються в УІ, є вийнятково важливі і актуальні. Просимо кожного члена Управи і Ред. Кол. приєднати бодай одного нового переплатника або мецената УІ. Також українські установи можуть стати передплатниками

журналу. Ми робимо все, що в наших силах, щоб «Український Історик» сповняв свою функцію органу української наукової національної історіографії, але треба включити в розбудову УІ цілу українську громадськість. Також ми дальше не можемо мати передплатників, які затягають з передплатою 2-3 роки. Члени-пенсіонери УІТ одержать відповідну знижку (на їхнє прохання), але члени УІТ, які працюють і не платять членських вкладок (які включають передплату У.І.) — повинні зрозуміти, що цим вони причинюються до сповільнення видавничої діяльности УІТ. Крім того, в 1990 р. хочемо приєднати бодай 100 нових передплатників УІ. Передплатники і члени УІТ, які не зважаючи на численні пригадки, не виповнюють своїх фінансових зобов'язань, не будуть одержувати УІ і перестануть бути членами. Прикро про ці справи писати, але ми усі мусимо причинитися до «направлення» цеї справи. Тут ще згадаємо, що членами — фундаторами УІ-УІТ є жертводавці, які зложать $500 або більше. З членів Управи і Ред. Колеґії маємо тепер чотири члени фундатори.

Тепер вже виходить англомовне видання УІТ — «Злочин у Вінниці» за редакцією д-ра Ігоря Каменецького. Видання появляється із деякими запізненням, не з нашої вини. Йдеться проте, щоб це видання знайшлося на полицях бібліотек в Америці, Канаді, Україні і Европі, як також Австралії. Представники УІ одержують певну кількість примірників цього важливого видання.

Друкується збірка статтей М. Грушевського «На порозі Нової України», яка також має окремий розділ джерельних додатків — актів і різних документів з періоду Центральної Ради.

Запляновано видати обширну монографію проф. І. Каменецького про нацистстку окупацію України, а також продовжувати серію «Грушевськіяни», історичних монографій, мемуаристики і інші видання. Звичайно, без належної матеріяльної бази, УІТ не може задовільно реалізувати свою видавничу діяльність. Тут треба згадати, що вже довший час обговорюється потреби видати «Біографічний словник українських істориків (XIX і XX стол.)», а також «Бібліографію історії України». Це були б фундаментальні довідкові видання.

Будемо вдячні за Ваші думки, пропозиції і поради відносно видання наукових праць і розбудови видавничої фінансової бази УІТ.

Конференції, з'їзди

В минулому році УІТ відбуло спільно з УВАН, НТШ і Науковою Радою при СКВУ ювілейну конференцію, присвячену 90-літтю почесного голови УІТ і УВАН — проф. Ол. Оглоблина. У Мюнхені УІТ і УВУ відбуло наукову конференцію, присвячену 350-літтю народження гетьмана Ів. Мазепи. У зв'язку із ювілейним роком Мазепи запляновано видати в англійській мові фундаментальну працю Ол. Оглоблина «Гетьман Іван Мазепа». Проф. Субтельний погодився її переложити з української мови на англійську. Проте поки що немає задовільних фондів. Віримо, що цю справу позитивно розв'яжемо, і ця монографія появиться.

Співпраця з установами

УІТ співпрацює з неукраїнським і українськими університетами і науковими установами. Ми є членом Наукової Ради при СКВУ, яку тепер очолює кол. Василь Омельченко, член УІТ. Ми стараємося якнайбільше допомогти Науковій Раді, які координаційному центрові українського наукового життя в діяспорі. Афіліяція УІТ з Американською Історичною Асоціяцією допомагає нам мати відповідний вплив на розвиток історіографії в Америці і в інших країнах.

Тепер виринула справа нашого ставлення до Академії Наук УРСР, Міжнародної асоціяції україністів з проф. Русанівським на чолі і т. д. Просимо в цій справі висловитися. Члени УІТ напевно мають свою думки. Тут лиш хочемо підкреслити, що в Історичному Відділі Академії Наук дальше продовжується фальсифікація історії України. Доки А. Н., як наукова установа, не відкине комуністичної партійности, як основи історичної науки, доти не може бути мови, щоб УІТ офіційно в'язло себе з Історичним інститутом А.Н. *Саме партійність заперечує наукову історіографію.* Натомість треба усім намагатися змінити або впливати на зміну цього стану в Україні, який лише компромітує совєтську українську історіографію. Також не можемо забувати, що чимало совєтських істориків причинилося до русифікації і фальсифікації історії України і української культури. Відносно установи (МАУ), що її очолює мовознавець В. Русанівський з Києва і яка бажає репрезентувати українську науку на міжнародному форумі, треба пригадати, що МАУ зіґнорувала українські наукові установи в діяспорі, а її управу вибрано у вузькому крузі деяких вчених. Крім того, на нашу думку, ідеться перш за все *про координацію, а не узурпацію* українського наукового життя. Наукове українознавство не може себе пов'язувати з будьякою установою, яка уважає, *що партійність становить основу наукового дослідження.* Також в цій справі нам усім треба добре застановитися і зайняти відповідне становище. На увазі маю становище УІТ як установи. Члени Товариства можуть мати свої власні погляди — це є їхня справа. Але УІТ, яке завжди підтримувало конструктивну діяльність наукових установ і стояло на сторожі наукового правопорядку, мусить розважливо розглянути ці питання. І тому буду Вам вдячний за поради і Ваші думки. Скорше чи пізніше *в Україні прийде до відродження української наукової національної історіографії — і нам треба приспішити цей процес.* Це ми робили в минулому, також це робимо тепер. Ми знаємо, що, крім партісториків в АН, також діють науковці, які повністю розуміють вагу незалежного історичного дослідження і боряться проти русифікації нашої історії і культури. *Саме їм треба нашої якнайбільшої допомоги.* Науковці, які безпосередньо причинилися до русифікації української культури і історії і *дальше пропагують псевдонаукові концепції* про «спільність походження братерських українського і російського народів», заслуговують на повну догану, а якщо вони тепер «перестроїлися» і бажають допомогти боротьбі з русифікацією культури, шкільництва і наукового життя у Україні — то це треба прийняти до відома з вдоволенням, що бувші русифікатори тепер, бодай частинно,

сплачують свій борг перед народом. Але ці люди не повинні намагатися репрезентувати українське наукове життя через свою попередню партійно-русифікаторську діяльність, яка завдала смертельний удар українській національній культурі.

У кожному разі будемо вдячні за Ваші зауваги і побажання. Я буду вдячний, якщо Ви поділитеся своїми міркуваннями на тему дальшої діяльности УІТ, розбудови УІ, і нашої участи в науковому житті в різних країнах. Я ніколи не вірив в догматичний підхід до важливих подій і нашої «наукової політики», але також уважав, *що треба мати науковий і національний хребет, якщо йдеться про відродження української національної культури й історіографії* в Україні і в діяспорі.

З Новим Роком прошу прийняти якнайкращі побажання. Я вірю, що спільною працею причинимося до дальшої конструктивної діяльности УІТ, а тим самим до дальшого розвитку української історичної науки.

Остаюся з щирою пошаною
Ваш

Любомир Винар
Голова УІТ

Хроніка та інформація

ВІДЗНАЧЕННЯ 25-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА, 1965-1990

КОНФЕРЕНЦІЇ

Український Вільний Університет і У.І.Т.

Заходами Українського Вільного Університету і Українського Історичного Товариства відбулася в приміщеннях УВУ в Мюнхені дводенна наукова конференція (24 і 25 серпня 1990) з нагоди 25-ліття У.І.Т. Рямкова тема конференції: *Українські навчальні інституції та історіографія в Україні і діяспорі: сучасне і минуле.*

Конференцію відкрили проф. д-р Теодор Цюцюра, ректор УВУ, і проф. д-р Любомир Винар, голова У.І.Т. Ректор Цюцюра відзначив велике значення 25-літньої діяльности УІТ, яке є спадкоємцем кращих традицій української історичної науки XX стол. Зокрема він підкреслив значіння «Українського Історика» — офіціозу УІТ, в якому вже понад 25 років друкуються важливі матеріяли з різних ділянок і періодів історії України. Він також згадав про тісну співпрацю УВУ з УІТ, зокрема в улаштуванні спільних наукових конференцій, зокрема з ініціятиви голови Мюнхенського відділу УІТ — проф. Т. Мацькова.

Проф. Л. Винар у свойому вступному слові наголосив ролю УВУ, а зглядно професорів університету, в організації УІТ, а рівночасно передав привіт від проф. д-ра Олександра Оглоблина, почесного голови УІТ і професора УВУ. У перших двох сесіях, що відбулися 24 серпня, виголошено такі доповіді: *д-р Любомир Винар,* «25-ліття УІТ і сучасний стан української історичної науки»; *д-р Г. Гіллінґ,* «Відділ Макаренка при Університеті Марбурґ», *д-р Д. Злепко,* «Український Науковий Інститут в Берліні»; *доц. І. Полюлях,* »45-ліття Українського Вільного Університету в Баварії» і в вечірній сесії *д-р Б. Єржабкова,* «Академічна діяльність і наукові інституції української еміґрації у Чехословаччині в 1920-1940 роках». Доповіді були виголошені українською і німецькою мовами, а після них відбулася дискусія. Зокрема підкреслено теперішні політичні процеси в Україні, які мають вплив на совєтську історіографію, а також реакцію українських істориків в Україні і започаткування відродження української наукової, національної історіо-

графії. Рівночасно звернено увагу на вагу нововідкритих архівних матеріялів в реконструкції діяльности українських наукових установ, зокрема УВУ в Західній Европі. Виявилося, що в Празі зберігся архів УВУ з 1920-их і 30-их років, і в дискусії подано пропозицію, щоб цей архів упорядкувати і вивчити на його основі, історію УВУ празького періоду.

В суботу, 25 серпня, відбулася друга сесія конференції на якій доповідали: *д-р Т. Мацьків,* «Державно-правний характер зборівського договору з 1649 року»; *д-р М. Остеррідер,* «Концепції східньо-европейської історії за М. Грушевським» і «Дискусія круглого стола» присв'ячена «Українській науці в радянській Україні» в якій брали участь *Л. Винар, Т. Мацьків, З. Соколюк, Д. Злепко і М. Остеррідер.* Перша частина сесії переводилася німецькою мовою, друга (круглий стіл) українською і німецькою. У дискусії брали участь українські і німецькі учені, які наголошували потребу нового насвітлення історії України европейськими, зокрема німецькими істориками.

Конференцією проводили проф. д-р З. Соколюк і д-р Дмитро Злепко. Треба згадати, що підчас конференції улаштовано виставку публікацій УІТ, зокрема учасники могли побачити щойно видану англомовну працю за редакцією проф. І. Каменецького «Сталінський злочин у Вінниці». Серед присутніх були науковці і студенти з України, Німеччини, Америки, Болгарії, Молдавії, і Канади.

Це була перша конференція в Европі присвячена 25-и літтю діяльности Українського Історичного Товариства. *Під час конференції голова УІТ д-р Любомир Винар проголосив 1991 рік — ювілейним роком найвидатнішого українського історика і першого президента Української Народньої Республики — Михайла Грушевського.*

Організаторами конференції були д-р Дмитро Злепко, ректор Т. Б. Цюцюра і д-р Т. Мацьків. Дм. Злепко також улаштував виставку публікацій УІТ. Під час побуту в Мюнхені, Голова УІТ мав нагоду обговорити з Ректором УВУ і деякими професорами дальшу співпрацю між університетом і товариством.

Р.М.

Наукова конференція УІТ в Торонті

27 жовтня 1990 р. відбулася в Торонті в приміщенні Інституту ім. св. Володимира наукова конференція УІТ при співучасті Наукової Ради при СКВУ і Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в Торонті. Рямкова тема конференції: «Сучасний стан української історичної науки в Україні та діяспорі і головні завдання українських істориків». Конференція, в якій брали участь представники різних ґенерацій українських істориків з Канади і Америки, складалася з трьох сесій. Офіційно відкрив конференцію голова УІТ і головний редактор «Українського Історика» д-р Любомир Винар,

який згадав значення Торонта в розвитку УІТ (зокрема діяльність члена-основника проф. Я. Пастернака, діяльність Представництв «Українського Історика», і Товариства прихильників УІТ). Голова УІТ під час відкриття конференції проголосив 1991 рік (роковини 125 ліття народин Михайла Грушевського) ЮВІЛЕЙНИМ РОКОМ ГРУШЕВСЬКОГО, який гідно відзначать науковці в Україні і діяспорі.

Предсідником першої сесії конференції був проф. д-р *о. Петро Біланюк* (Торонтський університет). Першу доповідь п.н. «Чверть-столітня діяльність Українського Історичного Товариства і завдання істориків» виголосив *д-р Л. Винар* (Кентський університет), в якій доповідач згадав головні досягнення УІТ на науково-дослідному, організаційному й видавничому полі в аспекті розбудови української науки на Заході, а також насвітлив теперішний стан історіографії в Україні. Від 1989/90 років УІТ започаткувало новий етап діяльности в якому членами Товариства і співробітниками «Українського Історика» стали дослідники з України, зокрема археологи й історики з Києва, Львова, Дніпропетровська й інших міст. *Д-р Степан Величенко* (Торонтський унів.) доповідав на тему «Перестройка і історіографія в Україні» вказуючи на нові можливості на полі історичних дослідів й з другої сторони на існуючі ще перешкоди-залишки минулого, які гальмують історичні досліди. Проте доповідач доволі оптимістично дивиться на дальший розвиток дослідів. З черги *д-р Орест Субтельний* (Йорк університет) виголосив доповідь на тему «Порівняння історії і вивчення відносин між Мазепою і Петром І-им» у світлі модерних шляхів методології історичних дослідів. Подібну доповідь прилегент виголосив у Києві на І-ому міжнародному конґресі україністів.

Наступна сесія, якою проводив д-р Любомир Винар, складалася з таких доповідей: *д-р Олександер Домбровський* (Ню Йорк, УВАН), «Стан української історіографії в діяспорі», *д-р Ольга Андрієвська* (Тринт у-т), «Україна в російській імперії від 1905 до 1917 рр.», *д-р Василь Верига* (Торонто, НТШ), «Визвольна боротьба українців у Другій Світовій Війні» і *д-р Тома Приймак* (Гамільтон-МакМастер у-т), «Виклади історії України в університетах Канади». Доповідачі, на основі нових джерельних матеріялів, давали нові інтерпретації окремих періодів і явищ історії України. Доповіді були оригінальні, а деякі з них також виголошено в Києві на вже згаданому конґресі. В дискусіях над доповідями брали участь О. Субтельний, О. Домбровський, О. Андрієвська, В. Верига, о. Б. Біланюк, З. Книш, Л. Винар, Ст. Величенко і другі. Третя сесія була присв'ячена обговоренню «Першого конґресу Міжнародної асоціяції україністів у Києві в серпні 1990 р.». Дискутантами були учасники конґресу Ольга Андрієвська, Степан Величенко, Любомир Винар, Орест Субтельний. Після закриття наукової частини конференції, відбулася зустріч з громадянством. Голова УІТ подякував мґр. Карпові Роговському, Представникові «Україн-

ського Історика» на Канаду, за його велику допомогу в улаштуванні конференції, а також за виставку публікацій УІТ. Головний тягар технічних справ, пов'язаних з конференцією, лежав на його плечах. Треба згадати, що перед офіційним відкриттям конференції, п. Карпо Роговський відчитав привіти від Наукової Ради СКВУ, Наукового Т-ва ім. Шевченка в Канаді, проф. Ол. Оглоблина, першого голови УІТ, УВАН у США, Асоціяції Українських університетських професорів і інших. Усні привіти зложили — д-р В. Верига від президента і секретаріяту СКВУ, п. Іван Гречко зі Львова від Клюбу української інтеліґенції міста Львова і Місії Свободи Сумління (він очолює ці дві установи) й інж. В. Соколик від КУК в Торонті.

Відрадним явищем була участь в конференції представників різних ґенерацій українських дослідників. Це дає надію, що УІТ зможе передати естафету дальшого розвитку української наукової історіографії молодшому поколінні українських істориків. Із започаткуванням відродження української національної історіографії в Україні, співпраці істориків з України з У.І.Т., які відкидають партійність в історичній науці, і друкують праці в «Українському Історику» — можна сподіватися чергового відродження української історичної науки, якщо не буде перешкод від комуністичної влади і партії.

Ол. Домбровський

Проголошено Ювілейний рік М. Грушевського на Конґресі Міжнародної Асоціяції Україністів у Києві

Дня 29 серпня 1990 року в Актовому зал. Інституту Історії А.Н., під час сесії «Проблеми української історіографії та історіософії» Секції III Першого міжнародного конґресу україністів у Києві, проф. Любомир Винар з рамені Українського Історичного Товариства, після виголошеної ним доповіді «Михайло Грушевський і його вплив на розвиток української історіографії», поінформував доповідачів і учасників сесії, що УІТ проголосило 1991 рік-роком Михайла Грушевського — найвидатнішого українського історика і першого президента УНРеспублики. Саме в 1991 відзначаємо 125-ліття з дня народин Михайла Сергієвича. Він вимагав, щоб міжнародний конґрес україністів прилучився до ініціятиви УІТ і також проголосив Ювілейний Рік М. Грушевського. Цей апель голови УІТ включено до «Резолюцій III секції конґресу МАУ». Треба ствердити, що слухачі прийняли цю пропозицію спонтанними оплесками.

Дня 1-ого вересня на пленарному заключному засіданні конґресу, яке відбулося в Актовому залу Київського філіяду Центрального музею, вул. Хрещатик 2, «Резолюції III секції конґресу» були подані до затвердження пленарним зібранням. Від УІТ були дві

резолюційні точки — перша відносилася до року Грушевського, друга до скасовання т. зв. «Переяславських тез» з 1954 року.

Резолюції відчитав проф. О. Пріцак, керівник III секції конґресу, в такому порядку:

1) «*Підтримати пропозицію голови Українського Історичного Товариства* (*Кент, Огайо, США*) *проф. Любомира Винара про проголошення 1991 р. ювілейним роком Грушевського*».
2) «*Запропонувати ЦК КПУ скасувати сталінську постанову і тези «До 300-ліття возз'єднання України з Росією», засудивши тези, як такі, що брутально фальсифікують історію України*». (З резолюцій МАУ)

Після відчитання цих двох резолюцій на заключній пленарній сесії конґресу, учасники довготривалими оплесками їх одобрили. Друга резолюція була також піддержана проф. А. Жуковським, головою НТШ в Европі.

Тут треба пояснити зміст другої резолюції. Голова УІТ передав рекомендацію УІТ про відкинення «переяславських тез» секретареві сесії канд. істор. наук Г. В. Боряку, який також є секретарем Археоґрафічної комісії АН. Тоді запропоновано, щоб сталінську постанову «До 300-ліття возз'єднання» скасувала Академія Наук, як найвища наукова установа. Проте у відчитаному тексті пишеться, щоб «запропонувати ЦК КПУ скасувати сталінську постанову і тези». Отже подано інше впровадження. Це відхилення можна пояснити тим, що в Києві й Україні усі уважають, що Академія Наук є партійною установою, яка виконує доручення КПУ. Догадуємося, що саме тому замість «Академії Наук» в тексті резолюції ч. 2 подано «ЦК КПУ».

Можна без перебільшення сказати, що прийняття конґресом цих двох резолюцій в Києві є конкретним здобутком. Проте до сьогоднішнього дня текст цих резолюцій не оприлюднено президією МАУ, ані Академією Наук УРСР, а також резолюції не видруковано в радянській пресі, в якій друкувалися різні конґресові матеріяли. Можна припускати, що хтось здержує друк цих важливих документів. Чи це діло ЦК КПУ, або інших чинників в МАУ — тяжко відгадати. Віримо, що ця справа буде в короткому часі вияснена.

Ювілейна зустріч-бенкет в Ню Йорку

За ініціятивою видатного громадського діяча д-р Богдана Шебунчака, Українська Американська Координаційна Рада (УАКР) і Український Конґресовий Комітет (УКК) створили громадський Комітет для вшанування 25-ліття Українського Історичного Товариства. Самий факт, що дві громадські централі спільно відзначують Ювілей УІТ, позитивно говорить про вирозуміння громадських установ для праці У.І.Т. Зустріч з громадянством Ню Йорку і околиць відбулася 9 грудня 1990 р. в Українському Народному

Домі. Треба відмітити, що на це ювілейне зібрання приїхав спеціяльно з Торонто президент СКВУ мґр. Юрій Шимко.

Голова Громадського Комітету д-р Б. Шебунчак відкрив коротким словом ювілейну зустріч і підкреслив вийняткові заслуги УІТ в розбудові української історичної науки і в обороні історичної правди України. Зокрема він наголосив важливість понад 25-и літнього видання «Українського Історика» — єдиного журналу української національної історіографії. Опісля голова представив голову УІТ проф. Любомира Винара, президента СКВУ мґр. Ю. Шимка, проф. Володимира Іваненка, голову Спілки Українських Журналістів у Києві проф. В. Омельченка, голову Наукової Ради при СКВУ, д-р Ярослава Падоха — голову НТШ в Америці, пані мґр. Уляну Дячук президента Української Американської Координаційної Ради і головного предсідника Українського Народного Союзу, д-ра Олександра Домбровського, наукового секретаря УІТ, і ред. Ігоря Длябогу — представника Управи УКК — усі вони сиділи за президіяльним столом. Привіти виголосили: мґр. Ю. Шимко від СКВУ, проф. Василь Омельченко від Наукової Ради при СКВУ, мґр. Уляна Дячук від Українського Народного Союзу, проф. М. Пап від Асоціяції Українських Університетських Професорів. З надісланих привітів згадаємо лист від НТШ у Львові за підписом голови проф. Олега Романова, голови НТШ, в якому він наголошував тісну співпрацю між НТШ у Львові і УІТ. Обидві установи спільно підготовляють міжнародну наукову конференцію у Львові з нагоди 125-ліття з дня народження М. Грушевського. Одержано привіт від проф. д-ра Ол. Оглоблина, першого президента УІТ, а також від Митрополита Стефана Сулика, заслуженого члена УІТ і єпископа Василя із Стемфорду. Також від Президії УВАН зложив привіт проф. В. Омельченко. Опісля голова ювілейної зустрічі попросив до слова проф. Любомира Винара — основника «Українського Історика» і теперішнього голову Українського Історичного Товариства. Прелегент говорив на тему УІТ і завдання українських істориків в Україні і діяспорі. Він подав ясну картину науково-видавничої діяльности Товариства, також накреслив його науково-організаційну працю, яка головно виявлялася в організації різних конґресів, конференцій і наукових зїздів в Америці, Европі, Канаді, а в останному часі і в Україні. Д-р Винар підкреслював, що українські історики повинні концентруватися перш за все на центральних темах історії України, а не марґінесових, які часами забирають багато часу і можна їх реалізувати пізніше. *Започатковане національне відродження в Україні вимагає повної допомоги і співпраці українських істориків — історична наука є також частиною і основою національного відродження.* Він подʼякував д-рові Шебунчакові і членам організаційного комітету за організацію ювілейної зустрічі, і висловив побажання тіснішої співпраці між громадянством, громадськими установами і УІТ та іншими науковими установами. В мистецькій програмі виступили ансамблі «Промінь»

і «Гомін Степів». Цю вдалу ювілейну стрічу закрив голова Громадського Комітету д-р Б. Шебунчак, який закликав громаду піддержати працю УІТ і «Українського Історика». Також він звернув увагу на найновіше видання УІТ про совєтські злочини у Винниці за редакцією проф. Ігора Каменецького, яке є фундаментальним вкладом в дослідженню злочинів супроти українського народу в XX стол. Це була вийнятково вдала імпреза — зустріч громадянства з українськими істориками, які вже 25 років стоять на сторожі історичної правди України.

Р. Д.

Зустріч голови УІТ з громадою в Міннеаполісі

Дня 17-ого листопада відбулася зустріч д-ра Любомира Винара з українською громадою в Міннеаполісі. Цю зустріч улаштувало Товариство прихильників УНР в Міннеаполісі в залі церкви Св. Юрія. Вечором проводив голова Товариства ред. А. Семенюк, який представив прелегента, як голову УІТ, редактора «Українського Історика» і голову Української Академічної Ради при Уряді УНР. Він згадав, що проф. Л. Винар був учасником наукової конференції спеціялістів етнічних студій, яка відбулася на Міннесотському університеті, і користаючи з цеї нагоди, Управа Т-ва прихильників УНР запросила його на зустріч з громадянством.

Прелегент виголосив доповідь на тему «Стан історичної науки в Україні і діяспорі та завдання українських істориків», в якій коротко проаналізував сучасні напр'ямки історичної науки в Україні і в діяспорі, а також при цій нагоді дав короткий огляд 25-літньої діяльности Українського Історичного Товариства. Докладний звіт з цеї імпрези подано В. Станиславовим в журналі *Наша боротьба* (ч. 17, 1990, ч. 17, стор. 27-28).

Зустрічі у Києві і Львові

У зв'язку із науковими конференціями-зїздами у Києві, Славську і Львові, члени УІТ, які доповідали на першому міжнародному конґресі україністів у Києві, конференції НТШ у Славську і науковій конференції бібліотеки Академії Наук ім. В. Стефаника, мали змогу інформувати учасників про діяльність УІТ. Зокрема голова УІТ Л. Винар, заступник голови Марко Антонович і члени Управи Олександер Баран і Дмитро Штогрин давали відповідні інформації про «Українського Історика» і УІТ. Голова УІТ відбув офіційні зустрічі з головою Археографічної комісії А.Н. проф. П. Соханем у Києві, головою Наукового Товариства ім. Шевченка д-ром Олегом Романівом у Києві і Львові, директором Інституту суспільних наук АН д-ром Ярославом Ісаєвичом у Львові, головою Республиканської асоціяції українознавців Іваном Дзюбою в Києві, секретарем Археографічної Комісії А.Н. Генадієм Боряком у Києві, про-

деканом Історичного факультету Київського університету проф. Володимиром Сергійчуком у Києві й іншими істориками. Не менш важливі були зустрічі з істориками, які працюють самостійно і не є членами урядових наукових установ. У всіх цих розмовах з'ясовано завдання і 25-и літню діяльність УІТ. Історики у Україні виявили велике зацікавлення «Українським Істориком» і багато з них стали членами УІТ. Це було конкретне відзначення 25-и ліття діяльности Товариства, яке в 1990 році започаткувало новий етап своєї праці, включаючи також українських науковців в Україні.

Сесія У.І.Т. на річній конвенції американської історичної асоціяції в Ню Йорку

УІТ є афілioване з найбільшою організацією американських істориків — Американською Історичною Асоціяцією. 29 грудня 1990 року під час 105 конвенції АІАсоціяції, відбудеться наукова сесія Українського Історичного Товариства н.т. «Гласність і сучасний стан української історіографії: вибрані питання». На цій англомовній сесії виголосять доповіді такі історики — д-р Любомир Винар — «Впровадження», а також проголошення Ювілейного Року М. Грушевського на форумі АГА, він провадить сесією; д-р Тарас Гунчак (Ратґерс у-т) — «Питання обєктивної реконструкції модерної історії України»; д-р Юрій Книш (Манітобський у-т) — «Термінологічні проблеми середньовічної історії України»; д-р Роман Сербин (Квебетський у-т) — «Голоди в Україні, 1921-1933» — Дискутанти — д-р Олександер Сидоренко (Арканзас у-т) і учасники сесії. У другій україномовній частині сесії запляновано відбути дискусію «округлого стола» у співпраці з Науковою Радою при СКВУ н.т. «Найважливіші завдання українських істориків в Україні і діяспорі». Дискусія відбудеться з участю членів УВАН, НТШ, УІТ, Американської асоціяції україністів, Асоціяції Українських Університетських професорів і інших установ.

Сесія відбувається з нагоди 25-ліття Українського Історичного Товариства. Вона є кінцевою науковою імпрезою в циклі конференцій, зустрічей і зїздів пов'язаних з срібним ювілеєм УІТ. Доповіді із сесії плянується друкувати в «Українському Історику».

Р. К.

ЮВІЛЕЙНІ ВІДОЗВИ І ПРИВІТИ

З нагоди Срібного Ювілею Українського Історичного Товариства (1965-1990), Управа УІТ одержала численні привіти і поздоровлення від наукових і суспільно-громадських та інших установ. Деякі з цих матеріялів друкуємо в журналі без жадних змін.

ЗВЕРНЕННЯ

До Українського Громадянства й Установ з нагоди 25-ти ліття Українського Історичного Товариства

У 1990 році відзначаємо 25-ліття діяльности Українського Історичного Товариства, яке гідно продовжує світлі традиції української національної історіографії.

Наукова Рада при СКВУ, як надбудова українських наукових установ в діяспорі, щиро вітає Українське Історичне Товариство — члена Наукової Ради і видатну українську наукову установу і бажає йому дальших успіхів. Українське Історичне Товариство видає журнал «Український Історик», який започаткував проф. Любомир Винар, теперішній голова Українського Історичного Товариства у співпраці із видатними українськими науковцями. Цей репрезентативний журнал української історичної науки здобув признання серед українських наукових кіл і заслуговує на повну підтримку нашої громади і установ.

Протягом останніх 25-ти років Українське Історичне Товариство боронило історичну правду України і на сторінках численних своїх видань розкривало різні псевдонаукові, партійні концепції совєтських істориків і також фальшування історії України в різних працях західніх істориків. Українське Історичне Товариство поборювало русифікацію української національної культури в совєтській Україні, а рівночасно прагнуло до гармонійної співпраці між науковими установами в діяспорі.

У 1990 році заплянована гідно відзначити 25-ти ліття Українського Історичного Товариства в Европі, Канаді й Америці. Президія Наукової Ради при СКВУ закликає українські установи і громадськість причинитися до успішного ювілею Українського Історичного Товариства.

За Президію Наукової Ради при СКВУ:

Проф. Василь Омельченко
(голова)

Проф. Наталія Пазуняк
(секретар)

Нью-Йорк — Торонто, 7 квітня 1990 р.

Привіт від проф. Олександра Оглоблина, почесного Голови УІТ і почесного Президента УВАН у США

Лудлов, 22 жовтня 1990 р.

До Президії
Ювілейної Наукової Конференції
Українського Історичного Товариства
в Торонті

Вельмишановні і дорогі учасники Конференції,

З нагоди 25-ліття Українського Історичного Товариства пересилаю щирі привітання з нагоди ювілею і побажання нових успіхів у вельмицінній праці нашого Товариства.

Беручи до уваги дотеперішний стан української історичної науки і нові умови, які створилися для розвитку української національної історіографії, УІТ має вийнятково важливі завдання, а саме:

1) *Обєднати творче зусилля українських істориків в Україні і діяспорі.*
2) *Повести рішучу боротьбу проти панування совєтської партійної схеми історії України, що є головною перешкодою для нормального наукового дослідження української історії.*
3) *Створити і обґрунтувати наукову схему української національної історіографії, нав'язуючи її до історичної схеми Михайла Грушевського.*
4) *Розбудувати «Українського Історика», який гідно репрезентує українську наукову історіографію.*
5) *Висловити повне признання голові Товариства — проф. Любомирові Винарови за вельми успішну, віддану і вельми плідну працю для УІТ і його органу «Українського Історика». Під його проводом УІТ витримало іспит часу і має великі досягнення для української історіографії.*

Ще раз бажаю успіхів конференції і передаю щирий привіт усім її учасникам.

Професор Олександер Оглоблин (в.р.)

Ювілейні вітання від Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові і його Голови д-ра Олега Романова

2 грудня 1990 р.

Президія Громадського Комітету
для відзначення 25-ліття Українського
Історичного Товариства в Ню Йорку
Вп. П. д-р Богдан Шебунчак, Голова

Шановні учасники ювілейної зустрічі,

З нагоди 25-и ліття Українського Історичного Товариства пересилаю щирі привітання від НТШ у Львові і побажання дальших успіхів в праці цього заслуженого товариства.

З приємністю згадую, що Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові спільно з УІТ улаштовують міжнародну наукову конференцію для відзначення 125-ліття Михайла Грушевського — найвидатнішого українського історика. Також УІТ започаткувало співпрацю з НТШ у Львові в декількох інших важливих науково-видавничих проєктах.

На окреме признання заслуговує довголітне видання «Українського Історика», офіціозу УІТ, в якому містяться також цінні матеріяли до історії НТШ. Українське Історичне Товариство внесло тривалий вклад в розбудову наукової української історіографії.

Ще раз щиро вітаю учасників ювілейних святкувань в Ню Йорку і бажаю тривалих успіхів у дальшій діяльності УІТ.

З найкращими побажаннями
Ваш
Олег Романів
Голова НТШ у Львові

P.S. Жалую, що не зможу прийняти особисту участь в Ваших торжествах, хоча є велике бажання обговорити аспекти нашої співпраці з активом УІТ.

Привіт від Наукової Ради при СКВУ

WORLD CONGRESS OF FREE UKRAINIANS
СВІТОВИЙ КОНГРЕС ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ
SCHOLARLY COUNCIL
НАУКОВА РАДА

c/o UVAN, 206 W. 100th St., New York, N.Y. 10025, U.S.A.

20 жовтня 1990 р.

До Українського Історичного
Товариства
на руки Голови проф. д-ра Любомира Винара

Високоповажаний і Дорогий Пане Голово!

Наукова Рада при СКВУ, як надбудова українських наукових установ в діяспорі, щиро вітає Українське Історичне Товариство - члена Наукової Ради і видатну українську наукову установу і бажає йому дальших успіхів. Українське Історичне Товариство видає журнал "Український Історик", який започаткував проф. Любомир Винар, теперішній голова Українського Історичного Товариства у співпраці із видатними українськими науковцями. Цей репрезентативний журнал української історичної науки здобув признання серед українських наукових кіл і заслуговує на повну підтримку нашої громади і установ.

Протягом останніх 25-ти років Українське Історичне Товариство боронило історичну правду України і на сторінках численних своїх видань розкривало різні псевдонаукові, партійні концепції совєтських істориків і також фальшування історії України в різних працях західніх істориків. Українське Історичне Товариство поборювало русифікацію української національної культури в Совєтській Україні, а рівночасно прагнуло до гармонійної співпраці між науковими установами в діяспорі.

З нагоди 25-ти ліття Українського Історичного Товариства бажаємо Вам далі продовжувати світлі традиції української національної історіографії.

Щати Вам Боже!

З глибокою пошаною і щирим привітом,

В. Омельченко
Проф. Василь Омельченко
Голова Наукової Ради при СКВУ

Від Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в Канаді

254 EVELYN AVENUE
Toronto, Ont., Canada
M6P 2Z9
Telephone (416) 766-6252

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
CANADA

Торонто, 26 жовтня 1990 р.

До Управи
Українського Історичного Товариства/ УІТ /
у ЗСА,Канаді та в Німеччині

Вельмишановному Голові ,проф.д-рові
Любомиру Винареві

З нагоди 25-річчя існування і праці Вами очолюваного, Вашою невсипущою працею інспірованого Товариства від імені НТШ у Канаді ,Його Управи та всього членства передаю найщиріші привітання і бажання чергових успіхів у Вашій корисній праці.

Як ніколи, тепер ціль і праця Вашого Товариства актуальні для України,що в потребі відновити історичну пам'ять ,віднайти себе в умовах назріваючих подій на нашій Батьківщині ,народові якої потрібна свідомість минулого, щоб будувати власне ,незалежне майбутнє.

Зокрема, Вами редагований журнал " Український історик" під цю пору єдиний історичний журнал ,що обороняє непофальшоване минуле українського народу і гідно репрезентує українську науку .

Щасти Боже у дальшій праці

За Управу НТШ у Канаді
Богдан Стебельський
Богдан Стебельський ,голова.

Привіт від Уряду Української Народньої Республики

УРЯД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

UKRAINIAN DEMOCRATIC REPUBLIC . REPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE UKRAINIENNE
GOVERNMENT IN EXILE . GOUVERNEMENT IN EXIL
Ресорт Культури й Науки

Лаббок, Техас, 22 вересня 1990

Вельмишановному Панові
Проф. д-рові Любомирові Винарові
Голові Українського Історичного Товариства
Кент

Вельмишановний і Дорогий Пане Голово!

Маю велику честь привітати Вас з Ресорту Культури й Науки Уряду УНРеспубліки з 25-літтям Українського Історичного Товариства. Сьогодні з перспективи 25 років існування й діяльности уже широко заслуженого УІТ, можна сміло ствердити, що воно повністю виправдало сподівання своїх засновників. Адже воно стало не тільки місцем гуртування наших розпорошених істориків, але також і поважним фактором в ділянці координації та унапрямлення їх наукової діяльности. Знову, коли взяти до уваги актуальні потреби сучасної української історичної науки, то УІТ зробило великий вплив на організаційно-студійну діяльність окремих наших істориків до їх тематичних спрямувань включно.

Проте найбільшим зусиллям УІТ, на нашу думку, треба таки вважати його працю в царині ідеологічно-політичній, бож воно одиноке в світі протягом чверть століття продовжувало напрямні української національно-історичної науки, демаскуючи й нейтралізуючи совєтську наукову політику в галузях проблематики історичного минулого України, що проходила в напрямі його совєтизування і обмосковлення. Тут без перебільшення маємо підставу твердити, що УІТ, втілюючи багатство всього дотеперішнього вільного дослідження української історії, становить явище великої ваги не тільки в українській історіографії, а й в історії української культури взагалі. Воно ж боролося й далі бореться за "бути чи не бути" справжній і об"єктивній українській історичній науці.

Таким чином заснування УІТ було наскрізь доцільним, практично корисним і розумним. Без нього українська наука на Заході була б насьогодні обідні̇лою, а її історичний сектор був би позбавлений багатьох наукових надбань, найосновніше ідеологічного credo, конечного в процесі дальшого розвитку української наукової історіографії.

Прийміть, отже, наші найщиріші побажання дальших успіхів у Вашій наскрізь важливій і відданій праці для добра українського народу в діяспорі і на Батьківщині.

З правдивою і глибокою пошаною до Вас

Щиро Ваш *Володимир Жила*
Володимир Жила
Керівник Ресорту
Культури й Науки

Привіт від Митрополита Стефана Сулика

Українська Католицька Архиепархія

827 NORTH FRANKLIN STREET, PHILADELPHIA, PA. 19123
(215) 627-0143

Ч. 961/90 0
(У відповіді поклинатися на повище число)

Канцелярія Митрополита

Слава Ісусу Христу! **6-го грудня 1990**

Українське Історичне Товариство
д-р Богдан Шебунчак, Голова Громадського Комітету
Кент, Огайо

Високоповажаний Пане Докторе!

Щире спасибіг за ласкаве запрошення на відзначення Срібного Ювілею Вашого Товариства, яке відбудеться в Ню Йорку в неділю 9-го грудня ц.р.

Ваш лист датований 21-го листопада, був наданий на почту 4-го грудня, а його я одержав сьогодні. Я дуже бажав би ділити з Вами ці радісні хвилини однак наперед заплянованi зобов'язання не дозволяють мені на цю приємність.

Прошу прийняти мої як найщиріші побажання і моє архиєрейське благословення для всіх учасників цих зборів.

Щиро здоровлю і остаюсь –

В Христі Господі,

+ Стефан, Мтп.

Митрополит

Привіт від Єпископа Василя, Українська Католицька Церква

UKRAINIAN CATHOLIC
DIOCESE OF STAMFORD
161 GLENBROOK ROAD
STAMFORD, CONNECTICUT 06902 (203) 324-7698

Слава Ісусу Христу!

7-го грудня 1990 року.

Хвальний
Всегромадський Комітет
для відзначення срібного ювілею
Українського Історичного Товариства,
Кент, Огайо.

Вельмишановні й Дорогі Панове!

Дуже дякую за ввічливе запрошення на відзначення срібного ювілею Українського Історичного Товариства, що його влаштовуєте в Ню Йорку.

З тієї нагоди шлю Вам дружній і щиросердечний вприв'іт та ґратуляції Історичному Товариству, враз із висловами вдячности за 25-літню корисну, наукову працю того Товариства.

Нехай Всемогучий Господь благословить Вас усім добром та щастям !

+ Basil

+ Василь,
Єпископ Стемфордський.

Привіт від Української Вільної Академії Наук у США

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США

TELEPHONE
(212) 222-1866

206 WEST 100 STREET
NEW YORK, N.Y. 10025

20 жовтня 1990 р.

До Українського Історичного Товариства
на руки Голови проф. д-ра Любомира Винара

Високоповажаний і Дорогий Голово!

Українська Вільна Академія Наук у США, яка завжди співпрацює з Вашою установою, щиро вітає Українське Історичне Товариство з завершеними успіхами діяльности на протязі 25-ти років.

Історична правда, на сторожі якої Ваше Товариство служить Україні - в екзилі, а особливо на Рідній Землі, де українська історична наука спотворювалася, фальшувалася де і зараз " Історичний журнал" не позбавився своїх хиб, гласність ніби обминула його сторінки.

Тому Ваше Українське Історичне Товариство та його керівництво заслуговують на вдячність та пошану сучасників та прийдешніх поколінь.

З глибокою пошаною і щирим привітом,

В. Омельченко
Проф. Василь Омельченко
Генеральний секретар

Співпраця У.І.Т. з Н.Т.Ш. у Львові

Президія і членство УІТ з великим задоволенням прийняли вістку про відродження Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Багато членів УІТ є членами НТШ в Европі, Канаді, Австралії і Америці, а також в минулому Товариство спільно з НТШ в Европі видавало деякі праці провідних «ентешівців» і «уітівців» Я. Пастернака, Волод. Кубійовича і других.

Переговори про співпрацю двох установ започаткувались у Києві під час міжнародного конґресу україністів (кінець серпня 1990), вони продовжувалися під час наукової конференції НТШ у Славську в Карпатах і остаточно їх закінчено в Кенті, Огайо в Америці. Переговори провадили голова НТШ у Львові д-р Олег Романів і голова УІТ д-р Любомир Винар, який брав участь в конференціях у Славську і Києві, а д-р Ол. Романів в днях 2 і 3-го грудня 1990 пробував у Кенті, Огайо. Співпраця УІТ з НТШ у Львові концентрується в трьох напрямах:

1) НТШ і УІТ спільно улаштовують у Львові в 1991 році міжнародну наукову конференцію, присв'ячену ювілеєві Михайла Грушевського (125-ліття з року народження). Голова УІТ, на прохання д-ра Романіва, погодився виготовити список потенціяльних доповідачів з діяспори, спеціялістів в ділянці грушевськознавства, а голова НТШ виготовить список доповідачів з України — і опісля узглядниться два списки доповідачів, на основі яких буде уложена програма міжнародної конференції.
2) Друга ділянка співпраці охоплює науково-видавничий сектор. В «Українському Історику» постійно будуть друкуватися хронікальні новини про діяльність НТШ у Львові. Також обговорено справу видання монографії Л. Винара про Михайла Грушевського і про його діяльність в НТШ і наукову творчість. Це видання, яке міститиме монографічні дослідження життя і творчости М. Грушевського, до речі найвидатнішого члена НТШ, може появитися окремо, або, як спеціяльний том *Записок НТШ*. Також обговорено справу співпраці членів УІТ у виданнях НТШ.
3) У Кенті докладніше обговорено справу побудови пам'ятника М. Грушевського у Львові. Ініціятива будівництва належить НТШ. Проте цю справу з УІТ ще раніше обговорювала Львівська обласна організація українського збереження пам'яток історії та культури. Д-р Ярослав Ісаєвич, теперішній голова УТЗПІК, у своїх листах до Л. Винара дякував У.І.Т. за коспонзорство пам'ятника М. Грушевського, або пропам'ятної плити Грушевського у Львівському університеті. Усі три установи (НТШ, УІТ і УТЗПІК) прийшли до переконання, що ці справи треба координувати. Також висловлено бажання, щоб мати декілька проєктів пам'ятника.

УІТ активно допоможе в побудові пам'ятника. Усі розмови проходили в діловій і приязній атмосфері. Це спричинилося до конструктивної співпраці між двома установами. УІТ також передало вже низку своїх публікацій до бібліотеки НТШ у Львові.

У розмовах також заторкнено справу міжнародної репрезентації українознавства. НТШ у Львові не є членом МАУ, також не є членом МАУ Українське Історичне Товариство. Виринає питання про теперішний статут МАУ і напрямки академічної політики цеї установи, яка не включає цілого ряду наукових установ в Україні і діяспорі. Цій справі треба присвятити спеціяльну увагу і зробити відповідні висновки. Також МАУ не інформує про свою діяльність Наукову Раду при СКВУ, яка являється координатором діяльности наукових установ у діяспорі.

Голови НТШ і УІТ періодично будуть обговорювати різні ділянки співпраці. Віримо, що відродження НТШ у Львові буде мати великий вплив на розвиток українського наукового життя в Україні і діяспорі.

Р. Д-к.

УІТ і Археографічна Комісія Академії Наук у Києві

Під час побуту у Києві, голова УІТ узяв участь у засіданні Комісії по вивченню творчої спадщини акад. М. Грушевського при Археографічній Комісії Академії Наук (30 серпня 1990 р.) під час якого він з'ясував діяльність УІТ і Комісії для вивчення життя і творчости Грушевського, що діє при Товаристві. У засіданні брали участь голова Археографічної Комісії проф. Павло Сохань, історики Ярослав Дашкевич, Г. В. Боряк, Ігор Гирич і інші. Обговорено питання публікацій праць М. Грушевського і про Грушевського, а також вирішено періодично обмінюватися інформацією про діяльність комісій при УІТ і Археографічної Комісії. Історики в Києві були задовільно поінформовані про діяльність УІТ в ділянці грушевськознавства, яке саме «народилося» внаслідок систематичної праці членів УІТ і їхніх публікацій в «Українському Історику», а також у виданні УІТ «Грушевськіяна». УІТ також спростовувало фальшиві концепції совєтських і західних істориків відносно історіографічної спадщини Грушевського. Саме тому у заключеній угоді Археографічної Комісії з УІТ відносно деяких видань, проф. Павло Сохань писав, що Археографічна Комісія АН «віддає належне Українському Історичному Товариству, яке протягом чверть століття плідно працювало в галузі україніки, гідно тримаючи на належному рівні укр. істор. науку, особливо цінує його внесок в грушевськіяну» («Угода», Київ, вересень 1990).

31 серпня відбулося зібрання Археографічної Комісії під час якого голова УІТ Л. Винар подав інформації про видавничу діяльність УІТ, зокрема про джерельні видання. У наслідок цих зустрічей і переговорів, дві сторони заплянували декілька видань в га-

лузі пам'яток історіографії, епістолярної спадщини та інших джерел з історії минулого і культури України. З цих проєктів згадаємо: «*Михайло Грушевський: бібліографічний довідник*», редактор Любомир Винар. Члени дорадчо редакційної колеґії: Ярослав Дашкевич, С. Білокінь, Ф. Сисин, І. Гирич і Д. Штогрин; «*Олександер Оглоблин — біо-бібліографічний довідник*», Вступ, редакція Л. Винара. Також Археографічна Комісія видає «Покажчик змісту журналу Українського Історичного Товариства «Український Історик», 1965-1990». Обговорено також інші історіографічні і довідкові видання. Зокрема наголошено, що видання Грушевського і про нього не можуть містити жадних політично-пропагандивних партійних насвітлень і фальсифікацій його життя і творчости, як це сталося в Україні з нагоди відзначення 100-ліття з дня народження Грушевського в Україні і в діяспорі в 1966 р. (необґрунтований випад проти М. Грушевського проф. Омеляна Пріцака). Також у договорі зазначено, що дві установи «домовляються про систематичний обмін своїми виданнями», а також, що «виключається будьяка політична цензура у виданнях Археографічної Комісії і УІТ» (Угода, цит. документ). На увазі УІТ мало будьякі прояви цензури комуністичної партії в Україні.

Лише час покаже чи ця перша спроба співпраці Археографічної Комісії з УІТ увінчається успіхом і себе виправдає. У кожному разі зроблено, у міру можливого, солідний початок.

Р. К.

Зв'язки УТЗПІК з УІТ

Д-р Ярослав Ісаєвич, голова Львівської обласної організації Українського Товариства збереження пам'яток та культури, звернувся до голови УІТ з проханням піддержати заходи відносно побудови пам'ятника М. Грушевському у Львові. Перший проєкт пам'ятника виготовив відомий скульптор проф. Д. Крвавич і д-р Л. Винар під час відвідин Львова оглядав проєкт і зробив певні зауваги і рекомендації. Тепер скульптор готує ще один варіянт проєкту.

УІТ уважає, що у Львові і Києві вже давно повинні стояти пам'ятники Грушевського, який довгі роки працював в цих містах в НТШ, УНТоваристві і ВУАН. Усі варіянти проєкту пам'ятника М. Грушевського, будуть переслані до розгляду Президії УІТ. НТШ і інші установи у Львові повинні застановитися над оснуванням архіву і бібліотеки М. Грушевського у Львові. Не думаємо, що цею справою займеться Історичний інститут АН, який дальше «воює» з творчою спадщиною Грушевського.

Академічна комісія УІТ для вивчення життя і творчості М. Грушевського

У 1988 році, за ініціятивою голови Наукової Ради при СКВУ д-ра Любомира Винара, постала Комісія для вивчення діяльности і творчости Мих. Грушевського, яка тепер діє при УІТ. Теперішний склад Комісії: Марко Антонович (Монтреаль), Сергій Білокінь (Київ), Любомир Винар (Кент, голова), Ігор Гирич (Київ), Віктор Заруба (Дніпропетровськ), Олександер Домбровський (Нью Йорк), Ігор Каменецький (Монт Плезант), Юрій Книш (Вінніпеґ), Олександер Оглоблин (Лудлов), Василь Омельченко (Ню Йорк), Томась Приймак (Торонто), Френк Сисин (Едмонтон), Дмитро Штогрин (Шампейн).

Завдання Комісії полягає в плануванню окремих видань Грушевського, а також підготова і видання студій про життя, діяльність і творчість історика. Голова Комісії зорганізував окрему сесію під час українознавчої конференції в Іллінойському університеті в Урбані про стан дослідження спадщини Грушевського з доповідями М. Антоновича, С. Білоконя і Л. Винара (травень 1990). Праці членів Комісії друкуються в «Українському Історику» і серійному виданні «Грушевськіяна». У жовтні 1990 р. голова Комісії відбув розмови з проф. Ол. Оглоблином, на сьогодні єдиним істориком, який знав М. Грушевського в 1920-их роках. Він звернув увагу на важливу справу перевидання *Історії України-Руси* в Україні, а також видання англомовного перекладу цеї монументальної праці на англійську мову, яким займається д-р Френк Сисин. Проф. Оглоблин наголошує потребу написання вступної передмови до цих двох видань українськими істориками — спеціялістами творчости М. Грушевського і остерігає перед публіцистичною інтерпретацією історіографічних і історіософічних концепцій найвидатнішого українського історика.

В діяспорі і Україні є українські історики, які можуть такі впровадження написати. Тут не ідеться лише про престиж української історіографії, себто, що про найвидатнішого історика і його унікальний твір пишуть українські історики, але також і про те, що в минулому історіографічну спадщину фальсифікували в Україні, а також були випадки, що її тенденційно насвітлювали в діяспорі. Треба за всяку ціну оминути такі «несподіванки». Комісія У.І.Т. годиться подати свої зауваги — рецензії видавцям *Історії України Руси* в Києві і Едмонтоні.

Вже згадано, що з ініціятиви УІТ, на першому конґресі україністів у Києві, вирішено підтримати проголошення 1991 року — ювілейним роком М. Грушевського, в якому відзначаємо 125-ліття з дня його народження. Також УІТ з НТШ у Львові організують міжнародну наукову конференцію і планують спільно поставити пам'ятник Грушевського у Львові. Із запланованих видань треба

згадати: нове, поширене видання М. Грушевського, *На порозі Нової України* (уже в друку), видання його дослідження про розвиток українознавства в XIX і XX стол.; видання наукового збірника з нагоди 125-ліття М. Грушевського, видання Л. Винаря — *Михайло Грушевський: дослідження і матеріяли* (це видання планує видати НТШ у Львові), видання спільно із Археографічною Комісією Академії Наук *Бібліографічного* довідника М. Грушевського за редакцією Л. Винара, а також підготова до видання спогадів сучасників про М. Грушевського. Окремий том появиться з джерельними матеріялами до вивчення життя і творчости Михайла Сергієвича. Також обговорюється видання монографії про М. Грушевського, як будівничого української модерної державности — його діяльність, як Голови Української Центральної Ради і першого президента Української Народньої Республіки. При УІТ діє Видавничий Фонд Грушевського (фундатори Т. і В. Ростуни з Чікаґо). Для реалізації цих проєктів потрібна розбудова вищезгаданого видавничого фонду.

Л.В.

Нові члени У.І.Т.

Цей список охоплює дійсних членів і членів-прихильників У.І.Т. До товариства можуть належати дослідники і любителі історії. З приємністю вітаємо таких нових членів УІТ: *д-р Ольга Андрієвська* (Торонто), *д-р Володимир Баран* (Київ), *д-р Михайло Брайчевський* (Київ), *д-р Роман Барановський* (Ню Йорк), канд. істор. наук *Геннадій Боряк* (Київ), канд. філолог. наук *Сергій Білокінь* (Київ), старший наук. співроб. *Андрій Бойко* (Київ), *д-р Вячеслав Васильківський* (Болгарія), аспірант *Оксана Василюк* (Київ), канд. істор. наук *Ярослав Дашкевич* (Львів), канд. істор. наук *Богдан Грабовецький* (Львів), наук. співробітник А.Н. *Ігор Гирич* (Київ), канд. філолог. наук *Ярослав Дзира,* доцент *П. Дишлевий* (Київ), *д-р Володимир Жила* (Америка), канд. істор. наук *Віктор Заруба* (Дніпропетровськ), канд. істор. наук *Василь Марочкін* (Київ), канд. філолог. наук *Євген Пшеничний* (Дрогобич), *д-р Джеймс Мейс* (Вашінґтон), *д-р Юрій Мицик* (Дніпропетровськ), аспірант *Вадим Назаренко* (Херсон), *д-р Ніна Синявська* (Ню Йорк), проф. *Володимир Сергійчук* (Київ), *Володимир Титов* (Житомир), *Володимир Радовський* (Львів), *д-р Олександер Сидоренко* (Америка), *інж. М. Сохоцький* (Америка), *мґр. Василь Шуя* (Америка), аспірант *Віктор Брехуненко* (Дніпропетровськ), аспірант *Петро Кулаківський* (Дніпропетровськ), *мгр. Олена Несіна* (Америка), *д-р Дмитро Зленко* (Німеччина), аспірант *Іван Дзира* (Київ), доцент *Володимир Іваненко* (Київ).

Новим членам УІТ бажаємо дальших успіхів у їхній праці.

Звернення до членів У.І.Т.

У зв'язку із запланованим поширенням «Наукової хроніки» в журналі, просимо членів Товариства надсилати інформації про їхню академічно-наукову діяльність, видання (статті і монографії, а також довідкову літературу) та інші дані (напр. спеціяльні відзначення за наукову працю, стипендії, тощо).

Рівночасно до Архіву УІТ проситься надсилати біо-бібліографічні матеріяли. У майбутньому плянується видання окремого біо-бібліографічного довідника членів УІТ. Зокрема членів в Україні проситься надсилати автобіографії для остаточного затвердження їхнього членського статусу.

Члени-емерити, які співпрацюватимуть у виданнях УІТ, на їхнє прохання, можуть бути звільнені з членської вкладки. У цих справах треба звертатися до наукового секретаря УІТ — д-ра Олександра Домбровського, який також завідує архівом Товариства.

Заплянованi видання У.І.Т.

Президія УІТ затвердила до друку такі видання, які є в стані опрацювання або готові до друку: 1) *Нарис модерної української історіографії,* 2) *Бібліографія історії України* (в українській і англійській мовах), 3) *Біо-бібліографічний словник українських істориків,* 4) *Українці в діяспорі: історичний нарис і довідник,* 5) Олександер Оглоблин: *Вибрані праці,* 6) Любомир Винар: *Михайло Грушевський: життя і творчість,* 7) І. Каменецький, *Україна під німецькою окупацією.*

Співпраця з науковими установами і університетами

У 1990 році УІТ продовжувало співпрацю з Науковою Радою при СКВУ, як координатором діяльности українських наукових установ в діяспорі. Вже було згадано про співпрацю з Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у Львові, Европі і Канаді. Віримо, що нав'яжеться співпраця з НТШ в Америці. В минулому були деякі непорозуміння між цими установами з огляду на ставлення АНТШ до перевидання *Історії України-Руси* яке НТШ обіцяло ще давніше видати. УІТ дальше співпрацювало з Українською науковою програмою при Іллінойському університеті в Урбані. В червні 1990 р. з рамені УІТ відбуто сесію присв'ячену Михайлові Грушевському, в якій доповідали Марко Антонович, Любомир Винар і Сергій Білокінь. Директором Програми є проф. Дмитро Штогрин, член УІТ.

У 1990 році відбуто 10-у наукову українознавчу конференцію УВУ-УІТ — і в майбутньому плянується дальша співпраця з Українським Вільним Університетом в Мюнхені. Вже раніше зга-

дано про заплановані спільні видання Археографічної комісії Академії Наук і УІТ, а також установлено зв'язки з деякими університетами в Україні і академічними установами. УІТ також співпрацює з Міннесотським і Кентським державним університетами в ділянці історії імміґрації і дослідження української спільноти в Америці. Це входить в ділянку етнічних досліджень. Саме при цих двох університетах існують наукові центри етнічних дослідів.

11 травня 1990 року Українське Історичне Товариство і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Монтреалі відбули зустріч з громадянством під час якої Сергій Білокінь з Києва виголосив доповідь н.т. «Стан історичної науки в Україні». Вечором проводив проф. Ярослав Рудницький.

Міжнародна асоціяція україністів (МАУ)

В останному числі «Українського Історика» поміщено інформацію про ґенезу і плани праці Міжнародної асоціяції україністів, яка не зможе стати репрезентантом української науки на міжнародному науковому форумі, якщо дальше іґноруватиме, або не буде співпрацювати з українськими науковими установами й університетами в діяспорі. Для прикладу згадаємо Український Католицький Університет в Римі, Український Вільний Університет в Мюнхені, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Европі, Америці і Канаді, Українська Вільна Академія Наук в Америці і Канаді, УІТ і інші установи. Також краєві асоціяції україністів (напр. Америка) наразі не нав'язали співпраці з українськими науковими установами. Тепер МАУ очолює проф. Джордж Грабович з Гарвардського у-ту і наразі не знаємо про його пляни праці. У кожному разі ідеться про координацію українознавчих дослідів, а не узурпацію. Будемо пильно слідкувати за діяльністю МАУ в 1991 році. Про перший конґрес україністів подаємо інформації в іншому місці. Як нам відомо, МАУ до сьогоднішнього дня не нав'язала співпраці з Науковою Радою при СКВУ. Також Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові не є членом МАУ.

Признання і подяка

УІТ у значній мірі завдячує свій успіх представникам і представництвам «Українського Історика» в різних країнах, а також членам Товариства, меценатам і передплатникам журналу.

Управа УІТ з великою подякою відзначує допомогу і співпрацю *д-ра Богдана Шебунчака* за організацію зустрічі-бенкету з нагоди 25-ліття УІТ в Ню Йорку, а також за його ентузіязм і допомогу в поширенні англомовної праці про совєтський злочин у Винниці. З приємністю згадаємо, що д-р Б. Шебунчак є також головою Ініціятивної Групи Товариства сприяння УІТ. На велике признання заслуговують *Вп. пані Дарія Кузик* (представник УІ на

Трентон), *Вп. п. Ол. Скоп* (представник У.І. на Каліфорнію) і Вп. п. інж. *М. Сохоцький* (представник УІ на Пенсильванію) за їхню працю для УІ-УІТ, приєднання нових членів, меценатів і передплатників «Українського Історика» і за допомогу в поширенні видань УІТ, зокрема праці про Винницю.

Також дякуємо за допомогу Вп. п. д-ра С. Воляника, за його працю для УІТ. До листопада 1990 р. він очолював товариство сприяння УІ-УІТ в Клівленді, яке тепер не існує, але віримо, що в майбутньому зорганізується нове товариство.

Щиро дякуємо за працю *мґр. Адамові Антоновичу,* голові Представництва УІ в Чікаґо. Він зробив дуже багато для популяризації УІТ-УІ. Заразом вітаємо нового представника на Іллінойський стейт — п. *мґр. Василя Шую* і бажаємо йому тривалих успіхів в праці для УІ-УІТ.

У Канаді Вп. п. *Карпо Роговський,* голова Представництва У.І., завідував технічною підготовкою наукової конференції УІТ і за це складаємо йому велику подяку. Крім того він систематично розбудовує представництво і популяризує видання УІТ. Заразом складаємо щиру подяку пані *мґр. М. Антонович* з Монтреалю за допомогу в розповсюджені видань УІТ.

Д-рові О. Вінтоняковi належиться признання за його невтомну працю для УІТ-УІ в Мюнхені, можна надіятися, що Европейське представництво УІ дальше поширить свою діяльність.

З приємністю повідомляємо, що пан *Роман Червінський* зі Львова став представником «Українського Історика» на Західню Україну. Бажаємо йому успіхів в діяльності. Як відомо, в Україні «Український Історик» є вийнятково почитним журналом, але достава журналу натрапляла на різні перешкоди. Дякуємо заразом усім представникам УІ в різних містах і країнах, які причинилися до популяризації публікацій У.І.Т.

Дальша розбудова «Українського Історика» повністю залежить від приєднання нових передплатників і членів-прихильників УІТ. Ми віримо, що протягом наступного року зможемо приєднати біля двіста нових передплатників журналу. Тому просимо усіх членів допомогти нам розбудувати матеріяльну базу УІТ-УІ.

Управа У.І.Т.

ПЕРШИЙ МІЖНАРОДНИЙ КОНҐРЕС УКРАЇНІСТІВ У КИЄВІ

Від 27 серпня до 1 вересня 1990 р. в Києві відбувся конґрес українїстів, організований Міжнародною Асоціяцією Україністів (МАУ), Академією Наук Української РСР і Республіканською Асоціяцією Україністів. В конґресі взяло участь біля 500 учасників з України і інших совєтських республик, Европи, Америки, Канади, Польщі, Азії і інших країн. Акад. В. Русанівський, голова МАУ, головував і кермував конґресом при допомозі проф. Ю. Ґрабови-

ча, заступника президента МАУ. Доповіді виголошено на пленарному засіданню і дев'ятьох сесіях, які охоплювали різні ділянки українознавства. Секція III була присв'ячена «Проблемам української історіографії та історіософії та археології».

Конґрес мав свої додатні і відємні сторінки. З додатніх треба згадати цілий ряд доповідей, які були на належному рівні і відзеркалювали теперішні здобутки науковців в різних ділянках українознавства. Також українські і неукраїнські вчені мали змогу запізнатися і нав'язати безпосередні взаємини. З відємних сторінок треба згадати слабу організаційну сторінку-сесії відбувалися рівночасно і учасники не могли бути на деяких доповідях. Проте найповажнішим недоглядом було іґнорування українських наукових установ в діяспорі, а навіть в Україні. Організатори зїзду не вислали офіційних запрошень до Українського Вільного Університету, Українського Католицького Університету, УВАН в Америці і Канаді, УІТ, НТШ в Канаді, Америці і т.д. Також правдоподібно офіційно не запрошено НТШ у Львові. Звичайно, ми бачили у Києві деяких провідних організаторів наукового життя і видатних вчених — напр. Ю. Шевельова (почесного президента УВАН), Л. Винара (голову УІТ), Ол. Барана (президента УВАН в Канаді), Я. Падоха (голову АНТШ) — проте вони були запрошені індивідуально, як науковці. Їхні установи не були запрошені. Це саме явище ми бачили раніше, як творився МАУ — українські наукові установи, які довгими роками розбудовували українознавство-зіґноровано. Це була велика помилка В. Русанівського і його дорадників. Цю саму помилку повторено тепер. Друга слаба сторона конґресу — це нерівний позем доповідей. Також деякі доповідачі на пленарному засіданню відчитували доповіді, які вони вже раніше виголосили. Напр. проф. О. Пріцак говорив н.т. «Що таке історія України». Доповідь «Що таке історія України» він виголосив 17 травня 1980 р. на відзначенні 30-ліття УВАН у США, а опісля вона була видрукована в щоденнику «Свобода» (чч. 165-169, 1980). Йому відповів на сторінках «Українського Історика» (1-2, 73-74, 1982), історик Олександер Домбровський.

Треба також згадати, що МАУ не подбав, щоб одну сесію присв'ятити завданням МАУ з участю усіх учасників конґресу. Також не відбулися зібрання реґіональних українічстичних асоціяцій. Не знати докладно, як проходили вибори нового голови МАУ (кандидатами були: Русанівський, Пріцак, Грабович, Дзюба) — знову ж учасники конґресу не мали змоги навіть бути пасивними обсерваторами при виборах. Все це створювало дивну і не дуже гармонійну атмосферу, якщо ідеться про вибори нової управи МАУ. Багато учасників надіялося, що МАУ очолить І. Дзюба, який одначе, під час виборів відтягнув свою кандидатуру. Отже багато справ наразі не є зрозумілі, але віримо, що МАУ змінить свою настанову до наукових установ в діяспорі. Відомо, що УВАН в Канаді бажала стати членом МАУ — але УВАН не прийняли до

МАУ. Також НТШ у Львові не є членом МАУ. Отже виринає питання якими засадами унапрямлювалася ця установа в минулому і які пляни праці має на майбутнє? Наразі МАУ не є загальновизнаною установою, яка могла б виступати на міжнародному форумі від усіх головніших українознавчих осередків і установ. Конґрес МАУ заслуговує на довше, критичне обговорення.

Олесь Гончар, на нашу думку, виголосив одну із найцінніших доповідей на зїзді п.н. «Час для єдності». Він дав перегляд минулого і накреслив шляхи майбутньої праці. Говорив він ясно і обєктивно. Гончар говорив:

«Роки сталінщини, та й роки пізніші, — це вони виформували генотип руйнача, глумителя культури, насаджувача порядків нечуваної жорстокості. Щодо українознавства, то ця сфера завжди сприймалася, як щось особливо підозріле і небезпечне... Ми ледви виборсуємося з трясовини того жорстокого світу, де цінність людської особистості була зведена до табірного гулагівського рівня... Тиранія приводить багатьох до моральної деградації... Сьогодні Україна міняється на очах. Процеси відродження щодень набувають більшої динамічності... Потяглися до нових знань цілі покоління людей, що були позбавлені власної історії...» Дальше він висловив надію, що Україна дійсно відроджується і тепер «тяжко здеформована нація кличе нас до великої спільної праці. Відгукнімся ж, друзі, на цей поклик, бо це поклик землі рідної, материнської, чия доля є долею кожного з нас» (Олесь Гончар, «Час для єдності», *Літературна Україна,* 30 серпня 1990).

Хочеться вірити, що цей заклик повністю зрозуміли учасники конґресу і його організатори.

Не зважаючи на різні недотягнення в організації конґресу, члени УІТ, які виголосили доповіді, причинилися до безпосереднього нав'язання зв'язків з істориками й іншими дослідниками в Україні. Значне число науковців з Києва, Львова, Дніпропетровська і інших місцевостей України, не лише стали членами УІТ, але також активними співробітниками «Українського Історика». Вони уважають, що історія не може бути партійною наукою — це заперечує основні вимоги історичної методології. Це є також становище УІТ — отже є основа солідної співпраці. Також з рамені УІТ, як вже згадано раніше, подано дві резолюції: 1)Проголошення ювілейного року М. Грушевського; 2) Відкинення т.зв. «переяславських тез» з 1654 р., які причинилися до повної фальсифікації і русифікації української історії. На нашу думку, це були тривалі і найважливіші досягнення конґресу, якщо ідеться про історіографічну ділянку. Багато членів конґресу заступали думку, що треба змінити статут МАУ, який був уложений кількома науковцями і сьогодні вже застарілий і не відповідає теперішнім потребам. Без цих змін МАУ не зможе розгорнути відповідної діяльности, як також не стане головним репрезентантом української науки на міжнародному форумі. Здається, що ці поради конструктивні і віримо, що в корот-

кому часі МАУ перейде свою «перестройку». Наразі можна лиш побажати успіхів новій управі, якщо вона попровадить свою діяльність так, щоб вищенаведені негативи конґресу більше не повторювалися.

Такі члени УІТ виголосили доповіді на 1-ому конґресі україністів в Києві (їх подаємо в такому порядку, як вони записані в «Програмі» конґресу). Цей список включає також нових членів товариства): *Богдан Боцюрків* (Канада), «Вибрані проблеми наукових досліджень релігії та церкви на Україні в XX столітті»; *В. Б. Грабовецький* (Львів) «Етнічний процес на Закарпатті в епоху феодалізму»; *Марта Богачевська-Хомяк* (Америка) «Союз українок в Галичині, 1920-1939 рр.»; *Марко Антонович* (Канада) «Спомини Яна Мйодушевського про В. Антоновича і Т. Рильського»; *Любомир Винар* (Америка) «М. Грушевський і його вплив на розвиток української наукової історіографії»; *Олександер Баран* (Канада) «Українська козаччина і Тридцятилітня війна»; *Стефан Величенко* (Канада) «Чи переджовтнева історія України буде перебудована?»; *М. Ю. Брайчевський,* «Радянська історіографія України за 70 років»; *Орест Субтельний* (Канада) «Порівнання історії і вивчення відносин між Мазепою і Петром І»; *Франк Сисин* (Канада) «Чи відбулася революція в XVII ст. в Україні»; *Ю. А. Мицик* (Дніпропетровськ) «Російсько-український договір 1654»; *Аркадій Жуковський* (Франція) «М. Грушевський і журнал „Україна"»; *В. І. Сергійчук* (Київ) «Військо запорозьке як гарант української державности»; *Роман Сербин* (Канада) «Відлуння голоду 1921-1923 рр. та допомога канадських українців»; *Дмитро Штогрин* (Америка) «Методи літературно критичних досліджень київських неокласиків»; *Ярослав Розумний* (Канада) «Шевченкова «Москалева криниця» примруженим оком»; *Ольга Андрієвська* (Канада) «Стан розвитку досліджень про український національний рух в Російській імперії, 1905-1914»; *Євген Пшеничний* (Дрогобич), «Захарія Копистенський і просвітницький гурток Єлисея Плетенецького»; *Ярослав Дашкевич* (Львів) «Крах українізації».

Усі доповіді мають появитися в окремому збірнику під кінець 1990 або з початком 1991 року.

Літописець

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Конференція НТШ у Славську: Проблеми дослідження історії України

У днях 3-6 вересня 1990 р. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові зорганізувало конференцію «Круглого стола» присв'ячену проблемам дослідження історії України. Конференція відбулася на базі відпочинку «Опір» в мальовничому гірському селищі Славсько

(Львівської області). Дискусійний «Круглий стіл» охоплював вісім тематичних циклів: 1) Історія України нової доби; 2) Україна в міжнародних відносинах; 3) Суспільно-політичний рух на Україні XIX стол.; 4) Історія гетьманщини; 5) Релігійне життя на Україні; 6) Історія середньовічної культури України; 7) Україна і Схід; 8) Українське джерелознавство та археографія. Під кінець конференції відбувся бенкет на якому промовляли представники різних наукових установ з України і діяспори.

Завдяки заходам голови НТШ у Львові д-ра Олега Романіва і організаційного комітету, імпреза була вдало підготовлена і була на часі. Її учасниками, крім членів львівського НТШ, також були доповідачі з першого українознавчого конґресу у Києві. Формат «округлого стола» дозволив учасникам вільно обмінятися думками відносно різних проблем української історіографії й історії. Засіданнями провадили координатори сесії, які давали короткий вступ до дискутованих тематичних циклів. Можна було запримітити, що ці впровадження, часами, були доволі хаотичні, що відбивалося опісля на дискусії. Варта було б запропонувати в майбутньому, щоб координатори-предсідники сесій наперед роздали учасникам їхнє впровадження до сесій і тоді можна б було більш упорядковано підійти до дискусії «круглого стола».

Координатори і дискутанти ділилися своїми міркуваннями, а часами гіпотезами, відносно різних періодів історії України, науково-видавничих проблем, обговорювали співпрацю між науковими установами. Голова УІТ д-р Л. Винар передав учасникам конференції привіт від Наукової Ради при СКВУ, проф. Олександра Оглоблина, почесного президента УВАН і УІТ, Асоціяції українських університетських професорів, а заразом запросив членів НТШ до співпраці в «Українському Історику».

У 1991 році, НТШ у Львові спільно з Українським Історичним Товариством плянує відбути міжнародню конференцію присв'ячену 125-літтю з дня народження Михайла Грушевського, найвидатнішого українського історика, а заразом найвизначнішого члена НТШ. Також НТШ і У.І.Т. плянують побудову пам'ятника М. Грушевського у Львові.

Список учасників «Круглоло стола» в Славську

Олександер БАРАН (Вінніпег), Марта БОГАЧЕВСЬКА-ХОМ'ЯК (Вашінгтон), Геннадій БОРЯК (Київ), Богдан БОЦЮРКІВ (Оттава), Іван БУТИЧ (Київ), Любомир ВИНАР (Кент), Григорій ГРАБОВИЧ (Кембрідж), Ярослав ГРИЦАК (Львів), Ярослав ДАШКЕВИЧ (Львів), Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ (Сарсель), Ярослав ІСАЄВИЧ (Львів), Микола КОВАЛЬСЬКИЙ (Дніпропетровськ), Степан КОЗАК (Варшава) Олег КУПЧИНСЬКИЙ (Львів), Василь МАРКУСЬ (Чікаго), Юрій МИЦИК (Дніпропетровськ), Віктор ОСТАПЧУК (Кембрідж), Ярослав ПАДОХ (Нью-Йорк), Іван ПАСЛАВ-

СЬКИЙ (Львів), Омелян ПРІЦАК (Кембрідж), Олексій ПУТРО (Київ), Олег РОМАНІВ (Львів), Франк СИСИН (Едмонтон), Юрій СЛИВКА (Львів), Павло СОХАНЬ (Київ), Феодосій СТЕБЛІЙ (Львів), Орест СУБТЕЛЬНИЙ (Торонто), Володимир ЧОРНІЙ (Львів), Михайло ШВАГУЛЯК (Львів), Валерій ШЕВЧУК (Київ), Дмитро ШТОГРИН (Чікаго), Богдан ЯСІНСЬКИЙ (Вашінгтон), Анджей ЗЄМБА (Краків).

Наукове Товариство ім. Шевченка в Европі (ЕНТШ)

В днях 6-7 жовтня 1990 р. в Сарселі відбулися XIII Загальні збори НТШ, яке очолює проф. Аркадій Жуковський. У зборах брали участь україністи з Польщі, Чехословаччини й інших країн, з яких згадаємо проф. Стефана Козака (Варшава), проф. М. Мушинку (Чехословаччина), о. проф. ректора С. Мудрого (Рим) проф. Т. Б. Цюцюру, ректора УВУ і інші. У зборах взяло участь 40 учасників.

Перший день зборів був присвячений розглядові «Перспектив праці НТШ в Европі». Відновлення НТШ у Львові, як також заіснування Асоціяції україністів в Польщі, Чехословаччині і Румунії мають безпосереднє відношення до плянування праці ЕНТШ. Про діяльність Управи НТШ в Европі і працю Інституту Енциклопедії Українознавства звітував д-р А. Жуковський. Під сучасну пору ЕНТШ начислює 31 дійсних членів, 7 членів-кореспондентів і 32 звичайних членів. Нав'язано добрі зв'язки з відновленим НТШ у Львові і іншими установами. У 1987-1990 появилися чотири зошити *Енциклопедії Українознавства* (разом 320 стор.). Тепер підготовляється 11-ий том ЕУ з доповненнями і »ерратою» до всіх 10 томів. Також вже від двох років група співробітників в Сарселі працює над франкомовною енциклопедією України. Голова подав дальші дані про організаційну і видавничу працю НТШ. Загальні Збори обрали керівні органи в такому складі: Голова — проф. Аркадій Жуковський, перший заступник гол. — проф. Володимир Янів, другий заст. гол. — проф. Степан Козак, третій заст. гол. — проф. К. Митрович. Секретарями стали: д-р Назар Ясінчук і мґр. Ірина Попович. Членами управи — д-р В. Косик, д-р В. Попович, о. Я. Салевич і інші.

У заключних постановах Загальних Зборів НТШ в Европі наголосили потребу тісного зв'язку з НТШ в Україні. Новообраній Управі НТШ бажаємо якнайкращих успіхів у дальшій праці, як також застановитися над виданням щорічника або дворічника Е.У., який доповнював би основний корпус ЕУ новими даними. Так роблять редакції американських і европейських енциклопедій. Також поділяємо думку Управи НТШ, що видання ЕУ масовим накладом є вийнятково важливою справою.

Резолюції XIII Загальних Зборів НТШ в Европі

1.3.3. констатують, що НТШ в Европі знаходиться на важливому етапі свого життя, коли відновились зв'язки з Україною та країнами Центральної й Східньої Европи, зокрема з нововідновленим НТШ у Львові. Рівночасно слід вітати пожвавлення українознавчих студій у світі завдяки створенню МАУ та її місцевих національних організацій.

В цій ситуації діяльність НТШ в Европі є важливою та необхідною як у відношенні до славістичного світу Европи, так і до України.

2. До діяльности Т-ва З.З. висловлюють побажання, щоб звернути більше уваги на організування наукових конференцій чи колоквіїв — внутрішніх та міжнародніх, в різних країнах перебування членства Т-ва.

3. У видавничій діяльності є побажаним видавати річник україніки в Европі у співпраці з делеґатурами в різних країнах.

У зв'язку з труднощами наявности підручних українознавчих інформацій, видання однотомника Енциклопедичного Словника могло б знайти прихильне зацікавлення широкого кола українського громадянства в діяспорі й в Україні.

4. У фінансових справах необхідно наладнати точні відносини з Фундаціями Енциклопедії Українознавства (формальні інституції «Акції — Сарсель») для кращого збереження основних фондів. Теж потрібно опрацювати нові й актуальні форми збірок, пожертв серед української діяспори.

5. Щодо видань ЕУ в різних мовах й інших формах, доцільно є зберегти повну координацію між різними редакціями, зберігаючи при тому ролю ініціятора й координатора видань ЕУ за НТШ в Европі.

З. З. підтримують пропозицію перевидання ЕУ в Україні масовим тиражом, передусім для потреб в Україні й в суміжних країнах.

СТВОРЕНО УКРАЇНСЬКУ НАУКОВУ АСОЦІЯЦІЮ (УНА)

В червні 1990 р. у Києві постала Українська Наукова Асоціяція (УНА), яка має діяти в трьох площинах — демократизації науки, сприяти відновленню знищених наукових дисциплін і допомагати «демократичному корпусові народних депутатів на Україні»... УНА має доповнити сьогоднішню українську науку запереченням адміністративної влади, що автоматично відфільтрує кар'єристів від науки...» (Ю. Щербина, «УНА: установча конференція», *Літературна Україна,* ч. 26, 1990). В установчих зборах брало участь 135 науковців. Президентом УНА вибрано члена-кореспондента А.Н. П. С. Кислого, віцепрезидентами: ректора Київського політехнічного інституту П. Таланчука і д-ра В. С. Брюховецького, а вченим секретарем УНА став В. І. Чопик, професор ботаніки Київського державного університету. У статуті новоствореної асоціяції ясно з'ясовано її завдання: «УНА проголошує своєю метою забезпечення наукових та освітніх потреб українського народу, під-

несення ролі й збільшення вкладу української науки і культури в загальну скарбницю людських цінностей», а рівночасно «Основними завданнями УНА є консолідація зусиль учених для вирішення першочергових для суспільства завдань, ствердження і реалізація свободи наукової творчості...» (Хартія Української Наукової Асоціяції, *Літературна Україна,* ч. 33 за 16 серпня 1990).

Прочитавши докладніше «хартію» і інші документи УНА, бачимо, що вона постала, як противага до Академії Наук УРСР, яка є комуністичною установою і пропагує партійну науку. Доки Академія Наук буде під безпосередньою владою комуністичної партії, доти вона не може репрезентувати української науки. Також вона не відзеркалює свободи наукової творчості.

Майбутнє покаже чи новостворена УНА виправдає своє існування. Наразі можемо лиш побажати Управі якнайбільших успіхів. Треба вже раз покінчити з традицією «партійної науки», яка є прямим запереченням нормальної науки.

Р. Д-к.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Рецензії призначені для «Українського Історика», т. 27, 1990 будуть друковані в першому випуску журналу за 1991. Це також відноситься до матеріялів друкованих у розділі «Спогади» і наукової хроніки. Рівночасно проситься надсилати статті до наукового збірника, присв'яченого 125-літтю з дня народження Михайла Грушевського, що появиться в 1991 році.

Віримо, що українська громадськість допоможе УІТ в реалізації цього важливого науково-видавничого проєкту. Просимо складати пожертви на Видавничий Фонд УІТ і тим самим причинитися до дальшого розвитку «Українського Історика» — єдиного журналу української наукової історіографії.

Редакція «Українського Історика»

Бібліографія

ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» ЗА РОКИ 1984-1989 (чч. 81-104)

Уложив Маріян Ґавур

СТАТТІ

Антонович, Марко. «О. Кониський і М. Грушевський». 1984, 1-4 (81-84): 48-63.
«Недрукована стаття д-ра Олега Кандиби». 1985, 1-4 (85-88): 126-129.
«Д-р Олег Кандиба». 1985, 1-4 (85-88): 46-48.
«Нова невдала концепція». 1985, 1-4 (85-88): 221-227.
«Втрачений шанс». 1986, 1-2 (89-90): 116-129.
«Вірш Т. Шевченка *Мій Боже Милий*». 1986, 3-4 (91-92): 23-32.
«І Архімед і Галілей». 1989, 1-3 (101-103): 19-28.

Антонович-Рудницька, М. «Із споминів про Ольжича». 1985, 1-4 (85-88): 101-111.

Біланюк, Петро. «Деякі зауваження до термінології української в англійських наукових виданнях». 1988, 1-4 (97-100): 225-226.

Бойко, Юрій. «Творчість М. Вовчка». 1985, 1-4 (85-88): 184-189.
«Олег Ольжич як поет». 1986, 1-2 (89-90): 65-74.
«Важливий документ Церковної Ради Української Автокефальної Церкви з 1941 року». 1987, 1-4 (93-96): 128-136.
«Українське Слово» у 1941 році. 1988, 1-4 (97-100): 139-147.
«Шевченкова національно-революційна концепція та Шевченкове застосування її». 1989, 1-3 (101-103): 7-18; 1989, 4 (104): 50-59.

Брайчевський, Михайло. «Про Українську державність». 1989, 4 (104): 76-81.

Василенко, Микола. «Моє життя». 1988, 1-4 (97-100): 129-138; 1989, 1-3 (101-103): 114-120; 1989, 4 (104): 90-95.

Верига, Василь. «На українсько-жидівські теми». 1989, 1-3 (101-103): 140-147.

Верхівський, О. «Чому ми не хочемо повертатись на батьківщину»? 1987, 1-4 (93-96): 157-159.

Вінтоняк, Олекса. «Борис Дмитрович Крупницький, 1894-1956». 1987, 1-4 (93-96): 115-118.

Омельченко, Василь. «Проф. д-р Олександер Оглоблин: життя й діяльність». 1989, 4 (104): 38-43.

Онацький, Евген. «Під омофором барона М. Василька». 1987, 1-4 (93-96): 107-114.

Peters, Josef Joh. Archimandrit. “Metropolit Andreas: Mensch-Exarch-Patriarch.” 1986, 3-4 (91-92): 58-65.

Полонська-Василенко, Наталія. «Революція 1917: Спогади». 1988, 1-4 (97-100): 119-128; 1989, 1-3 (101-103): 106-113.

Приймак, Тома М. «Конституційний проєкт М. Грушевського з 1905 року». 1985, 1-4 (85-88): 34-45.

Rakovs'kyi, Jarema. “French Policy toward Ukraine in 1917-1918.” 1988, 1-4 (97-100): 197-200.

Рудницький, Ярослав. «До історії української меншости в Канаді 1967-1987». 1-4 (93-96): 119-124.
«Михайло Антонович». 1989, 4 (104): 82-89.

Сербин, Роман. «Сергій Андрійович Подолинський (1850-1891): Бібліографія». 1986, 3-4 (91-92): 136-144.
«Протест робітників проти вивозу збіжжя закордон підчас першого голоду в Україні, 1921-1923». 1989, 4 (104): 69-75.

Стахів, В. П. «Як загинув О. Ольжич». 1985, 1-4 (85-88): 123-125.

Stebelsky, Ihor. “Ukrainians in the Displaced Persons Camp of Austria and Germany after World War II.” 1986, 1-2 (89-90): 55-64; 1986, 3-4 (91-92): 44-57.
“A new Historical Atlas of Ukraine in English.” 1987, 1-4 (93-96): 174-178.

Стерчо, Петро. «До видання історії України-Руси М. Грушевського англійського мовою». 1984, 1-4 (81-84): 236-250.

Стовба, Олександер. «Насильна репатріяція». 1987, 1-4 (93-96): 155-156.

Sydorenko, Alexander. “On Early Kievan Christianity.” 1989, 1-4 (97-100): 72-83.

Тарнавський, Остап. «Іван Лисяк-Рудницький — людина дисципліни думки». 1986, 3-4 (91-92): 66-75.

Цюцюра, Теодор Б. «Проєкт тексту конституції Союзу РСР в редакції Української РСР». 1986, 1-2 (89-90): 21-36.

Шандор, В. «Початки Християнства в Карпатській Україні». 1987, 1-4 (93-96): 179-185.

Штогрин, Дмитро. «Олег Кандиба-Ольжич: Бібліографія». 1985, 1-4 (85-88): 167-183; 1986, 1-2 (89-90): 87-105.

Шумелда, Яків. «Чому загинув д-р Олег Кандиба-Ольжич у концентраційному таборі?» 1985, 1-4 (85-88): 81-90.

Ярмусь, Степан, о. «Українська православна церква в Канаді і 1000-річчя Хрещення України». 1986, 1-2 (89-90): 109-110.

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

A Thousand Years of Christianity in Ukraine. New York, 1988. (О. Домбровський) 1989, 1-3 (101-103): 150-152.

Biezace zagadnienia krajowe. London, 1986. (Я. Рудницький) 1989, 1-4 (93-96): 191-192.

Bojko-Blochyn, Jurij. *Dmytro Ivanocyč Čyževskyj.* Heidelberg, 1988. (Т. Мацьків) 1989, 1-4 (101-103): 155-157.

Боровський, Володимир. *Під покровом Всевишнього.* Атлянта, 1983. (О. Домбровський) 1987, 1-4 (93-96): 193-194.

Брайчевський, М. Ю. *Утвердження християнства на Русі.* Київ, 1988. (М. Антонович) 1989, 1-3 (101-103): 148-150.

Верига, Василь. Під сонцем Італії. Торонто, 1984. (Ф. Кордуба) 1985, 1-4 (85-88): 242-243.

Винар, Любомир. Евген Онацький — чесність з нацією. Нью-Йорк-Мюнхен, 1981. (Я. Шумелда) 1985, 1-4 (85-88): 234-235.
Mychajlo Hruševs'kyj: Bibliographische Quelle, 1866-1934. München, 1984. (Я. Шумелда) 1986, 1-2 (89-90): 128-130.

Historical Atlas of Ukraine. Edited by L. Wynar. New York, Munich, 1980.(Ihor Stebelsky) 1985, 1-4 (85-88): 228-229.

Голубенко, Петро. Україна і Росія у світлі культурних взаємин, Нью-Йорк, 1987. (Н. Пазуняк) 1987, 1-4 (93-96): 196-198.

Грушевський, Михайло. Володимир Боніфатійович Антонович. Нью-Йорк, 1985. (Я. Шумелда) 1986, 3-4 (91-92): 148-150.

Доватур, А. И. і другі. Народы нашей страны в «Истории» Геродота. Москва, 1982. (О. Домбровський) 1985, 1-4 (85-88): 233-234.

Київ Шевченкових часів. Нью-Йорк, 1984. (М. Антонович) 1988, 1-4 (97-100): 203-204.

Knysh, George D. Eastern Slavs and the Millenium of 1988. Winnipeg, 1987. (М. Антонович) 1989, 1-3 (101-103): 152-153.

Lewytzkyj, Borys. "Sovetskij narod" — "Das Sowjetvolk." Hamburg, 1983. (Ф. Кордуба) 1985, 1-4 (85-88): 237-239.

Luber, Suzanne. Die Herkunft von Zaporogen Kosaken des 17. Jahrhunderts. Wiesbaden, 1983. (М. Антонович) 1985, 1-4 (85-88): 241-242.

Luckyj, George. Panteleinon Kulish. Boulder, 1983. (М. Антонович) 1985, 1-4 (85-88): 229-233.

Маруняк, Володимир. Українська еміґрація в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. Мюнхен, 1985. (Л. Винар) 1986, 1-2 (89-90): 125-126.

Meyer, Fritjof. Weltmacht im Abstieg. München, 1984. (Ф. Кордуба) 1986, 1-2 (89-90): 134-136.

Military Balance 1986-1987. London, 1986. (Ф. Кордуба) 1987, 1-4 (93-96): 194-196.

М і я к о в с ь к и й, Володимир. Недруковане і забуте. Нью-Йорк, 1984. (Л. Винар) 1987, 1-4 (93-96): 186-187.

M o t y l, Alexander. Will the Non-Russians rebel? Ithaca and London, 1987. (Alexander Sydorenko) 1988, 1-4 (97-100): 208-209.

На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Торонто-Нью-Йорк, 1985. (Я. Шумелда) 1988, 1-4 (97-100): 208-209.

Науковий Конґрес у тисячоліття хрищення Руси-України. Мюнхен, 1988. (Я. Рудницький) 1988. 1-4 (97-100): 201-202.

Наукові Записки Українського Вільного Університету. Мюнхен, 1984. (О. Домбровський) 1986, 1-2 (89-90): 132-134.

П л а ч и н д а, В. П. Павло Гнатович Житецький. Київ, 1987. (М. Антонович) 1988, 1-4 (97-100): 207-208.

P r u s, Edward. Herosi spod znaku tryzuba. Warszawa, 1985. (Осип К. Винницький) 1986, 3-4 (91-92): 155.
Wladyka Swietojurski. Warszawa, 1985. (Р. Голіят) 1987, 1-4 (93-96): 189-191.

Przeglad Humanistyczny. Warszawa, 1984. (М. Антонович) 1987, 1-4 (93-96): 187-189.

С е м ч и ш и н, Мирослав. Тисяча років української літератури. Нью-Йорк, 1985. (О. Домбровський) 1988, 1-4, (97-100): 204-207.

С е р г і є н к о, Т. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське Т-во. Київ, 1983. (М. Антонович) 1985, 1-4 (85-88): 235-237.

С і м о в и ч, Василь. Українське мовознавство. Оттава, 1984. (М. Антонович) 1986, 3-4 (91-92): 153-154.

S u z i e d e l i s, Simas. Der heilige Casimir, 1458-1484. (Т. Мацьків) 1985, 1-4 (85-88): 239-241.

The Foreign Office and the Famine. Kihnstone, Ontario, 1988. (Thomas M. Prymak) 1989, 1-3 (101-103): 153-155.

АРХІВАЛЬНІ МАТЕРІЯЛИ, ДОКУМЕНТИ

А н т о н о в и ч, В. Б. Епістолярна спадщина Володимира Антоновича: Недруковані листи В. Б. Антоновича по Ф. К. Вовка. 1988, 1-4 (97-100): 148-164; 1989, 1-3 (101-103): 92-105.

А н т о н о в и ч, М. «Справа Грушевського». 1984, 1-4 (81-84): 262-277; 1985, 1-4 (85-88): 200-211.

Видання Української Центральної Ради: *Вісти з Української Центральної Ради.* 1987, 1-4 (93-96): 160-173.

В и н а р, Любомир. З архіву проф. Івана Раковського: Листування. 1985, 1-4 (87-88): 212-220.
Михайло Грушевський і Загальні Збори НТШ у 1913 році. 1984, 1-4 (81-84): 64-81.
Матеріяли до українського наукового життя на Заході: У.І.Т., Н.Т.Ш. і інші наукові установи. 1987, 1-4 (93-96): 141-154.

Ж у к о в с ь к и й, О. Записна книжечка О. Жуковського з 1919 року. 1986, 1-2 (89-90): 75-86; 1986, 3-4 (91-92): 97-111.

ХРОНІКА

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ — PUBLICATIONS RECEIVED

Архівні матеріяли з історії України в Канаді. Уклав Богдан Кравченко. Археографічна комісія Академії Наук УРСР, Канадський інститут Альбертійського університету. Едмонтон-Київ, 1990, 36 стор.

Барагура, В. *Як я став журналістом. Спогади зі студентських років.* Торонто, В-во «Добра книжка», 1989, 104 стор.

Баран, Олександер. *Нариси історії Пряшівщини.* Вінніпеґ, Українська Вільна Академія Наук, 1990, 149 стор.

Василенко, Г. К. *Руси.* Київ, Т-во «Знання», 1990, 45 стор.

Видання Наукового Товариства ім. Шевченка, 1945-1980. Бібліографічний покажчик. Київ, Археографічна Комісія АН Української РСР, 1990, 39 стор.

Возз'єднання західньоукраїнських земель з Радянською Україною. Ю. Ю. Сливка відп. редактор. Київ, «Наукова думка», 1989, 482 стор.

Грушевський, Михайло. *Ілюстрована історія України.* Ню Йорк, Український конґресовий комітет Америки, 1990 (перевидання із року 1918)

Збірник на пошану Юрія Панейка. Мюнхен, Український Вільний Університет, 1988, 190 стор. (Науковий збірник, том XI)

Єфремов, Сергій. *Історія українського письменства.* Том I. Видання 4-е. Мюнхен, Український Вільний Університет, 1989 (фотодрук зі вступом Олекси Горбача).

Книш, Зиновій. *Ярослав Барановський — жертва злоби й ненависти.* Париж, Перше українське націоналістичне в-во, 1990, 132 стор.

Крип'якевич, І. П. *Богдан Хмельницький.* Видання друге, виправлене і доповнене. Львів, В-во «Світло», 1990, 405 стор.

Крип'якевич, І. П. *Історія України.* Відп. ред. Б. З. Якимович. Львів, В-во «Світ», 519 стор.

Господин, Андрій. *Початки українських шкіл в Канаді.* 100-річчя української іміґрації в Канаді. Вінніпеґ, Читальна Просвіта, 1990, 36 стор.

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР. Історичний нарис. Київ, «Наукова Думка», 1989, 202 стор.

Наука і культура. Щорічник. Вип. 23. Київ, Академія Наук Української РСР, 1989, 575 стор.

Онацький, Євген. *У Вічному місті. Записки українського журналіста. 1934 рік.* Торонто, В-во «Новий шлях», 1990, 401 стор.

Проблеми української історичної медієвістики. Київ, АН УРСР, 1990, 124 стор.

Стецюк, Григорій. *Непоставлений пам'ятник. Спогади.* Вінніпеґ, Інститут дослідів Волині, 1988, 155 стор.

Свєнціцька, В. І., О. Ф. Сидор. *Українське мистецтво XIV-XVIII століть у музейних колекціях Львова.* Львів, «Каменяр», 1990, 132 стор.

Сарбей, В. Г. *Очерки по методологии и историографии истории Украины.* Киев, «Наукова Думка», 1989, 242 стор.

Сергійчук, В. І. *Доля української національної символіки.* Київ, «Знання», 1990, 47 стор.

Сімї вольній новій. Шевченківський збірник. 5 вип. Київ, «Радянський письменник», 1989, 390 стор.

Юриняк, Анатоль. *Критичним пером.* Вінніпеґ, Інститут дослідів Волині, 1990, 320 стор.

Т. Шевченко і українська національна культура. Матеріяли наукового симпозіюму. До 175 від дня народження Т. Шевченка та 115 заснування Наукового Товариства у Львові. Львів, В-во. «Світ», 1990, 154 стор.

Яневський, Д. Б. *Українська Центральна Рада: перші кроки до національної державности.* Київ, Академія Наук УРСР, 1990, 26 стор.

В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. Зредагував Михайло Г. Марунчак. Вінніпеґ, Світова Ліґа Українських Політичних Вязнів, 1990, 1294.

Малащук, Роман. *З книги мого життя.* Том II. Торонто, «Гомін України», 1988, 416 стор.

Самі про себе. Автобіографії видатних українців XIX стол. Редакція Юрія Луцького. Нью Йорк, Українська Вільна Академія Наук у США, 1989, 327 стор.

Andreyev, Catherine. *Vlasov and the Russian Liberation Movement.* Cambridge: University Press, 1990, 249 p.

Kamenetsky, Ihor, ed. *The Tragedy of Vinnytsia.* Materials on Stalin's Policy of Extermination in Ukraine During the Great Purge 1936-1938. Toronto-New York: Ukrainian Historical Association, 1989, 265 p.

Kocik, Lucjan. *Polski farmer w Ameryce.* Warszawa, Polska Akademia Nauk, 1990, 114 p.

Kozak, Stefan. *Ukrainscy spiskowcy i mesjanisci Bratstwo Cyryla i Metodego.* Warszawa, "Pax," 1990, 180 p.

Malycky, Alexander. *The Croats of Nestor's Chronicle.* Calgary-Ottawa, Ukrainian Language Association, 1989, 24 p. (Slavistica XCVI)

March, G. Patrick. *Cossacks of the Brotherhood. The Zaborog Kosh of the Dnieper River.* New York: Peter Lang, 1990, 264 p.

Nahaylo, Bohdan and Victor Swoboda. *Soviet Disunion A History of the Nationalities Problem in the USSR.* New York, The Free Press, 1990, 433 p.

The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Cetvertynskyj (Pogodin) Codices. Cambridge, Ukrainian Research Institute of Harvard University, 1990, 761 p.

Rosman, M. J. *The Lord's Jews. Magnate-Jewish Relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the Eighteenth Century.* Cambridge, Mass. Harvard Ukrainian Research Institute, 256 p.

A Select Index to Svoboda Ukrainian Daily. Vol. 1, 1893-1899. Compiled by W. Anastas and M. Woroby. Saint Paul, MN. Immigration History Center. University of Minnesota, 1990, 386 p.

The Social Science Encyclopedia. Edited by Adam Kuper and Jessika Kuper. London & New York, Routledge, 1989, 916 p.

Woycenko, Olha. *A Bibliography.* Winnipeg-Ottawa, Ukrainian Language Association, 1990, 83 p.

Wynar, Bohdan S. *Ukraine. A Bibliographic Guide to English Language Publications.* Englewood, CO, Ukrainian Academic Press, 1990, 406 p.

НАШІ АВТОРИ

БІЛОКІНЬ, СЕРГІЙ, науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, член УІТ, історик культури, бібліограф.

Біо-бібліографічні інформації: *Сергій Іванович Білокінь Бібліографічний покажчик,* Київ, 1989.

ВАСИЛЕНКО, МИКОЛА, (*1866-1935*), дійсний член НТШ, академік Української Академії Наук у Києві, видатний історик права, автор численних історичних досліджень, видатний суспільний і політичний діяч.

Біо-бібліографічні інформації: *Енциклопедія Українознавства* (Словникова частина), т. І, стор. 212.

ВИНАР, ЛЮБОМИР, голова Українського Історичного Товариства, професор і директор Центру етнічних наукових дослідів в Кентському державному університеті, професор історії України в УВУ, автор численних наукових праць.

Біо-бібліографічні інформації: *Любомир Р. Винар: історик, педагог, бібліограф.* Мюнхен-Нью Йорк, 1982.

ВІНТОНЯК, ОЛЕКСАНДЕР, доцент історії України в УВУ, член УІТ і НТШ, дослідник історії козаччини й історіографії.

ГРУШЕВСЬКИЙ, МИХАЙЛО, (*1866-1934*), найвидатніший історик України, перший президент Української Народньої Республики в 1918 р. Автор монументальної *Історії України-Руси, Історії української літератури* і інших праць.

Аналіза наукової діяльности і творчості: Любомир Винар, *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський,* Ню Йорк, 1986.

ҐЕРУС, ОЛЕГ, професор історії в Манітобському університеті, член УВАН, УІТ і інших наукових установ, автор численних праць з історіографії і етнічних досліджень.

ҐАВУР, МАРІЯН, член УІТ, бібліоґраф.

ДЗИРА, ЯРОСЛАВ, видатний історик і мовознавець, член УІТ. Зредагував *Літопис Самовидця* (1971) і інші видання. Є автором цінних історичних і філологічних досліджень. За наукову працю був переслідуваний совєтською владою.

ДОМБРОВСЬКИЙ, ОЛЕКСАНДЕР, історик, член УВАН, НТШ, науковий секретар УІТ. Автор численних праць з ранньої історії України й історіографії. Редактор наукових видань.

Біо-бібліографічні матеріяли: *Український Історик,* т. 24, 1987.

ЗАРУБА, ВІКТОР, історик, член УІТ. Автор численних праць з історії козаччини і біографічних досліджень та історіографії.

КАМЕНЕЦЬКИЙ, ІГОР, професор політичних наук в Центральному мічіґенському університеті, член УІТ, НТШ і УВАН, автор численних праць про нацистську окупацію України і українську державність в 1917-1921 рр., редактор фундаментального англомовного видання про совєтський злочин у Винниці (1990).

Біо-бібліографічні інформації в англомовній «Енциклопедії України», т. II, стор. 408-409.

МОНЧАК, ІГОР о., професор теології, дослідник історичного розвитку українських церков, член НТШ і УІТ, автор численних наукових праць. У 1987 році появилася обширна студія *Florentine Ecumenism in the Kyivan Church,* Rome, 1987.

ЛУЦЬКИЙ, МИХАЙЛО, (*1858-1944*), представник українського шляхетського роду Луцьких-Вадюків з якого вийшли видатні провідники Галичини.

ОГЛОБЛИН, ОЛЕКСАНДЕР, почесний президент УВАН і УІТ, професор університетів в Києві, Одесі, УВУ (Мюнхені) і Гарвардського, один із найвидатніших сучасних українських істориків, автор численних праць про гетьмана І. Мазепу і його добу.

Біо-бібліографічні матеріяли: «Бібліографія праць проф. О. Оглоблина», *Збірник на пошану проф. О. Оглоблин,* Ню Йорк, 1977, стор. 93-123. В Омельченко, «Проф. Олександер Оглоблин: життя і діяльність», *Український Історик,* ч. 4, 1989.

СЕРГІЙЧУК, ВОЛОДИМИР, професор історії в Київському університеті, канд. історичних наук, член УІТ і співробітник Академії Наук в Києві. Автор численних праць з історії козаччини (XVI-XVII стол.).

ЯНІВ, ВОЛОДИМИР, бувший ректор УВУ, професор соціології і психології, автор численних наукових праць, видатний організатор українського наукового життя. Член УІТ, НТШ і УВАН. Редактор «Збірника праць Ювілейного Конґресу» з нагоди 1000-ліття хрищення України (1989/1990).

Біо-бібліографічні матеріяли: В. Янів, *Студії та матеріяли до новішої української історії,* Мюнхен, 1970; *Студії та матеріяли до найновішої української історії,* т. II, Мюнхен, 1983.

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка/U.S.A.:	$30.00	for individuals
	$35.00	for institutions
Німеччина/Germany:	55.00	DM
всі інші країни:	$30.00	індивід. передплата
	$35.00	установи

All other subscriptions must be paid in U.S. dollars.

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Головне Представництво на Европу:
Dr. O. Wintoniak
Postfach 37 02 48
8000 München 37
West Germany

Головне Представництво на США:
Dr. O. Dombrovsky
165-16 Clinton Terrace
Jamaica, New York 11432

Ню Йорк і Ню Джерзі: Dr. B. Shebunchak
149 Byrd Ave.
Bloomfield, N.J. 07003

Колорадо: Mr. L. Bykovsky
2245 Julian Street
Denver, Colorado 80211

Каліфорнія: Mrs. A. Skop
4168 Woodland Dr.
La Mesa, CA 92041

Пенсільванія: Mr. M. Sochotsky
1641 Pin Oak Dr.
Pittsburgh, PA 15237

Чікаго Індіяна: Wasyl Shuya
6646 Howard Ave.
Hammond, IN 46324

Балтимор-Вашінгтон: Mr. Petro Wojtowych
5515 Wasena Ave.
Baltimore, MD 21225

Трентон і околиці: Mrs. Daria Kuzyk
54 Floristen Dr.
Trenton, N.J. 08690

Головне Представництво на Канаду:
Mr. Karpo Rohowsky
P.O. Box 95
Etobicoke, Ont.
M9C 4V2

Квебек: Mrs. M. Antonovych
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2

Представництво на Австралію:
Mr. D. Pyrohiw
75 New Road
Oak Park, Vic. 3046
Melbourne, Australia

Представництво в Україні:
Львів: Роман Червінський
290011 Львів-11
вул. Пархоменка 30/1
УРСР

Головне представництво і адміністрація «Українського Історика»:

"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, U.S.A.